TARİH

III

TARİH

III

YENİ VE YAKIN ZAMANLARDA OSMANLI—TÜRK TARİHİ

6 renkli tablo — 10 harita — 136 resim

1 9 3 1

İSTANBUL

DEVLET MATBAASI

Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 28/11/1931 tarih ve 2847 numaralı emrile 25 000 nüsha tab' edilmiştir.

MUKADDİME

Son yıllara gelinceye kadar *"Türk Tarihi"* memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi.

1000 yıldan fazla süren *islâmlık-hıristiyanlık* davalarının doğurduğu husumet duygusile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca islâmlığın pişdarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve islâm müverrihler de türklüğü ve türk medeniyetini islâmlık ve islâm medeniyeti ile kaynaştırdılar; islâmlığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı *Ümmetçilik* siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden *osmanlılık* cereyanı da, türk adının anılmaması, millî tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu menfi cereyanlar, tabiî olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması an'anesi mektep kitaplarımıza kadar girdi.

Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti.

En yeni eserlere ve Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Ortaasya, Şimalî Hint, Şimalî Çin ve Cenubî Sibirde hergün daha ileri götürülmekte olan arkeolojik tetkiklere istinat etmekle beraber mevzuun genişliği, zamanın darlığı yanında, önü-

müzdeki ders yılına yetiştirilmesi zaruretinin de hâkim bulunması ilcasile, bu küçük eserin ihtiyaca tam ve mükemmel şekilde tekabül edeceği iddia olunamaz. Noksanlar, ilerde, yeni basılışlarda tamamlanacaktır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malûmat edinmek isteyenler aynı heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı *Umumî Türk Tarihinin Ana Hatları* hakkındakı esere müracaat edebilirler.

Cemiyet, dört kitap halinde hazırlamış olduğu bu küçük eseri, mekteplerde okutulmasını kabul eden Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâletine hediye etmiştir.

Cemiyet, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşit ve Devlet Matbaası Müdürü Hamdi Emin Beylere kitapların basılışındaki kıymetli yardımları için teşekkürü vecibe bilir.

KİTABIN HAZIRLANMASINDA ÇALIŞANLAR

M. Tevfik Bey

Riyaseticümhur Umumî Kâtibi ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Reisi

Samih Rifat Bey

Çanakkale Meb'usu ve T. T. T. C. Reis Vekili

Akçuraoğlu Yusuf Bey

İstanbul Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Siyasî Tarih Profesörü ve T. T. T. C. Reis Vekili

Dr. Reşit Galip Bey

Aydın Meb'usu ve T. T. T. C. Umumî Kâtibi

Hasan Cemil Bey

Bolu Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Afet Hanımefendi

Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi ve T. T. T. C. Azası

Baki Bey

Erkâniharbiye Miralayı, Büyük Erkânı Harbiye Harp Tarihi İkinci Şube Müdürü

İsmail Hakkı Bey

Balikesir Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Reşit Saffet Bey

Kocaeli Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Sadri Maksudi Bey

Şarkî Karahisar Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Profesörlerinden ve T. T. T. C. Azası

Şemseddin Bey

Sıvas Meb'usu ve İstanbul Darülfünunu Türk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası

Şemsi Bey

Miralay, Harita Umum Müdürlüğü Harita Şubesi Müdürü

Yusuf Ziya Bey

Eskişehir Meb'usu, İstanbul Darülfünunu Hukuk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR

RENKLİ TABLOLAR

RESİMLER

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞU:

OSMANLI İMPARATORLUĞU:

İMPARATORLUĞUN İNHİTATI:

İMPARATORLUĞUN İNKIRAZI:

I

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞU

OSMANLI TÜRKLERİNİN MENŞEİ

Osmanlı Devletini tesis eden ve soradan Osmanlı namını alan Türklerin nereden ve ne zaman Anadoluya geldikleri henüz ilmî bir surette tesbit edilmiş değildir. Bu türk aşiretinin de, bütün Türkler gibi Ortaasyadan İran yolile garba ilerliyerek, aşiret reisi *Ertuğrul* Beyin emri altında Anadoluya gelip yerleşmiş olduğu rivayet edilmektedir. Osmanlı hükümdarlarının, *Oğuz Han*a kadar giden bir silsilenameleri varsa da bu soradan uydurulmuş bir şeceredir.

OSMANLILARIN ZUHÛRUNDA ANADOLUNUN AHVALİ; ANADOLU SELÇUKLARI VE SELÇUK FEODALİTESİ.

Osmanlılar, tarih sahnesine çıktıkları zaman Anadolunun büyük bir kısmında, büyük Selçuk İmparatorluğunun parçalanmasından doğmuş Anadolu Selçuklarının (başka tabirlerle, Konya veya Rum Selçukları nın) XII inci Hükümdarı olan *Alâeddin* I. *Keykubat* Konya tahtında oturuyordu (1219-1236).

Cengiz İmparatorluğu aksamından *İlhanlılar* Devleti ise, Anadolunun şarkına hâkim olduğu gibi, Konya Salçukları üzerinde de metbuluk iddiasında idi.

Anadolunun garbışimalisinde bir kısım arazi henüz Bizans İmparatorluğuna ait bulunuyordu *(Harita 1)*.

Anadolu selçuk saltanatı, bütün Ortazaman devletleri gibi feodal bir teşkilâta malikti: Selçuk Sultanını metbu tanıyan ve kendi mıntakalarında kendi tebaalarını hemen

müstakil idare eden birtakım beyler (ümera) vardı. Ahali kısmen şehirlerde ve köylerde oturarak, san'at, ticaret, ve ziraatle meşgul oluyor; kısmen de hayvancılıkla geçinerek yarım göçebe veya göçebe bir hayat sürüyordu. Bizans İmparatorluğu da, o devrede, feodal bir devlet şeklini almıştı; Osmanlı müverrihlerinin "*Tekfur*„ dedikleri adamlar, imparatoru metbu tanıyan bir nevi feodal beylerdi. Tekfurların idareleri altında bulunan halka muameleleri, ekseriyetle fena ve adaletsizdi. İmparator, bunların taaddi ve zulmünden halkı kurtaracak kadar kuvvete malik değildi.

Anadoludaki selçuk ve bizans feodalitesinin garp feodalitesinden bazı farkları vardır; meselâ garp feodalitesinin arazi kanunu ve meratip silsilesi burada aynen mevcut değildir; ve nazarî olarak sultan ve imparatorun hak ve nüfuzu daha fazladır; hele selçuk saltanatı, bir islâm devlti olduğundan, şer'î bazı esaslar, müslüman feodal beylerinin hukukunu tahdit ve arazi mülkiyetini halka tahsis ediyordu, feodal beylerin tebaası, *serf* (esir) değildi; ancak sultanın zayıflığı feodal beylerin kuvvetini ve müstakil hareketlerini arttırıyor ve bazan bunları tam istiklâle kadar sevkediyordu.

OSMAN BEY

Ertuğrul Bey Anadoluya gelince, Konya Selçukları Sultanı Alâeddin Keykubattan, kendisine ve aşiretine münasip bir yer verilmesini istedi; Sultan da onlara *Ankara* ya yakın *Karacadağ* havalisini verdi; bu suretle Ertuğrul, Konya sultanına tâbi *(vassal)* bir bey olmuştu. Ertuğrul Bey Konya sultanının muharebelerinde metbuuna *(suzerain)* yardım ettiği gibi, Bizans İmparatorluğuna ait *Sultanönü* mıntakasile *Söğüt* kasabasını da zapta muvaffak olmuştu. Kılıcının hakkı olan bu yerler sultan tarafından kendisine, resmen de verildi; bu suretle Ertuğrul Bey, Anadolu Selçuk Devletinin Bizans hududunda bir *uçbeyi* oldu.

Alâeddin I. Keykubadın oğlu *Keyhusrev II.* 1243 senesinde Anadoluyu istilâ eden İlhanlıların himayesini kabule mecbur oldu. Bundan sora Anadolu Selçuk Devleti belini doğrultamadı. İşte, Anadolu Selçuklarının bu düşkün ve karışık devrinde Ertuğrul Bey öldü ve yerine aşiret reisliğine 23 yaşındaki en küçük oğlu *Osman* Bey geçti (1281).

Osman Beyden itibaren, bu aşiret *Osmanlı* namını aldı ve

tesisi Osman Beye isnat olunan devlet te *"Osmanlı Devleti„* diye yadolundu. Osmanlı Devletinin teessüs senesi kat'î surette malûm değildir; müverrihlerin çoğu 1299 senesini kabul ederler. O sıralarda *Alâeddin III. Keykubat*, Konya tahtında bir gölge gibi kuvvetsiz ve ehemmiyetsiz oturuyordu. Eğer osmanlı müverrihlerinin bahsettikleri tabıl ve alem hikâyesi doğru ise, işte bu Alâeddin III. tarafından Osman Beye gönderilmiş olması lâzımgelir [1].

Osman Bey, civarındaki Tekfurlarla bazan cenkleşerek, bazan onları biribirine düşürerek, idaresi altında bulunan memleketi epey genişletti. Ezcümle *Eskişehir* civarındaki *Karacahisar* la *İnegöl*, *Bilecik* ve *Yarhisar* ı zaptetti *(Harita 2)*.

Osman Beyin nispeten az bir zamanda küçük memleketinin hududunu Bizans İmparatorluğu zararına genişletebilmesi, Türklere has cengâverlik ve kahramanlıktan maada, Bizans Devletinin o zamanlar tereddiye uğrayarak, artık vilâyetlerinde hâkim olan Tekfurların (feodal beylerin) merkezle sıkı irtibatları ve kendi aralarında tesanüt olmamasile ve idareleri altında bulunan halkın emniyet ve refahını temin edememelerile izah olunabilir. Filvaki Anadolu vilâyetlerindeki Tekfurların adaletsiz idareleri, kanunsuz cezaları, keyfî ve ağır vergileri kasabalar halkını bizar ederek ve Tekfurlar arasında temadi eden kavgalar ticarî mübadeleyi ihlâl eyleyerek halkın iktisadî hayatını çok sıkıntıya uğratmıştı. Osmanlı idaresi, yollarda emniyetsizliği, kasaba ve pazarlarda kanuna mugayir keyfî vergileri kaldırıyor; herkese kanun dairesinde can, ırz ve mal emniyeti temin ediyordu. En eski osmanlı müverrihlerinden *Âşık Paşazade* bu hususa dair karakteristik bir vak'a nakleder: *Germiyan* dan gelen bir adam, Karacahisar pazarının bacını (vergi) iltizama almak ister. Osman Bey bunu kanuna ve akla mugayir görerek reddeder ve Germiyanlıyı azarlıyarak kovar. Osmanlı Beyliğinin bu

[1] Mütedavil osmanlı müverrihlerinin bahsettikleri tabıl ve alem hikâyesi şudur: Sultan Alâeddin, Osman Beye türkçe bir istiklâl menşuru ile istiklâl alâmeti olmak üzere bir tabıl (davul) ve bir alem (sancak) göndermiştir; yani Osman Bey gûya kendiliğinden değil, metbuunun menşurile istiklâl kazanmıştır. Bu istiklâl menşurunun bir sureti *Feridun Bey Münşeatında* yazılı ise de, mevsukluğu sabit değildir. Osman Gazinin böyle bir menşura muhtaç olmıyarak kendini müstakil addettiğine dair, Âşık Paşazade Tarihinde şayanı dikkat bir hikâye de vardır (Âşık Paşazade Tarihi, İstanbul, 1913, sayıfa : 18).

tarzda idaresi her taraftan osmanlı memleketine adam gelmesine ve üzerlerine yürünen kasabaların kolaylıkla teslim olmalarına yaradı.

İLK DEVLET TEŞKİLÂTI, PARA, İLK MUNTAZAM ORDUNUN ESASI, İÇTİMAÎ TEŞKİLÂT, ARAZİ TAKSİMATI, ŞEHİRLERİN İDARESİ

Osman Beyin vefatı sıralarında (1326) oğlu *Orhan* Bey, Bizansın Anadoluda en mühim şehirlerinden olan *Bursa*yı zaptetti. Orayı payitaht yaptı. Merkezi bu büyük şehir olan Osmanlı Beyliğinin muntazam bir devlet halinde tensikına ihtiyaç duyuldu. Orhan Bey, kardeşi *Alâeddin*i kendisine *vezir* tayin etti; *Alâeddin Paşa*, zamanının en malûmatlı filozof âlimlerinden *Candarlı Kara Halil*le müzakere ederek devleti tanzim vazifesini üzerine yüklendi. Orhan Bey, kendisi harple, askere kumanda etmekle meşgul oldu.

Alâeddin, Orhan Bey namına *ilk osmanlı parasını* bastırdı (1328) *(Res. 1)*. İslâm âleminde bir hükümdarın istiklâli, *hutpe* de ismini zikrettirmek ve kendi namına para bastırmakla taayyün ederdi; Osman Beyin ismi hutpede okunmuş ise de, onun namına para bastırılmamıştı. Orhan zamanında bu eksiklik tamamlandı; fakat hakikî istiklâl, askerî kuvvet ve idarî intizamla hasıl olabilirdi. Alâeddin, devletin ilk muntazam ordusunun esasını kurdu.

Bu zamana kadar Osmanlı Beyliğinin gayrimuntazam *atlı kuvveti* vardı.

Orhan zamanında teşkil olunan muntazam asker ise sırf Türklerden mürekkep piyadeden ibarettir. Bunlara *yaya* denildi.

Böylece ilk muntazam askerî teşkilât yapıldığı gibi, mülkî idare de az çok tanzim olundu. Beylere, memurlara, askere hususî elbiseler tayin edildi. Osman Bey zamanında *patriyarkal* [1], bir aşiret halinden pek ileri gitmiyen osmanlı içtimaî heyeti, Bizans İmparatorluğunun payitahtına yakın ve oldukça zengin kıt'alarını ele geçirdikten sora, muhtelif içtimaî sınıfların ihtiyaçlarını temin edecek bir idare sistemi kurmak zaruretinde idi. O zamanların en mühim servet membaı toprak olduğundan araziye temellük meselesi halledilmek lâzımdı; Bizans Tekfurları, şahsî menfaatlerini temin

[1] Patriyarkal hayat, *Tevrat* ın tavsif ettiği şekilde, bir reis idaresi altında geçirilen sade kabile hayatıdır.

için eski kanun ve âdetleri bozarak keyfî hareket ediyorlardı. Halbuki Osmanlı Beyliği, *arazi rejimini* muntazam bir usule bağladı. Arazi, *has* ve *tımar* namile iki sınıfa ayrıldı. Bundan başka arazi rejiminde *vakıf topraklar*la *yurtluk* ve *ocaklık* denilen topraklar da vardı. Haslar, hükümdarın hususî hazinesine, hükümdar çocuklarına ve ümeraya, yani askere kumanda eden beylere tahsis edildi. Tımar ise, harplerde yararlık gösterenlere veriliyordu. Has ve tımar usulü selçuk devrinde ve daha eski türk devletlerinde de mevcut idi.

Türk arazi rejiminde toprak bizzat onu ekip biçenin mülkiyetinden alınmamıştır; has ve tımarda yaşıyan halk hürdü, has ve tımar erbabının esiri (serf) değildi. Hasılı has ve tımar, mülk ve çiftlik demek değildi; her has ve tımarın havi olduğu arazi halkın mutasarrıf olduğu tarlalardı, sahipleri orada ziraat ederler ve mahsullerini kendilerine alırlardı; ancak mahsulâtın *öşrünü* (onda birini) ve arazinin alınıp satılmasında muayyen olan harcını has ve tımara mutasarrıf olanlara verirlerdi. Bunlar bu menfaate mukabil hasılata göre bir, veya iki, veya daha ziyade talimli ve silâhlı süvari beslemekle mükelleftiler. Bir harp olunca has ve tımar sahipleri, maiyetindeki atlılarla beraber toplanıp, osmanlı beyinin kumandası altında sefere giderlerdi. Bu sınıf askere *tımarlı sipahisi* denilirdi. Osmanlı ordusunun atlı vilâyet askerini teşkil eden bu kuvvet, devletin büyümesi nispetinde artmış ve çok işe yaramıştır [1].

Tımarlılar, bu suretle bir askerî kuvvet teşkil ettikleri gibi, gelirinden istifade ettikleri mıntakaları idareye de memurdular; kendi idareleri altında bulunan halkın refahı, menfaatlerine uygun geldiğinden, devletin inhitat devrine kadar halkı eyi idare etmiş oldukları görülüyor. Asıl arazi sahibi olan köylüler, dahilî köy teşkilâtlarile kendilerini idare edip gidiyorlardı. Bu köylülerin müslim veya gayrimüslim olması, ilk devirlerde hukuk ve menfaatlerinin artıp eksilmesine, pek te tesir etmiyordu.

Şehirlerin idaresine gelince, Osman Bey ilk zaptettiği Karacahisara bir *kadı* tayin etti; yani halkın ihtilâflarını halledecek tek hâkimli bir mahkeme tesis etti; ayni zamanda şehrin intizam ve inzıbatını temin için bir *subaşı* memur etti.

[1] Arazi teşkilâtı tekemmül ettiği sırada hasla tımar arasında *zeamet* namile bir kademe daha teşekkül etmişti. Bunun hakkında biraz tafsiiât *Kanunî Süleyman* bahsinde görülecektir.

Hükümdarın tayin ettiği bu memur, bugünkü vali, şehremini ve polis müdürünün vazifelerini kendinde toplamıştı. Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde şehir işleri de böyle pek az memurla idare olunuyordu.

Alâeddin Paşa ve Kara Halil, Devletin tanzim ve tensikile uğraşırlarken bizzat Orhan Bey, babası zamanından kalma cengâver türk beylerile birlikte memleketinin hudutlarını İstanbula doğru genişletmeğe çalışıyordu. *Aydos, İzmit* ve *Hereke* kalelerini, *Gemlik* kasabasını ve o zamanlar mühim bir sanayi merkezi olan *İznik* şehrini, hasılı *Marmara* kıyılarını, İstanbula pek yakın olan *Kartal*a kadar zabıt ve istilâ etti. O sırada Türk *Karesi* Beyliğini de ilhak eyledi ki bu suretle ileride görülecek *Anadolu türk beylerinin birleştirilmesi* de başlamış oluyordu.

OSMANLILARIN ZUHÛRUNDA AVRUPANIN AHVALİ

Osmanlılar Bursayı ve Marmara kıyılarını zaptederek ve Kartala kadar ilerliyerek, İstanbulu şark ve cenuptan kuşatmıya başladıkları zaman Avrupanın ahvali nasıldı? *(Harita 3)*. Avrupanın şarkıcenubisinde, bir ayağını Balkan Yarımadasına basmış, diğer ayağını Anadolu Yarımadasının şimaligarbisindeki küçük bir parçasına iliştirmiş, sallanarak duran *bin yıllık* köhne Bizans İmparatorluğu vardı. Bu imparatorluk birkaç yüz senedenberi Anadolu tarafından Türklerin ve müslümanların, Balkanlar cihetinden de Türklerin ve Islavların darbelerile çok zedelenmişti. VII. asırda Araplar (müslümanlar) İstanbulu muhasara etmiş ve bundan sora da Anadolu içlerine birçok akınlar yapmışlardı; fakat Bizans İmparatorluğu Araplara karşı İstanbulu ve Anadoluyu muvaffakıyetle müdafaa edebilmişti, hatta X. asırda mukabil taarruza geçerek, Şimalî Suriye ve Şarkî Anadoluya kadar eski memleketlerini istirdada bile muvaffak olmuştu. Bundan sora asıl Türklerin taarruzları başladı ve Büyük Selçuklar bahsinde görüldüğü veçhile *Alp Aslan*ın kumandası altında selçuk ordusu, Şarkî Roma İmparatoru *Romanus Diyogenis*i *Malazgirt* meydan muharebesinde (26 Ağustos 1071) esir ederek bütün Anadoluyu istilâ etti. Fakat Büyük Selçuk İmparatorluğunun inkısamı ve aksamından Anadolu Selçuk Sultanlığının gitgide zayıflaması üzerine Bizans Rumları yine geniş bir nefes alabildiler. Anadolu selçuk saltanatı münkariz olacağı sıralar-

da Garbî Anadolunun İstanbula en yakın bir mıntakasında Osmanlı Beyliğinin zuhûru ve Bizans idaresindeki şehir ve kaleleri zaptederek payitahtlarının yanı başına kadar ilerlemesi, Şarkî Romanın hayat ve mevcudiyetine yeni, ve eskilerinden daha korkunç bir tehlike teşkil etti. Bu taze tazyika karşı, Bizansın mukavemet edebilmesi meşkûk görünüyordu. Bahusus, Bizans sarayının bitmez tükenmez taç ve taht kavgaları, Bizans halkının darbımesel hükmüne geçmiş ahlâkî fesatları, Bizans memurlarının irtikâp, irtişa ve suiidareleri, vilâyetlerde Tekfurlar anarşisi, ahlâkî manasını tamamen kaybederek kuru eşkâl ve merasimden ve ahmakça hurafelerden ibaret kalan ortodoks mezhebi, nihayet bütün bu kargaşalıklar arasında iktisadî faaliyetin imkânsızlığı ve binnetice halkın çok sıkıntılı bir vaziyete düşmesi, bu köhne vücudun artık ölümü yakınlaştığına şüphe bırakmıyordu. Bu devletin dayandığı yegâne kuvvet, uzun mazisi ile İstanbulun emsalsiz *surlarından* ibaret gibi idi.

Balkan Yarımadasında Bizans İmparatorluğundan başka bu imparatorluğun kırıntılarından birkaç parça ile *Bulgar* ve *Sırp* Kırallıkları vardı; Bizans tahtında oturan *Paleologos* hanedanına mensup prenslerin idare ettikleri eski Yunanın askerî bir kıymet ve ehemmiyeti yoktu; Bizansı ıskat eden kuvvet, buraları da kolaylıkla zaptedebilecekti.

Balkan Yarımadasının en kadîm sekenesi arasında *Traklar* gibi Türkler mühim bir mevki işgal etmişler ve soradan da *Hazar, Avar, Bulgar* ve saire gibi türk kabileleri buralara gelerek yerleşmişlerdi. O zamanlar Balkanlarda asıl hâkim olanlar Sırplar ve Bulgarlardı. Bunlar Bizanstan hıristiyanlığın ortodoks mezhebini almış bulunuyorlardı.

Bulgar Devleti, *Orta İtil* havzasından gelen Bulgar Türklerinin yerli Türk ve Islavlarla karışarak VII. asırda teşkil ettikleri bir devlettir; Balkan Yarımadasının bilhassa şark kısmına hâkim olmuştu. İlk teşkilâtı tamamen türk usulünde bulunan bu devletin hükümdarları *Han* unvanını taşıyorlardı. Bizans misyonerlerinin tesirile hıristiyanlığı kabul ettikten (IX. asır) sora, Bizansın siyasî ve idarî teşkilâtını taklide kalkışmışlardı; lisanları da, bazı türkçe kelimeler ve türk lisanı kavaidi mahfuz kalmak üzere, ıslavlaşmış ve nihayet bugün malûmumuz olan bulgar lisanı hasıl olmuştu. Birkaç defa Bizansa taarruz ederek, *vasileuslar*ı (impara

torları) ürküten Bulgar Devleti X. asırda çok genişliyerek Balkanların büyük bir kısmını idaresi altına alabilmişti.

Bulgarların garbında, ıslavca konuşan Sırplar sakindi; ortodoks mezhebini ve bizans medeniyetini İstanbuldan alan Sırplar, bir aralık (XIII. asırda) komşuları zararına tevessü ederek *büyük bir Sırp Devleti* tesis edebilmişlerdi.

Tunanın şimalinde eski bir Roma müstemlekesi olan bugünkü *Romanya* ile birtakım ıslav kavimlerini de hüküm ve itaati altına almış bulunan *Macar* Türklerinin tesis ettikleri *Engürus* Kırallığı vardı. Romanyanın bazı aksamı, yerli beyler idaresinde bulunuyordu; bazı aksamı ise macar kırallarına tâbi idi.

Engürus veya Macar Kırallığı, eskiden Hunların Avrupada vatanı olan *Tuna* ve *Tisa* ovalarında, *Arpatlar* idaresi altında teessüs etmiş ve IX. asırda, o havalideki ıslav kabilelerini de hüküm ve idaresi altına alarak bunların bir kısmını Macarlaştırmıştır. Macarlar, millî dinlerini kaybederek Garbî Romadan katolik mezhebini almışlardı. Bu suretle Balkan hıristiyanlarından mezhepçe ayrılıyorlardı. Macarlar, aslında, Türk olmakla beraber muhtelif kavimlerle devamlı temasları neticesinde lisanları karışık bir lehçe haline gelmişti. Asıl *Hun-Ugurlar*, *Hungarlar*, büyük araziye ve hükûmete sahip bir aristokrasi teşkil ediyorlardı; raiyelerinin bir kısmı ıslavlıklarını muhafaza ettikten başka, bazıları da ortodoks mezhebinde bulunuyorlardı.

Macar beylerinin, ta XIII. asırdan kalma bir nevi parlâmentosu vardı ve asıl hakimiyet bu parlâmentonun yani macar asılzadelerinin elinde idi. Millî bir kıral hanedanı olan *Arpat* sülâlesi (X-XIV. asır) kesildikten sora macar beyleri kırallarını adeta intihap ederlerdi.

Macaristanın şarkışimalisinde Islav cinsinden ve katolik mezhebinden olan *Leh Kırallığı* vardı.

Lehistanın şark ve şarkışimalisi, yani bugün Sosiyalist Sovyetler Cümhuriyeti Birliği denilen siyasî manzumenin idare ettiği eski *Rusya* memleketi, XII - XIV. asırlarda Türk *Altınordu* hanlarına tâbi idi. Rus beyleri, hanın tâbilerinden başka bir şey değildiler. Rusyanın Avrupa kısmında bile ahalinin ekseriyeti Türk cinsindendi; hâkim zümre Türklerdi. Rusyada sakin ıslav kabileleri başsız idi. IX. asırda peyda olan Rus beyleri *(knyazları)* Hazar Türklerinin

rus kabilesindendir. Bunlardır ki *ilk Rus Devletini* kurmuşlar ve isimlerini bu devlete unvan bırakmışlardır.

Avrupanın merkez ve garbına gelince, buralarda bir imparatorlukla *(Germen İmparatorluğu)*, bir *Papalık* vardı. Bunlar Merkezî ve Garbî Avrupaya, yani katolik hıristiyan âlemine umumî surette, maddî ve manevî hüküm ve nüfuz iddiasında idiler. XIV. asırda artık *Ingiltere*, *Fransa* ve *İspanya* Kırallıkları teessüs etmişti. *İtalya* nın beylikleri ve şehir cümhuriyetleri hemen hemen müstakildi. *Alamanya* daki beyler ve şehirler de İtalyada olduğu gibi istiklâllerini imparatora karşı, kıskançlıkla müdafaa ediyorlardı; Avrupanın araziye temellük dolayısile kuvvetli, ve muayyen hukukî bir müessesesi olmak itibarile muntazam olan feodalitesi, islâm - türk feodalitesine nazaran daha çok nüfuzlu idi. Feodal beylikler ve soradan teşekkül eden millî kırallıklar imparatorun ve Papanın nüfuzunu çok tahdit etmiş bulunuyorlardı; hele gerek imparatorun, gerek Papanın müntehap oluşu, bir aileye inhisar etmeyişi, intihabın bazı beyler ve kilise ululları tarafından yapılışı, imparator ve Papayı bunlara mümaşat mecburiyetinde bırakıyordu. Maamafih mühim vak'alar önünde, bütün hıristiyan âlemini korkutan hâdiseler karşısında Papanın nasihatleri, *kayser* in (imparatorun) emirleri kırallar, beyler ve ahali tarafından dinlenir ve müşterek hıristiyan orduları teşkil edilip, din düşmanlarına karşı, sevkolunurdu.

Hıristiyan âleminde imparatorluk *Büyük Karl (Şarlman)* tarafından tesis edilmişti (IX. asır başı). Germenlerin Frank kabilesinden gelen bu hükümdar öldükten sora, hâkim olduğu geniş ülkesi ayrılmıştı. Ancak X. asır ortalarında *Otto*, İmparatorluğu tekrar tevhit ve tevsie muvaffak olmuş ve Romaya gidip Büyük Karl gibi imparatorluk tacını Papanın elile başına geçirmişti. Ottodan itibaren imparatorluğun resmî ismi "*Mukaddes Roma - Germen İmparatorluğu*" dur. İslâm âleminde halifenin sultanlık beratı vermesine muadil olan bu fiil, imparatorluğun ruhanî kuvvet tarafından Allah namına verilmesi demek oluyor; kutsiyet buradan çıkıyor. Büyük Karl eski Garbî Roma İmparatorluğunu ihya etmek iddiasında idi; halefi Otto da o iddia ile devletine Roma İmparatorluğu namını veriyordu. İmparatorların hemen cümlesi, Germenlerden gelmiştir.

OSMANLILARIN AVRUPAYA GEÇİŞİ

Umumî ahvali yukarda beyan olunan Avrupa devletlerinin çoğunda resmî din katolik mezhebi idi; Katolikler Bizans Rumlarının salik oldukları ortodoks mezhebine hasım idiler. *Haçlılar* Kudüse sefer ederken bir aralık, İstanbulu zaptederek orada *Katolik - Lâtin İmparatorluğunu* da tesis etmişlerdi *(4 üncü Haçlılar seferi: XIII. asır)*. Bizans İmparatorluğunun muhakkak gibi görülen inkırazı, kendilerine bir tehlike teşkil etmedikçe, garp katolik devletlerinin, bilhassa imparator ve Papanın, hoşnutsuzluğunu celbetmiyecekti.

Bizans *Vasileus* u (imparatoru) *Kantakuzinus*, Osmanlı Türklerinin Orhan Bey kumandasında payitahtlarına pek yaklaştığını görünce, Osmanlı Beyi ile sulh aktedip siyasî manevralarla tehlikeyi atlatmaktan başka çare kalmadığını açık gördü. Osmanlılarla Bizanslılar arasında 1333 te sulh aktolundu ve hatta sulhü kuvvetlendirmek için İmparator, kızı *Teodara* yı Orhana verip, Türk Beyini damat edindi. Fakat bununla da tehlike tamamen savulmuş olmuyordu. Bu sefer İmparator Bizansın eski bir diplomasi tedbirine müracaat etti: Eskidenberi vasileuslar, bir kavim, devletlerini fazla tehdit edince onun üzerine diğer bir kavmi saldırırlar ve onların boğuşmasından bilistifade devletin hayatını bir müddet daha temdide muvaffak olurlardı. Osmanlı Türkleri, şarktan ve cenuptan İstanbulu tehdit ettikleri sırada, garp ve şimalden bulgar tehlikesi henüz zail olmamış, sırp tehlikesi artmağa başlamıştı. İmparator, Osmanlı Türklerinin *Rumeliye* geçip Bulgarlar ve Sırplar üzerine yürümesi halinde, bir müddet daha İstanbulun tehlikeyi atlatacağını zannediyordu. Çünkü Osmanlılar Sırp ve Bulgarlarla çarpışırlarsa, bundan Sırp ve Bulgarlar zâfa uğrayıp, Balkanlardan gelen tehlike azalacaktı; ayni zamanda Osmanlı Türklerinin savleti başka bir mecraya sevkedilerek, İstanbulu Anadoludan sıkıştıran tazyik te eksilmiş olacaktı. Bundan başka Rumelinin çetin arazisinde sağlam ve cengâver kavimlerle çarpışan Osmanlılar da yorulup Bizansı bir müddet kendi halinde bırakmıya mecbur olacaklardı. İşte bütün bu hesaplarla, İmparator Kantakuzinus, damadı Orhan Beyi Rumeliye geçmek için teşvik etti. Osmanlı Türkleri de esasen Rumeliye geçmek ve göz dikdikleri İstanbulu garp tarafından da kuşatmak siyasetini güt-

mekte olduklarından, İmparatorun teklifini müsaraatle kabul ettiler. Osmanlılar denizi geçerken, Rumların bazı teshilât göstermiş ve bazı yardımlarda bulunmuş olmaları muhtemeldir. Nihayet Orhan, oğlu *Süleyman Paşa* yı, bir miktar askerle Rumeliye sevketti. Bunlar *Çanakkale* boğazını geçerek *Gelibolu* yu zaptettiler; *bu suretle Osmanlı Türkleri Çanakkale yolile Avrupaya geçmiş oldular (1357)*. Bu geçiş ilk defa değildi. Süleyman Paşa bundan evel de Kantakuzinusun taht rakipleri ile nizaında, üvey büyük babasına yardım için Çanakkale boğazını geçerek Balkanlara kadar bir cevelân yapmış, ve birçok ganimet toplıyarak dönmüştü; fakat *bu sefer dönmemek üzere* geçti. Gelibolu, Osmanlıların Balkanlarda yaptıkları seri fütuhatın ve harekâtın üssübahrisi oldu.

Bizans Rumlarının Osmanlıları Rumeliye geçmek teşviklerinden ümit ettikleri neticenin ise tam makûsu husule geldi: Osmanlı Türkleri, ilerde göreceğimiz veçhile, Balkan Yarımadasının mühim bir kısmını pek çabuk zapta muvaffak olarak, İstanbulu şarktan ve cenuptan olduğu gibi garptan da tehdide başladılar.

BALKANLARDA BİZANS VE ISLAV HAKİMİYETİNİN ZEVALİ VE İSTANBULUN OSMANLILAR TARAFINDAN TEHDİDİ

Geliboluya eyice yerleşen ve Anadoludan bir hayli yardımcı asker alarak kuvvetlenen, osmanlı müfrezesi, pek çabuk Gelibolu yarımadasile civarındaki şehirleri zaptetti. Fakat daha ilerleyip yayılmaya muvaffak olmadan bu kuvvetin kumandanı Süleyman Paşa öldü (1350). Babası da oğlundan sora ancak iki ay kadar yaşadı. Asıl Balkan fütuhatı Orhan Beyin küçük oğlu *Murat Bey*e kaldı.

Osmanlı müverrihlerinin *Hüdavendigâr* lâkabını verdikleri *(Res. 2) Murat I.* Rumeliyi zabıt için *Candarlı Kara Halil*, *Lala Şahin Paşa*, *Hacı İl Bey*, *Timurtaş Paşa* ve *Evrenos Bey* gibi başlıca kumandanlarile beraber Geliboluya geçti. Trakyanın mühimce kasabaları zaptolunduktan sora Bizansın Avrupada ikinci şehri sayılan *Edirne* ile *Filibe* de fethedildi. Bu suretle Balkan Yarımadasının şarkında osmanlı hududu, bir taraftan İstanbula doğru ilerlediği gibi, şimalden de Balkan silsilelerine dayandı. Osmanlılar Edirneyi, Rumelide payitaht yaptılar.

Türklerin Avrupaya geçerek az zamanda bu kadar tevessü etmeleri, *Avrupa hıristiyan devletlerini korkuttu.* Sırplar, Ulahlar ve Macarlar, kendi hudutlarına yakınlaşmış Türkleri bir mukabil taarruzla Anadoluya atmak için hazırlandılar. Türk tehlikesi önünde mezhep münazaasını bir müddet unutmak lüzumunu duyan Papa da bütün hıristiyan devletlerini, müslüman Türkler aleyhine bir *Haçlı seferi* yapmağa teşvik etti. Fakat başka kavimlerin imdadı gelmeden Sırplar, Ulahlar ve Macarlar 60,000 kişilik bir ordu ile osmanlı hududuna doğru yürüdüler. Osmanlı ordusunun öncüsü olarak ilerliyen Hacı İl Bey kumandası altındaki 10,000 kişilik bir kuvvet, Edirne civarında ordugâh kurmuş olan bu müttefiklere geceleyin bir baskın yaparak, hemen hepsini kılıçtan geçirdi (1363). Bu muharebenin vukua geldiği yere "*Sırp Sındığı*„ namı verildi [1].

Bu muvaffakıyeti müteakıp *Trakya*nın alınmamış kısımlarile *Sofya* ve *Niş* zaptolundu. *Sırp kıralı Osmanlı Beyinin metbuluğunu kabul etmek* ve vergi vermek şartile ancak musalâha aktedebildi.

Daha evel de söylendiği üzere Osmanlı Türkleri Balkanlara geçmeden önce, Balkan Yarımadası, milâttan evel Trak ve milâttan sora Hun, Avar ve Bulgar istilâ ve muhaceretlerine sahne olmuştur; X. asırdan itibaren de Şarkî ve Cenubî Rusyadan gelen muhtelif unvanlı Türkler de burasını işgal etmişti. Osmanlı Türklerinin Rumeliyi nispeten kolay zabıt ve uzun müddet idare edebilmelerinde bunun da tesiri olmuştur.

Sırp ve Bulgar Kırallıklarında feodal beylerin ahaliyi çok tazyik etmesi, oralarda *bogomil* mezhebi denilen ve içtimaî müsavat isteyen bir yeni mezhebin zuhûr ve intişarına sebep olmuştu. Beylerin kendi aralarında bitmez tükenmez kavgaları, Bizansın mütemadi entrikaları, ortodoks kilisesinin fakir halkı soyması, Balkanlar ahalisinde umumî hoşnutsuzluk tevlit etmişti. Bu iktisadî vaziyetten dolayı, Anadoluda eyi idarelerile şöhret kazanan Osmanlı Türklerinin istilâsına karşı halkın eski hükûmetlerini çok heves ve gayretle müdafaa etmemiş olduğu tahmin edilebilir.

Rumelide bu ilk muvaffakıyetleri müteakıp, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Orhan zamanında yapılan teşkilâtı tevsi ve yeni zaptolunan memleketleri tımar, zeamet ve has

[1] Meriç ovasında, Edirne civarındadır.

olarak taksime uğraşırken, Osmanlı Devletine karşı Rumelideki sırp kıralı ile Anadoludaki *Karaman Beyi* arasında hafi bir ittifak aktolunmuştu. Evvelâ Karaman Beyi ilânı harbetmiştir. (Karaman harplerinden ilerde bahsolunacaktır). Sora sırp kıralı harekâtı harbiyeye başlıyarak, Timurtaş Paşayı baskına uğratıp 15-20 bin kişilik türk ordusunu bozdu (*Ploşnik* vak'ası, 1387). Sırpların bu muvaffakıyetleri üzerine, bulgar, macar ve ulah kavimleri Osmanlılar aleyhinde Sırplarla bir ittifak aktettiler.

Balkan Yarımadaaının şarkında Bulgar Kıralı *Şişman* kumandası altında toplanan müttefikler ordusile Garpta Sırp Kıralı *Lâzar* kumandası altında toplanan müttefikler ordusu birleşmeden evel aralarına girerek evvelâ daha zayıf olan Şişman ordusunu ezmek için Sadrazam *Ali Paşa* süratle Bulgaristan üzerine yürüdü. Bulgar ve müttefiklerini yenerek payitahtları olan *Tırnova* ile *Şumnu* yu zaptetti (1388). Kıral Şişman *Niybolu* civarında bir daha taliini tecrübeye kalkıştı ise de mağlûp ve esir oldu. Türk hükümdarı bu esir kırala hüsnü muamele etti ve şerefile mütenasip bir maaş tahsis eyledi.

İlk hamlede Timurtaş Paşaya galebe eden Kıral Lâzar, müttefiki Kıral Şişmanın yenilip esir olması üzerine, artık Bulgarlarla birleşmek imkânı kalmadığını görerek üzerine yürüyen ve bizzat Murat Beyin kumandası altında bulunan osmanlı kısmı küllisi önünde ricate ve arnavut beylerinin askerlerile birleşmiye çalışıyordu; osmanlı ordusu Sırp ve müttefikleri ordusunu *Kosova* ovasında harbı kabule mecbur etti. *Kosova meydan muharebesinde* müttefikler mağlûp ve perişan oldular, Kıral Lâzar yaralı olarak esir düştü; ordusunun türk kılıcından kurtulan efradı karmakarışık kaçtı (1389). Bu büyük zaferi kazanan Murat I. *Miloş* adlı yaralı bir Sırp tarafından muharebenin ferdası günü muharebe meydanında şehit edildi. *Kosova muharebesile Sırbistanın hayatına artık hatime çekilmişti.*

Yirmi beş otuz sene kadar devam eden bu Rumeli seferleri esnasında, Bizans hududu, Balkan Yarımadası tarafından adeta İstanbul surlarına kadar itilmiş, Bulgar ve Sırp Kırallıkları ise istiklâllerini kaybetmişlerdi; yani *Balkanlarda Bizans ve ıslav hakimiyeti zeval bularak, bu kıt'a Osmanlı Türklerinin hükmü altına geçmişti.* İstanbulun zaptı da artık bir gün meselesi haline gelmişti.

YENİÇERİ PİYADE ORDUSUNUN TEŞKİLİ

Orhan Bey zamanında yaya namile Türklerden muntazam bir piyade askeri yapılmış olduğu yukarda söylenmişti. Rumeliye geçildikten sora, büyük istilâlara hazırlanan Osmanlı Devleti, daha geniş askerî teşkilât yapmak lüzumunu duydu. Yine Candarlı Kara Halilin delâletile, *Murat Bey* zamanında, yeniçeriliğe mukaddeme olmak üzere "*devşirme*„ ve bunu müteakıp "*yeniçeri ocağı*„ [1] denilen daimî ve muntazam bir piyade ordusu teşkil edildi. Yeniçeriler, iptidada harp esirlerinden ve bir müddet sora hıristiyan tebaa çocuklarından toplandı. Her sene hıristiyan tebaadan muayyen miktar çocuk alınıp Anadoludaki türk ailelerinin yanında islâm dini üzere talim ve terbiye ediliyor, sora *devşirme ocağı* na alınarak askerî terbiyeye tâbi tutuluyor ve ihtiyaç nispetinde oradan yevmiye bir miktar maaş verilerek yeniçeri ocağına yazılıyordu. Yeniçeriler, kışlalarında otururlar ve askerlikten başka bir şeyle meşgul olmazlardı. İlk defa Geliboluda ancak 1000 çocuk devşirilmişti; yıldan yıla miktarları arttı. Yeniçerilik için çocuk vermek yalnız hıristiyanlara tahsis edilmişti. Hemen bütün ahalisi türk veya gayri türk hıristiyanlardan terekküp eden Rumelide miktarca az olan müslüman türk fatihlerinin böyle bir tedbire müracaatleri pek tabiîdir. Nitekim bugünün fatih milletleri olan İngilizler, Fransızlar da buna benzer bir usul takip ederek yerli Hintlilerden, Cezayir ve Tunuslulardan, Zencilerden asker devşiriyorlar ve hakimiyetlerinin muhafazasında bundan istifade ediyorlar. Lâkin Osmanlı Devletinde yeniçeri teşkilâtı bugünün müstemleke ordularından bir cihetle çok farklı idi. Yeniçeriliğe giren, devşirmelikten saraya alınan hıristiyan çocuklar, gitgide en büyük makamlara kadar yükselebildiklerinden ve bunların vaziyeti yakınlarının ahvaline çok eyi tesirler yaptığından, hıristiyan ahali çocuklarını kendi rıza ve ricalarile devşirme ocağına vermeğe başlamıştı.

Yeniçeri ordusu, Osmanlı Devletinin daimî ve muntazam bir ordu teşkilâtıdır; bu ordu, iki asırdan ziyade bir müddet dünyanın *en mükemmel* ve *en kuvvetli* bir piyade ordusu sayılmıştır. Romanın *lejiyonlarını* andıran yeniçeri ocağına

[1] Çeri, Türkçe asker demektir. Evelce tanzim olunan yaya askerine nispetle yeni bir askerdi.

müşabih bir askerî teşkilât, o zamanlar Avrupanın hiçbir tarafında mevcut değildi. Osmanlıların askerî teşkilâtça diğer devletlere bu tefevvuku, Balkanlarda ve Ortaavrupa seferlerinde, galebenin Osmanlılar tarafında kalmasına çok tesir etmiştir.

ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİNİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Osmanlı Beyliği teşekkül ettiği sıralarda Anadolu Selçuk Sultanlığı artık can çekişme devresine girmiş bulunuyordu; Osman Beyin istiklâl ilânından dokuz, on sene sora (1308), Büyük Selçuk İmparatorluğunun bu son parçası da kargaşalık ve başsızlık içinde tarih sahnesinden kayboldu. Feodal bir saltanat olan Anadolu Selçuk Devletinin yerine Anadolunun merkez ve garbında evelce ona az çok tâbi bulunan müteaddit beylikler, (şark tarihlerinin tabirile) "*Tevaifimülûk*„ kaim oldu.

Selçukların varisi olan bu beyliklerin başlıcaları şunlardı: Konyada *Karamanoğulları* [1], Kütahyada *Germiyanoğulları*, Söğütte *Osmanoğulları*, Sinopta *Pervaneoğulları*, Karahisarı Sahipte *Sahip Ataoğulları*, Balıkesirde *Karasioğulları*, Manisada *Saruhanoğulları*, İzmirde *Aydınoğulları*, Milâsta *Menteşeoğulları*, Beyşehirde *Eşrefoğulları*, İğridir ve Antalyada *Hamitoğulları*, Kastamonuda *Candaroğulları*. Selçuk feodalitesi dediğimiz bu birçok devletçiklerden birisi olan Osmanoğulları Beyliği başta öbürlerinden daha kuvvetli değildi. Anadolu Selçuk Sultanlığının varisleri arasında en kuvvetlileri, Karaman ve Germiyan Beylikleri idi. Fakat Osmanlı Beyliğinin coğrafî vaziyeti, inkişaf ve tevessüüne daha müsait idi. Önünde yıkılması kolay eski ve küçük Bizans İmparatorluğu, yanı başında geçilmesi kolay Marmara Denizi ve boğazları, daha ileride zengin hıristiyan memleketleri, fetholunmağa ve ganimet toplamağa elverişli sahalar vardı. Osmanlı beyleri, şimdiye kadar söylenildiği üzere, evvelâ garbışimalî ve garbı, yani Bizans vilâyetlerile Balkan memleketlerini zabıt ve istilâ ederek beyliklerinin hududunu genişlettiler; tebaalarını arttır-

[1] Bu beylikler zamanında selçuk medeniyetinin bazı taraflarda, bilhassa Karaman Beyliğinde devam ve inkişafı görülmektedir *(Res. 3-10)*.

dılar; fütuhat, ganimet ve eyi idare sayesinde hem tebaayı zenginleştirdiler, hem hazinelerini doldurdular; hasılı her cihetle kuvvetlerini arttırdılar. Murat I. zamanında, Selçuk Sultanlığı varisleri arasında, Osmanlı Beyliği, diğer mirasçılarile nispet kabul etmiyecek derecede büyümüş ve kuvvetlenmiş bulunuyordu.

Osmanlı Beyliğinin kuvvetlenmesi, öbür Anadolu beylerinin elbette hoşuna gitmezdi. Osmanlı tarihleri, diğer Anadolu türk beylerinin kıskançlıklarından, fesatçılıklarından bahsederler; hakikatte ise, Osmanlı Beyliği, Bizans ve Balkan Devletleri zararına kuvvetleniyordu; bu kuvvetin bir taraftan, öbür beylerin aleyhlerine çevrilerek imhalarına sebep olabileceği hakkında emareler de görünmeğe başlamıştı. Daha Orhan Bey zamanında Karesi Beyliği Osmanlı Beyliğine ilhak edilmiş olduğu gibi, Murat Bey Rumeli fütuhatına başlamadan önce Ankara kalesini *Ahi* [1] lerden alarak, beyliğinin arkasını, iç Anadoludan gelebilecek taarruzlara karşı temin eylemişti. Rumelide ilk muvaffakıyetleri müteakıp, Murat Bey büyük oğlu *Bayazıd* a Germiyan Beyinin kızını alıvermekle çeyiz olarak, *Kütahya* ve bazı *Germiyan* şehir ve köyleri Osmanlı Hükûmetine geçmişti. Yine o sıralarda, Karamanoğullarına karşı ihtiyatî bir tedbir olmak üzere *Hamiteli* nin mühim bir kısmı, Hamitoğlundan zorla satınalınmıştı; Anadoluda bu tevessüün nerelere kadar gideceğini pekâlâ anlıyan, kendini Anadolu selçuk saltanatının asıl varisi sayan ve bu sıfatla başka Anadolu beyliklerini hüküm ve nüfuzu altına almıya çalışan Karamanoğlu *Ali Bey (Sultan Alâeddin)* Osmanoğlu Murat Beyin Rumelide bulunmasından istifade ederek

[1] Anadoluda Ahiler denilen ve iktisadî esaslara istinat eden bir nevi esnaf teşkilâtı vardı. İlhanlı ve selçuk feodal beylerin zulüm ve tazyiklerine karşı, Anadolu şehirlerinde sanayi ve ticaret erbabının kendi menfaatlerini korumak için yaptıkları bu tesanüt teşkilâtı, hükümdara ihtiyaç kalmaksızın kendi kendini idare edip gidiyordu. Bu noktai nazardan cümhurî bir şekli haizdi. Ahiler teşkilâtının bazı kırıntı an'aneleri Anadolu şehirlerinin esnafı arasında bugüne kadar devam edip gelmektedir. Ahilerin müstakillen idare ettikleri şehirlerin en mühimmi Ankara kalesi idi. Karamanlıların teşvikile Ankara Ahileri Osmanlılar aleyhine bazı harekâta teşebbüs etmişlerse de, osmanlı ordusuna mukavemet edemiyeceklerini anlıyarak, Ankarayı Murat Beye teslim eylemişlerdir. Ankara kalesinin sevkülceyşî ehemmiyetine binaen burası ilk zamanlarda Osmanlılar tarafından Anadolu Beylerbeyinin makarrı ittihaz edilmiştir.

Osmanlılar aleyhine harp açtı (1387). Muradın oğlu Bayazıt Beyle Timurtaş Paşa, Karamanoğlunun askerini Konya muharebesinde bozdular. Ali Bey, Murat Beyin kızı olan hareminin şefaatile ancak canını kurtarabildi.

Osmanlıların Anadolu Selçuk feodal beylerile başlıyan harpleri, nihayet bütün bu beyliklerin yavaş yavaş Osmanlı Beyliğine iltihakile hitam bulacaktır.

Muradın yerine büyük oğlu Bayazıt Bey osmanlı hükümdarı olunca (1389), Karamanoğlunun teşvikile toplanan Aydın, Saruhan, Menteşe ve Germiyan beylerinin hasmane ittifakları ile karşılaştı. Osmanlılar, bu müttefik beyleri yenerek, memleketlerini zabıt ve kendi beyliklerine ilhak ettiler. Anadolu beylerinin bu ittifakıyle alâkadar olarak *Eflaklılar* da Rumelide osmanlı memleketlerine sarkıntılık etmiye başladıklarından, osmanlı beyi Rumeliye geçmek mecburiyetinde kalmıştı. Bunu fırsat bilen Karamanoğlu Alâeddin Bey, Ankaraya taarruz etti ve Osmanlı Kumandanı Timurtaş Paşayı esir aldı. *Yıldırım* unvanı verilen Bayazıt Bey, süratle Rumeliden Anadoluya geçerek, Karamanoğlu Alâeddin Beyi *Akçay* muharebesinde esir etti; ve sora öldürttü; Karaman Beyliğinin mühim bir kısmını, Konya da dahil olmak üzere Osmanlı Beyliğine ilhak etti.

Garbî ve Merkezî Anadolu Türk beylikleri, Osmanlı Devleti idaresi altında birleştirilmiş demekti. Bunu müteakıp, Osmanlıların Şarkî Anadoluya yayılmaları başlar; Selçuk feodalitesinden sayılmıyan *Kadı Burhaneddin* in ölümünden sora *Tokat*, *Sıvas* ve *Kayseri* alındı; sora Candaroğullarından *Kastamonu* zaptedildi. Anadoluda birleşmemiş türk beylikleri artık az kalmıştı.

Osmanlı ülkesinin Avrupa hudutlarında, bazı tehlikeler baş göstermese ve şarktan *Aksak Timur* istilâsı vukua gelmese idi, Bayazıt zamanında Anadolu türklüğünün tamamen birleştirilmiş bulunacağı çok muhtemeldi.

BİZANSI TAZYİK, HAÇLI TAARRUZLARI

Osmanlılar, Bizans İmparatorluğunun *Bosfor* etrafına sıkışmış ufak parçasını, şark, cenup ve garptan ihata ettikten sora, Şarkî Roma imparatorları, osmanlı türk beylerinin elinde adeta *bir oyuncak* olmuşlardı: Murat Bey, İmparator *Yuvanis Paleologos*u istediği gibi kullanıyordu. Murat ölünce,

Yuvanisoğlu *Andronikos* Yıldırım Bayazıda müracaatle, babasının tahtına kendisini oturtursa, otuz bin altın vergi vereceğini vadetti. Osmanlı Beyi, Andronikosu İmparator ilân ettirdi; biraz sora Yuvanis, Bayazıda müracaat ederek, kendisini tekrar tahta geçirirse, otuz bin altın vergiden başka, osmanlı ordularında hizmet etmek üzere, on bin asker de göndereceğini arzetti. Bu sefer Osmanlı Beyi, Andronikosu indirip Yuvanisi tekrar tahta çıkarttı; Osmanlılara teslim olmak istemiyen *Alaşehir* tekfurunu, Yuvanisin rum askerlerile mağlûp ettirerek şehri aldı.

Bu vakıalar, Osmanlıların artık Bizans Hükûmetine filen hâkim olduklarını göstermektedir.

Yuvanis öldükten sora, oğlu *Manuel*, Osmanlı Beyinin müsaadesini almaksızın tahta oturmak gibi bir cür'et gösterdiğinden, Yıldırımın bir ordusu İstanbulu muhasara, bir müfrezesi de *Makedonya* ya yürüyerek *Selânik* ve *Yenişehir* taraflarını, osmanlı ülkesine ilâve etti. O sıralarda *Bulgaristan da tamamen ilhak edildi* (1393).

Osmanlı - Türklerinin az zamanda Balkan Yarımadasını hemen kâmilen zaptettikten başka, *Eflak* memleketini tabiiyetleri altına almaları ve İstanbulu şiddetle tazyika kalkışmaları, Merkezî ve Garbî Avrupa devletlerini endişeye düşürmüştü. Eflâkta bir hak iddia eden ve memleketinin şark ve cenubundan tehlikeye maruz kaldığını gören Macar Kıralı *Zigismunt*, Papaya ve merkezî ve garbî hıristiyan devletlerine müracaat etti. Papa müslüman Türkler aleyhine bir *Haçlılar seferi* hazırladı. Nihayet Kıral Zigismunt kumandası altında Macarlardan, fransız şövaliyelerinden, Alamanlardan, Lehlerden ve daha başka hıristiyan kavimlerden mürekkep 60-70 bin kişilik büyük bir müttefikler ordusu Tunayı geçip Niyboluyu muhasara ettiği sırada, Yıldırım Bayazıt, osmanlı ordusile gelip yetişti. Osmanlı ordusunda Türklerden maada yeni osmanlı tabiiyetine geçen Sırplar, Bulgarlar ve Romenler de vardı. *Niybolu meydan muharebesinde* (1395) Haçlı müttefikler tamamen mağlûp ve münhezim oldular. Bu Muharebe de osmanlı ordusundaki *hıristiyan askerlerin sadakatle harbetmeleri*, az zamanda osmanlı idaresine nekadar ısınmış ve osmanlı ordusunda hizmeti nekadar benimsemiş olduklarına delildir. Macar kıralı muharebe meydanından müşkülâtla firar edebildi. Fransız şövaliyelerinden bir kısmı esir düştü,

aralarında Fransa kıralının biraderi *Kont dö Növer* ile en yüksek zadegândan birtakım dükler ve kontlar vardı. Yıldırım bunlara alaylı nasihatler verip, bir hayli fidyei necat aldıktan sora hepsini salıverdi.

Haçlıların taarruzu böyle büyük bir zaferle defedildikten sora, İstanbulun muhasarası şiddetlendirildi. *Anadoluhisarı (Res. 11)* yapılıp boğazın muvasalası güçleştirildi. İmparator, İstanbulda bir osmanlı mahkemesinin açılmasına ve bir de cami inşa edilip Bayazıt namına hupte okunmasına razı olmak ve senevî muayyen haracını vermek şartile güç belâ payitahtını muhasaradan kurtarıp sulh aktedebildi[1].

Bayazıt Bey Niybolu zaferi üzerine, âdet veçhile her tarafa zafernameler göndermişti.

AKSAK TİMURUN ANADOLUYU İSTİLÂSI

Yıldırım Bayazıdın, İstanbul muhasarasını kaldırıp Bizans hükümdarile sulhe razı olmasının bir sebebi de, o sırada *Aksak Timur Beyin* Anadolu işlerine karışmaya başlamış olmasıdır.

Timur Bey, *Türkeli* (Türkistan), *Iran, Irak, Hint* ve *Suriye* yi zaptettikten sora, *Anadolu* da memleketleri ellerinden alınan türk beylerini yanına toplıyarak, Bayazıt aleyhine yürüdü. Ankara yakinine geldi ve orada Bayazıt ordusile büyük bir muharebe verdi (20 Temmuz 1402). Bir gün sabahtan akşama kadar süren bu muharebede osmanlı ordusu yenildi. Yıldırım, oğlu *Musa* ve *Mustafa* ile beraber, Timura esir düştü; osmanlı ordusundaki sırp askerleri de fedakârlıkla harbettiler; Timur ordusu Yıldırımınkinden daha kuvvetli idi.

Timur Bey, Garbî Anadoluyu da istilâ etti; Osmanlıların Anadoluda payitahtı olan Bursayı aldı. *Izmiri, Rodos* şövaliyelerinden kurtardı. Murat ve Bayazıt Beyler zamanında memleketleri Osmanlı Beyliğine ilâve olunan Anadolu beylerinin çoğunu eski hükûmetleri başına yeniden yerleştirdi. Bizansın Osmanlılara verdiği haracı kendisine istedi ve aldı.

*Ankara meydan muharebesi*nden kaçıp kurtulan dört osmanlı şehzadesi, *Süleyman, İsa, Musa, Mehmet,* biribirlerile uyuşamıyarak taht kavgasına giriştiler. Bayazıdın büyük oğlu

[1] Bu esnada osmanlı-türk medeniyetinin yükseliş derecesini gösteren en mükemmel abide, Bursada yapılmış olan *Ulu Camidir (Res. 12, 13)*.

Süleyman Çelebi, Rumeliye geçip fırsattan istifade ile osmanlı memleketine taarruza kalkan Macar Kıralı Zigismundu yendikten sora, İstanbulu muhasaraya bile kalkışmıştı. Lâkin daha diplomat olan küçük kardeşi *Mehmet Çelebi*, Timur Beyi metbu tanıdı *(Res. 14)*. Bursaya gelerek babasının yerine geçti. Devletinin eski kuvvetini iade edinceye kadar Bizans İmparatorluğu ile de eyi geçinmeyi tercih etti.

OSMANLI DEVLETİNİN TEKRAR KENDİSİNİ TOPLAMASI, ÇELEBİ MEHMET

Ankara mağlûbiyetinden sora, Osmanlı Devleti parçalanmış ve dağılmıştı: Karaman, Germiyan, Menteşe, Candaroğulları kendni beyliklerini ihya ettikleri gibi, osmanlı şehzadeleri de biribirlerile boğazlaşıyorlardı. Bu dahilî harpler ve karışıklıklar *on iki yıl* kadar sürdü, buna osmanlı müverrihleri *"Fetret Devri„* derler. Nihayet Çelebi Mehmet, rakibi olan kardeşlerini birer birer ortadan kaldırarak, *hakimiyette vahdeti* tesise muvaffak oldu (1413) ve bu kavgalar esnasında Çelebi, Anadolu beylerinden bazılarını tekrar osmanlı saltanatına itaat ettirmişti.

Çelebi Mehmet, tek başına hükümdar olduktan sora, beyliklerine tekrar kavuşmuş olan Karamanoğlu *Mehmet* Beyin ve İzmir hâkimi *Cüneyt* Beyin müttefik kuvvetlerile uğraşarak Konyayı zaptettise de, Karaman Beyliğinin bazı kısımlarını osmanlı memleketine ilhak ile Konyayı yine Karamanlılara bıraktı. *Çankırı*, *Tosya*, *Samsun*u aldı. *Eflâk* işlerine karışan Macar Kırallığına akıncılar gönderdi. Osmanlılar ilk defa Çelebi Mehmet zamanında *Venediklile*rle Gelibolu önünde bir *deniz muharebesi* yaptılarsa da muvaffak olamadılar (1416).

Çelebi Mehmet, Anadolu ve Rumelide büyük bir mesele çıkaran *Samavnalı Şeyh Bedrettin* ve müritlerile hayli uğraştıktan sora, şeyhi yakalatıp *Serez*de astırdı (1417).

Çelebi Mehmet ölünce yerine geçen *Murat II.nin* ilk hükümdarlık zamanı, osmanlı tarihlerinin *Düzmece Mustafa* dedikleri adamın ortaya çıkardığı karışıklıklarla geçti. Ankara muharebesinde Bayazıdın oğullarından Mustafa Çelebi babasile beraber esir düşmüş ve *Semerkand*a götürülmüştü. Bu Mustafa Çelebi, Sultan Mehmet zamanında memlekete dönerek saltanat iddiasında bulundu. Takip edilince Selânikte Rumlara iltica etti.

Murat II. Rumların yardımile kendi aleyhine yürüyen amcasına karşı mücadele mecburiyetinde kaldı. Bir hayli muharebelerden sora nihayet Mustafa Çelebi esir edilip öldürüldü. Bu vak'a, Ankara mağlûbiyetinden mütevellit sarsıntının son dalgası olmuştur [1].

HAÇLI TAARRUZLARINA KARŞI MUVAFFAKIYETLE MUKABELE: MURAT II.

Bizans İmparatorluğu, Bayazıt zamanındaki musalâha ve dostluğa rağmen, Osmanlıların sıkıntılı vaziyetlerinden daima, her suretle istifadeye çalışmış ve nihayet Mustafa Çelebiyi de yeğeni Murat II. aleyhine sevkederek, hayli muharebelere ve karışıklıklara sebep olmuştu. Bayazıt zamanında yarı kalan İstanbulun zaptı işini artık bitirmek lâzımdı. Murat II. kuvvetlice bir ordu ile *İstanbulu muhasara* etti (1423).

İmparator Manuel bu sefer de Çelebi Mehmedin küçük oğlu Mustafa Çelebiyi büyük kardeşi Murat aleyhine kaldırdı. Karaman ve Germiyanoğulları da Mustafa Çelebiye yardım ediyorlardı. Bunun üzerine Sultan Murat, İstanbulun muhasarasını kaldırdı. Asi biraderi ve onun müttefikleri aleyhine yürüdü. Osmanlı - Türkleri tarafından İstanbulun *dördüncü* muhasarası da muvaffakıyetle bitmemiş oldu.

Mustafa Çelebi isyanı, harple bastırıldıktan sora, Timur istilâsını müteakıp Anadoluyu tekrar parçalıyan türk beyleri üzerine yürünerek Karamanoğullarından başkası osmanlı hakimiyeti altına alındı; Karaman Beyi de osmanlı sultanının metbuluğunu kabul etti. Bu suretle Anadoluda *türk siyasî vahdeti yine temin olunarak* Anadolu, Ankara muharebesinden evelki simasını tekrar aldı.

Rumelide dahi Ankara muharebesinden evelki vaziyeti iade için, Sırbistan üzerine yürümek ve Macar Kırallığı ile harbedilmek icap etmişti. İptida Sırbistanın kat'î itaati temin edildi; Macaristan istilâ olundu. O sıralarda diğer bir osmanlı ordusu Selânik ve *Yanya* yı zaptetmişti. Soraları osmanlı ordusu Macarlar elinde bulunan *Belgrad*ı fethedemediği gibi *Erdel* Voyvodası *Hunyadi Yanuş* tarafından birkaç muharebede mağlûp edilmiş olduğundan, Sultan Murat ile Macar Kırallığı arasında *Segedin muahedesi* aktolundu (1444). Mu-

[1] Bursadaki *Yeşil Cami*, Çelebi zamanında türk mimarlığının bir enmuzecidir *(Res. 15, 16)*.

salâhanın on sene devam edeceğine dair iki hükümdar Kuran ve İncil üzerine andiçtiler; bu muahedeye göre Sırbistan ile Eflâk, Macaristanın metbuluğu altına girmiş oluyorlardı.

Bu hadiselerle hayattan yorulmuş ve hükümdarlıktan bıkmış olan Sultan Murat, on dört yaşındaki oğlu *Mehmet* lehine saltanatı terkederek *Manisa* ya çekildi.

Fakat hıristiyan âlemi derhal fırsattan istifadeye kalkıştı. Papanın elçisi *Kardinal Çezarini*, hıristiyan olmıyanlara verilen yeminin bozulması caiz olduğunu, katolik kilisesi namına söyliyerek, Macar Kıralı *Lâdislas* ı yeminini bozmıya, kazanılan muvaffakıyetleri takip etmiye teşvik etti. Türklere karşı müteaddit zaferlerile şöhret kazanarak "*Eflâkın Ak Şövaliyesi*" namını alan Erdel Voyvodası Hunyadi Yanuş ile Macar kıralı, Papa elçisi ve Eflâk hâkimi kumandaları altında Macarlardan, Ulahlardan ve diğer bazı muavin kuvvetlerden mürekkep büyücek bir haçlılar ordusu, *Tuna* ırmağını geçti, Bulgaristana girip *Varna* yı muhasara etti. Bu tehlikeli vaziyet önünde osmanlı devlet adamları ve kumandanları Murada müracaat ederek ordusunun başına geçmesini rica eylediler. Çünkü oğlu Mehmet, henüz on dört yaşında bir çocuk olduğundan, orduda emrini yürütebilecek bir çağda değildi. Murat II, osmanlı ordusunun kumandasını eline aldı; *Varna civarında yapılan muharebede* müttefikler mağlûp oldular. Muahedeyi bozduran Kardinal ile bozan Macar Kıralı maktul düştüler. Ak Şövaliye de güçlükle canını kurtarabildi (1444).

Bu zaferi müteakıp Murat II. *Mora* yı zabıt ile osmanlı hududunu *Balkan Yarımadasının cenubu nihayetine* kadar ilerletti. Ve bu sırada osmanlı sarayından kaçıp Arnavutların başına geçen *Iskender Bey* (Yorgi Kastriyotis), osmanlı ordularını uğraştırmağa başladı. Sultan Muradın, İskender Bey aleyhine sevkettiği askerler, ciddî bir netice alamadılar.

Osmanlılar, bu arnavut sergerdesile dağlık ve kayalık arazide uğraşıp dururken, Hunyadi Yanuş, Varnanın intikamını almak istedi; ve yeni bir haçlılar ordusile Tunayı geçip Sırbistanda ilerledi. Osmanlı ve hıristiyan orduları, yine Kosova ovasında biribirine çatıştılar; meydan muharebesi üç gün sürdü; çok muannidane vuruşuldu; nihayet türk ordusu yine galip gelerek, *İkinci Kosova zaferi* ni de kazandı (17 Biri̇nciteşrin 1449).

Sultan Murat II. zamanında, Timur vak'ası sarsıntısından yeni çıkmış Osmanlı Devletini zedelemek için, hıristiyan devletleri, Türklere bir daha saldırmak tecrübesinde bulundularsa da, bütün teşebbüsleri husranla hitam buldu. Murat II. haçlı hücumlarına muvaffakıyetle mukabele edebildi. İkinci Kosova muharebesi, Osmanlı-Türklerinin Balkanlarda birkaç asır sağlam olarak yerleşmelerini temin etti; *XVIII inci asra kadar. Tunayı geçip Osmanlılara taarruz edecek bir hıristiyan kuvveti artık çıkmadı.*

II

OSMANLI İMPARATORLUĞU

FATİH SULTAN MEHMET: İSTANBULUN FETHİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU

Murat II. Edirne civarında öldükten sora Mehmet II. tekrar tahta geldiği vakit rüşte vâsıl olmuştu (1451). Her şeyden evel İstanbulu almak istiyordu. Osmanlı ülkesi Anadoluda ve Rumelide genişlemiş olduğundan, İstanbul, devletin tabiî payitahtı gibi idi. Istanbulun fethine *Attilâ* zamanında Türkler teşebbüs ettikleri gibi bundan sora Araplar da uğraşmışlar, ve Mehmet II. den evel gelen osmanlı hükümdarları da birkaç tecrübede bulunmuşlardı. Mehmet, Boğazı kapamak için vaktile Yıldırım Bayazıt tarafından yapılmış olan Anadoluhisarı karşısında *Rumelihisarı (Res. 17)* nı yaptırdı; o vakte kadar görülmemiş toplar döktürdü *(Res. 18).* 1453 senesi nisanında muazzam bir ordu ile İstanbulu muhasara etti *(Res. 19).*

İstanbul ile Galata arasında gerilmiş olan kuvvetli bir zincir ile Halicin kapatılmış olması, Osmanlıların taarruzunu güçleştiriyordu. Sultan Mehmet, bu mânii çevirmek için bugün Dolmabahçe denilen mevkiden karaya çektirdiği yetmiş gemiyi karadan aşırarak Halice indirdi *(Renkli Res. 1).* Elli gün muhasaradan sora, *Topkapı* tarafında bir gedik açılmış olduğundan, umumî hücum yapıldı. Kara tarafındaki İstanbul surlarını Cenevizler, Venediklilerle diğer frenkler ve Rumlar müdafaa ediyorlardı.

Hücum esnasında bir kısım türk askeri, kale dehlizlerinin birinden içeri girmiş ve düşmana arkadan taarruz ederek hücumun muvaffak olmasına yardım etmiştir. Bu suretle cepheden ve içerden yapılan hücum sayesinde müdafiler

kat'î olarak mağlûp edilmiş ve İstanbul zaptolunmuştu (29 Mayıs 1453). *Türklerin İstanbulu zaptetmeleri, 1000 sene kadar sürmüş olan Şarkî Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırmıştı.* İstanbulun o vakitler Türkler tarafından zaptı, cihanşümulbir hâdise oldu. *Bu hâdise Ortazamanların nihayeti olarak kabul edilmiş* ve medeniyet ve insaniyet için yeni bir devrin başlamasında müessir olmuştur.

İstanbulun zaptı ile Rumeli ve Anadoludaki türk ülkeleri birleşmiş ve bu suretle Osmanlı Devleti kuvvetlenerek Avrupada ilerlemek kolaylaşmıştı.

İstanbulun Türkler tarafından fethi, ayni zamanda bütün hıristiyan âleminin Osmanlılara karşı mağlûbiyeti demekti.

Mehmet II. İstanbulu aldıktan sora Belgrat müstesna olmak üzere bütün *Sırbistan* ı, *Mora* yı, *Eflâk* ve *Buğdan*, *Bosna* ve *Hersek*, *Arnavutluk* ülkelerini kat'î bir surette ilhak etti. Eflâk ve Buğdan doğrudan doğruya merkeze ilhak edilmeyip hıristiyan beylere idare ettirilmiştir. Sultan Mehmet Anadolu cihetinde Karaman Devletini, Candar (İsfendiyar Beyliğini)[1], ve *Trabzon Rum Imparatorluğu* nu zaptetti. *Tercan* civarında *Otlukbeli* muharebesinde, *Akkoyunlu* ordusu mağlûp edildi. Akkoyunlular hükümdarı *Uzun Hasan* Bey, payitahtı *Tebriz* e çekilmiye mecbur oldu. Bu suretle Mehmet II. zamanında Tunaya kadar Rumelide yabancı bir idare kalmamış idi. Anadoluda ise, *Fırat* ırmağı ve *Toroslar* hudut teşkil ediyordu.

Avrupada *Tuna* ve *Sava* ırmaklarına, Asyada Fırat ve Toroslara kadar yayılan memleketleri zaptedip çok genişliyen ve iki kıt'anın birleştiği yerde Şarkî Roma imparatorlarının payitahtını fethederek, bu iki parçayı biribirine birleştiren Osmanlı Devleti, artık hakikaten *bir imparatorluk olmuştu*. Bu devletin tebaası arasında birçok kavimler yaşıyordu. Eskiden müstakil olan Anadolu Selçuklarının,Bizansın, Bulgar, Sırp Kırallıklarının ülkeleri kâmilen bu imparatorluğun içine girmişti. Şarkî Roma İmparatorluğu orta ve son devirlerinde bu kadar geniş bir ülkeye sahip olamamıştı. İstanbulu aldığından dolayı kendisine *Fatih* unvanı verilen

[1] Candaroğullarının Beyliği, bu sırada hükümdarının namına nisbetle *İsfendiyar Beyliği* adını almış bulunuyordu.

Mehmet II. zamanında, Osmanlı İmparatorluğu tamamen kurulmuştur.

İMPARATORLUĞUN DAHİLÎ TEŞKİLÂTI: "FATİH MEHMET KANUNU„, GAYRİMÜSLİM TEBAAYA MÜSAADELER

Osmanlı Beyliği, ilk devrinde nihayet göçebe bir aşiret teşkilâtına malik, iptidaî bir heyeti içtimaiye idi. Orhan Bey zamanında Bursa gibi büyük bir şehir ile birkaç kasaba zaptolunduğundan, daha mükemmel bir devlet teşkilâtı yapmak ihtiyacı hasıl olmuştu. Orhan Beyden, Sultan Mehmet II. ye kadar Osmanlı Devleti büyüye büyüye nihayet kudretli bir imparatorluk haline geldi; Anadolu ve Rumelide birçok memleket ve şehirler osmanlı idaresi altına geçti, bunlar arasında *Konya* ve *Ankara* gibi *Edirne* ve *Selânik* gibi pek eski zamanlardanberi medeniyet merkezi olan şehirlerden başka, Ortadevrin en medenî ve müterakki iki büyük beldesinden birisi, ve bin yıllık Şarkî Romanın payitahtı olan *Istanbul* (Konstantin şehri - Konstantinopolis) de vardı. Devlet büyüyüp, devlet idaresinde eski sade teşkilâtın ihtiyacı karşılıyamadığı görüldükçe, Osmanlı Hükûmeti, memleketin içtimaî ve idarî teşkilâtını mükemmelleştirmeğe mecbur oluyordu. Önce Orhan Bey zamanında, esası askerlik olmak üzere, bir hayli tensikat yapıldı; fakat o da kifayet etmedi; Rumelinin istilâsından sora Murat I. devrinde yeniden yeniye nizam ve tertipler yapıldı ve bu arada tımarların hizmete muktedir evlâda irsen intikali, kanunu da ittihaz edildi. Bütün bu tensikatta, arazi rejimi, tımar ve zeamet meselesi, en mühim mevkii işgal ediyordu. Zaten devletin askerî kuvveti *yeniçeri ocağile*, tımar ve zeamet ashabının vücuda getirdikleri *sipahilerden* terekküp etmekte bulunduğundan, arazi rejiminin de askerlikle pek yakından alâkası vardı. Görülüyor ki, İstanbulun zaptına kadar devam eden devirde, Osmanlı Devletinin en çok ehemmiyet verdiği mesele, mükemmel bir orduya malik bulunmak idi. Yine Murat I. zamanında, Timurtaş Paşanın himmetile devşirme çocuklarından olmak üzere "*sipahi oğlanları bölükleri*„ namile muntazam bir süvari askeri de tanzim olunmuştu.

Anadolu ve Rumeli de çok genişlemiş osmanlı memleketi, esas itibarile zeamet ve tımar erbabı olan beyler tarafından idare olunuyordu. Bu beylerin başında *Rumeli Bey-*

lerbeyi ve Anadolu Beylerbeyi unvanını haiz bir nevi askerî kumandan ve valii umumiler vardı. Anadolunun bazı kısımları *şehzadelerin* idaresi altında idi. Kazaî işlere bakmak üzere *kadı*lar, şehirlerde emniyet ve asayişi, nizam ve intizamı temin için de *subaşı*lar vardı. Kadıların en büyüğü, başta asker ve memurlar arasındaki davalara bakmak üzere tayin olunan *Kazasker* di. Soradan Rumeli ve Anadoluya ayrı ayrı birer kazasker tayin edilerek Rumeli ve Anadolu kazaskerleri meydana çıktı. Padişaha müşavir ve muavin olan *vezir* lerin sayısı da devletin büyümesi nisbetinde arttı. Eskiden tek olan vezirin makamında bulunanlar, *Veziriazam* unvanını aldılar.

Bunlarla beraber, Mehmet II. devrine kadar Osmanlı Devletinin *esas teşkilâtı* daima muharip bir ordunun kuvvetini ve muvaffakıyetini temine matuf nizam ve kanunlardan terekküp ediyordu denilebilir. İstanbulun fethinden sora, Fatih, Osmanlı İmparatorluğunu, kendine muasır devletler gibi tanzime kalkıştı; eski türk an'anesi ve islâm şeriatile hakikî ihtiyaçları, ve zaptolunan memleketlerin kadîm teşkilâtlarını göz önünde tutarak, zamanın ulema ve hukukşinaslarile de istişare ederek devlet idaresinin mühim şubelerini tanzim ve tertip ettirdi.

Frenk müverrihleri, Bizans müverrihlerinden naklen, Sultan Mehmedin bir kanunname tedvin ettiğini beyan ederler. Osmanlı müverrihlerinden yanlız *Âli* Efendi böyle bir kanunun varlığını yazmış diğerleri Sultan Mehmedin kanunundan hiç bahsetmemişlerdir. Son zamanlarda Viyana Kütüphanesinde bir sureti bulunup neşrolunan "Kanunu Padişahı Sultan Mehmet ibni Murat han„ adlı vesika, Bizanslı rum müverrihlerinin bahsettikleri kanuna nazaran çok basit ve kısadır.

Bu *Kanunnamei Padişahi* de, Bizans kanunlarında olduğu gibi, merasim ve teşrifat meselesinin, fazla yer işgal ettiği görülür.

Sultan Mehmet Kanununun siyasî ve ahlâkî noktai nazarlarından çok şayanı dikkat olan maddesi şudur:

" Ve herkimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşlarını nizamı âlem için *katletmek* münasiptir; ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar„.

Vakıâ şark ve garp devletlerinde hükümdarların kardeş veya oğullarının, taç ve taht davasile kıyamları az olma-

mıştır. Osmanlı Devletinin henüz bir buçuk asırlık hayatında bile **bu** nevi vak'alar olup geçmişti; hatta Yıldırım Bayazıdın tahta çıkacağı sıralarda kardeşi *Yakup Çelebi* öldürülmüştü; fakat böyle şedit ve gaddar hükmü havi bir kanun maddesi tedvin olunmamıştı. Fatihin kendisi ve kendisinden sora bazı osmanlı hükümdarları, kanunun bu maddesini tatbik etmişlerdir

Sultan Mehmet, İstanbulu zaptından sora, şehrin hıristiyan ahalisine *yumşaklıkla muamele* etti. Her tarafa dağılan İstanbul Rumlarının şehre toplanmalarını irade etti; din ve mezheplerinde tamamen hür olduklarını, mal ve mülklerine ilişilmiyeceğini ilân eyledi. Hele bütün şark hıristiyanlarının ulusu sayılan *İstanbul patriği* ne çok riayet gösterdi. Ortodoks kilisesinin teşkilâtına asla dokunmadı. Bir derecede ki, Türke düşman hıristiyan müverrihlerinin de umumiyetle itiraf ettikleri veçhile İstanbul Patrikliğinin adeta devlet içinde müstakil bir cemaat halinde bulunmasına müsaade etti. Bu cemaatin, resmî tabir ile *rum milleti* nin başında bulunan *Patrik Efendi*, osmanlı vezirlerile ayni derecede sayılıyordu. Kendisine yeniçerilerden bir muhafız müfrezesi verilmişti. Patrik, rum milletinin yalnız dinî meselelerinde değil, hukukî ve cezaî işlerinde de merci olarak bırakılmıştı. Patriğin riyaseti altında bir millet meclisi vardı. Patrikten gayrı osmanlı vilâyetlerinde onun kaymakamı gibi bulunan *piskopos* lar da ayni hukuku haizdi. Bütün bu kilise adamları her nevi vergiden muaf idiler. Bizans asılzadelerinin büyük çiftlikleri, devlet namına istimlâk olundu ise de, *köylülerin toprakları kendilerine bırakılmıştı.*

Bu suretle Türkler, arazi işinde halkı siyanet eden bir usul takip ediyorlar demekti. Balkanlardaki hıristiyan köylüler, türk idaresi altında, vasileus ve kırallar zamanından *çok daha mes'ut ve müreffeh* bir hayata kavuştular. Asla mutaassıp olmıyan ve çok eyi idare etmeyi bilen Türkler, köylülerin arazisine dokunmadılar, belki bu araziyi arttırdılar. Hıristiyan tebaalarının köy teşkilâtını bozmadılar. Umumiyetle içtimaî ve dinî müesseseleri olduğu gibi muhafaza ettiler.

İlerde görülecektir ki, Osmanlı Devleti zâfa uğrayıp idare bozulduktan sora, kuvvetli devirler için çok faideli olmuş olan bu teşkilât, Osmanlı Devletinin bekasına fena tesirler yapacaktır. Osmanlı Devletinden ayrılıp istiklâl kazanmak

istiyen *hıristiyan milletleri*, bu teşkilâtta evelden hazırlanmış devlet kadroları bulacaklardır.

DENİZAŞIRI GENİŞLEME: ADRİYATİK VE EGE DENİZİNDE HARPLER; KIRIM HANLARININ OSMANLI SULTANLARINI METBU TANIMASI

Osmanlı Devletinin Balkan Yarımadasının Bosna ve Arnavutluk taraflarında ve Boğazlarda sağlam yerleşmesi, yani Adriyatik Denizine çıkması ve Karadeniz yollarına hâkim olması *Venediklileri korkuttu.* Bir behane ile Venedikliler Osmanlılara harp ilân ettiler (1462). Ve Osmanlılar aleyhine İskender Bey, *Napoli* Kırallığı, Papa, Uzun Hasan ve Karamanoğlu ile bir ittifak ta akteylediler. Osmanlıların Venediklilerle bu harbi karada ve denizde *on altı yıl sürdü.* Bu harp esnasında genç osmanlı donanması, Adriyatik, Karadeniz ve Ege Denizinde birkaç defa düşmanlarile cesurane boy ölçüştü. Artık Osmanlılar denizaşırı harplere de alışıyorlar demekti [1].

Bu devirde *Kırım* Yarımadası, *Kıpçak* Türklerinden *Kırım hanlarının* idaresi altında bulunuyordu; Kırım hanları, Kırım Yarımadasından başka, Karadenizin şimal sahillerinde bir taraftan *Kuban* ve *Çerkezistana*, diğer taraftan *Dobruca* ve *Tunaya* kadar hüküm ve nüfuzlarını işletiyorlardı. Kırım Hanlığı da o zamanın ekserî devletleri gibi feodal teşkilâtlı bir devletti. Hanın yanında, *Mansur* ve *Şirin* ailelerine mensup *mirza* (bey) lar gibi, çok nüfuzlu beyler vardı; han bunların reyini almaksızın hemen hiçbir iş göremezdi. Kırım ahalisinin bir kısmı toprağa yerleşmiş çiftçilik ve bahçecilikle uğraşan ziraatçiler idi; bir kısmı da göçebe hayat geçiren, eyi at ve hayvan yetiştiren aşiretlerdi. Kırım Yarımadası, Avrupanın en zengin ve güzel memleketlerinden biridir. Deniz yalıları, İstanbulun adaları gibidir. Her nevi mahsulü bol, hele meyvaları çok nefîstir. Anadoluya doğru uzanan ve Karadenizle Bosfora hâkim bulunan *sevkulceyşî vaziyeti*, derin, mahfuz ve büyük *Akyar* (Sıvastopol) limanile bir kat daha ehemmiyet kespetmiştir. O devrin en kuvvetli deniz ve müstemleke milletlerinden olan *Cenevizliler*, Kırımın ehemmiyetini derhal farkederek sahillerine yanaşmışlar ve evvelâ Kırım hanı ile eyi geçinerek bazı sahil noktalarında yerleşmişlerdi. Bir defa karada sağlam tutunduktan sora, XIX. asırda

---

[1] Bundan sora fasılalarla devam edecek olan Osmanlı - Venedik harpleri, Osmanlı - Fransız dostluğuna bir amil olmuştur.

İngilizlerin Hintte yaptıkları gibi, içerlere ilerlemiye, Hanlığın idaresine karışmıya, han ve hanzadeleri biribirine düşürmeye başlıyarak, bütün Yarımadada hüküm ve nüfuz sahibi olmuşlardı. XIV. asır ortalarında, yani Fatihin İstanbulu aldığı sıralarda Kırımın vaziyeti işte böyle idi.

İstanbulu fetheden Sultan Mehmet, Bizans hükümdarının tâbii olan Cenevizlilerin *Galata* sını ve Karadeniz sahilindeki *Amasra* sını zapteylemişti; Fatih, tebaası Cenevizlilerin, payitahta yakın bulunmak ve Karadenizde hâkim bir mevki olmak itibarile çok ehemmiyeti haiz olan Kırımın sahibi bulunmalarına, elbette müsaade edemezdi. Kırım halkı müslüman Türklerdi; ve Kırımın osmanlı nüfuzu altına girmesi, arasıra tâbilik vazifesini eyi ifa etmemiye meyyal Eflâk ve Buğdanın şarktan kuşatılması demek olacaktı. Sultan Mehmet Cenevizlileri Kırımdan tart ile Kırım Hanlığını Osmanlı Devletine bağlamak için 1474 te Veziriazam *Gedik Ahmet paşa* yı üç yüz kadar gemi ile Karadenize çıkardı. Bu osmanlı filosu Kırım sahilindeki Ceneviz kalelerinin hepsini zaptederek, İtalyalı müstevlilerin cümlesini kovdu. Kırımın büyükleri ve âlimleri Osmanlı Sultanına mahzar göndererek, memleketleri işinin ıslahını istida ettiler. Fatih Mehmet, Ceneviz gemilerinin birinde esir iken kurtarılan hanzadelerden *Minğli - Gerey* i, Osmanlı Sultanının tâbii sıfatile Kırım Hanlığına tayin etti; bu suretle *Kırım Hanlığı da, Osmanlı İmparatorluğunun aksamından oldu.*

Bu bahrî muvaffakıyetten sora, osmanlı donanması bir taraftan Cenubî İtalyaya, diğer taraftan Adalar Denizinin kilidi mesabesinde olan *Rodos* un fethine gönderildi. Fakat bu teşebbüslerden müspet bir netice alınamadı.

İTALYA İLE HARSÎ MÜNASEBETLER

Mehmet II. İtalyada *Yenidendoğuş* (Rönesans) hareketinin başladığı esnada osmanlı tahtına geçmiş prenslerdendir; rivayete göre yunanca ve lâtince de biliyordu. Bizzat sultan ve paşalarından bazıları, İtalya güzel san'atlerile alâkadar olmuşlardır. İtalyan Rönesans şairlerinden birkaçının türk sultanına lâtince kasideler takdim ettikleri, Mehmet II. nin, Venedik Cümhuriyetinden kendi resmini yaptırmak ve sarayını süslemek üzere bir ressam istediği ve *Centile Bellini* nin saraya gelip bir müddet kaldığı ve istenilen resimleri yaptığı malûmudr.

Fatihin bu ressam tarafından yapılmış meşhur tasviri*(Res.20)* ile italyan heykeltraşları tarafından imal edilmiş at üzerinde ve büst halinde kabartma tasvirlerini muhtevi madalyalar*(Res.21)* bugüne kadar muhafaza olunmuştur. Zaten Mehmet II. zamanında osmanlı hükümdarlarının sarayları resimlerle yeni ve eski heykellerle bezenmişti. İtalyan Rönesansı artistleri bu türk prensini, Rönesans Avrupa hükümdarlarından birisi gibi sayarlardı. İstanbul ve *Pontus* un (Trabzon İmparatorluğu memleketleri) rum şairleri de; osmanlı hükümdarına ayni nazarla bakarak, rumca şairane methiyeler yazmışlardır.

MEHMET II. ROMA İMPARATORU

Fatih İstanbulu zaptettiği sıralarda Bizans Rumları, katolik Roma ile birleşip birleşmemek meselesi üzerine şiddetli bir ihtilâf ve niza içinde idiler. İstanbulun fethini kolaylaştıran bu dahilî ve dinî nifak ve kavgalar arasında, Roma ile birleşmek aleyhtarları *"şehir üzerine lâtin tiyarının* [1] *hâkim olacağına, türk sarığı hâkim olsun!"* diye bağrışıyorlardı; nihayet türk sarığı hâkim olunca, katolik düşmanı Rumlar türk sultanını, Şarkî Romanın, yanlız filî değil, hukukî hükümdarı ve imparatoru olarak kabul ettiler. Bizans müverrihlerinden *Kritovalos*, Fatih Mehmedi, *Şarkî Roma İmparatorlarının meşru halefi olarak tanıyor* ve ona rumca Vasileus (imparator) unvanını veriyordu. Zaten Şarkî Roma tahtına muhtelif lisanlarla konuşan muhtelif ırktan hükümdarlar geçmişti. Bu zamandan itibaren *Türk İmparatorlar,* Şarkî Romayı idare edecekler demekti. Hatta bir kısım rum vatanperverleri, çok zayıflayıp, pek aşağı derekelere düşen Şarkî Roma İmparatorluğunun, taze ve kuvvetli türk hakimiyeti altında, eski şan ve şerefini tekrar kazanacağına ümit besliyorlardı.Osmanlı sultanı kendisi de *rumca yazılan fermanlarında* Roma vilâyetlerinin ve Anadolunun *meliki azamı* diye imza atıyordu ki eski vasileusların kullandıkları unvanın ayni idi.

Bizanslılar, türk hakimiyetini bu suretle temsile çalışırken, ortodoks mezhebinin düşmanı olan katolik kilisesinin reisi, yani Papa da, Fatih Mehmedi kendine celbetmek hayalini besliyordu. Osmanlılar aleyhine Haçlı seferleri hazırlıyan Papa *Piyus II.* Fatihe gönderilmek üzere uzun bir mektup yazmıştı. İsanın vekili, bu mektubunda, küçük bir

[1] Tiyar: Papanın şerpuşu.

şeyin yapılması şartile, osmanlı sultanını "Rumların ve bütün Şarkın kayser ve imparatoru„ olarak tanıyacağını bildiriyordu. Yapılacak küçük şey, sultanın katolik vaftizini kabul etmesi idi. Papa öldüğü cihetle mektup Fatihe gönderilemedi. Gönderilseydi, zaten kılıcının hakkı olarak kazandığı bu mevki ve unvanı şartsız bile olsa, papadan almağa ihtiyacı olmadığından, bu mektubun yırtılıp atılacağı şüphesizdi.

İstanbulun fethi üzerine, Türklerin şöhreti Avrupanın her tarafına yayıldı. Türklerin ellerine geçen memleketleri çok adalet ve merhametle idare ettikleri, fıkarayı zenginlerin gadir ve tazyikından kurtardıkları şayi olmuştu; türk tebaası olan kavimlerin refah ve saadete erdikleri söyleniyordu. Bazı Alamanlar, Türklerin Alamanyaya gelip memleketlerinde cari *haksızlık ve adaletsizliğe mâni olacakları* ümidine bile düşmüşlerdi [1].

Hatta Fatihin hemen muasırı olan, meşhur siyaset nazariyatçısı *Makyavelli* bile, türk idaresinin o zamanlarda mevcut idarelerin hepsinden daha eyi olduğunu yazıyordu.

FATİH DEVRİNE KADAR VE FATİH DEVRİNDE OSMANLI - TÜRK HARSI

Osmanlı Beyliğinin teessüsü sıralarında, Anadolunun Konya, Kayseri, Sıvas, Amasya gibi mühim şehirlerinde türk harsı her cihetle inkişaf etmiş bir halde idi *(Res. 3-10)*. Anadolunun garbında ise Bursa, İznik gibi Bizans şehirleri de, Şarkî Romanın bir derece tereddiye uğramış kadîm harsını muhafaza ediyorlardı; hasılı, Osmanlı Beyliği, harsan hayli yüksek bir muhitte teşekkül etti; bu muhtelif hars membalarından gelen unsurlara Balkan Yarımadasının zaptından sora başka hars unsurları da munzam oldu. İstanbulun zaptile Türkler, o zaman şarkî Avrupanın en müterakki bir hars membaı olan bir şehrin içine girip yerleşmiş oldular. Fatih devrinde, biraz evel söylediğimiz veçhile İtalya Rönesansı da türk harsına tesirden hali kalmadı. İşte bu mütenevvi kaynaklardan çıkmış harsî unsurların terekkübile bir *osmanlı - türk harsı* vücuda geldi.

Osmanlı - türk harsının, muhtelif sahalardaki tecellilerinden bazılarını, bugüne kadar mahfuz kalan abide ve

[1] Nürenberg'li *Hans Rosenblut* namında bir muharrir "Türkler hakkında„ unvanile yazdığı bir tiyatro kitabında Türklerin adaletini, aristokratları tecziye ile halka refah verdiklerini gösteriyordu.

vesikalarda görmek kabildir: Bursa, Edirne ve İstanbulda Osmanlıların inşa ettikleri, dinî ve lâik binalar, ezcümle Bursanın Yıldırım Bayazıt ve Çelebi Mehmet zamanında yapılan camilerile, *(Res. 12, 13, 15, 16)* Edirnede Sultan Murat Camii, İstanbulda *Çinili Köşk (Res. 23, 24),* osmanlı mimarlığının bu devirden kalan ve osmanlı-türk harsının mühendislik, mimarlık, çinicilik gibi sanayi şubelerinde nekadar ilerlemiş olduğunu gösteren delillerdir. Rumelinin istilâsı, İstanbulun fethi, muhtelif Avrupa akvamından mürekkep büyük orduların mağlûp edilmesi gibi vak'alar, askerlik teşkilâtında, sevkulçeyş ve tabiye san'atlerinde, ve muharebe teçhizat ve levazımatının ihzar ve imalinde Osmanlı - Türklerinin nekadar müterakki olduklarını gösterir. Harp aletlerinin *(Res. 22)* hemen hepsini, — o zamanlar yeni icat edilmiş olan top dahi dahil olmak üzere — osmanlı - türk san'atkârları yapıyorlardı.

Murat I. zamanından itibaren, büyük fütuhat ile zenginleşmiş osmanlı içtimaî heyetinin yüksek tabakaları, bilhassa hükümdar ile paşa ve beyler, artık ziynetli ve debdebeli bir hayat geçirmeye başlamışlardı. Bu lüks hayatın levazımı da, yine osmanlı san'atkârlarının elinden ve tezgâhlarından çıkıyordu; keza umumiyetle halkın, hususiyetile askerin —yeniçeri ve sipahilerin— elbiseleri tamamen osmanlı şehirlerinin mamulâtı idi. Tarihçe sabit olan bu vakıalar, Osmanlı - Türklerinin sanayi, yani *maddî hars sahasında yüksek bir seviyede bulunduklarını ifade eder.*

Manevî hars, yani edebiyat ve fikriyat sahasında dahi Osmanlı - Türklerinin bu devirde müterakki oldukları, elimizde bulunan vesikalarla ve tarihin naklettiği bazı vak'alarla sabittir. *Osmanlı - türk edebiyatının,* o zamanlar halk şair ve edipleri tarafından ibda olan bir nev'i ile Anadolu Selçuklarındanberi devam edip gelen ve havas edebiyatı denilen diğer bir nev'i vardı. *Halk edebiyatı* hazinesinin *destan, koşma, varsağı* ve *türkü* gibi manzum ve *tarih, masal, darbımesel* ve *bilmece* gibi mensur ibdaları bugüne kadar lisanımızda yaşar; bunlardan *Yunus Emre* (1308) divanı, *bektaşi edebiyatı* gibi bazıları toplanıp yazılmıştır. Halk edebiyatında, mertlik, kahramanlık muhabbeti ile tabiate ve güzelliğe karşı derin bir aşk ve sevda nağmesi ve ayni zamanda *vahdeti vücuda* giden bir felsefe ve tasavvuf düşüncesi göze çarpar. Osmanlı - Türklerinin *havas edebiyatı,* Türk-

lerin de büyük tesiri malûm olan iran edebiyatından, hususile iran edebiyatını Anadolu türk ruhile mezcederek terennüm eden *Molla Hünkâroğlu* nun (Celâleddini Rumî) (1207-1278) büyük ve derin kitabından, "*Mesnevî*„ sinden, ilham almıştır. Molla Hünkâroğlu, kendisi Türk olduğu halde, ne yazıktır ki, Mesnevî gibi bir fikir abidesini ana dilile yazmamıştır. Halk edebiyatı, türk lisanının saflığını muhafazaya çalışmış ve yabancı kelimelerden, yabancı şiir usullerinden hayli sakınabilmiştir; *havas edebiyatı* denilen ve saraylarla ulema ve ümera mahfillerinde itibar bulan *osmanlı edebiyatı* ise, arapçanın ve daha ziyade acemcenin mağlûbu olmuştur.

Anadolu selçuk sultanlarının Konya saraylarında resmî lisan farisî idi; Selçuk sultanları kendilerine efsanevî acem şahlarının, Keyhusrev ve Keykubatların isimlerini takarlardı. *Türk lisanı muhafaza ve inkişaf ettirmeye müsait olmıyan bu an'ane* Osmanlı-Türk Devletinde de, bir dereceye kadar devam etmiştir. Vakıâ selçuk saltanatının parçalanmasında Konyaya varis olan *Kakamauoğulları*, selçuk sarayının fena an'anesini kırarak, *kendi saraylarında ve resmî ferman ve emirlerinde türk dilini kullanmıya başlamışlar* ise de, havas edebiyatının cereyan tarzını değiştirememişlerdir. *Celâleddini Rumî* ve oğlu *Sultan Velet*, Selçuk Devletinin son günlerinde ve dağılmak zamanlarında yaşıyorlardı. Muhitin başsız ve karışık ahvali, bunların bir nevi târiki dünyalık olan *dervişlik* fikirlerine müessir olmuş olsa gerektir. Zaten bir türlü anarşiden kurtulmıyan İranın edebiyat ve fikriyatı da bu nümuneleri vermekte idi. Osmanlı Beyliğinin teessüsü esnasında yaşıyan Sultan Velet (1226-1312), havas edebiyatında osmanlı türkçesile *ilk manzumeler* yazan zattir. Ondan sora *Âşık Paşa* (1271-1332) nın türkçe "*Garipname*„ si gelir. Âşık Paşadan bir müddet sora Anadolunun şarkında Sıvas Beyliğinin hükümdarı olarak yaşıyan *Kadı Burhanettin* (1344-1397), türkçe manzum eserler yazmıştır. Nihayet Yıldırımın büyük oğlu Süleyman Çelebinin imamı olan Bursalı *Süleyman Çelebi* de bugüne kadar edebî ve dinî kıymetini muhafaza eden meşhur "*Mevlût*„ manzumesini telif etmiştir.

Murat II. zamanında, Gelibolulu *Yazıcızade Mehmet Efendi* namında bir şair "*Muhammediye*„ unvanlı manzum, uzun bir eser yazmıştır. Yazıcızadenin dili halk edebiya-

tile havas edebiyatı arasında mutavassıt bir şekil gösterir. Musikisinin ve mefhumlarının, halk an'ane ve idrakine munis olması, bu kitabın yalnız Osmanlı türkleri arasında değil, bütün Türkler içinde, çok yayılmasını intaç etmiştir; bugüne kadar, Anadoluda olduğu gibi Şark ve Şimal türkleri arasında dahi Muhammediye kitabı şevk ve heyecanla okunmuştur.

Anadolunun Osmanlı - Türk devrinde meydana çıkan halk ve havas edebiyatının mümtaz sıfatları, *kahramanlık, mertlik, aşk* ve *tasavvuf* tur denilebilir; edebiyatta tasavvuf, aşk ve sevda olarak terennüm olunur: Tasavvuf, dünyayı bırakıp, memba ve gaye olan Allaha nihayetsiz bir aşk gibi gösterilir. Faal hayata uygun olmıyan, tasavvuf fikriyatı, bereket versin, Osmanlı Devletinin kurulup yayılma devrinde ne halka ne de halkı idare edenlere ciddî tesirler yapmamıştır. Fikrî harsın hukuk sahasında, Osmanlı, Türkleri yalnız islâm şeriatile iktifa etmemişler, şeriate uygun olsun iddiasile, uygun olsun olmasın bir hayli nizam ve kanunlar vazetmişlerdir. Devletin esas teşkilâtına ve arazi rejimine müteallik bu nizamlarla, Fatih Sultan Mehmede isnat olunan kanunnameden yukarda bahsolunmuştu. Dikkate şayandır ki Fatihin Kanunnamesi, çok açık ve temiz bir türkçe ile gayet sade yazılmıştır.

CEM VAK'ASI VE MUVAFFAKIYETSİZ HARPLER

Fatihten sora, büyük oğlu Bayazıt II. tahta geçince, Fatihin Kanunnamesi mucibince öldürüleceğinden korkan kardeşi *Cem*, hem kendi hayatını, hem de zâf ve liyakatsizliği malûm olan Bayazıdın elinden, osmanlı tahtını kurtarmak için mücadeleye girişti. Mağlûp olunca evvelâ Mısıra, sora Rodos şövaliyeleri yanına kaçtı ve buradan Papanın eline düştü. Papa Sultan Bayazıttan aldığı külliyetli paralar mukabilinde Cemi zehirledi ve Şehzade bu zehir tesirile Fransada öldü (1495). Hastalıktan öldüğünü söyliyenler de vardır.

Cem vak'ası yatıştıktan sora, Bayazıt II. *Buğdan* Beyi, Mısır Meliki, Leh Kıralı ile muharebeler ettise de, selefleri zamanında olduğu gibi parlak muvaffakıyetler kazanamadı.

OSMANLI DEVLETİNDE İLK İRTİCA: İKİNCİ BAYAZIT

Fatih devrinde Osmanlı Devletinin gözü garba bakıyordu. Fatih son zamanlarında İtalya ve Rodosu zapta teşebbüs etmişti. Osmanlı saray ve konaklarında taassuptan uzak, serbest, san'at seven ve debdebeli bir hayat başlamıştı.

Bayazıt zamanında siyaset ve hayatta bir aksülâmel, bir irtica görülmektedir. Osmanlı ordusunun, Mısır harplerinde uğradığı muvaffakıyetsizlikler, Bayazıdın hasta ve zayıf ruhuna tesir yaparak, bu irticaı takviye etmiş olsa gerektir. O sıralarda Şeyhülislâmlığa tayin olunan Halepli bir hoca, "*Molla Arap*„ ile *Hatipzade* bu afyona müptelâ hükümdarı, zaten meyyal olduğu zahitlik, dervişlik ve dinî taassup yoluna sevketmişlerdir. Bayazıt II. zamanında *Tokatlı Lütfi* gibi serbest düşünen yüksek bir âlim, küfür isnadile idam edildi. Sarayda bulunan yerli ve Avrupalı san'atkârlara yol verildi; levhalar, tasvirler, heykeller saraydan çıkarılıp, çarşı pazarda sattırıldı; Fatih zamanında ilişilmiyen hıristiyan mabetlerinin çoğu camiye tahvil edildi; manastırların çoğu tekkeye çevrildi, Şarktan gelme âlim ve şeyhlerin sarayda itibarı arttı. Onlar da Sultanı mütemadiyen sofuluğa teşvik ettiler; ve kendisine *Veli* unvanını taktırdılar. O zamanlar ekser memleketlerde olduğu gibi, Osmanlı memleketinde de heyeti içtimaiyeye öncü olan saraydı; devletin büyükleri de, Sultanı taklit ile, hiç olmazsa zahiren, sofu görünmeğe çalıştılar. Hasılı Bayazıt II. zamanında, Osmanlı Devletinin hars ve siyasetinde bir irtica meşhuttur.

YAVUZ SELİM: ASYADA VE AFRİKADA OSMANLI FÜTUHATI

O sıralarda bazı vak'alar, siyaset sahasında şarka ehemmiyet vermeyi icap ettirmişti: Fatihin mağlûp ettiği Uzun Hasanın memleketi Osmanlılarla İranlılar arasında taksim edildiğinden, Osmanlı Devletile İran memleketi, komşu olmuştu. Osmanlı Devletinin çok kuvvetlenip Şarkî Akdenizde adeta hâkim olması, Mısır sultanlarını ürküttüğünden bu büyük müslüman devletlerile çarpışmak zarureti hasıl olmuştu.

Bu sırada *İran Azerbaycanı*nda türemiş bir türk şeyhinin oğlu *İsmaili Safevî*, İran tahtına oturup kendini İran Şahı tanıtmış ve *şiî* mezhebini devletinin resmî mezhebi olarak kabul etmişti. O zamanlar mezhep meseleleri mühimdi. Şah İsmail, Anadolu Türkleri arasına da misyonerler göndererek şiiliği yaymıya ve o suretle Osmanlı - Türk Devletinin birliğini parçalamaya çalışıyordu. Bayazıt II. nin zayıf idaresi, İsmailin teşebbüslerini kolaylaştırmıştı. Bayazıdın oğlu *Selim I.* Osmanlı Hükümdarı olunca, Şah İsmail ile harbetti.

Çaldıran da vukubulan büyük bir muharebede (1514) İranlılar mağlûp oldu; Şarkî Anadolunun Fırattan Urmiye gölüne kadar olan kısmı zaptedildi.

Son *Eyyubî* hükümdarının zürriyetzis vefatı üzerine, Mısırda *Aybey* isminde bir Türk kölemen vezir, Hükümdar ilân edilmişti (1250). Bir müddet sora saltanata Türk kölemenlerin kullandığı kölelerden yetişme *Berkuk* isminde bir kumandan geçti (1382).

Mısır zengin bir memlekettir. O vakit Mısır kıt'asından başka Palestin ve Suriye de Mısıra tâbi idi. Cenubî Afrika yolu henüz keşfedilmediği için Mısır en mühim bir transit merkezi idi.

Osmanlı - Mısır harplerinin hakikî saikı, Hicaz su yollarının tamiri için Fatih tarafından Mısır Sultanına yapılan teklifin reddi ve osmanlı mahmisi *Dulkadır Beyliği* (Maraş) [1] işlerine Mısırın karışması değildi. Bunlar ancak zahirî birer sebepti. Bunu, bilhassa Yavuz Selimin Çaldıran zaferinden sora, bütün müslüman memleketlerini Osmanlılar idaresi altına almak arzusunda ve cihangirlik siyasetinde aramak lâzımdır.

Bayazıt II. zamanında muvaffakıyetsizlikle başlıyan Mısır seferi, Yavuz Selim zamanında Suriye, Palestin ve Mısırın zaptı ve son Halife *Mütevekkil Alâllah* tan, Hilâfetin Yavuza geçmesile nihayet bulmuştur (1517).

Yavuz, Mısırdan sora *Safavileri* ortadan kaldırmak ve Ortaasyayı ve bütün Akdeniz havzasını idaresine alarak imparatorluğu daha ziyade genişletmek niyetinde idi. Hindistanı zaptetmeği de düşündüğü rivayet olunmuştur.

İSLÂM HİLÂFETİ Yavuz Selimin, Suriyenin, Mısırın ve Hicazın, Osmanlı memleketlerine ilhakı esnasında kendine teslim ettirdiği *İslâm Halifeliği*, büyük Selçukların Bağ-

[I] Dulkadır Beyliğinin müessisi *Karacabey* dir. Maraş, Elbüstan, Malatya taraflarında teşekkül ve 1339 dan 1515 e kadar devam etmiştir. Son hükümdarları *Alâüddevle* yi, Yavuz Selim öldürerek Mısırın himayesinde bulunan bu hükûmet arazisine sahip olmuştur.

Bu sıralarda o havalide, yani Adana ve etrafında *Ramazanoğulları* tarafından teşkil olunmuş bir beylik vardı. Selçukluların Uç muhafazasına bırakmış oldukları Yüreğirli bir türkmen aşiretine mensup Ramazanoğulları ailesi, bu beyliği teşkil etmişti. Bunlar evvelâ Mısır Devletine tâbi olarak 1381 den itibaren beylik sürmüşler ve 1510 da osmanlı tâbiliğini kabul eylemişlerdi. Ramazanoğulları bu tarihten sora da Osmanlıların imtiyazlı valileri sıfatile 1608 senesine kadar bu havaliyi idarede devam etmişlerdir.

dada hâkim oldukları zamandanberi, (XI. asır) yani beş asırdır islâm âleminde ciddî bir kıymet ve ehemmiyeti haiz değildi. Hele kendisinin *Abbasiler* neslinden olduğunu iddia ile Mısıra iltica eden bir arabın, Mısır kölemen Sultanları tarafından *Halife* ilân edilip, ellerinde bir alet gibi kullanılmıya başlanmasından sora kıymet ve ehemmiyeti daha ziyade düşmüştü. *Timur* ve oğlu *Şahruh* bütün Önasyaya hâkim ve Mısıra metbu oldukları zaman, bazı islâm âlimleri, onlara da kendilerini islâm halifesi ilân etmelerini tavsiye etmişler idi; fakat onlar bunu kabule lüzum görmemişlerdi. İşte bu paslanmış silâhı, bazusunun kuvveti sayesinde işe yarayacak bir hale getirmek ümidile Yavuz Selim eline almıştı. İslâm âlemini istilâ ile birleştirmekte, onu da kullanmak istiyordu; fakat ilerde görülecektir ki osmanlı sultanları, hilâfet sıfatlarından ciddî bir faide görememişlerdir. Bilâkis Osmanlı Hükümdarlarının haiz olduğu bu sıfat, Osmanlı Devletinin zamana göre tekâmül ve terakkisine mâni muhafazakârlığa ve hatta irticaa badi bir sebep olmuştur. Osmanlı Devletinin zayıfladığı XVIII ve XIX. asırlarda ise bazı Avrupa devletleri, osmanlı sultanlarının halifelik sıfatından kendi hesaplarına istifade etmiye çalışmışlardır.

KANUNÎ SÜLEYMANIN AVRUPA SEFERLERİ: BİRİNCİ VİYANA MUHASARASI, MACARİSTANDA TÜRK HAKİMİYETİ

Kanunî Süleyman, tahta geçer geçmez, Evvelâ Rodosu ve Belgradı zaptetti (1521). Belgrat, Sırbistanın muhafazası için lâzımdı. Rodosa da Şarkî Akdenizin emniyeti için ihtiyaç vardı.

XVI. asrın ilk nısfında Roma-Germen İmparatoru *Şarlken* (Charles Quint-Beşini Karlos), Avrupada en kuvvetli bir hükümdardı. Umum Alamanyanın İmparatoru intihap edilen bu prens, İspanya ve İtalyanın bir kısmına, Fransanın şimal ve şarkında bazı araziye ve Avusturyanın da tamamına sahipti. Fransa ve Avusturya hanedanları mücadelesinde, beşinci Karlosa karşı zayıf kalan Fransa Kıralı *Fransuva I.* Türkleri Macaristan aleyhine harbe teşvik etti. Macar Kıralı *Layoş II.* (Louis), Şarlkenin hemşiresile evlenmiş ve kendi kızını da onun kardeşi *Ferdinand*a vermişti. Macar Kıralı Layoşun erkek evlâdı olmadığından, Ferdinant kendini macar tahtına da varis addediyordu.

Layoş, Beşinci Karlos ve damadı Ferdinandın yardımlarına güvenerek Türklerle düşmanlık ediyordu. İşte, Fransuva Türkleri Macarlara saldırtmakla, Alaman İmparatoruna karşı kendine bir müttefik bulmuştu. Fransuva ve Şarlken arasındaki muharebeler, Türklerin yardımı sayesinde Fransanın galebesile neticelendi. Kanunî Süleylman, Macaristanda *Mohaç* ta (1526) büyük bir Macar ordusunu mahvettikten sora *(Renkli Resim II.)* payitaht olan *Budin*i de zaptetti. Macar Kırallığını kendisine sadık olan Erdel Kıralı *Zapolya Yanoş* a verdi. Bir müddet sora Ferdinant Budini zaptetmiş olduğundan bir daha sefer edilerek, Macar payitahtı istirdat ve *Viyana* muhasara edildi (1529) *(Resim 25)*. Fakat hazırlık kâfi olmadığından muhasara kaldırıldı. Ordu İstanbula döndükten sora, Ferdinant tekrar Macaristana tecavüz eyledi. Bu sefer, Fransa Hükûmetinin teşvikile doğrudan doğruya *Şarlken* e harp ilân olundu (1532). Avusturyanın bazı eyaletleri dolaşılarak İstanbula avdet edildi (Alaman seferi).

Macaristan bundan sora bir buçuk asırdan fazla osmanlı idaresinde kaldı (Res.26) (1526 - 1699) [1].

BAĞDADIN ZAPTI, ŞİMALÎ AFRİKANIN OSMANLI İDARESİ ALTINA GEÇMESİ: BARBAROS HAYRETTİN.

Türk ordularının Avusturyada meşgul olmasından istifade eden Acemler, *Tebriz*i almışlar ve taarruza geçmişlerdi (1533). İranlılar mağlûp edildiği gibi Bağdat ta alındı (1535).

Eceoval ı Yakup adlı bir Türkün oğlu olan ve korsanlıkla Akdenizde büyük bir şöhret kazanan *Hızır Reis* (Barbaros Hayrettin) [2] Alaman İmparatorunun Akdenizdeki donanmasile yaptığı muharebeler neticesinde, *Tunus* ve *Cezayir* de birçok kaleler zaptetmişti. Kanunî Süleyman, Hayrettini, *(Res. 31) Kaptan Paşa* (Büyük Amiral) tayin ederek osmanlı donanmasını da emrine verdi (1533).

Hayrettin, Afrika şimalini fethederek, Osmanlı İmparatorluğuna ilhak etti. *Preveze* kalesini muhasara eden Venedikli *Andrea Dorya* nın donanması mağlûp edildikten sora *(Renkli*

[1] Osmanlıların Macaristanda inşa ettikleri, cami, han, hamam gibi medeniyet eserlerinin bakıyeleri, birçok tahribata rağmen, bugüne kadar kalmıştır *(Res. 27-30)*.

[2] Avrupalıların bu zata verdikleri *Barbarosa* lâkabı, büyük kardeşi *Baba Oruc* un, Hızır Reise intikal eden unvanının tahrif edilmiş şeklidir.

Res. III) bütün Akdeniz bir türk gölü olmuştu. Osmanlı İmparatorluğunun en parlak devri olan bu zamanda *Hindistan*a da birkaç defa donanma gönderilmiş ise de müspet bir netice alınmamıştır.

OSMANLI - FRANSIZ MÜNASEBETLERİ KAPİTÜLASYONLARIN MEBDEİ

Süleyman zamanında Fransa Kıralı bulunan Fransuva I. mukaddes Roma-Germen yani Alaman İmparatoru intihap olunmak istiyordu. Hatta imparator intihap olunursa büyük bir Haçlılar ordusu başında Türkler aleyhine yürüyeceğini de ilân edip duruyordu. Fransuva intihabatta kazanamadı; üstesine rakibi Beşinci Karlosun eline esir düştü (1525). Bunun üzerine Fransa Kıralile Osmanlı İmparatoru, *Habsburglar* aleyhine uyuştular; bundan Fransızların *"an'anevî siyaset„* dedikleri, Türklerle dostluk siyaseti ortaya çıktı. Bu dostluk, XIX. asrın sonlarına kadar bazı fasılalarla hemen dört asır devam etmiştir; fakat Fransızlar, türk dostluğu siyasetinde iki yüzlülükten ayrılmadılar.

Fransuvanın esareti üzerine validesi, Sultan Süleymana müracaatle, muavenet rica etmişti. Bu ricanın ertesi sene (1526), Osmanlılar, Mohaç zaferile başlıyan büyük *Nemçe seferi*ne çıkmışlardı. Fakat ayni senede Fransa Kıralı, İmparatorla *Madrit* sulhünü aktetti. Sulh muahedesinin bir maddesinde Kıralın İmparatorla; müttefikan protestanlar ve Türkler aleyhine yürüyeceği yazılı idi! Vakıâ Fransuva bu muahedesine sadık kalmadı ise de, Osmanlılar Viyanayı muhasara ederlerken (1529), İmparatorla *Kambre* Sulhünü aktederek, İmparator ordularını, serbest bıraktı; kuvveti artan İmparatorluk orduları kalenin Osmanlılar tarafından fethine mâni olabildiler. Bununla beraber, 1535 senesinde, Osmanlı Sultanlığile Fransa Kırallığı arasında resmen bir ittifak aktolunmuştur.

Bu ittifaktan, Osmanlılar çok faidelenemediler; fakat Fransızlar, müttefikleri Sultan Süleymandan kendilerinin *1535 Kapitülasyon*u dedikleri bir fermanı almıya muvaffak oldular. Bu ferman sayesinde Fransızlar, osmanlı memleketlerinin bütün limanlarında ticaret etmek imtiyazını kazanıyorlardı; başka devletlerin gemileri, osmanlı deniz ve limanlarında *ancak fransız bayrağı altında* ticaret edebileceklerdi.

Fransız tebaası katoliklere, mezheplerince *ibadet hürriyeti* temin edildikten başka, *Kudüs* ve *Beytullahım* (*İsa*nın

doğduğu farzolunan yer) kiliselerinin muhafazası hakkı da fransız tebaasına veriliyordu. Bu müsaadeler, soradan çok geniş tefsir olunarak Fransanın şark ticaretini adeta inhisara alması ve osmanlı tebaasından olan hıristiyanları da adeta himayesi altında bulundurması gibi bir şekle getirildi. Fransaya verilen müsaadeler, Osmanlı Devleti zayıfladıkça, başka hıristiyan devletleri tarafından da talep edildi ve istihsal olundu; böylece Osmanlı Devletinin haricî ticareti ve tebaası üzerindeki *kaza hakkı takyit* edildi; bu ise istiklâlinin bir kısmını kaybetmek demekti.

MOSKOF ÇARLIĞININ AVRUPADAKİ TÜRK HANLIKLARINI İMHA ETMESİ, VE OSMANLI DEVLETİ ALEYHİNDEKİ EMELLERİ

Sultan Süleyman zamanı Osmanlı Saltanatının en kuvvetli ve en parlak bir devri sayılır. Buna rağmen Fransızlara, şimdi söylendiği veçhile, çok zararlı müsaadelerde bulunulmuştur. Yine bu devirde, soradan Osmanlı Devletinin inkırazına da en büyük amil alan *Moskof Devletinin kuvvetlenmesine mümanaat olunmadı.*

Moskof beyleri ve başka rus prensleri XV. asrın ortalarına kadar, Cengiz Han evlâdından *Altınordu* hanlarına tâbi idiler. Moskova beyi *İvan III.* (1462 - 1505) tâbilikten çıktı. O sıralarda İstanbul Türkler tarafından fetholunmuştu. Yeniden yeniye kuvvet kazanan Moskofları, şark işlerine yakından alâkadar etmek ve moskof hükümdarını katolikliğe celbeylemek için Papa tavassut ederek İvan III. ile son Bizans imparatoru Kostantinin biraderzadesi *Sofya Paleologos* u evlendirdi. İvan bu rum izdivacı münasebetile Şarkî Roma Ortodoks İmparatorluğuna, gûya bir veraset hakkı kazanmış oluyordu. İvan III. ün hafidi *Korkunç İvan IV.* bu davayı daha ileri götürerek taç giyme merasiminde kendisine *Çar* [1] unvanını verdirdi. Moskovanın hukukçu ruhanileri de bu nokta üzerine birçok yazılar yazarak Çar İvanı, Şarkî Romanın Kayseri ilân ediyorlardı; işte bu Çar, büyük babasının yolunda yürüyerek, evelce tâbiliğinden kurtulduğu Altınordu Hanlığının aksamından bulunan *Kazan* ve *Hacıtarhan* (Astrahan) Hanlıklarını istilâ etti (1552 - 1554); bu tarik ile Moskova Çarlığı, zengin ve mütemeddin İtil (Volga) havzasına sahip olarak genişledi ve kuvvetlendi. Mos-

[1] *Çar*, Roma imparatorlarına verilen *Çezar*, *Kayser* unvanının bozulmuş bir şeklidir.

kofların Volga Türk Hanlıklarını istilâsı Sultan Süleyman devrine tesadüf ediyordu. İstanbuldaki Osmanlı İmparatorundan, bu Türk ve Müslüman ülkeleri Kırım Hanlığı vasıtasile yardım istediler ise de müspet bir netice çıkmadı. Halbuki Şimal Türk hanlıklarını imha ile kuvveti artan Moskof Çarlığı, daha o zamanlar, Bizansın öcünü almayı ve İtil havzasından kovduğu gibi, Bosfor havalisinden de türk ve müslüman hâkimiyetini kaldırmayı düşünüyordu. O zamandan kalan vesikalar, moskof çarlarının bu emellerini göstermektedir.

SÜLEYMAN DEVRİNDE OSMANLI ÜLKESİNİN GENİŞLİĞİ, NÜFUSU VE SERVETİ, SİYASÎ, İDARÎ, VE İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI; SULTAN SÜLEYMAN KANUNNAMESİ

Osmanlı İmparatorluğu, Sultan Süleyman zamanında, en çok genişlemiş, en ziyade nüfuz, servet ve kuvvet sahibi olmuş, eski devrin siyasî, idarî ve içtimaî teşkilâtınca en mükemmel bir dereceye gelmiştir. O zamanlar Osmanlı Devletinin hududu, şimalde bugünkü *Ukrayna* nın arzanî olarak ortalarından geçer, bugünkü Romanyanın ve Macaristanın şimalinden dolanarak Adriyatik Denizinin şimalişarkisine vâsıl olurdu. İmparatorluğun garp hududu, Adriyatik Denizi ve Akdenizden geçerek Şimalî Afrikada bugünkü Cezayirle Fas arasındaki sınıra gelirdi. Cenup hududu, Cezayir, Tunus, Trabulusgarp, Mısır ve Nubya, imparatorluk dahilinde kalmak şartile, Afrika içlerinden geçer, Kızıldeniz, Yemen, Hicaz, Suriye ve İrakı ihtiva etmek üzere İran hududuna vâsıl olurdu. Şark hududu Basra körfezinden başlıyarak bugünkü İran Azerbaycanının bir kısmını Osmanlılara bırakır, sora bir fasıla ile Karadenizin Şimaline çıkardı *(Harita 4).* Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en büyük devletlerinden birisi ve *Avrupanın en büyük devleti idi.* İmparatorluğun mesahai sathiyesi 6 milyon kilometreden fazla idi. Bu geniş ülkede 60 milyondan ziyade insan yaşıyordu; fakat İmparatorluk ahalisi ayni cins ve dinden değildi: Türk, Arap ve saire gibi müslümanlardan başka Islav, Rum, Ulah, Macar, Ermeni, Yahudi gibi gayri müslimler de pek çoktu.

60 milyon ahalinin 20 milyonu, gayri müslim ve 40 milyonu müslüman olarak tahmin edilebilir. Türklerin kalabalık bulundukları kıt'a, İmparatorluğun beşiği olan Anadolu idi.

Roma İmparatorluğunda İtalya Yarımadası ne ise, Osmanlı İmparatorluğunda da Anadolu Yarımadası o idi.

Süleyman I. zamanında, Osmanlı Devleti servet ve refahça da yüksek bir seviyeye ermişti. Yukarda söylendiği veçhile, İmparatorluğun tebaası, o zamanın *her nevi sanayiine (Res. 32-37)* vâkıf idi; memleket her türlü hayvan ve mahsulü bol bol yetiştirir, ihtiyaçlar, memleket içinden temin olunurdu.

Karadenizin Kızıldenizin ve Akdenizin şark ve cenup kısımları osmanlı tüccar ve denizcilerinin nüfuzları altında idi. Osmanlı İmparatorluğu, dünya büyük ticaret yollarının üzerinde kurulmuştu. Gerek deniz ve gerek kara ticareti Osmanlılara çok fayda temin ediyordu. Bunlardan başka daima zaferle biten harpler, büyük bir servet membaı olmuştu. Sefere gidenler, para, insan ve saireden mürekkep birçok ganimet malı yüklenerek geliyorlardı. Bu servet te memlekete dağılarak, ziraatı, sanayii ve ticareti inkişaf ve terakki ettiriyordu. Bu devirlerde Osmanlı Devletinin ticaret blânçosu henüz hesap edilmemiş ise de ihracatın ithalâttan fazla olduğuna şüphe edilemez; çünkü umumiyetle ecnebilerle ticaret azdı ve hariçten pek az eşya (kürk, çuha ve kadife gibi birkaç çeşit lüks eşya) alınıyor ve deniz ticaretinin büyük kısmı Osmanlı bayrağı taşıyan gemilerle yapılıyordu. *Zaten XVI. asırda şarkın sanayi ve ziraati garptan üstündü.*

Memleketin iktisadî hali böyle olunca, malî vaziyet te tabiatile eyi idi. Devletin o zamanlardaki umumî irat ve masrafını gösteren bütçesini tespit pek güç ise de, vilâyetlerin bütün masrafları çıktıktan sora devlet hazinesine giren varidatın miktarı 200,000,000 akça kadar tahmin olunmaktadır [1].

Süleymanın son günlerine kadar umumî bir surette bütçe açığı yoktu; ancak Sultan Süleyman, *Zigetvar* seferine giderken bütçe açığı görülmüş ve buna saraydaki altın ve gümüş kap kaçak eritilip para haline getirilmek suretile çare bulunmuştur. Süleymandan sora umumiyetle malî vaziyetin bozuldğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, biribirine bitişik, fakat tamamen mütecanis olmayan memleketlerden terekküp ediyordu.

---

[1] Bir *akça*, Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarındaki bir gümüş kuruş kadar gümüşü ihtiva ediyordu.

Bunun içindir ki Osmanlı memleketi denilmez, "*Memaliki Osmaniye*„ yani Osmanlı memleketleri denilir. Bu memleketlerin idaresi de yeknesak değildi: bunlardan Rumeli ve Anadoludaki ekser mahaller eyaletlere ve sancaklara taksim olunarak eyaletler "*Beylerbeyi*„ yahut "*Mirimiran*„„ sancaklar ise "*Sancakbeyi*„ veya "*Miriliva*„ denilen ve merkezden gönderilen memurlar tarafından idare olunurdu. Macaristan, "*Budin* ve *Tımışvar*„ eyaletlerine münkasemdi. Akdeniz adalarile bazı sahil sancakları, *Kaptan Eyaleti* namile, ayrıca bir eyalet teşkil ediyor ve Kaptan Paşa, yani Büyük Amiral tarafından idare olunuyordu. Vaktile birer hükûmet merkezi olan Bağdat, Mısır ve Budin (bugünkü Budapeşte) eyaletleri Mirimiranlarının hukuku, diğerlerinden fazla idi. *Garp ocakları* tesmiye olunan Cezayir, Tunus ve Trablusgarbın Beylerbeyleri de bazı imtiyazları haizdi.

Mekkede oturan ve Peygamberin neslinden gelen Hicaz şerifleri *emîr*, yani (bey, prens) unvanını taşırlardı. Bunların da bazı imtiyazları vardı; fakat osmanlı sultanı, Şerif ailesinden istediğine, emaret menşuru göndererek onu Hicaz emîrliğine tayin etmek hakkını haizdi.

Kırım Hanlığı, osmanlı sultanına tâbi ve dahilî işlerinde müstakil bir devletti; Han namına para kesilir ve hutpelerde sultandan sora hanın da ismi zikrolunurdu. Bununla beraber İstanbul, bu hanların azil ve nasbı hakkına malikti. Erdel Kırallığı da, Kırım Hanlığı gibi yarı müstakil bir devletti; hâkiminin resmî lâkabı Osmanlılarca kıraldı; kırallar yerli prenslerden ahalinin intihabile tayin olunur ve taç giyerdi; fakat Erdel kıralı da Osmanlı İmparatorunu metbu tanır; ve imparator emrettikçe askerile osmanlı ordusuna iltihak etmek mecburiyetinde bulunurdu. Eflâk ve Buğdan beyliklerinin idaresi de Erdel Kırallığına benzerdi. Yerli beylerden birisi bu memleketin hâkimliğine intihap olunurdu[1].

Hasılı Osmanlıların o zamanlardaki memleket idaresi, her kıt'anın hususiyetine muvafık bir şekilde tanzim olunmuştu; bugünkü büyük Britanya İmparatorluğunun idare tarzını andırırdı.

---

[1] Süleymanın vefatından *bir asır kadar sora* bu beyliklere İstanbuldaki *Fenerli rum beylerinden* devlete eyi hizmet etmiş adamlar tayin olunmıya başlandı. Bu beyler maiyetine ve Tuna kalelerine yeniçeri askeri gönderilerek, bu beyliklerin devlete rabıtası takviye kılındı.

Muhtelif tarzda idare olunan bu memleketler, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil ediyordu. İmparatorluğun başında bulunan Osmanlı sultanına muhtelif unvanlar veriliyordu, bunlardan en çok kullanılanları, *sultan*, *han*, *hakan*, *padişah* ve *hünkârdır*; fakat *halife* unvanı Süleyman ve halefleri tarafından pek az istimal olunmuştur. İmparatorluğun idare merkezi İstanbul sarayında Kubbealtında kurulan ve *Divanı Hümayun* denilen ve veziri âzamla vezirler, kazaskerler, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, nişancı ve defterdardan mürekkep bir nevi nazırlar meclisi idi.

Devletin memurları, tariki *mülkiye* (idare memurları), tarikı *ilmiye* (adliye ve maarif adamları), tarikı *kalemiye* (bürö adamları), tarikı *seyfiye* (askerler) denilen dört sınıfa bölünmüştü. Büro adamlarının en yüksek rütbeleri *nişancılık* ve *defterdarlık*tı; nişancı, Divanı Hümayun emirlerinin yazılmasına nezaret eder ve zaptolunan memleketlerin istatistiklerini yaptırırdı. Defterdar ise devletin irat ve masrafını kaydederdi ki bugünün maliye vekili makamında demekti.

Bir de divanın azasından olmıyarak, divana gelen evrakı okuyan bir nevi divan başkâtibi vardı ki buna, *reisülküttap* denilirdi. Reisülküttaplar XVIII. asırdan itibaren hariciye nazırı vazifesini ifaya başlamışlardır. Eskiden devletin haricî işlerine, veziriazam bakar ve maiyetinde *"Divanı Hümayun tercümanı,,* denilen Fenerli rum beylerinden bir tercüman bulunurdu.

Evelce bahsedilen piyade ve süvari askerlerine *tersane ocağı* ve *bostancı ocağı* (saray ve bahçelerin muhafızı) ile *yerli kul ocakları* (Bağdat, Mısır, Budin gibi mühim eyalet merkezlerindeki yeniçeri ve sair askerî sınıfları) ilâve olunarak askerî teşkilât tenevvü etmişti. Bu muntazam ve daimî askere *kapıkulu* deniliyordu. Kapıkulu askerine hassa ordusu diyebiliriz. Süleyman zamanında kapıkulunun miktarı 80,000 e ve devletin bütün askerî kuvvetleri de 300,000 e baliğ oluyordu [1].

---

[1] Birinci defa Viyanayı muhasara eden osmanlı ordusunun 1529 daki kuvveti şu suretle tespit edilmiştir:

80,000 Kapıkulu (bunların 40,000 i yeniçeri idi), 30,000 akıncılar, 100,000 tımar ve zeamet sipahileri olmak üzere cem'an 210,000 kişi ve 300 top.

İçtimaî teşkilâta gelince, yukarda beyan olunan osmanlı feodalitesi inkişaf ederek devam ediyordu. Has, zeaamet ve tımar, arazi rejiminde ve mülkî idarede esastı; harplerde osmanlı ordusunun en büyük kısmı bu teşkilâtın verdiği süvarilerden terekküp ederdi.

Has, zeamet ve tımardan başka, arazinin bir kısmı *vakıf* idi; yani muayyen varidatı, cami, mektep, köprü, hastane tımarhane, imaret ve saire gibi din, ilim ve hayır işlerine tahsis edilen arazi idi. Bu cihetle maarif, diyanet, sıhhat ve içtimaî muavenet işlerine, devlet bütçesinden para ayırmak ihtiyacı yoktu.

Hizmet mukabili olarak verilen, maaş veya arazi, yani has, zeamet ve tımara umumiyetle *dirlik* deniliyordu [1].

Vakıf arazi Allahın mülkü sayılır ve gelirinden bir miktarı vakfolunduğu mahalle mütevellileri tarafından tahsis edilirdi. Fakat vakıf arazide oturan mutasarrıflar, muayyen vergiyi vermek şartile o arazinin filen sahibi idiler.

---

[1] Kanunî Süleyman zamanında tekemmül etmiş olan arazi taksimatı daha sarahatle tarif olunabilir.

Tımar, öşür hasılatı yani senevî vergisi 3 bin akçadan 20 bin akçaya kadar olan dirliğe denirdi. 20 binden 100 bine kadar olan zeamet ve 100 binden yukarıya da has ismi verilmişti.

Tımar sahibi, ilk zamanlardaki teşkilâtta, tımarının ilk 1000 akçası kendisine ait olmak üzere mütebaki her 1000 akçası için harbe bir *cebeli,* yani silâhları mükemmel ve kendisi harbe kadir bir süvari, getirmeğe mecbur idi; soradan 3000 akçada dir cebeli götürülmesi takarrür etmişti.

Tımar ile has arasında bulunan zeamet sahibi ise, hasılatının her 5000 akçası için harbe bir mücehhez süvari götürmeğe mecburdu. Zeamet, eyaletlerdeki hükûmet erkânına, kale dizdarlarına, kapıcı başılara Divanı Hümayun hocalarına, defterdarlık ve defter eminliği kalem âmirlerine verilirdi.

Dirliğin en yükseği padişah, şehzade, vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerine has ismi tahsis edilmişti. Has sahipleri her 5000 akçada bir cebeliyi harbe götürürlerdi. Padişah ve vezir hasları mutemet *kethuda*lar vasıtasile idare olunurdu.

Tımar erbabı ve bütün cebeliler, tımarlarının bulunduğu sancaktaki Alaybeylerinin, onlar da sancakbeylerinin ve sancakbeyleri ise Beylerbeylerin kumandaları altında sefere giderlerdi. Bazı eyaletler tımar teşkilâtına tâbi tutulmıyarak arazisi mülkiyet üzere mahallî Beylere verilmişti. Bunlar harp vukuunda maiyetlerile sefere gitmeye mecbur idiler.

Bu teşkilât sayesinde harpteki zayiat nekadar fazla olursa olsun, onların yerlerini doldurmak için elde kâfi efrat bulunabilirdi. Tımarlı sipahiler memleketin hakikî sahipleri olduklarından hükûmetin emrine itaat ile hizmetten çekinmezlerdi.

Tımar ve zeametin hususî bir şekli olan *yurtluk - ocaklık* ise, hudut muhafızlarile kale askerlerine verilirdi.

Esnaf denilen sanayi ve ticaret erbabı, loncalar halinde teşekkül etmişlerdi. Sanayi ve ticarete müteallik mesail loncalarda halledilirdi. Loncalar esnafın iktisadî hususatına değil, hatta ailevî sıkıntılarına da yardım ederdi. Muayyen loncaya dahil esnafın dul ailesine, yetim çocuklarına himaye ve muavenet, loncanın vazifelerindendi. Anadolu şehirlerinin bazılarında loncalar, eski Ahiler teşkilâtile tedahül etmişti.

*Köylüler*in idaresi, köylüler tarafından seçilmiş *muhtar* ve *kocabaşı*larının (hıristiyan köylerinin muhtarları) ve ihtiyar heyetlerinin elinde idi; hükûmetin ve dirlik sahiplerinin köy idaresine müdahalesi pek az idi.

Sultan Süleyman, osmanlı tarihinde *Kanunî* diye meşhurdur; çünkü Mehmet II. zamanında yapılan Kanunnameyi tevsi ve ikmal ettirerek tedvin eylemiştir. *Sultan Süleyman Kanunnamesi* esas teşkilâttan bahsetmez. Bu kanunname vergilere, cezalara, tımarların ve diğer bazı askerî sınıfların teşkilâtına, verasete, hıristiyan tebaasının bazı mükellefiyetlerine ve nihayet saraya odun taşımak usulüne ait nizamların bir araya getirilmesinden ibarettir.

Umumiyetle cezalar pek ağır değildir: "eğer bir kişi hamr içse kadı tazir (tekdir) edip iki ağaç başına bir akça cerime alına." "Kız ve avrat çekip güçle nikâh ettirene cebirle boşatıp nikâh edenin sakalın keseler ve muhkem let (darp) edeler."

KANUNÎ DEVRİNDE OSMANLI HARSI

Hemen yarım asır kadar (1520-1566) devam eden Kanunî Süleyman zamanı, Osmanlı Türklerinin hars itibarile de en mütekâmil bir devridir. Osmanlı harsı, mimarî, hukuk (fıkıh), ilâhiyat (kelâm), tababet, riyazıye, nakkaşlık ve edebiyatın en yüksek mümessillerini bu asırda yetiştirmiştir.

Kayserli *Mimar Sinan*ın *(Res. 38)* yaptığı *Süleymaniye (Res. 39)* ve *Sultan Selim* (Edirne) *(Res. 40)* camileri, osmanlı mimarisinin büyüklük, intizam ve ihtişam cihetile şaheserleri sayılmaktadır. Zaten Selâtin camileri; osmanlı tarihinin seyrini gösteren abideler gibidir; Bursanın Murat I. camiinden itibaren gittikçe büyüyen ve mimarî noktai nazarından gittikçe mükemmelleşen camiler, İmparatorluğun kuvvet ve vüs'atinin mikyası addolunabilir *(Res. 41)*; Süleymaniye ve Sultan Selim camileri

bunlar arasında evç noktasını gösterir; bundan itibaren osmanlı mimarisi sadelik, salâbet azamet ve ihtişam cihetile düşmeye başlar.

Süleymaniye camiinin etrafı, o zamanki ilimlerin en yüksek derecelerini öğreten *medreseler* le çevrilmiştir. Burada islâm âleminin dinî, hukukî ve edebî ilimlerile beraber riyazıye, hikmet (felsefe), heyet (kosmoğrafya) ve tıp tedris olunurdu. Bu medreselerin mecmuu bugünün hukuk, edebiyat, felsefe, fen ve tıp fakültelerini ihtiva eden bir *darülfünun* demekti

Süleyman asrının muktedir müderrisleri arasında temeyyüz eden âlimlerin en çok şöhret kazananları *Kemal Paşazade* (İbni Kemal) ile *Ebüssuut Efendi (Res. 42)* dir. Her ikisi şeyhülislâmlık mertebesine yükselmişlerdir. Kemal Paşazade ulûmu diniyeden başka felsefe ve tarihe dair eserler yazmış ve türkçe, farisice şiirler de söylemiştir. Züht ve takvasile meşhur Ebüssuut Efendinin, taassupsuz ve her hususta müsamahalı hali olduğunu frenk müverrihleri yazarlar. Bazı mutaassıplar, müskirat kullananlara çok şiddetli cezalar tayinini talep etmişlerken, şeyhülislâm Ebüssuut, cezada şiddetin makul olmadığını söyliyerek mümanaat etmişti. Bu devirde riyazıyeye ait eser yazan *Mirim Çelebi, Matrakçı Nasuh, Muvakkit Mustafa* ve tıbba dair eser yazan *Ahi Ahmet Çelebi* gibi iiim adamları da yetişmişti.

Kanunî devri minyatürcülüğü hakkında bir fikir hasıl etmek için, Süleymanın ölümünden on bir sene sora (1577) yazılmış, nakış ve tezhip olunmuş "*Hünername*„ gösterilebilir. "Hünername„ den bu kitaba alınan minyatürler, *(Renkli Res. 11 ve Res. 25,48)* kanunî devrinin bazı vak'alarını tasvir itibarile de kıymetlidir.

Osmanlı - türk edebiyatı, evelce gördüğümüz iki yol üzerinde yürümüş ve halk edebiyatı çoğalmakla beraber, terakki ve tekemmül emareleri göstermemiştir. Saray ve münevverlerin edebiyatı sayılan yazılı edebiyat ise, mütemadiyen ilerlemiş ve mükemmelleşmiştir. Bilâhare "*Enderun Edebiyatı*„ namı verilecek olan bu şiir ve nesirde bir taraftan arapça ve farisice kelimeler, bilhassa iran fikri, iran an'ane ve efsaneleri artmış, fakat nazım ve nesir, kavait ve inşa noktai nazarından pürüzsüz bir hale gelmiştir. Süleyman asrının en büyük resmî şairi *Baki (Res. 42)* sayılmaktadır. Bakinin azemetli ve ihtişamlı şiirleri, Kanunî Süleymanın muhteşem seferlerini hatırlatır ve Süleymaniye Camiini andırır.

Padişahın vefatı üzerine yazdığı *mersiye*, Osmanlı Enderun Edebiyatının hakikaten bir şaheseridir.

Süleyman asrına yetişen, nev'i şahsına munhasır, padişah ve vüzera saraylarında bulunmaktan ziyade, aşk ve sevdasının arkasında dolaşan ve eserleri halk edebiyatile aristokrat edebiyat arasında adeta bir hattı vâsıl teşkil eden çok büyük bir türkşairi daha vardır: *Fuzuli (Res. 43).* Kalbi yanık bu şair, daima samimîdir; ve kalbinden gelen feryat ve şekvaları, tasannua lüzum görmeden, olduğu gibi ifade ediyor; bundan bütün türk âlemine yayılan ve hassas ruhlar tarafından derin bir zevkle okunup terennüm olunan nefîs eserler vücuda geliyordu. Fuzuli, yalnız Osmanlı - Türklerinin değil, Osmanlı, Azerî, hatta şimal Türklerinin bugüne kadar en çok okuduğu bir şairdir. Türk lirikleri arasında birinci mevkii tutar. Hatta osmanlı şairleri hakkında kıymetli bir kitap yazan ingiliz müsteşriki Mister Gip, Fuzuliyi, bütün dünyanın *en büyük lirik şairlerinden* saymaktadır.

Şayanı dikkattir ki Süleyman asrında edip ve şairler çok mustalah ve musanna bir surette türkçeyi arapça ve acemceye feda ederek yazı yazmağa heves ettikleri halde kanun lisanı sade ve daha türkçe idi. Süleymanın Kanunu buna en bariz bir şahittir. Yukarda bir iki hükmü nakledilmiş olan bu Kanunnamenin lisan nümunesi olarak ta bir iki fıkrası aşağıya yazılmıştır:

"Adam öldüren kimesneyi öldürdüğü kimesnenin yerine öldüreler. Köy içinde veya mahalle içinde adam ölse veya kârban basılıp hasaret veya bir köy, iki köy veya üç dört parė köy arasında uğruluk ve haramilik olsa, elbette edeni buldurup çıkaralar; şöyle ki bulmak imkân olmaya, cerimesini çekeler [1]„.

SARAY HAYATINDA İHTİŞAM; İSRAF VE ENTRİKALAR; OSMANLI İÇTİMAÎ TABAKALARININ HAYATI; İNHİTAT VE İNKIRAZ TOHUMLARI

İpmaratorluğun genişliği ve kuvveti artıp, padişahın ve büyük kumandanların ellerinde azîm servet toplanınca, saray ve ümera konaklarında ihtişam, sefahet ve israf ta bittabi çoğaldı. Kanunî Süleyman asrı, Osmanlı saltanatının en debdebeli ve ihtişamlı devridir. Frenk müverrihleri Kanunî Süleymana, *Muhteşem* (Magnifique) unvanını verir-

[1] "Kanunnamei Âli Osman„ sahife: 7- «*Tarih Fncümeni mecmuası*», cüz: 15.

ler. İstanbul sarayı, Bizans imparatorlarının, acem şahlarının, Abbasî halifelerinin meşhur olan teşrifat, tezyinat ve tantanasını cemetmiş gibi idi. Artık ilk osmanlı beylerinin sade hayatı büsbütün unutulmuştu. Sarayda yüzlerce cariyeler, köleler, içoğlanları, ak ve kara hadımağaları toplanmıştı. Padişah altın ve gümüş sahan ve tabaklarda yemek yer; mücevheratla müzeyyen çini kaplardan şarap, şurup ve kahve içerdi *(Res. 44)*. Padişahın Bizans vasileusları gibi çatmadan elbisesi, altın ve mücevherli hançer, kılıç ve topuzları, çok kıymetli derilerden kürkleri vardı *(Res. 45)*. Ahırında en mükemmel arap atları beslenirdi. Muhtelif cinsten av köpekleri, doğan ve şahinleri pek çoktu. Bütün bu hayvanlara bakan bir sürü hizmetçilerden başka, doğan yetiştirmekle mükellef köyler bile vardı. Sarayların, köşklerin bahçeleri nadide gül ve çiçeklerle bezenmişti. Padişahın kayıkları, Venedik *Doça*larının kayıklarına müşabih, altın gibi yaldızlanmış çok kıymetli san'at eserleri idi. Bahçe muhafızlarile kayıkçılar, *bostancı ocağı* namile adeta bir ordu teşkil ederlerdi.

Bu lüks, bu ihtişam, bu israf, elbette birçok fuzuli masrafı icap ettiriyordu. Dünyanın her tarafından esir edilerek, ya harp ganimeti suretile, yahut esir tüccarlarından satınalınmak yolile saraya toplanan en güzel çerkez, gürcü, rus, macar, rum, italyan, alaman ve fransız kızları, padişahın *haremi hümayun*unu teşkil ederlerdi. Padişaha yaranmak, padişahtan bir çocuk peyda ederek, *haseki*ler sırasına yükselmek, sora çocuklarını, ortaklarının çocuklarına tercih ettirip *valide sultan* olabilmek için, bu karışık nesilden gelme ve ekseriya işsiz vakit geçiren kadınlar arasında, hesaba sığmaz *entrikalar* yapılır ve bunların bazıları korkunç *facialarla* biterdi.

Osmanlı heyetinin yüksek tabakasını teşkil eden vezirler, beyler, büyük rütbeli ulema ve memurlarla zengin tüccarlar, konaklarında hayat tarzlarını, *saray*ın usulüne uydurmağa yeltenirlerdi. Bu *konak*lar, adeta küçük saraylardı. Bunlarda da birçok cariyeler, hadımağaları, muhafızlar ve uşaklar vardı. Küçük memurların ve esnafın bile cariyeleri ve köleleri bulunuyordu. İstanbul ve başka şehirlerin konak ve evleri, bahçeler içinde yapılmış büyük veya küçük ahşap köşklerdi. Bahçelere ve evin iç tezyinatına çok ehemmi-

yet verilir; giyime, at eyerlerine, silâhlara çok para sarfolunurdu.

Dirliklerinde yaşıyan tımar ve zeamet erbabının hayatında harbe yarıyan *silâhşorluk, binicilik,* av ve saire gibi idmanlar, mühim bir mevki tutmakla beraber, servet ve refah arttıkça onlar da süse, israfa, sefahete alışıyorlardı.

Hasılı, *Kanunî Süleyman devrinde* zirvesine eren osmanlı saltanatında, muvaffakıyet, servet ve refahtan doğan *inhitat ve inkıraz emareleri* de görülmeye başlamıştı: Harem entrikaları, haremle alâkalı bazı sadrazamların da müdahalesi, büyük şehzade Mustafanın ve en küçük şehzade Bayazıdın öldürülmesini intaç etmişti. Süleyman ihtiyarladıkça saray kadınlarının nüfuzuna kapılır olmuştu. Ezcümle rus esirlerinden güzelliği ve zekâsı ile Süleymanı teshir eden ve şehzade Bayazıt ve Selimin annesi olan *Hurrem Sultan* (Roksolan) *(Res. 46),* padişah üzerinde en ziyade nüfuzlu olanlardandı. Türk padişahının pek sevgilisi olan bu *rus kadını,* oğlu Bayazıdı tahta geçirebilmek için, büyük şehzade Mustafayı öldürtmüştü.

Cariyelerin devlet işlerine karışması, idarenin intizamını bozuyor; gittikçe artan israf ve sefahet masraflarını karşılayabilmek için, büyük ve küçük memurların *irtikâp* ve *irtişaya* koyulmaları da, hakkı, adaleti, idarede intizamı daha ziyade çığırından çıkarıyordu. Bayazıt I. devrinde tebarüz eden irtikâp ve irtişalar, Süleyman zamanında artmıştı. Sadrazamlar muayyen bir rüşvet mukabilinde memuriyet bahşediyorlardı. Dairelerde rüşvetsiz iş çıkarmak, zorlaşmaya başlamıştı. *Fuzuli* nin Kanunî Süleyman asrında yazılmış meşhur *"Şikâyetnamesi„* nde, devrin rüşvete inhimaki ve muamelâtın bozukluğu, ebedî olarak damgalanmıştır: Fuzuli evkaftan 9 akçelik bir vazife (maaş) tayin ettirmek için, bir *beratı hümayun* alır, evkafa gider; evkaf mütevellisi tarafından kabul olunmaz; mütevellinin divanına ancak girebilir. Divandakilerle mülâkatını şöyle anlatıyor: "Selâm verdim; rüşvet değildir diye almadılar! Hüküm gösterdim; faydasız diye mültefit olmadılar!... (Beratına ehemmiyet verilmediğini görünce, Fuzuli mubahaseye girişiyor:) Hesaba alsalar bu sülûkünüzün (bu tarzı hareketinizin) fesadı bulunur.„ Dediler: "Bu hesap kıyamette sorulur.„ dedim: "Dünyada dahi hesap

sorulur.„ Dediler. "Yalnız haberin işitmişiz; andan dahi bâkımız (korkumuz) yoktur; kâtipleri razı eylemişizdir.„

Görülüyor ki rüşvet taammüm etmiştir, kontrol ise yok gibidir.

Hurrem Sultanın cinayetlerine ortak olan damadı Sadrazam *Hırvat Rüstem Paşa*, beylerbeyliklerini maktu fiatla satıyor ve padişahlara has olan arazinin âşarını Yahudilere ve fena şöhretli bazı kimselere külliyetli meblâğ mukabilinde iltizama veriyordu. Bunlar da çok para kazanmak için o arazide yaşıyan *köylüyü eziyorlardı.* Bu alışverişler sayesinde Rüstem Paşa kendisi de çok para toplamaya muvaffak olmuştu.

Osmanlı Devletinin teşekkülü zamanındanberi, osmanlı bey ve sultanları, ordularının kumandanları idi; Yeniçeri nizamına göre hassa askeri, ancak hükümdarın bizzat bulunduğu harplere iştirakle mükellefti. Kanunî Süleyman zamanında bu usul değiştirildi ve binnetice *padişahların seferlere gitmek mecburiyeti kalktı*; Osmanlı hükümdarları, sarayın hareminde kapalı, atıl, şehvanî ve yumşatıcı bir hayat geçirir oldular; artık, orduları başında nadiren göründüler; eski sağlam, çevik ve cengâver sultanlar yerine, miskin, tembel, enerjisiz ve akılsız birtakım korkuluklar kaim oldu.

Kanunî Süleyman devrinde, işte böyle *inhitat ve inkıraz tohumları* memleketin idaresine ve içtimaî hayatı sahasına atılmış olmakla beraber, Süleymanın ne kendi gününde ve ne de ilk halefleri zamanında bu tohumlar yeşerip, kötü ve dikenli fidanlarını henüz meydana çıkarmamışlardı. Hâlâ Avrupa memleketleri halkının çoğu, osmanlı idaresinin, dünya yüzünde en eyi idare olduğuna kaildi. Meselâ, Kanunî Süleymanın muasırı olan, hıristiyan âleminde *protestanlık* mezhebini çıkaran Alaman rahibi *Luter* gibi beşeriyetin salâh ve necatı için fedakârane çalışmış pek büyük bir adam bile "Türkler gelip te Alamanyada adilâne idarelerini acaba tesis etmezler mi?„ ümidini besliyordu: O zamanların Alamanları, İstanbulun fethi arefesinde Rumlar gibi, alaman imparatorunun ve alaman feodal beylerinin zalimane idareleri altında bulunmaktan ise, Türklerin hükmü altına geçmek evlâdır, diye düşünüyorlardı.

SOKOLLU MEHMET PAŞA İDARESİ: HARİCÎ SİYASETTE VE DAHILÎ İDAREDE VAZİYETİ MUHAFAZA EDEBİLMESİ; SOKOLLUNUN TÜRK ÂLEMİLE ALÂKADARLIĞI

İhtiyarlamış Sultan Süleymanın bazı hastalıklarla vücudu yıpranmış, saray vukuatı ve şehzadeler kavgasile keyfi kaçmıştı. On iki, on üç yıldanberi sefere çıkmamış, devlet işlerile uğraşmaktan da bir derece çekilmiş idi. Osmanlı devleti ahvalini pek yakından takip eden İmparator *Maksimilyen*, vaziyeti müsait görerek, mevcut muahedenin bazı ahkâmını yapmamaya, ezcümle muayyen vergiyi vermemeye ve Erdel şehirlerine sarkıntılık eylemeye başlamıştı.

İşte bu sırada sadarete Osmanlı İmparatorluğunun vezirleri arasında en büyük şöhret kazanmış olanlardan *Sokollu Mehmet Paşa (Res. 47)* geçmiştir. Mehmet Paşa akıllı, iktidarlı, sözünü tutturur bir adamdı. Evelce Rumeli Beylerbeyliğinde ve *kubbe vezirliği* nde bulunmuş olduğundan, Osmanlı Avrupası ahvalini ve Avrupa siyasetini eyi biliyordu; Padişahı *Nemçe* (Avusturya) ile tekrar sefer açmaya ve bizzat sefere gitmeye teşvik etti. Harp açıldı; bu sefer, Kanunî Süleymanın bizzat idare ettiği harplerin *on üçüncüsü idi.* Osmanlı ordusu *Zigetvar* ı zaptettiği hengâmda, *kırk altı yıldır hükümdarlık* eden Süleyman, 74 yaşında olduğu halde öldü (1566) *(Res. 48).*

Osmanlı müverrihlerinin *Tavil Mehmet Paşa* dedikleri Sokollu, Kanuninin son yıllarından itibaren 15 yıl sadaret makamında kalarak, Süleymanın oğlu *Selim II.* ve onun oğlu *Murat III.* — ki zayıf ve liyakatsiz adamlardı — zamanlarında, Kanunî devrinin düzenini dahilî idarede ve haricî siyasette muhafazaya muvaffak oldu.

Sokollu idaresi devrinin *umum türk tarihi noktai nazarından en mühim vakıası*, bu akıllı ve malûmatlı vezirin, adeta istikbali keşfederek, türk âleminin, Osmanlı Devleti için nekadar büyük bir ehemmiyeti haiz olduğunu anlaması ve Moskof Çarlığının türkellerinde ilerlemesine mâni olmak ve türk âlemile Osmanlı İmparatorluğunu bağlamak üzere ciddî bir tedbire tevessül etmesidir; filvaki, Selim II. zamanında *Ten* (Don) *İtil* (Volga) ırmaklarının biribirine çok yaklaşmış dirsekleri arasında bir kanal açmak ve bu kanal yolile osmanlı asker ve donanmasını Karadenizden kolayca Hazar Denizine sevk ve bu suretle Ortaasyaya doğru nüfuz etmek ve ayni zamanda İtil üzerinde vaki *Kazan* ve *Hacı-*

tarhan (Astrahan) Hanlıklarını zapteden Moskof Çarlığını, o havaliden sıkıştırarak uzaklaştırmak emelinde idi. Bu projesini tatbik ettirmek üzere o tarafa mühendisler, ameleler, külünk, kazma, kürek gibi birçok alet ve edevat gönderdi; ve her hale karşı 3000 yeniçeri ile 20000 kadar sipahi de sevketti. İşe başlandı ve hatta üç ay kadar çalışılarak kanalın üçte biri kazıldı, fakat itmamına muvaffak olunamadı. Rivayetlere göre, Kırım Hanlığı, Osmanlıların bu teşebbüsü ikmal olunursa, arkası kuşatılmış olacağından ürkerek, teşebbüsün aleyhinde bulunmuştur.

Osmanlıların en kuvvetli ve satvetli devirlerinde, İmparatorluk haricinde kalmış Türklerin mukadderatile ciddî bir surette meşgul olduklarını gösteren, tek bir vak'a, işte şu Sokollu Mehmet Paşanın Don-Volga kanalı hafrına teşebbüsünden ibarettir. Bilâhare Osmanlı Türklerinin, mütefekkir muharrirleri, bu ihmali tenkit etmişlerdir. Ezcümle Cevdet Paşa, "*Tarihi Cevdet*„ te şu mütaleaları beyan eder: "Macaristan ve Hırvatistan fütuhatile uğraşmaktan ise Kazan ve Ejderhan eyaletlerinin zabıt ve muhafazası Devleti Aliyece enfa'dı; çünkü Kafkas, Ejderhan (Astrahan) ve Kazan ahalisi ele alındığı takdirde kurp ve *mücaneset* ve ekserinde ittihadı diyanet ve mezhep hasebile havzai hükûmete dahil ve Osmanlıya mültehik olurlardı. O halde, refte refte Kırım dahi sair eyalâtı devlet şekline girerdi; ve Ejderhan ve Kazan vasıtasile *Tataristanı kebir* (o zamanın yanlış tabirlerindendir, Ortaasya ve Türkeli yerinde kullanılmıştır) taraflarında dahi Devleti Osmaniyenin nüfuzu cari olurdu [1].„ — Buna ilâve olunabilir ki o takdirde Devleti Osmaniye nüfusunun ekseriyeti de türk unsurundan terekküp etmiş olurdu.

DAHİLÎ İGTİŞAŞLAR, HARPLERDE BAZI MUVAFFAKIYETSİZLİKLER, VE JİTVATOROK MUAHEDESİ

Sokollunun bir deli tarafından hançerle vurulup öldürülmesinden (1579) sora, Osmanlı Devletinin zâfı, malî, idarî ve askerî inhitatı, ahlâkî bozukluğu artık göze çarpmaya başladı.

Sokollu ölünce, yerine geçen paşalar arasında çekememezlikler çoğaldı. Sokollu zamanında başlıyan *İran seferi* uzayıp gittiğinden, devletin maliyesi bozuldu; çoğalmış askere *(Res. 49, 50)* maaş verebilmek

[1] «*Tertibi Cedit Tarihi Cevdet*», Cilt 1, Sayıfa: 241 - 242.

güçleşti. Çare olmak üzere, meskûkâtın halitasında gümüş miktarı eksiltilip ucuz maden kısmı arttırılarak, paranın resmî kıymeti muhafaza ve fakat hakikî kıymeti tenzil olundu. Bu yüzden *maaşlılarla esnaf ve tüccar arasında kavgalar* başladı. Ocaklılar (yani muhtelif asker ocaklarına mensup olanlar), bu sıkıntılı vaziyetten ve kendilerini eyi idare edebilecek sağlam bir el bulunmamasından dolayı ikide birde baş kaldırıp, patırdı çıkarmayı âdet edindiler: askerî dissiplini bozan bu hareketleri, ekseriya cezasız kaldı. Hasılı *aşkerin itaati, idarenin intizamı devletin düzeni bozuldu.*

Bu sırada yeniden yeniye seferler açıp, karışıklığı daha ziyade arttırmaktan ise, sulh ve sükûn içinde intizamı temine çalışmak lâzımgelirken, Selim II. zamanında, *Yemen* i zaptederek "*Fatihi Yemen*„unvanını kazanmış olan *Koca Sinan Paşa* nın ısrarile divan erkânından ekserisinin muhalefetine rağmen, Avusturyaya harp ilân olundu; *on beş yıl* kadar süren *uzun bir harbe* girildi(1591). Bu harp esnasında Erdel Beyi (Prensi) ile Eflâk ve Buğdan Voyvodaları da metbuları padişaha karşı isyan ederek, Avusturyalılar tarafına geçtiler. Bu suretle harbin sahası çok genişledi. Osmanlı ordusunun duçar olduğu bazı muvaffakıyetsizlikler esnasında *Murat III.* ün yerine gelen *Mehmet III.* (1596) bizzat askerin başına geçmeye icbar edilerek, *Eğri* (Erlau) kaleşini zaptetmiş ve *Haçova* (Keres tez) *meydan muharebesi* ni kazanmış ise de, kumandanlarının ısrarlarına rağmen payitahta dönmekte acele ettiğinden bu muvaffakıyetin neticelerini tamamen elde edememiştir. *Tiryaki Hasan Paşa (Res. 51)* nın meşhur *Kanije* müdafaası da ehemmiyetli bir netice vermedi. Bu uzun Nemçe seferi, eski devirlerde olduğu gibi seri ve büyük muvaffakıyetler elde edilmeksizin uzayıp dururken, Anadoluda ihtilâl çıktı ve İran Şahlığı da, Osmanlıların Macaristanda meşgul bulunmalarından istifade maksadile, beş sene evel kendi zararına aktettiği muahedeyi bozup, Osmanlı Devletine harp açtı (1603). Bu suretle osmanlı orduları, biribirinden çok uzak şark ve garp cephelerinde harbetmek mecburiyetinde kaldılar. Bu sıkışık vaziyete rağmen, Kırım Hanlığı süvarilerinin Buğdan ve Eflâki tamamen tahrip ve Erdel memleketini de çok tazyik etmeleri üzerine o sırada Erdel Prensliğine intihap edilen *Boçkay*, Nemçeliler tarafını terkedip Osmanlılarla uyuştu; İmparatorun orduları, bu üç muavin kuvveti kaybe-

dince İmparatorluk ta sulhe yanaşmak mecburiyetinde kaldı. Nihayet Budin ile Viyana arasında ve Tuna üzerinde vaki *Jitvatorok* nam mahalde, Osmanlı Padişahının ve Osmanlılar tabirince "Nemçe Kıralının„ elçileri birleşip, müzakere ederek on beş yıl sürmüş olan bu uzun harbe nihayet veren *Jitvatorok. Muahedesi* ni aktettiler (1606).

Osmanlılar bu uzun seferlerde hayli müşkülâta ve bazı mağlûbiyetlere uğramakla beraber, başta düşmanın zaptettiği yerleri istirdada ve eski hudutlarını muhafazadan başka Eğri, Kanija gibi bazı kaleleri ve onlara merbut mıntakaları zapta da muvaffak olmuşlardı; bununla beraber, bu muahedeye, İmparatorla Padişahın münasebatında, eski musalâhalara nispeten İmparatorluk lehine bazı ahkâm dercolunmak lâzımgelmiştir. Nemçelilerin senevî vermekte oldukları 30000 altın vergi, işbu muahede ile gayrimuayyen münasip hediyeler verilme tarzına konulmuştur. İmparator Padişaha tazminat olarak, 200,000 kuruş veriyordu. Fakat bundan sora osmanlı teşrifatında İmparatora *Nemçe Kıralı* denilmeyip, kendisinin Avrupada taşıdığı resmî unvan, *Roma Çasarı* unvanı kullanılacaktı [1].

Artık Avrupa tarafında, Osmanlıların pek yayılamıyacaklarını gösteren bu muahededen soraki devir, muahhar osmanlı müverrihleri tarafından "*Tevakkuf Devri*„ namile yadolunur. Fakat tevakkuf inhitatın başlangıcı demek olduğundan, bu devrin başından itibaren "*İmparatorluğun inhitatı*„ tabirini kullanmak doğrudur. XIV. asır iptidasında zuhûr ile mütemadi genişliyen Osmanlı Devleti, XVI. asır sonlarına kadar ilerlemekte devam etmiş, *XVII. asır başlarında tevakkutla inhitata doğru temayül eylemiştir.*

XVI. ASIRDA TÜRK DEVLETLERİNİN UMUMÎ AHVALİ

Osmanlı İmparatorluğu inkişafının son noktasında bulunduğu zaman, bütün türklüğün de en azametli devresi idi. Filvaki osmanlı ordularının garpta Viyanaya kadar

---

[1] Osmanlı padişahları, *Habsburg* imparatorlarını padişah, yani imparator tanımıyorlardı. Fransa Kıralı Fransuva imparatorluk tacını giymemiş olmakla beraber, dostu Sultan Süleyman tarafından ona «*Françalular Padişahı*», yani imparatoru diye hitap ediliyordu. Resmen Roma - Germen kayseri (imperator) unvanını taşıyan Beşinci Karlos (Şarlken) in biraderi Ferdinandın sefirlerine ise, bizzat Kanunî Süleyman "kendisinden başka *Kayserirum* tanımadığını„ sarahatle ifade etmişti. Bu muahede ile Osmanlı padişahı, kendisinden başka bir Roma imparatoru, Roma Çasarı tanımış oluyordu. Osmanlı tarihleri, Roma Çasarından ziyade *Nemçe Çasarı* tabirini kullanırlar.

ilerlemesinden bir müddet sora, *Timurlular Saltanatı* da Hindin büyük bir kısmını zaptetmişti.

Mohaç (1526) muharebesile Ortaavrupaya giren Osmanlı Türkleri, bütün Orta Tuna havalisini elde ettikleri gibi, *Panipat* (1526) muharebesile Hinde giren *Babur*un ordusu da İndus ve Ganj havzalarına ve bütün Orta Hinde sahip olmuştu.

Şimalde ise o zamanlar *Altınordu hanları*, bütün Rusyanın metbuu idi. Bu vakayie ve ahvale istinaden Fransız müverrihi *Driyo (Drieault)* diyor ki : "*XVI. asır, Türklerin büyük asrıdır.* Adriyatik denizinden Ganja ve Bengale körfezine, rus steplerinden ve Türkelinden Arabistana ve Afrikada sahra kumluklarına kadar türk kavmi kendisine Arap İmparatorluğundan, Makedonya İmparatorluğundan da geniş bir İmparatorluk kurdu.„

Vakıâ islâm tarihinde türk devresinin gerek siyasî haşmet ve askerî azamet, gerekse servet ve medenî parlaklık itibarile en yüksek devresi XVI. asırdır.

O vakit osmanlı tahtında *Kanunî Süleyman,* hint tahtında *Ekber Şah* bulunuyordu. Lâkin bu asırdan sora Türklerin tevessüü ve medeniyeti sekte ve tevakkufa uğramış ve XVII. asırdan itibaren ricat ve inhitat başlamıştır.

Türklerde, tevessü hareketi durur durmaz, hıristiyan Avrupalılar *mukabil taarruza geçtiler* ; Türkleri amansız takibe koyuldular. Türk âleminin ilk ricati Osmanlıların çok ilerlemiş cephesinde başlamadı. Halbuki daha şimalde ve daha cenupta bulunan türk cepheleri tazyika dayanamadılar. Şimalde Altınordu Devleti, daha sora cenupta Timurlular saltanatı sarsıldı. *İlk büyük ricat* ve inhilâl bugünkü Rusyada sakin Türkler arasında vukua geldi. Hâkim olan Altınordu hanları, mahkûm mevkiine, mahkûm olan rus beyleri, hâkim mevkiine geçtiler. Moskof Çarlığı teessüs etti. Bu çarlar eski tabirile kaanlar, kendilerini Altınordu çarlarının [1] varisi addettiler.

İkinci mühim ricat, Hint tarafında, yani Timurlular saltanatı cephesinde vukua geldi. Hıristiyan Avrupa, dünyası, *türk-islâm âlemi*ni arkadan kuşatmak için Hinde taarruz fikrini ta XV. asırda tasarlamıştı.

1495 te Amerikayı keşfeden ve insaniyete, medeniyete hiz-

[1] Ruslar Altınordu hanlarına *çar* ve kendi çarlarına da bazan *kaan* derlerdi.

met kastile hareket ettiğini zanneylediğimiz *Kristof Kolomp*, Garptan giderek Hinde vâsıl olmak ve bu suretle türk-islâm âlemini *arkadan vurmak* istiyordu.

Hıristiyan Avrupanın, türk âleminin şimal ve cenup cephelerinde, muvaffakıyetli bir surette ilerlediği zamanlarda bile merkezi teşkil eden Osmanlı - Türkleri *bir asır kadar mukavemet* edebilmişler (XVII. asır); fakat sora, daha ilerde göreceğimiz veçhile, onlar da ricate icbar edilmişlerdir.

III

İMPARATORLUĞUN İNHİTATI

A. TEVAKKUF DEVRİ (1579-1684) [1]

TEVAKKUF DEVRİ Kanunî Süleyman zamanında, Osmanlı İmparatorluğu, her cihetle tevessü ve inkişafının en yüksek derecesine ermişti; fakat yine o zamanda devletin içtimaî ve siyasî teşkilâtında, idarî usullerinde ve umumiyetle osmanlı hayatında tevakkuf ve inhitatı hazırlıyan amiller de görünmeğe başlamıştı. Sokollu Mehmet Paşa, nüfuz ve itibarile, akıl ve dirayetile, bu amillerin ziyade müessir olmasına bir dereceye kadar mümanaat edebilmişti; fakat Tavil Mehmet Paşa öldürüldükten sora bu amillerin tesiri arttı. Sokollunun vefatından (1579), Viyananın ikinci muhasarasına (1683) kadar geçen devir, Osmanlı Devletinin bazı fütuhat yapmış olmasına rağmen, osmanlı tarihinde *Tevakkuf Devri* sayılır. Görülüyor ki bu devir, *XVII. asrın son senelerine kadar sürmüştür.*

TEVAKKUF DEVRİNİN BAŞLICA AMİLLERİ Osmanlı İmparatorluğunun inhitat başlangıcı demek olan bu Tevakkuf Devrine girmesinin birçok *sebepleri* vardır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

1 — Osmanlı Devleti Avrupada, Karadeniz ve Akdeniz sahillerine yayılmakla daha kuvvetli düşmanlar karşısında kaldı. Bundan maada, Avrupa XVI. asırdan itibaren büsbütün değişmeye başlamıştı. Ortazamanlar derebeylikleri nihayet bulmuş ve heryerde kuvvetli *merkezî hükûmetler*

[1] Bu devrin hükümdarları şunlardır: Murat III., Mehmet III., Ahmet I., Mustafa I., Osman II., tekrar Mustafa I., Murat IV., İbrahim I., Mehmet IV.

kurulmuştu. Diğer taraftan Avrupa *Rönesans* ve *dinî-ıslahat* (Reformasyon) sayesinde pek derin fikrî ve ruhî inkılâplara girmişti. Vukubulan *ihtiralar ve keşifler* de Avrupa âlemini maddeten ve iktisaden yükseltiyordu. Osmanlı âlemi ise, bütün bu terakki amili hareketlere yabancı kalmıştı, bunun için karşısına çıkan ve terakki etmekte olan hasımlara nihayete kadar galebe çalmak mümkün olamazdı. Ortazamanlarda *Akdenizden geçen ticaret yolu, Amerikanın ve Ümitburnu yolunun keşfile garba ve dış denizlere intikal etmiş ve Osmanlı Devleti bu yolun haricinde kalmıştı.*

2 — Osmanlı İmparatorluğu çok genişti, ahalisi mütecanis değildi. Osmanlı içtimaî heyetini teşkil eden başka başka unsurlar arasında birliği tutan bazı sebepler, bilhassa maddî ve iktisadî amiller bulunsa bile *müşterek ve esaslı manevî bir bağ* yoktu.

3 — Devleti yükselten hanedan, hükûmet ricali, yeniçeriler, tımar ve zeamet erbabı Kanunî Süleyman devrinden itibaren *bozulmıya* başlamıştı.

Mutlakıyetle idare edilen Osmanlı Devletinde, hükümdarlar devlet muamelâtının nâzımı ve ordunun kumandanı idiler. Selim II. den itibaren padişahlar - bir ikisi müstesna - heves ve gayretle *sefere çıkmamışlardır*. Bundan sora padişahlar ve şehzadeler tamamen saraya kapanmışlar ve ömürlerini *kadınlar ve haremağaları* arasında geçirmişlerdir. İdare başına getirilen rical ise iktidar ve liyakatile bu mevkie gelmiş adamlar olmaktan ziyade, saray mensubini idiler. *Kapıkulu askerleri de tamamen bozulmuşlar ve siyasete karışmışlardı.*

4 — Eskisi gibi harp ganaimi olmadığından devlet, *malî sıkıntıya duçar olmuş* ve *irtikâp* ve *irtişalar* artarak, *halk soyulmaya* başlamıştır.

TEVAKKUF DEVRİNİN BAŞLICA SİYASÎ VAKIALARI

Tevakkuf devri, dahilî ihtilâller, İran harpleri, Avusturya ve Lehistan seferleri, Girit muharebeleri, saray kadınlarının entrikaları ve devlet işine müdahaleleri *(Kadınlar Saltanatı)* gibi vukuatla geçmişti.

A) *Dahilî ihtilâller:* Yeniçeri ocağı bozulmıya, tımar ve zeametler sarayın tesirile ehliyetsiz kimselere verilmiye başladıktan sora, Anadoluda asayiş ve inzıbat eksildi. Yer yer halk kıyamları oluyordu. *Celâlî* isyanı denilen ve saray aley-

hinde yapılan bu kıyamlar, önceleri zahiren kolaylıkla bertaraf edilebilmişti. Fakat, tevakkuf devrinde dahilî ihtilâllar korkunç bir şekil almıştı. Bu ihtilâllerin belli başlıları *Karayazıcı, Canbulatoğlu, Kalenderoğlu, Abaza Mehmet Paşa, Vardar Ali Paşa* isyanlarıdır.

Bu dahilî isyanları tenkil ederken *Kuyucu Murat Paşa*nın 100,000 kişi kadar öldürdüğü rivayet olunuyor.

B) *İran harpleri:* 1576 da, elli dört sene saltanattan sora zevcesi tarafından zehirlenerek öldürülen *Şah Tahmasp* ı müteakıp, İran altüst olmuş ve zayıflamıştı. Sokollu harp taraftarlığının önüne geçemedi; muharebeye karar verildi (1577). İran mağlûp oldu: *Azerbaycan* ve *Dağıstan* zaptolundu. *İstanbul Musalâhasın* da (1590), Tebriz havalisi, *Şirvan, Luristan* ve *Gürcistan* Osmanlıda kaldı. Bu suretle Osmanlı hududu şarkta Hazar denizine kadar dayanmıştı.

Bundan sora, İran tahtına çıkan *Şah Abbas* ın gayreti ve Avusturya seferinde Osmanlıların bazı muvaffakıyetsizlikleri dolayısile, İrana karşı elde edilen bu galebenin semeresi muhafaza olunamadı. Şah Abbas, iki defada, İranın bütü kaybettiklerini gerialdı(1611-1618)ve dört sene sora da *Bağdadı zaptetti*. Bu tecavüzün sebep olduğu harp *onyedi* sene sürdü(1622-1639).

Şah Abbasın vefatında, yerine geçen *Şah Safi* liyakatsizdi. *Murat IV.* ün bizzat idare ettiği seferlerle, kaybedilen yerlerin mühim kısmı gerialındı (1639).

Kasrı Şirin Muahedesi le (1639) Erivan, Azerbaycan İrana, Bağdat ve havalisi Osmanlılara kaldı. *Bugün İranla aramızda mer'î olan hudut, Kasrı Şirin Muahedesinin çizdiği huduttur.* Yalnız şu farkla ki İranlılara bırakılan Erivan ve Azerbaycanın bir kısmı Ruslara geçmiş bulunmaktadır.

C) *Avusturya seferleri:* Jitvatorok (1606) Muahedesinden sora *Avusturyanın* serbestlik kazanmış olan Erdele müdahalesi yüzünden, tekrar bir harp çıktı (1663). Avusturyalıların çok güvendikleri *Uyvar* (Neuhäusel) kalesi zaptedildi. Avusturya idaresindeki Macaristanda da ihtilâl çıktığından, Avusturyalılar musalâhayı kabul ettiler *(Vasvar Muahedesi*, 1664).

Bu musalâhalar hakikatte *birer mütareke* idi.

Avusturya idaresindeki Macarların ihtilâl etmeleri ve Osmanlı Hükûmetinden yardım istemeleri, Avusturya ile tekrar muharebeyi mucip oldu (1682). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa* nın ısrarile yapılan bu harp, meş'um neticelerle nihayet

bulmuştur. Osmanlı Devletinin Avrupadaki komşularına karşı tefevvukunun sonuna erdiğini vazıhan gösteren *bu sefer, Avrupadan ricatimizin başlangıcıdır.*

Kara Mustafa Paşa, 200,000 kişilik bir ordu ile *Viyanayı muhasara etti* (1683). Eflâk ve Buğdan Voyvodaları, Kırım Hanı, Erdel Beyi ordularile birlikte metbuları olan Osmanlı İmparatorluğunun ordusunda bulunuyorlardı. Osmanlıların bu ikinci Viyana Muhasarası altmış gün sürdü.

Roma - Germen İmparatorunun, Alamanyanın her tarafından topladığı askerler ve bunlarla birleşen Leh Kıralı *Jan Sobyeski* nin kumanda ettiği *Leh ordusu,* Viyanayı kurtarmak için koştular.

Viyana garbındaki Tuna köprülerinin teminine memur edilen Kırım suvarilerinin vazifelerini eyi yapmamaları yüzünden, Jan Sobyeski kuvvetleri tarafından Osmanlı ordusu anî bir *baskına uğradı* ve çekilmeğe mecbur oldu (1683). Bu mağlûbiyetten sora Jan Sobyeskinin teşvikile Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir *ittifakı mukaddes* teşekkül etti. Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus Devletleri bu ittifaka dahil oldular. *Bu hareket, Avruplıların türk istilâsına karşı mukabil taarruzu idi.*

D) *Lehistan Seferleri:* Buğdan ve Kırımın osmanlı himayesine geçmesi üzerine Lehistan ile komşu olmuştuk. *Özü*(Dinyester) ırmağı arada hudut idi. Lehistanın Buğdan işlerine karışması Lehistanla muharebeye sebep oldu. Lehliler *Yaş* şehri civarında mağlûp oldular, *Hotin* kalesi zaptolunmadığı için Leh kıralının teklif ettiği sulh kabul edildi (1620). Daha sora, Lehistanın Ukraynadaki *Sarıkamış kazaklarına* tecavüzü Lehistanla ikinci defa harbı mucip oldu (1672).

Podolya vilâyeti ve Galiçyadaki *Lemberg* ve *Lobrin* zaptedildi. Podolya Türkiyede kalmak ve Ukrayna da türk himayesinde kazaklara bırakılmak şartile musaleha yapıldı *(Bucaş Muahedesi, 1672).* Yeni Leh Kıralı Sobyeski muahedede mevcut vergiyi vermek istemediğinden harp dört sene daha devam etti ve nihayet vergiden vazgeçilmek şartile sulh yapıldı (1676).

E) *Girit seferi*: Hacca giden *Kızlarağası Sümbül Ağa* nın Malta korsanları tarafından esir ve eşyasının Giritte satılması, 1645 senesinde, Girit adasına bir ordu sevkine vesile oldu. Asıl sebep *Şarkî Akdenizde osmanlı hakimiyetinin tamam-*

laştırılması meselesidir. Harp *yirmi beş sene* sürdü. Girit adası *Venediklerin* elinde idi. Devletin dahilî işleri bozulduğundan, ada az zamanda zaptolunamadı. Venedikliler Girit haricinde taarruza geçerek *Çanakkale boğazı yakınındaki adaları zaptettiler.* Fransızlar, Papa, Malta şövaliyeleri, İspanya, Venediklilere yardım için Giride asker göndermişlerdi. Buna rağmen *Köprülü Fazıl Ahmet Paşa* zamanında bütün ada zaptedildi (1669).

F) *Kadınlar saltanatı:* Kanunî Süleymandan sora padişahların şahsen kabiliyetsiz ve ahlâksız olmaları, saray entrikalarına ve saray kadınlarının tahakkümüne yol açmıştır. Padişahların çocuk veya deli olmasından istifade eden *valide veya zevceleri, saltanat sürmüşlerdir.* Nüfuz kazanan saray kadınları, bütün nasp ve tayinlere müessir olmuşlar ve israfata yol açmışlardı.

Bu suretle nüfuz kazanmış ve saltanat sürmüş olan saray kadınlarının başlıcaları Kanunî Süleymanın yukarda ismi geçen gözdesi *Rus Hurrem Sultan* ile Murat III. ün zevcesi *Venedikli Safiye* (Bafo) ve bilhassa Ahmet I. in hasekisi *Rum Kösem Sultan* idi. Altı padişah devrini idrak eden Kösem, hakimiyetini idame için oğlunu hali ve idamdan, torununu, zehirletmiye teşebbüsten bile çekinmemiştir.

VAZİYETİ ISLAH ETMEK İSTİYENLER: MURAT IV. VE KÖPRÜLÜLER

XVII. asrın ilk dörtte birinde osmanlı sultanlarının tahtı, Ahmet I. ve Osman II. gibi henüz çocukluktan çıkmamış gençlerle Mustafa I. gibi bir deli tarafından işgal edilmişti. Bunlar zamanında, dahilî iğtişaşlar çok arttı. Muvaffakıyetli harpler sırasında kendi kıymet ve ehemmiyetini anlamış ve Süleyman I. devrinde inzıbatı bozulmıya başlamış olan *yeniçeri ve sipahi ocakları devletin hakikî hâkimi kesildiler.* İstedikleri adamları sadaret mevkiine getirmek, harplerin sevk ve idaresine hâkim olmak, istemedikleri padişahı indirip, istediklerini çıkarmak gibi hareketlerile devlet idaresinde bir başsızlık, *bir anarşi* hasıl ettiler; hatta Osman II. yi indirmekle de kalmayıp, öldürdüler. Yeniçerilerin bu ihtilâlî hareketlerinin leh veya aleyhine saray kadınlarının, haremağalarının, şeyhülislâm ve ulemanın, bazı vezirlerin tesirleri oluyordu. Devlet merkezi

olan İstanbulda böyle bir başsızlık hüküm sürerken, vilâyetlerde de, taraf taraf kıyamlar (ezcümle *Anadoluda Celâlî kıyamları*) vukua gelmişti. Deli Mustafanın ikinci defa tahta oturduğu zaman, Osmanlı Devletinin dahilî ahvali artık büsbütün karışmıştı. Bu karışıklıklar esnasında, Mustafa halolunup yerine Osman II. nin kardeşi *Murat IV.* geçirildi.

Murat, padişah olduğu zaman (1623), henüz 12-13 yaşında idi. Muradın çocukluğunda, İstanbulun *(Res. 52)* ve bütün Osmanlı memleketlerinin anarşisi hiç eksilmedi; hatta yeniçeriler saraya girip Muradı da büyük kardeşi Osman gibi hali ve katledecek oldular; fakat başsızlıktan ve onun tevlit ettiği iktisadî sıkıntılardan ahali bıkıp usanmış, devlet adamlarının ekserisi bu ahvalin önüne geçmek için, padişahın etrafına toplanmış idi. 21 yaşına girmiş olan Murat (1632), bu vaziyetten bilistifade seleflerinden Yavuz Selimi andıran bir *azim* ve *şiddet* gösterdi. Yeniçeri ve sipahileri yekdiğerine musallat etti ve bazı vezirlerle, bazı sipahi ve yeniçeri ağa ve zabitlerini öldürttü. Sora Anadoluyu baştanbaşa kat'ederek, anarşi devrinde, İranlılar eline geçen Kafkasya ve şark vilâyetlerinin ve Irakın istirdadına, büyük *bir ordu başında bizzat yürüdü.*

Bu sefer esnasında, ordunun inzıbatını temin için son derece şiddet gösterdiği gibi, Anadoludaki ihtilâllerin sergerdelerini de yakalatıp öldürttü; nihayet Kafkasyadaki *Revan* (bugünkü Erivan) mıntakasile, *İran Azerbaycanını* İranlılardan istirdada muvaffak oldu; ikinci bir seferinde ise *Bağdadı istirdat eyledi.* Bunun üzerinedir ki Osmanlılarla İranlılar arasında, yukarda zikri geçen *Kasrı Şirin Muahedesi* (1639) aktolunmuştur. Murat IV. Selim I. gibi çok şedit ve hunriz ve ayni zamanda Selim II. gibi de şaraba, kadına ve her nevi zevk ve safaya çok düşkün bir adamdı; 30 yaşında öldü (1640). Sultan Muradın ve etrafındakilerin şiddeti, sipahi ve yeniçerilerin dissiplinini iadeye, memleketteki dahilî harpleri izaleye, her nevi suiistimalleri eksiltmeğe; dahilî sulh ve asayişi temin ile iktisadî vaziyeti düzeltmeğe ve bu suretle devlet varidatını arttırmağa hayliden hayliye muvaffak olmuştu; bunun neticesi olarak, Osmanlı Devleti, adeta *Süleyman devrindeki parlaklığı tekrar kazanır gibi oldu (Res. 53).*

Osmanlı şairlerinin hiciv ve kaside söylemekte birincisi sayılan *Nef'i (Res. 54)* ile Osmanlı Devletinin tevakkuf ve inhitatını araştırarak Murat IV. e kıymettar bir rapor takdim eden siyasetnüvis *Koçi Bey, (Res. 55)* Murat IV. zamanının münevverlerindendi.

Sultan Muradın şeyhülislâmlarından *Yahya Efendi,* âlim, reybice bir feylesof ve şairdi. Zamanının hemen bütün ilimlerine aşina sayılan *Kâtip Çelebi* (Hacı Halife) *(Res. 56)* de bu devrin âlimlerindendir. Kâtip Çelebi, aşina olduğu ilimlerden bazılarını *Hollandalı bir mühtediden* öğrenmiş idi; yani *artık bu devirde şarkın garp ulûmundan istifadesi zarureti hasıl olmuştu.* Umumiyetle osmanlı harsının değişmesinde Murat IV. devri bir merhale teşkil eder. Osmanlı harsı hususiyetini henüz zayi etmemiştir; Süleyman devrindeki azamet ve ihtişam muhafaza edilmemekle beraber daha ibda kuvvetini kaybetmemiştir. Nef'ide Bakinin ciddiyet ve ihtişamı yoksa da, cesur ve hicivci zekâsı bu eksikliği doldurmaktadır.

İkinci bir Sinan çıkıp, ikinci bir Selimiyeyi ibda edememiş ise de, "*Bağdat Köşkü*" *(Res. 57-59)* gibi, osmanlı mimarisinin gayridinî abideleri arasıdan en nefîslerinden olan bir bediayı yaratacak sanatkârlar henüz vardı. Bağdat köşkü, klasik osmanlı - türk mimarisinin, osmanlı - türk çinicilik ve ağaç işçiliğinin *asalet, sadelik ve hususiyetini* asla kaybetmemiş bir abidesi sayılabilir [1].

Murat IV. ölünce yerine geçen sefih, mecnun ve hunrız *İbrahim* in saltanat devrile (1640-1648), o boğdurulduktan sora yedi yaşında bir çocuk iken tahta çıkan *Mehmet IV.* ün ilk zamanları, Murat IV. e takaddüm etmiş olan devreye çok benziyordu: başsızlık, hükûmetsizlik, kargaşalık payitaht ve eyaletlerde yine meydan almıştı. Hususile Mehmet IV. in çocukluk zamanında *devletin malî işleri, askere ve memurlara maaş verilemiyecek derecede bozulmuştu.* Bu sıralarda *Tarhoncu Ahmet Paşa* namında bir sadrazam 1652 de, Osmanlı Devletinin, muntazam ve mufassal bir bütçesini tanzime kalkıştı. Bu bütçeye göre, o zamanda yani XVII. asrın tam ortasında devletin *24 bin yük akçe* iradı ve *25 bin 200 yük akçe* de masrafı görünüyor. 100 bin akçeye bir yük denildiğine ve o zamanlar bir akçe, İmparatorluğun son devirlerindeki bir gümüş kuruşa, yani

[1] Bu devirde Bağdat Köşkünde görülen nefîs eserlerden maada osmanlı - türk güzel san'atlerindeki hususî zevk ve mehareti gösteren başka eserlerde kalmıştır *(Renkli Res. IV. Res. 60-64).*

Altın liranın % 1 ine aşağı yukarı tekabul eylediğine nazaran, *Osmanlı bütçesinin varidatı 24 milyon altın lira, masarifi 25 buçuk milyon altın liraya* baliğ olmuş, ve *bütçe açığı 1,5 milyona* kadar çıkmış demekti ki, Kanunî Süleyman devrinde tahmin olunan bütçenin takriben *12 misli idi.* Bu artma, Süleyman zamanında mahallerinde kalan vergi varidatının merkeze alınması, bazı vergilerin artması, tımar ve zeamet arazisinin satılması ve bazı memuriyetlerin de para mukabili verilmekte olmasile husule gelmişti [1]. Az fasılalarla biribirini takip eden birçok sadrazamlar dahilî iğtişaşları bitirmeğe ve Girit harbini hüsnü suretle hitama erdirmeğe bir türlü muvaffak olamıyorlardı. Nihayet *Venedikliler*, *Akdeniz boğazını kapatarak*, osmanlı payitahtını adeta yarım bir abluka altına aldıkları ve dahilî buhranlar pek hâd bir devreye girdiği sıralarda *Köprülü Mehmet Paşa (Res. 65)* namında 75 yaşında ihtiyar bir vezir, 1656 da sadaret makamına getirildi. Bu seneden itibaren osmanlı tarihinde "*Köprülüler Devri*„ denilen bir devir açıldı.

Bu devirde sadarete geçen Köprülü ailesine mensup paşalardan *Mehmet Paşa* ve oğlu *Fazıl Ahmet Paşa (Res. 66)* ile damadı *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Res. 67)* ve *Fazıl Mustafa Paşa (Res. 68)* en ziyade şöhret kazanmışlardır.

Köprülü Mehmet Paşa, *devletin en sağlam mesnedi olan orduyu, çok şiddetli icraat ile dissiplin altına aldı*; karşı gelmek isteyenlerden dört bin kişiyi öldürterek naşlarını denize attırdı. Hükûmet idaresini karıştırmak, irtikâpta bulunmak, rüşvet almak gibi fenalıkları görülen adamların en yüksek derecede bulunanlarını da hatır ve gönüle bakmaksızın merhametsizce cezalandırdı. İhtiyar vezirin *doğruluğa müstenit şiddeti*, az zamanda devletin dizginlerini tamamen ve müstakillen ele alabilmesini temin etti ve ayni zamanda israfları ve fazla masrafları eksilterek devlet hazinesini müzayakadan kurtardı. Artık gemiler ve asker hazırlayıp Çanakkale boğa-

[1] *Tarhoncunun Bütçe Lâyihası*, zamanımıza kadar gelip yetişmiştir. Bu lâyihayı tanzim eden Tarhoncu Ahmet Paşa, devlet idaresinin ıslahını her şeye takdim eden, mümaşat ve müdara bilmez doğru özlü, doğru sözlü bir adam olduğundan, ötekinin berikinin şahsî menfaatlerine dokunacak gibi ıslahata ve tensikata kalkışmış ve bundan dolayı zamanının büyükleri arasında birçok düşman kazanmıştı. İşte bu düşmanları nihayet galip gelerek sadakat ve istikametinin mükâfatı olmak üzere, kendisini sadaretten azil ve *katlettirmişlerdir.*

zını tehdit eden Venediklilere karşı yürünebilirdi, yürüdü; boğaz önündeki *Bozcaada* ve *Limni* yi gerialarak, boğazı tehditten ve İstanbulu ablukadan kurtardı.

Köprülü Mehmet, bu suretle yakın tehlikeyi defettikten sora, Erdel, Eflâk, Buğdan taraflarında bazı muvaffakıyetler kazandı. Anadoluda baş kaldıran *Abaza Hasan Pasa* kıyamını fevkalâde bir şiddetle bastırdı. Sekiz sene içinde haricî tazyikı kaldırmaya ve dahilî iğtişaşları yoketmeye muvaffak olarak, 83 yaşında öldü. Osmanlı devletçiliği noktai nazarından, Köprülü Mehmet Paşa, büyük iş görmüş bir adam sayılır; osmanlı müverrihleri Köprülüye adaşı Sokollu kadar kıymet ve ehemmiyet verirler; lâkin son derece hunriz olduğunu da itiraî ederler. İstanbulda ve taşrada 30 bin kadar memleket evlâdı idam ettirmişti ki sadaretinin her ayına 500 nüfus isabet etmektedir. Bu öldürülenler arasında Anadolu halkından hiç günahsız adamlar da az değildi.

Mehmet Paşa ölünce, yerine kendi tavsiyesile oğlu *Fazıl Ahmet Paşa* getirildi (1662). Köprülü Ahmet Paşa, babası gibi yalnız tecrübe mektebinde malûmat edinmiş ihtiyar bir adam olmayıp, zamanına göre âlim denilecek derecede ilim sahibi ve ancak 27 yaşında bir gençti. Fazıl Ahmet Paşa babası gibi şedit ve hunriz değildi; fakat siyasette iktidarı, idarede intizamperverliği ve harpte meharetile babasını aratmamıştır; hele medenî işlerle alâkası babasından çok fazla idi. Yukarda Avusturya ve Leh harplerinden bahsolunurken zikredilen Vaşvar ve Bucaş Muahedeleri, Ahmet Paşa zamanında aktolundu. Vaşvarın ahkâmı Jitvatoroktan farklı değildi. Görülüyor ki *Köprülüler devrinde dahi Merkezî Avrupada osmanlı hududu muhafaza edilebilmiştir.* Giridin zaptı da onun zamanında Kandiyenin fethi ile tamamlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, dahilen çok iğtişaş ve tezepzüplere uğramakla beraber, XVII. asrın ikinci yarısı başlarında bile hudutlarını muhafaza ve hatta az da olsa tevsi edebilecek bir kudret ve hayatiyet gösterebilmekte idi.

Köprülüoğlu 15,5 sene sadrazamlık etti. Ona gelinceye değin, bu kadar uzun müddet sadrazamlıkta kalabilen hiçbir vezir olmamıştır. *Avcı* lâkabile meşhur Sultan *MehmetIV.* köprülülere tamamen itimat etmiş ve devlet işlerini onlara bırakarak kendisini büsbütün avcılığa vermişti. Köprülü Ahmet Paşa, 40 yaşında öldü (1676). Böyle genç yaşında

ölmesinin sebebini, müverrihler, fazla müskirat istimal etmiş olmasına atfederler.

Köprülü Ahmet Paşanın yerine, Köprülü Mehmet Paşanın damadı *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa* geçti*(Res. 69)*. Kara Mustafa da Fazıl Ahmet gibi birinci Köprülünün dairesinde yetişmişti. Fakat kaynatasının ve kayınbiraderinin iktidar ve dirayetine tamamen malik olmadığını, İkinci Viyana Muhasarasında mağlûp olmakla göstermiştir.

Osmanlılar, İkinci Viyana Mahasarasında (1683) muvaffak olamıyarak geri çekildikten sora, *artık Merkezî Avrupaya bir daha taarruz edememişler*; *mütemadiyen gerilemek, ricat etmek mecburiyetinde kalmışlardır.* Fazıl Ahmet Paşanın vefatına kadar, İmparatorluğun inhitatı bir *tevakkuf* gösterir. Kanunî Süleyman devrindeki vaziyet şöyle böyle, hiç olmazsa harice karşı, muhafaza olunur. Fakat 1683 ten sora inhitat devrinin *ricat faslı* başlar: Bu tarihten itibaren Osmanlılar, bilhassa Avrupada tarihî bir ricat yaparlar ve bu ricatin başlamasile *hıristiyan Avrupalıların müslüman Türkleri, Asyaya atmak emeli* nin ifadesi demek olan *"Şark Meselesi„* henüz ismi verilmeksizin mevzuubahs olur.

B. RİCAT DEVRİ (1683-1792) [1]

BÜYÜK RİCAT VE KARLOFÇA MUAHEDESİ (1683-1699)

İkinci Viyana Muhasarasını (1683) muvaffakıyetsizliğe uğratan en mühim darbe, Osmanlılara, Avusturyalılar tarafından değil, İslav Lehliler tarafından vurulmuştu: *Sobyeski* ordusile Viyanayı kuşatanları arkadan baskına uğratmış olmasaydı, Kara Mustafa Paşanın kazanması, Roma Çasarlığının payitahtlarından biri olan ve Kanunî Süleyman ordularını ricate mecbur eden bu büyük şehri, Viyanayı, zaptetmesi pek muhtemeldi. Sobyeski, Lehliler için neticeleri pek te hayırlı olmıyan bu hareketi yaparken, Lehistanın şarkında vaki Moskova Çarlığı, Çarlık tahtına geçirilen (1613) *Romanof Hanedanının* gayretile hayli kuvvetlenmiş ve ehemmiyet kespetmiş

[1] Bu devrin padişahları şunlardır: Mehmet IV., Süleyman II., Ahmet II., Mustafa II., Ahmet III., Mahmut I., Osman III., Mustafa II., Abdülhamit I.

bulunuyordu. Romanof Hanedanından gelen Çarlar, artık Avrupa devletlerile siyasî münasebetlere de girişiyorlardı. Osmanlılar Viyana önünden ricat ederken de, Moskova Çarları tahtına henüz bir çocuk olan *Petro I.* geçmiş bulunuyordu [1].

Viyana bozgunluğunu müteakıp, Osmanlı Devleti aleyhine Avusturya, Venedik, Lehistan ve Moskof Devletleri "*Mukaddes İttifak*„ namını verdikleri bir ittifak aktetmişlerdi; Osmanlı İmparatorluğu mütemadi ricat etmek üzere bu müttefiklerle *on beş sene* uğraştı. Her müttefik devlet, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğuna hücum ettiğinden, türk ordusu ayni zamanda bunlara mukabele için parçalanmaya mecbur oluyordu.

Avusturyalılar Macaristanda, Venedikliler karaya asker çıkararak Morada ve Bosnada ilerlemekte idiler. Moskoflar Kırıma, Lehliler Podolyaya taarruz ettiler. Avusturyalılar, az zamanda Budini ve bütün Macaristanı ve Transilvanyayı zaptederek *Tunanın cenubuna kadar ilerlediler* (1689). Venedikliler de bütün Morayı, Atinayı, hatta Dalmaçya ve Bosnada bazı yerleri işgal ettiler. Avusturyalılar bütün Sırbistanı aldıktan başka Sofyayı ve dolayısile bütün Balkanları tehdit ediyorlardı. Bu mağlûbiyetler tesirile haledilen Avcı Mehmedin halefi *Süleyman II.* riyasetinde, Edirnede toplanan divan, Köprülü Mehmet Paşanın oğlu *Fazıl Mustafa Paşa* nın sadarete getirilmesini tavsiyeden başka bir şey yapamadı.

Sadarete geçen Fazıl Mustafa Paşanın (1689) ilk işi, memlekette adlî, malî ve umumî ıslahata girişmek oldu. Bu suretle halkın kalbini kazandıktan sora orduyu tensik etti ve müttefiklere karşı taarruza geçti.

Köprülüoğlu, bütün Sırbistanı kurtardı (1690). Morada Venediklilere, Kırımda Ruslara karşı da bazı muvaffakıyetler elde edildi. Fakat, Köprülünün muharebede şehit olması, bütün zayiatın istirdadı ümidini kırdı. Avusturya ile harp halinde bulunan Fransanın beraberce harbe devam teklifi reddolunarak *Karlofça Muahedesi* imza olundu (1699) *(Harita.5)*.

Bu muahedeye göre, yirmi beş senelik bir mütareke aktolunuyor ve *Tımışvar vilâyeti* müstesna olmak üzre *Erdel* ve *Macaristan* Avusturyaya; *Mora* ve *Dalmaçya*, Venediğe, *Podolya* Lehistana ve *Azak kalesi* Rusyaya terkolundu. Bu muahede,

[1] Petro, 1672 de doğmuş ve 1682 de, hemşiresinin vesayeti altında olarak, Çar ilân edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunu ilk defa taksim emelile aktedilen beynelmilen bir ittifakın neticesi olmak itibarile pek mühimdir.

Karlofça Muahedesinden sora, bir müddet devam eden istirdat teşebbüsleri, aşağıda görüleceği veçhile, umumî bir surette muvaffak olmamış ve bilâkis her harp, kaybedilenleri kazandıracak yerde, yeni zaiyatı mucip olmuştur.

RUSYA İMPARATORU PETRO I. İN OSMANLILAR ALEYHİNDE HAREKETLERİ VE PROJELERİ

Karlofça Muahedesi aktolunduğu zaman, Moskof Çarı Petro I. hemşiresinin, anasının ve Moskof asılzadelerinin vesayet ve müdahalelerinden kurtulup, hükûmetin idaresini eline almış bulunuyordu. Muahedenin aktinden dört sene evel Mukaddes İttifaka dahil olarak, Osmanlı İmparatorluğunun Azak kalesini muhasara etmiş, fakat zapta muvaffak olamıyarak dönmüştü (1695); 1696 da, yeni hazırlıklarla tekrar muhasaraya başlamış ve bu sefer kaleyi zapteylemiştir; müttefiklerin galebesini tespit eden Karlofça Muahedesi Azak kalesini Moskof Çarlığına veriyordu.

Petro, Romanof Hanedanından gelen Moskof Çarlarının en meşhurudur: Petroya kadar, Altınordu Türk Hanlarının ve Bizans İmparatorlarının teşkilât ve teşrifatile idare olunan Moskof Devletini, bu Çar, Avrupa usulünde tanzim ve idare etmek istemiş, ve Yeniçerilere benziyen *Strelits* askerini büyük bir şiddetle imha edip, yerine Avrupa usulünde alaylar tesis ve bunları Avrupa harp san'atine uygun bir tarzda talim ve terbiye ve teçhiz ettirmiştir; Petro ilk defa olarak *rus donanmasını tesis* eylemiştir. Bunlardan maada, eski moskof âdetlerini, eski moskof kisve ve kıyafetlerini de zorla değiştirerek yalnız devlet idaresini değil, *halkın maişet usullerini de tebdile çalışmıştır;* Petro, ahalinin dinî müesseselerinde, tedris usullerinde (ilk lâik mektepler o zaman açılmıştır) ve içtimaî teşkilâtında dahi hayli değişiklikler yapmağa muvaffak olmuştur. Petro, Osmanlıların Azak kalesini zaptetmekle, o zamana kadar Osmanlıların pek te ehemmiyet vermedikleri Moskoflar, İmparatorluğun bir kalesini aldıktan başka, *Karadenize de el uzatmış oluyorlardı.* Petro, Karadenize çıktıktan sora, Baltık Denizine de çıkmak için Leh Kıralile ittifakını yenileştirerek, XVIII. asrın ilk senesinden itibaren, İsveçlilerle hayli uzun süren harplere başlamıştır.

O zamanlar İsveç Kıralı, Osmanlıların "*Demirbaş*" dedik-

leri *Karl XII.* idi. Harbin ilk devresinde İsveçliler galip vaziyette bulunmuşlarsa da, *Deli Petro* nun delice şiddeti ve çok akıllıca takip fikri sayesinde, nihayet galebe Moskoflar tarafına geçmiş ve 1703 senesi Petro, yeni aldığı arazide ve Baltık Denizinin *Fin körfezi* sahilinde *Petersburg* şehrini inşaya başlamıştır. Bu şehir tamamen garp usulünde bina olunuyordu; şehrin ismi bile alamanca idi.

Petrodan itibaren Moskof Devletinin Petersburg devresi başlar ve artık Moskof veya Rus Çarları, "*Rusya İmparatoru*„ unvanını taşırlar. Birinci İmparator, Petro I. dir. Petro, İmparatorluğu ilân olunduğu zaman basılan madalyaya "*Petro, Grek Imparatoru*„ diye yazdırarak, kendisinin eski Şarkî Roma, yani Bizans İmparatorlarına halef olduğunu ima etmek istemiştir. Zaten Moskof Çarlarının, İvan III. tenberi böyle bir iddiada bulundukları evelce görülmüştü. Bu iddianın ne derecelerde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine müteveccih olduğu meydandadır. Bazı tarih kitaplarında, Petronun bir vasiyetnamesinden bahsolunur; bunun uydurmalığı muhakkak olmakla beraber, muhtevası Petro ve haleflerinin amallerine ve hareketlerine uygundur. Bu vasiyetnamede Rusyanın müstakbel siyasetinin ne olması lâzımgeleceğinden bahsolunarak, Karadenizin, Boğazların, Şarkî Anadolunun ve İranın zaptile Akdenize ve Hint Okyanusuna çıkılması, Osmanlı memleketlerile Hindin zaptı ve Rumelinin istilâsında Avusturyalıların kuvvetinden de istifade olunması, tavsiye edilmiştir.

AVUSTURYA VE RUSYANIN XVIII. ASIRDA OSMANLI DEVLETİNİ SIKIŞTIRMALARI; DEVLETLER REKABETİNİN OSMANLI DEVLETİNİN VARLIĞINI MUHAFAZADA TESİRLERİ

Petronun vasiyetnamesi uydurma olmakla beraber, XVIII. asırda Avusturyanın, Ruslarla birlikte Osmanlı Devletini tazyik etmiş olduğu muhakkaktır. Asırlardanberi Osmanlı İmparatorluğu ile çarpışıp gelen Nemçe Çasarlığı, Karlofça Muahedesinden sora, Tunayı da geçerek Balkanları hüküm ve idaresi altına almayı emel edinmişti. Fakat Rusya İmparatoru Petro ve halefleri de Karadenize çıkıp, Buğdan ve Eflâk taraflarından geçerek İstanbula ilerlemeği kurmuşlardı. Nemçe Çasarlarile Rusya Çarları, bu havalide *yekdiğerine rakip* demekti. Bu rakipler bazan münferit hareket ettiler, bazan da kazandıklarını aralarında paylaşmak üzere uyuştular ve her iki takdirde Osmanlı Devletini iki taraftan tazyik

eylediler. Lâkin bu sırada Fransa - Avusturya ve İsveç - Rusya mücadeleleri, ve Prusya ile İngilterenin Avusturya ve Rusyaya zıt olan menfaatleri, Habsburg ve Romanofların, Osmanlı İmparatorluğundan pek büyük parçalar kopararak, "Şark Meselesi„ni sırf kendi menfaatlerine uygun bir tarzda halletmelerine mâni oldu; amma, Osmanlı Devletinin tedricen ve mütemadiyen mühim zayiata uğrıyarak gerilemesinin önünü alamadı. Anlaşılıyor ki *XVIII. asırdan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun varlığını muhafaza edebilmesi, yalnız kendi dahilî kuvveti sayesinde değil, büyük Avrupa devletlerinin yekdiğerlerine zıt menfaatlerinin çarpışması,* yani *maruf tabirle "Rekabeti Düveliye„ nin tesirile mümkün olabilmiştir.* Karlofça Muahedesini takip eden senelerde Osmanlı Devleti bir müddet haricî tazyiklerden masun kalabildi; çünkü Avusturya ve Rusyanın başka meşguliyetleri vardı.

Bu sıralarda İspanya tahtı veraseti meselesinden (1701 - 1713) dolayı Garbî Avrupa ve bilhassa Avusturya garpta meşguldü. Rusya da, Baltık eyaletlerinin zaptı için İsveçle harp halinde idi. Rusyanın gittikçe kuvvetlenerek Osmanlı İmparatorluğu için büyük tehlike teşkil etmekte olduğu Osmanlılarca dikkate alınmadı; yapmakta olduğu ıslahatın kıymet ve ehemmiyeti gözden kaçırıldı. Bu zamanlarda Türkiyenin tabiî müttefiki olan İsveçin yalnız kalarak, ezilmesine müsaade olunduğu gibi, en müşkülâtlı zamanında Avusturyaya da ilişilmedi. Halbuki bir müddet sora serbest kalan Rusya ve Avusturya, Osmanlı İmparatorluğuna tekrar taarruzda bir an gecikmediler.

Rusların hudutlara taarruzu ve Türkiyeye iltica eden İsveç Kıralı Demirbaş Karlın ısrarları üzerine Rusyaya harp ilân edildi (1711). Faik kuvvetlerle büyük Petro *Prut* bataklıklarında tamamen sarıldı. Petronun karısı *Katerina* nın entrikaları sayesinde Ruslar büyük bir felâketten kurtuldular. Petro en ağır şartlarla sulhe razı iken osmanlı ordusu kumandanı *Baltacı Mehmet Paşa*; hafif şartlarla sulh yaptı *(Prut Muahedesi, 1711)*. Rus ordusu kurtulmuştu.

Avusturya ise, İspanya veraseti muharebesinden sora Avrupanın en kuvvetli devleti olmuştu. Prut muvaffakıyetinden sora, göze kestirilen Venediğe harp ilân edilmiş ve bütün Mora kıt'ası istirdat olunmuştu. Avusturya, buna seyirci kalmak istemediğinden o da harbe girdi (1716). Harp Osman-

lıların mağlûbiyeti ile neticelendi. 1718 de imzalanan *Pasarofça Musalâhanamesi* le *Banat* kıt'ası, Eflâkın garp, Sırbistanın ve Bosnanın şimal kısımları Avusturyalılara verildi. Mora bize kaldı. Bu suretle *Avusturyanın, Tunanın cenubuna geçmesi* müstakbel istilâları kolaylaştıracaktı.

Pasarofça Muahedesinden sora sadarete *Nevşehirli Damat İbrahim Pasa* geçmişti (1718). On iki sene süren sadaretinde memleketi imara ve iktisaden yükseltmeğe çalıştı. İbrahim Paşa, Rusya ve Avusturya ile harpten kaçınıyordu. Bununla beraber İbrahim Paşa memleketi ciddî surette terakki yoluna sokamamış ve devletin servetini imar namına köşklere, saraylara ve bahçelerde lâle eğlencelerine sarfetmiştir. *İbrahim Paşa devri* osmanlı tarihinde bu sebeple " *Lâle Devri*„ diye yadolunur (1720 - 1730).

Maamafih bu devirde, Avrupadan *üç asır* sora, *İbrahim Müteferrika* tarafından *ilk matbaa* açılmış ve *Yalova* da bir *kâğıt fabrikası* kurulmuştur (1729). Bu sıralarda faideli bazı kitaplar da tercüme ettirilmiştir.

İbrahim Paşa haricî bir muvaffakıyetle mevkiini takviye için İrana taarruz ederek(1722), İranın garp kısmını almışsa da Safevî Hanedanının yerine geçen *Nadir Şah* tekrar buralarını almıştır. Hususî hayatı ve israfı dolayısile İbrahim Paşanın itibarı halk nazarında pek düşüktü. Bu Paşa bütün akrabalarını ve mensuplarını yüksek mevkilere yerleştirmişti; birtakım ehliyetsiz kimselerin sırf Sadrazama intisap dolayısile lâyık olmadıkları mevkilere geçmiş bulunmaları da halkı kızdırıyordu. *Patrona Halil* in başına topladığı mutaassıp halk isyan etti. Damat İbrahim Paşa idam edildi (1730). Muvakkat bir müddet için devlet idaresine hâkim olan Patrona Halil ve arkadaşları da soradan idam olundular.

Bundan sora şark politikasında Rusya, Avusturya ile tamamen müttefik olarak hareket etmiştir. 1736, 1768 ve 1787 seferlerinden birincisinde ve üçüncüsünde Avusturya Ruslarla beraber harbetti. İkinci seferde Rusya yalnız idi. Birinci harbi müteakıp *Belgratta yapılan muahedelerle (1739)* Şimalî Sırbistan, Belgrat ve Şimalî Bosna istirdat olundu. Azak kalesi Ruslarda kalmakla beraber, Rusların Karadenizde ticarî ve askerî donanmaları olmıyacaktı. Bu musalâhanın müddeti yirmi yedi sene idi. Filhakika, bu müddet zarfında sulh devam etti. Avrupa bu sıralarda kanlı muhare-

belerle meşgul olduğu halde, Osmanlı Devleti sıkı bir bitaraflık muhafaza etmişti.

BAZI TÜRK MEMLEKETLERİNİN OSMANLI VE RUSYA DEVLETİ ARASINDA TAKSİMİ

Damat İbrahim Paşanın İran seferini açmasına bir sebep, Rusya İmparatoru Petro I. in Hazar Denizi civarındaki *Türk memleketlerini* ve müslüman kabileleri ile meskûn *Dağıstan* kıt'asını zaptederek İrana doğru ilerlemesi idi. O zamanlar, İran anarşi içinde bulunuyordu. Ruslar, İranı istilâ ile Osmanlı Devletinin şark hududunu kuşatırlarsa, Asyadaki osmanlı memleketlerini de zapteylemeleri kolaylaşırdı. Kırımdan gelen haberler, bu hususlar hakkında Sadrazamın nazarı dikkatini celbediyordu. İlk devirde Kafkas dağlarının cenubuna doğru ilerleyerek İrana tâbi Gürcüstana giren osmanlı ordusu, osmanlı tabiiyetini kabul eden Dağıstanlılardan birisini *Şirvan Hanı* nasbetmişti. Bu sırada Ruslar da *Derbent* ve *Bakû*yu almış bulunuyorlardı. Osmanlı ve rus orduları biribirine yakınlaşmış olduklarından, arada müsademe ve muharebe ihtimali pek karipti. Çarın talebile Fransanın İstanbul elçisi tavassut ederek Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları arasında, İrana tâbi Cenubuşarkî Kafkasyanın taksimi kararlaştırıldı: Derbent ve Bakû kalelerile Dağıstanın birtakım yerleri Ruslara kalacak, Şirvan Hanlığı, osmanlı padişahının tâbii bulunacaktı. Bu uzlaşma o zamanlar bile Osmanlılar arasında memnuniyetsizliği mucip olmuştu; "Sünnî müslümanlar Moskoflara terkolundu.„ diye epey dedikodular çıkmıştı. Nevşehirli İbrahim Paşanın, Petro ile bu uyuşması, *Kafkasyada sakin bir kısım Azerî Türklerinin ve türk kalelerinin Rusyaya terki* ve Derbent, Bakû dağ geçitinin, yani *Anadolu yolunun Ruslara açılması demekti (1724).*

XVIII. ASIRDA FRANSA ŞARK SİYASETİ: BELGRAT MUAHEDESİ VE KAPİTÜLASYONLAR

Karlofça Muahedesi ile biten büyük harpte, bütün hıristiyan âlemi Papanın da istimdat ve teşvikile İmparator etrafında Türkler aleyhine toplanmıştı. Bu müttefikler heyetine yukarda söylendiği veçhile "İttifakı Mukaddes„ namı verilmişti; Türkler aleyhine yürüyen ordu, tam bir *Haçlılar ordusu* idi. Habsburgların rakibi olan Fransızlar bile imparatora muavin asker göndermişlerdi. O esnada Fransa tahtında, kendilerinin "*Büyük Kıral*„ dedikleri *Lui XIV.* bulunuyordu.

Osmanlıların Merkezî Avrupadan çıkarılmasına harben

muavenet etmiş olan Fransa, Avusturyanın Pasarofça Muahedesile Tunayı aşıp Balkanlarda ilerlemek ve Rusyanın da Karadenize çıkmak yoluna girdiğini görünce, an'anevî şark siyasetine, yani Osmanlılarla dostluk siyasetine dönmek zaruretini hissetti; çünkü bir taraftan Avusturyanın, diğer taraftan Rusyanın Osmanlı Devletine galebe ile şarka hâkim olmaları, Fransanın XVI. asırdan, Kanunî Süleyman devrindenberi, *şarkta iktisaden haiz olduğu mümtaz vaziyetini bozacaktı.* Bunun içindir ki *Belgrat muahedenameleri* aktolunurken Fransa, Osmanlı Devletine siyasî yardımda bulundu.

Bu devirde, Fransanın şarkla ticareti çok tevessü etmişti. Fransanın bu tarzı hareketi iktisadî menfaatlerini müdafaa içindi. Fransa bu tavassutunun mükâfatı olarak, evvelce aldığı *kapitülasyonları tecdit ve ahkâmını genişleterek ebedileştirdi (1740).* Diğer hükûmetler de, Fransızlara verilen bu müsaadeleri aldıklarından *kapitülasyonlar daha soraları devletin iktisadî ve malî hayatında hakikî bir engel teşkil etti.* Türk milleti, siyasî esaretten olduğu gibi bu iktisadî ve malî esaretten de ancak *Lozanda kurtuldu.*

OSMANLI HARSINA AVRUPA MEDENİYETİNİN TESİRLERİ: İLK MATBAA, KUMAŞ İMALÂTANELERİ, LALE DEVRİ, ROKOKO ÜSLÛBUNUN GİRMESİ, EDEBİYATTA ÇAPKINLIK, REYBİLİK, VE BEDBİNLİK

XVIII. asırda, yani İmparatorluğun inhitatı devresinin ricat kısmında, Osmanlı - Türklerinin kendilerine has (Original) harsının da zayıflıyarak, artık *Avrupa medeniyeti tesiri altına* girmeğe başladığı görülür. Bu tesirler, ibda kuvvetinin eksildiğini göstermek itibarile, zâfı ifade eder. Lâkin XVII. asrın başlarından itibaren umumiyetle şark medeniyetini hayli geride bırakarak ilerlemiş olan garbın medeniyetinden velev taklit suretile olsun, istifadeye şitap etmemek, Osmanlı Devletinin daha ziyade kuvvetten düşmesini intaç edecekti. İmparatorluğun şimal komşusu olan Moskova Çarlığı, XVIII. asır başında şark medeniyetinden sıyrılarak garp medeniyet havzasına girmek için çok uğraşmış ve bundan da müstefit olmuştu; kuvvetli bir Rusya İmparatorluğu teşekkül etmişti.

Ahmet III. (Res. 70) ün damadı ve sevgili sadrazamı *(Res. 71)* Nevşehirli İbrahim Paşa Nemçe Çasarı ve Fransa Kıralı saraylarına gidip gelen elçilerin hikâyeleri ile garp medeniyetinin, hassatan zevk, ziynet ve alâyişe müteallik kısımlarına

meftun olmuş, ve ayni zamanda o medeniyetin ciddî cihetlerine de kıymet verebilmiş, zeki ve zevkperest bir adamdı. Osmanlılar arasında Avrupa ilimlerinin, Avrupa sanayiinin, Avrupa usulü eğlencelerin intişarına çalışmıştır.

Avrupada XV. asır ortalarında *tabaat* sa'nati icat ve tatbik edilerek, kitapların kolaylıkla arttırılmasına ve bu suretle ilimlerin ve marifetlerin çok dağıtılmasına imkân hasıl olmuştu. İbrahim Paşanın himaye ettiği Macarlı bir Türk, İbrahim Müteferrika Ağa, 1729 da kendi evinde bir matbaa tesis etmek müsaadesini aldı. Ulema ve bahusus ellerinden medarı maişetleri eksilecek olan *hattat ve müstensihler,* matbaa aleyhinde bazı itirazlarda bulundularsa da, çıkarılan bir *fetva* ile bir *hattı humayun* meseleyi az çok halletti. "*Darüttabaatülâmire*„ adlı bir matbaa açılarak bir hayli kitaplar basıldı ki ilk tab'olunan kitap bir Türk tarafından yazılan Arap lûgat kitabının türkçeye tercümesidir. "*Vankulu*„ adlı bu kitaptan 1000 nüsha basılmıştır. Basılan kitapların çoğu tarih ve coğrafyaya ait idi; bunlardan birisi "*Tarihî Timur Kürgân*„ dır. Bu kitapların çok itina ile, mürettip hatası bırakılmaksızın, nefîs bir surette tab'edilmiş oldukları, bugüne kadar ele geçirilebilen nüshalarından anlaşılmaktadır *(Res. 72-75).* İbrahim Paşa, matbaa açtırdıktan başka şurada burada tezgâhlar ve kumaş imalâthaneleri yaptırtarak mahvolmak üzere bulunan *dahilî sanayiin ihyasına* da hayli çalıştı. İstanbulda yeniçerilerden seçme bir itfaiye bölüğü teşkil ettirdi. Lâkin müspet hizmetleri bunlara munhasır gibi kaldı. Harpten içtinapla ve idarei dahiliyede bazı tedbirlerle tasarruf ederek biriktirdiği paranın çuğunu debdebe ve darata, zevk ve sefaya sarfetmiştir. Elçilikle Fransaya gönderilmiş olan *Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi* ve oğlu *Sait Mehmet Efendi, Versay* saray ve köşklerinin, bahçe ve havuzlarının ziynet ve ihtişamını, orada geçirilen hayatın şaşaa ve ezvakını söyleyip bitiremiyorlardı. İbrahim Paşa ve onun telkini altında kaynatası Ahmet III, Boğaziçinin bazı kısımlarile Kâğıtane deresi civarını, Versaya benzetmek üzere imara kalkıştılar; o zamanın devlet ricali ve zenginleri de onlara uydular. *Sadâbât (Res. 76), Nevbünyat* ve *Bağuferah* gibi acemce isimler takılan köşk ve yalılarda, Sadrazam kendisi, paşalar ve dalkavukları, kışın *helva sohbetleri* ve baharda *lâle eğlenceleri* tertip ederek vakit geçirirlerdi. *Şair Nedim (Res. 77)* gibi şairler de efendilerine methiyeler, teşrifiye-

ler, yeni kasır, köşkler ve çeşmeler *(Res. 78)* hakkında tarih ve kasideler yazıp bu eğlencelere edebî bir çeşni de katarlardı. İbrahim Paşanın açtığı bu sefalı zamanlara, osmanlı tarihinde "*Lâle Devri*„ namı verilmiştir. Çünkü lâle soğanı dikmek ve aralarına geceleyin *çırağlar* (mumlar) yakıp bir nevi donanma yapmak çok moda olmuş ve lâle soğanının fiatı da son derece yükselmiştir.

Lâle Devri, zevk ve sefasının garptan mülhem olduğu tarihlerde mukayyet olmakla beraber bu eğlencelerin renk ve edası şarkça idi: Lâle tam bir şark çiçeği olduktan başka, eğlencede esas, lâle tarhları arasına serilmiş şark halıları üstüne kurulan içki meclisinde, güzel sakiler rakı ve şarap dağıtırken, musiki fasılları dinlemek ve bazı kadınların yaşmakları arasına uzaktan küçük fındık altınları fırlatmaktan ibaret gibi idi. Şüphesiz çengi ve köçek te oynatıyorlardı *(Res. 79)*. Fakat Versayın koruları arasındaki çifte çifte gezintiler ve çok edalı *mönüe* dansları yoktu.

Osmanlı mimarisi artık asaletini kaybetmeğe başlamıştı. Süleymaniye, Sultanahmet *(Res. 80)* ve Yenicamii *(Res. 81)* yapan büyük türk san'atkârları *(Sinan, Mehmet* ve *Kasım* Ağalar) yerine geçmiş Rum *Simon* ve *Komyanos* kalfalar, garbın zevksiz *rokoko üslûbu* nu, türk üslûbuna karıştırarak *Nuruosmaniye (Res.82)* camii gibi (Mahmut I. zamanında başlanmış ve Osman III. zamanında 1755 te yapılıp bitmiştir) Osmanlı mimarisinin inhitatını gösteren eserler vücuda getirmişlerdir. XVIII. asrın ortalarından itibaren, rokoko üslûbu, camilere *(Res. 83)*, köşklere *(Res. 84)*, çeşmelere *(Res. 85)*, hasılı her tarafa girmiş ve Mahmut II. zamanına kadar devam ederek, yerini Fransanın *imparatorluk üslûbu*na terketmiştir [1].

Osmanlı İmparatorluğunun zafer ve hakikî ihtişam devrinde, Osmanlı resmî edebiyatının, Enderun edebiyatının mümessili Şair *Baki* idi. İlk inhitat emarelerinin tetkik ve tenkidi ile ahvalin ıslahı çareleri aranırken, *Koçi Bey* meşhur risalesini yazdığı sıralarda, eski kudret ve intizama mütehassir *Nef'i* de zehirli oklarile yukarıyı ve aşağıyı yaralayıp duruyordu. İnhitat, bütün Osmanlıların yüreğini yakıp yü-

[1] XVIII. asırda İstanbula gelen frenk ressamları, Osmanlı içtimaî hayatını, İstanbul tiplerini ve bazı merasimi gösteren resimler yapmışlardır. Bugüne kadar mevcut olan bu resimler, o zamanı canlandırmağa hizmet eder *(Res. 86 — 93)*.

zünü kızartacak bir ricat ve inhizamla Ahmet III. devrine müntehi olduğu zaman, sefer ve harpten yorulmuş osmanlı yüksek sınıfı, inhizam ve hacaletini işinuş, zevku safa içinde unutmak maksadile Nevşehirli İbrahim Paşa gibi bir üstadın idaresi altında Lâle Devri sefahet hayatına dalmıştı. Bu zamanın haleti ruhiyesini, en mükemmel olarak *Nedim* terennüm etti. Onun şuh ve çapkın şiirleri, Lâle Devrinin bugüne kadar gelen sadaları gibidir.

İbrahim Paşanın parçalanıp, Sadâbâd'ın tahrip edildiği sıralarda, Şair Nedim de ihtilâlcilerin elinden kaçıp kurtulmak için damdan dama atlarken düşüp ölmüştür.

Nedimden sora Osmanlı Devletinin inhitatı daha mühlik bir şekil alınca, Osmanlı içtimaî heyetinin en şuurlu sınıfında, böyle zevk ve sefa ile kendini unutmak imkânları da kalmamış ve osmanlı edebiyatı, *Koca Ragıp Paşa* devrinden itibaren (XVIII. asrın ikinci yarısı başları) *reybilik* ve *bedbinlik* yolunda tefelsüfe dalmıştır. Koca Ragıp Paşa ve muakkiplerinin hikemiyata meyilli edebiyatından sora XVIII. asrın ta nihayetlerinde *Şeyh Galip* (1757 - 1798) ile osmanlı şiiri, Selçuk Devletinin son günlerinde olduğu gibi, *tasavvufa* fazla gömüldü. Osmanlı içtimaî heyetinin gittikçe aşağılamasından elem duyan güzide ruhlar, çapkınlık ve bedbinlikle de kendilerini artık avutamadıklarından, nihayet *tasavvufun dipsis derinliklerinde boğulmak* istemiş olacaklardır. Zaten Anadolu Selçuk İmparatorluğunun inhilâli zamanında yetişen büyük mütefekkir ve şair Mevlâna Celâleddinin Mesnevisi, Şeyh Galibin fikir ve ilham kaynağı idi: Galip Dede bir Mevlevî şeyhidir. Maamafih osmanlı harsının en çok inkişaf eden mimarî ve edebiyatından, edebiyatıdır ki asalet ve hususiyetini uzun müddet, ta inhilâl devrine kadar muhafaza edebilmiştir.

OSMANLILARDA TARİHÇİLİK

Osmanlı Türkleri arasında bir hayli *müverrih* yetişmiştir. Bunların çoğu vakıaları, doğru veya yanlış nakleden *vakıa yazıcılardır.* Bunlardan en eskileri, vakıaları sadelik ve saffetle naklederler. Hatta idealize etmek istedikleri zaman bile, saffetlerinden dolayı, hakikî vakıaları, müverrihlerin mubalâğa veya yalanlarından ayırmak o kadar zor olmaz; *Âşık Paşazade* bunlardandır.

Osmanlılar, harsça ilerledikten sora müverrihler, mustalah ve muğlâk yazmıya heves etmişlerdir; hele okuyanların

öğrenmemesi matlup olan vakıaları, daha çok ıstılahlara boğarak, hakikaten anlaşılmaz bir hale getirmişlerdir. *Hoca Sadeddin Efendi* nin *"Tacüttevarih„* adlı eseri — ki Osmanlı Devletinin kuruluşundan Selim I. in ölümüne kadar olan vakıaları yazar — mustalah ve muntazam osmanlı tarihlerinin en meşhurlarından sayılır. Mehmet III. ün hocası ve Şeyhülislâmı olan bu adam, osmanlı tarihinin ilk devirlerine dair yakın zamanlara kadar *muteber sayılan şemayı kurmustur.* Tarih tenkidine dair zamanımızda vazolunan usuller, bu şemanın bazı yanlış veya yalan noktalarını bir dereceye kadar gösterdi.

Tacüttevarihten sora muntazam bir sıra ile hayli mufassal yazılmış tarihî eserlerden bütün osmanlı tarihini, XIX. asır ortalarına kadar takip etmek mümkündür. Osmanlı hükümdarları, vakıaları kaydetmek için *vak'anüvislik* namile bir hususî memurluk ta ihdas etmişlerdi. Bu müselsel tarihlerin muharrirlerinden çoğu resmî vakıanüvislerdendir.

Osmanlı müverrihleri arasında en ziyade şayanı dikkat sima müverrih *Mustafa Naima Efendi (Res. 94)* dir. Halep Türklerinden olan bu zat, XVII. asrın ikinci yarısında doğmuş ve 1715 te ölmüştür. Naima Efendi, XVI. asrın son senelerinden başlıyarak, XVII. asrın ortalarına kadar olup geçen vakıaları nakleder. Kitabının ibareleri sadedir; vakıaları iyi anlamıştır ve iyi anlatır; onları canlandırmak kudretini gösterir. Vakıaların teselsülünü izaha çalışır; dikkate lâyık noktalar üzerine bazan umumî mütalealar beyan eder; bu münasebetle vakıaların hudusunda amil olan hususları bir derece tenkit dahi etmiş olur. Hasılı *"Naima Tarihi„*, zamanımızda kullanılan tarih yazmak usullerine epey yakınlaşmıştır. Bugüne kadar *istifade ile* okunan eserlerdendir.

İÇTİMAÎ VE ASKERÎ TEŞKİLATTA, İKTİSADÎ HAYATTA, VE İDAREDE BOZUKLUKLAR; İĞTİŞAŞLAR VE MİLLÎ HAREKETLER; MALÎ MUZAYEKA VE BUNA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

En mükemmel şekli, kanunî devrinde görülen osmanlı içtimaî teşkilâtının o devirden itibaren gittikçe bozulduğu, evelce söylenmişti. Arazinin hükümdar hanedanına, büyük kumandan ve devlet adamlarına, nihayet bilfiil askerlikte yararlık gösterenlere tevzii esasına müstenit bir nevi *osmanlı feodalitesi* demek olan tımar ve zeamet usulü, iki asır zarfında, usul ve kanuna riayetsizlik, para hırsından mütevellit suiistimallerle tamamen bozulup karmakarışık bir hale gelmişti.

Eyalet askerlerini yetiştiren ve onları hüsnü suretle idare eden bu *arazi rejiminin bozulması, devletin temelini sarsmıştır.*

Osmanlı Devletinin dayandığı ikinci kuvvetli müessese de muntazam ordusu,yani yeniçeri*(Res.95-96)*ve sipahi ocaklarıydı.

Yeniçerilerin ve kapukulu sipahilerinin nizamları da Kanunî devrinden sora bozulmağa başladı: Devşirme çocuklarından başka birtakım serseriler de yeniçeriliğe girmeğe yol buldular. Yeniçerilerin evlenmelerine, sulh zamanında birer san'atle meşgul olmalarına müsaade edildi. Bu evli barklı ve san'at sahibi adamlar, artık kışlalarda mütemadiyen talim görüp harbe hazırlanan muntazam ordunun efradı değillerdi; bunlar kendi evlerinde iş ve güçlerile uğraşan şehir ahalisi oldular; ancak harp zamanında eyi kötü toplanarak sefere sevkolunabiliyorlardı; yani *bir nevi halk askeri (Milis) halini almışlardı.* Askerin intizamına böyle bir gedik açılması, Osmanlı Devletinin *en sağlam kalesi olan askerî kuvvetini zayıflatmıştı.*

XVII ve XVIII. asırlarda harpten ziyade siyasetle meşgul olan bu askerî müesseselerde artık *dissiplinden eser bile kalmamıştı.* Saray kadınlarının, vezirlerin, ulema sınıfının mebzul para vererek şahsî veya zümrevî menfaatlerine alet ettikleri sipahi ve yeniçeriler, şiddet ve cür'etlerini ve an'anevî cesaretlerini düşmana karşı yapılan harplerde değil, *dahilî ve siyasî cidallerde sarfediyorlardı.* Bir aralık sipahi ve yeniçeri ocakları arasına giren rekabet ve nifak, daimî osmanlı ordusunun bu iki büyük kısmını da biribirine çarpıştırmıştı. Evvelâ başkalarına alet olan bu askerler, bilâhare *sırf kendi menfaat ve hesaplarına* da hareket eder olmuşlardı. Osmanlı ordusunun Kanunî devrindeki teçhizatı, dünyanın en mükemmeli sayılırdı. Fakat harp sanayii Avrupada gittikçe ilerlemiş iken, osmanlı memleketlerinde yerinde sayarak eski halinde kalmıştı: Süleyman zamanında atılan mermer gülleler, XVIII. asır sonlarında bile kullanılıyordu; top dökmek, tüfek ve kılıç yapmak gibi harp sanayii de terakki etmek şöyle dursun, inhitata uğramıştı. Sevkulceyş ve tabiye usulleri, harplerdeki tecrübelerle Avrupada adeta *bir ilim halinde tedvin olunmuştu*; Osmanlılar arasında ise hep eski usuller devam ediyordu. Avrupada ilim ve tecrübe sahibi jeneral ve kumandarlar muayyen tahsil ile yetiştirilirken, osmanlı orduları, tesadüfen

vezir olan kimselerin kumandası altına verilirdi. Bir vezir, hem siyaset ve idarede reis, yani *sadrazam* olabildiği gibi harpte de *başkumandan* oluveriyordu. Hele *bahriyece* Avrupa donanmalarile osmanlı donanmasının arasındaki fark, Osmanlılar zararına pek büyümüştü. Bir zamanlar, bütün Akdenize hâkim olan osmanlı donanması, XVIII. asır sonlarına doğru, Karadeniz ve Adalar Denizinde limanları müdafaadan âciz bir derekeye inmişti. Avrupada yapılan yüksek bordalı büyük gemiler, osmanlı tersanelerinde yapılamıyordu; bunların plânlarını ilim dairesinde çizecek *mütehassıslar* bile yoktu. Donanmaları idare edecek, ilim ve tecrübe sahibi *kaptanlar* kalmamıştı. XVIII. asır sonlarına doğru osmanlı kaptanlarının, en basit coğrafî malûmattan bile habersiz oldukları, bazı şahitlerin rivayetlerile tesbit olunmuştur.

Bu noksanlar, askerî mağlûbiyetlerin temadisi ile tezahür etmiş olduğundan, asrın sonlarına doğru, kara ve deniz kuvvetlerinin ıslahı, mütehassıs topçu kıt'aları teşkili, harp levazımının usulü dairesinde imali ve yeni usulde gemiler inşası gibi bazı teşebbüslerde bulunulmuş ve bunların hazırlanması *Avrupadan gelme bazı serserilere* verilmişti. Bu teşebbüslerden ciddî bir netice alınamadı.

Bütün bu vakıalar, Osmanlı içtimaî heyetinin artık kendiliğinden, yabancılara muhtaç olmaksızın, kendi askerî ihtiyaçlarını temin edebilecek ihtiralarda bulunamamış olduğunu, yani kendi dahilî kuvvetile bu sahada ve bunları hazırlıyan ulûm ve sanayi sahasında inkişaf edememiş bulunduğunu göstermektedir: Yani Avrupanın medenî terakkisi, bu hususta Osmanlıları geride bırakıp, *kendine muhtaç bir hale getirmiş demektir.*

Osmanlı içtimaî heyetinin *iktisadî sahada dahi ilerliyememiş olduğunu*, XVI. asırda ve XVII. asır iptidalarında görülen sınaî inkişaf derecesinin yükselmeyip bilâkis aşağılanmasile anlaşılabilir: Damat İbrahim Paşa indiras halinde bulunan bazı sanayii, meselâ çiniciliği ihyaya çalışmak zaruretini duymuştu; kâğıt fabrikası gibi bazı imalâthaneler de yaptırmıştı. Ekserisi eyi neticelenmiyen müteaddit ve mütemadi harpler, bittabi *ticarette emniyeti kaldırmıştı.* Harplerden başka, eyalet idarelerindeki intizamsızlık, ziraat erbabının devamlı ve emniyetli çalışmalarına mâni olarak Rumeli ve Ana-

dolu *çiftçilerinin eski refahını eksiltmişti.* Anadolunun bitid tükenmek bilmiyen kıyamları, idarede intizamsızlık ve adaletsizlikle beraber, çiftçinin iktisadî sıkıntısına delâlet eder.

Gerek saltanat merkezinde, gerek eyaletlerde *idarî intizam ve idarî ahlâk pek bozulmuştu.* Para ve hançer. her şeyi almıya, her şeyi yaptırmıya, her iddiada bulunmıya kâfi geliyordu; *hukukî müesseselerin kıymeti hemen hiç kalmamıştı.* Parası çok olan, veya bir kısım yeniçeri ve sipahinin hançer ve . kılıçlarına dayanan adamlar, hediye ve rüşvet vererek veya korkutarak en yüksek mansıplara, hatta sadaret ve meşihat mevkilerine geçebiliyorlardı. Eyalet hâkimlikleri para ile alınırdı. Parasına veya kuvvetine güvenen eyalet hâkimi, kendisini saltanat merkezine hiç bağlı saymıyarak *müstakillen harekete* cür'et ederdi. Kafasını kesip yerine daha mutiini geçirmek için İstanbuldan gönderilen hafi memurlar daha yerlerine varmadan, haklarında idam hükmü verilen kimseler tarafından haber alınarak, yolda öldürülürdü. Bu suretle uzak eyaletlerin, meselâ Bağdat, Yemen ve Mısırın hâkimleri, adeta müstakil birer hükümdar gibi hareket ederlerdi.

Padişahlar hediye alırdı. Padişahlar yanındakilerin irtikâp ve irtişalarına mâni olabilecek bir kudret göstermezlerdi. Böyle bir heyet içinde *Tarhoncu Ahmet Paşa* gibi doğrulukla iş görmek istiyenler ezilip mahvedilirdi.

Siyasî cezalar son derece şiddetli idi. Doğru veya yanlış bir siyasî cürüm isnat olunan adam, velev sadrazam olsa, padişahın emrile derhal katlolunurdu. Devletin mühim memuriyetlerini kapmak için, devlet ricali sayılan adamlar arasında müthiş rekabetler, entrikalar vardı; bunlar yekdiğeri aleyhine yalanlardan, iftiralardan asla çekinmezlerdi. Yani *siyasî ahlâk çok bozuktu.* Üç ay evel makamı sadarete büyük bir debdebe ve ihtişamla geçen adamın, üç ay sora kesik başı sarayın avlusunda teşhir edilmek alelâde ahvaldendi. Buna rağmen sadrazamlar, vezirler ve diğer büyük memurlar, haklı olarak cezalandırılmalarını mucip hareketlerden bile çekinmezlerdi. *Yarını emin görmiyen bu adamlar, bugünkü vaziyetlerinden azamî istifadeye uğraşırlar* ve bazan kendilerine rakip olabilecek kimselerin hepsini ifnaya kadar giderlerdi. Meselâ Köprülü Mehmet Paşa, bellibaşlı paşaların cümlesini idam ettirmiştir.

Böyle bir idarenin ahaliyi gayrimemnun bırakmaması ve binnetice birçok karışıklıkları, iğtişaşları tevlit etmemesi gayrikabildir. Bu iğtişaşlar, kısmen eyaletlerde, kısmen payitahtta olmuştur ve payitaht iğtişaşları ekseriya yeniçeri ve sipahilerin, hükûmetin idaresini beğenmiyerek, sadrazam ve diğer vezirlerin öldürülmesi talebi tarzında vaki olmuştur. Bazan iş vezirlerle de kalmaz, bizzat padişahın *hal'i*ni ve nadiren de *katlini (Osman II., İbrahim I.* gibi) intaç ederdi. Bu *askerî kıyamlarda* İstanbul halkının ekseriyetle karışmayıp bitaraf kaldığı görülür. Bazılarında İstanbul ahalisinin *fakîr kısmı*, yeniçerilerin harekâtına iştirak eder. Bunun en bariz misali, *Patrona Halil kıyamı* dır.

Patrona Halil kıyamı, İstanbul *fukarasının*, Lâle Devri sefihlerine karşı bir ihtilâli gibi görünmektedir. Bir hamam hademesi olan Patrona Halil ve etrafına toplananlar, yeniçeri ve sipahilerin ağa ve zabitleri değil, fakir esnaftan olan *neferleridir.* Osmanlı tarihlerinin yazdığına göre İstanbulun bütün "haşaratı„ yani işsiz, güçsüz, serseri ve *aç, çıplak* kısımları bunlara iltihak etti. Cemaatleri büyüyüp kevvetlenince, yine üst tabakadan sayılmıyan bazı kimseleri başlarına geçirdiler; meselâ *Saraç Mehmet* namında birini yeniçeri ağası ve müderrislerden *Deli İbrahim* namında diğer birini de İstanbul kadısı nasbettiler. İhtilâlin husumet hedefi, Damat İbrahim Paşa ile ona uyan şeyhülislâm ve bazı büyük devlet adamları idi. Bunları iran bozgunluklarına sebep olmakla ve padişahın sefere gitmesine mâni olup İstanbulda zevk ve safa hayatı geçirmekle ve *fakir ahaliyi soymakla* itham ediyorlardı. İhtilâlciler muvaffak olunca, yani sadrazam ve arkadaşları öldürülüp, padişah haledilince, yeni Padişah *Sultan Mahmut I.* huzuruna giren Patrona Halilden, ne istediğini sordu. Halil ise, halka çok ağır gelen ve *Kâğıthane köşklerinin yapılması* için İstanbul halkından alınan *malikâne* vergisinin kaldırılmasını istemekle iktifa etti. İstanbul fakir halkının Kâğıthane köşklerine husumeti çok şiddetli idi. İstanbul Kadısı Deli İbrahim, bu köşklerin yakılması için fetva çıkardı.

Padişah ancak yıkılmasına müsaade etti. İstanbulda nekadar "haşarat„ varsa oraya üşüştüler; altı yedi senedenberi inşa olunup etrafı güzel bağ ve bahçelerle müzeyyen, yüz yirmiyi mütecaviz ricali devlet köşklerini üç günde yıktılar!

Bu suretle sefih İbrahim Paşadan bir daha hınçlarını aldılar! Bu barbarca hareketler, *içtimaî isyanların bütün hususiyetlerini* irae etmektedir.

Osmanlı Devletinin inhitat devresinde içtimaî ihtilâller eksik olmadığı gibi *millî ihtilâllerin* de başlangıcı görünmektedir: Meselâ Petro I. Osmanlı Devletile harbederken, Rumelinin muhtelif taraflarına muharrikler göndererek, *hıristiyan tebaayı metbu devletleri aleyhine ve din namına kıyama davet etmiştir.* Petronun halefleri, bu siyasî tabiyeyi tekrar ederek osmanlı tebaası hıristiyanları evvelâ din ve *bilâhare milliyet namına* tahrikten hâli kalmıyacaklar ve bundan Osmanlı Hükûmeti aleyhine birçok semereler toplıyacaklardır.

Osmanlı Devletinin *malî sıkıntısı,* XVIII. asır sonlarına doğru daha ziyade artmıştı. Çünkü artık muzaffer seferlerin ganimeti, ecnebi devletlerin vergileri ve zengin bazı eyalet ve beyliklerin varidatı gelmez olmuş ve bunca harplerle ve fena idarelerle iktisadî refahı bozulan diğer tebaanın da *vergi vermek iktidarı eksilmişti.* Bunun üzerine masrafın kısılmasına çalışılıyor, halkta *tasarrufu* istihdaf eden bazı fermanlar çıkarılıyor ve ayni zamanda masrafı karşılamak üzere *musadere* ve *tağşişi sikke* (paradaki kıymettar madenin eksiltilmesi) gibi ötedenberi mer'i olan tedbirler yapılıyor fakat yine masraf açığı kapatılamıyordu. Sikkenin tağşişinde o kadar ileri gidilmişti ki, o zamanlar osmanlı hizmetinde bulunan ecnebilerden *Baron de Tott* hatıratında belki mubalâğalı olarak şöyle yazar: "Osmanlı memleketinde kalpazanlar bile halk faidesine hizmet ediyorlar; nasıl bir halita kullanırlarsa kullansınlar, yaptıkları para mutlaka Darphanei Âmire meskûkâtından daha kıymetlidir.„

RUS HARPLERİ, AVUSTURYANIN RUSA YARDIMI, KAYNARCA VE YAŞ MUAHEDELERİ

Lehistan işlerinden dolayı Rusya ile 1768 de başlıyan harp karada, *İsmail* kalesi civarında türk ordusunun inhizamı ve *Çeşme* civarında türk donanmasının imhasile neticelendi. 1774 te imza olunan *Küçük Kaynarca Muahedesi ile Kırım müstakil oldu (Harita.6). Özü* (Dinyeper) ile *Aksu* (Buğ) ırmakları arasındaki arazi Ruslara verildi. Araziye müteallik bu ahkâmdan daha ağır olmak üzere Ruslar *Karadenizde donanma bulundurmak* hakkını aldılar ve do-

lambaçlı ifadelerle *Türkiyedeki bütün ortodoksların hamisi* vaziyetine geçtiler. Rusların bir kısım hıristiyan tebaayı himayeye teşebbüsleri, Fransızların 1740 kapitülasyonlarından mülhemdir. Harbe iştirak etmemesine mükâfat olarak *Bukovina* da Avusturyaya verildi. Rusya, Lehistanı taksimden sora *Kırımı da işgal ve ilhak etmişti.* Katerinanın Kırımda ve Cenubî Rusyada yaptığı nümayişler üzerine Rusyaya tekrar harp açıldı (1787). Muahedeleri iktızasınca, Avusturyada Rusya ile beraber hareket etti. Ruslar, Karadeniz sahillerinde bazı kaleleri ve Avusturyalılar da Belgradı zaptettiler. İsveçin, Türkiyenin müttefiki sıfatile Ruslara taarruzu ve Lehlilerin de ihtilâl ederek harekete geçmeleri Rusların ve Avusturyalıların istilâlarını durdurdu. *Fransız İhtilâli*nin başlaması da nazarı dikkati garba celbettiğinden bu harp, Osmanlı İmparatorluğu için hemen zayiatsız denecek bir tarzda *Yaş Muahedesi*le bitti (1792).

KATERİNA II. NİN OSMANLI DEVLETİNİ İMHA PLÂNLARI; HIRİSTİYAN TEBAAYI TAHRİK

XVIII. asır başında Petro I. Rusya İmparatoru idi; asrın sonlarına doğru Katerina II. asıl İmparator olan kocasını öldürtüp, çarlar tahtına geçti (1763 - 1796). Petronun izince giderek dahilî idarede bir hayli ıslahat yapan ve Lehistanla Osmanlı Devleti aleyhindeki harplerinde azîm muvaffakıyetler kazanan bu alaman karısına da Ruslar Petroya verdikleri *büyük* unvanını takmışlardır. Katerina Lehistanı Prusya ve Avusturya ile uyuşup taksim ettirdi; bu suretle *Leh Kırallığı, bir müddet için ortadan kalktı.* Ayni ameliyeyi, Osmanlı Devleti üzerine de tatbik etmek, Osmanlı İmparatorluğunun hayatına hatime vermek Katerinanın emeli idi. Bu suretle, Rusya Akdenize ve Hint denizlerine çıkabilecekti. Osmanlılarla yaptığı birinci harpte (1768 - 1774), Karadenize çıktıktan sora, ikinci harbe (1787 - 1791) başlamadan önce, Nemçe Çasarı *İozef II.* ile 1781 de meşhur *Grek Projesini* hazırladı. Bu projeye göre osmanlı memleketinin Avrupada bulunan bir parçası Rusya ve Avusturya arasında bölünüyor, diğer bir parçası da, Rusyanın himayesi altında, eski Bizans İmparatorluğunun ihyası suretile yine Rusya eline geçiyordu.

Bizans papazları, Petro I. zamanındanberi Rusyanın bütün hıristiyan tebaayı Osmanlı saltanatı tabiiyetinden

kurtaracağı fikirlerini, ortodoks reaya arasında neşretmekte idiler; Rusya çarlarını, *ortodoksluğun müncisi* gibi göstererek osmanlı ülkesinde sakin bütün ortodoksları rus çarlarına fikren, hissen raptediyorlardı. Katerina II. nin türk harpleri zamanında, bu propaganda daha büyük mikyasta yapıldı. Mora, Adalar ve Rumelinin bazı cihetlerinde *reayanın kıyamları* da görüldü. Petro I. zamanında ekilen fesat tohumları artık filizlenmeğe başlamıştı. Kaynarca Muahedesi, Rusyayı hıristiyan tebaanın hamisi gibi tanıyor suretinde Ruslar tarafından tefsir olununca, çarların reaya üzerinde tesir ve nüfuzları daha ziyade arttı; Ruslara güvenerek reayanın metbu hükûmetleri aleyhine hareketleri de o nispette ziyadeleşti.

KIRIM İSTİLÂSININ EHEMMİYETİ; HİLÂFET FİKRİNDEN FRANSIZLARIN İSTİFADE ETMEK İSTEMELERİ

İki Rus harbi arasında Kaynarca Muahedesinin müstakil devlet olarak tanıdığı *Kırım Hanlığı Rusya tarafından istilâ* edilmiş ve bu haksız hareketi Osmanlı Devleti de tasdik ve kabule mecbur olmuştu (1783). Osmanlı İmparatorluğuna dahil, tâbi devletlerden bir türk hanlığının, Rusya tesirlerile evvelâ müstakil tanılması, birkaç sene sora da Rusyanın bir vilâyeti haline geçmesi, Osmanlılara ağır geldi. O zamana kadar bu ehemmiyette müslüman ve türk bir kıt'a, İmparatorluktan koparılmış değildi. Bundan başka Kırımın Ruslar tarafından istilâsı, Azak Denizinin tamamen Rusya eline geçmesi, Karadeniz şimal ve şark kıyılarının kısmen Rusyaya tâbi olması, Anadoluyu, boğazları ve payitahtı yakından tehdit edebilecek olan Kırım Yarımadasının mükemmel limanlarile korkunç bir düşmanın elinde tehlikeli bir silâh olarak kalması demekti.

İstanbul efkârı, Kırımın terki üzerine çok bulanmıştı. Devleti idare edenler bu zıyaın ehemmiyetini takdir ediyorlardı, halk ta heyecanda idi; bu tesirler altında İkinci Rus Harbi başlamıştı (1787). Bu harpte büyük zayiata uğranılmadı; fakat Kırım da geri alınamadı.

Rusyanın Karadenize çıkması ve birinci harp esnasında Avrupayı dolanarak gelen bir rus donanmasının Adalar Denizinde osmanlı donanmasını yakması *(Çesme muharebesi)*, yakın şarkın artık her taraftan rus kuvvetlerinin tehdidi

altında bulunduğunu göstererek, Fransa ve İngiltere gibi şarkta iktisadî ve siyasî menafii bulunan *Garbî Avrupa devletlerini hayli telâşa düşürdü.* İngilizler, iptidada Ruslara mütemayil iken onlar da nihayet tehlikenin ehemmiyetini anladılar ve Osmanlı tarafına temayül eder oldular. Kaynarca Muahedesini müteakıp, Fransızlar, Kırımın osmanlı sultanlarına olan rabıtası büsbütün kesilmemek için, Selim II. zamanında osmanlı padişahlarına intikal eden islâm hilâfeti kuvvetinden istifade olunmasına çalıştılar.

Yavuz Selimden sora, osmanlı padişahları *islâm halifesi* olduklarını adeta unutmuşlardı. Kılıçlarının eyi bilenmiş, barutlarının kuru, toplarının düşman toplarına faik, askerlerinin düşman askerlerinden daha eyi talimli ve dissiplinli olduğu zamanlar, bu gibi aletlere zaten ihtiyaç yoktu. Kanunî Süleyman ve halefleri, islâm halifesi olmaktan ziyade Roma İmparatoru olmak iddiasında idiler. Mütemadi mağlûbiyet ve zayiatla ricat eden Osmanlı Devleti bir türk ve müslüman memleketini elinden kaçırdıktan soradır ki ecnebilerin, bilhassa *Fransızların teşvikile halifelik sıfatından bir faide çıkarmak ümidine düştü.* Osmanlılar, Katerina II. ile ilk harplerini kaybettikleri sırada, İstanbuldaki İsveç sefaretinin tercümanı olan *Hassonoğlu Muratcan* adlı bir Ermeni (Muradja d' Hosson), esaslarını eski arap kitaplarından alarak ve bunları garp usulile tanzim ederek bir *hilâfet nazariyesi* ortaya çıkarmıştır. Kaynarca Muahedesini müteakıp, bu nazariyeye istinaden, *Aynalı Kavak Muahedesi* le (1779) Kırımın bazı şer'î umurunun İstanbula merbutiyeti takarrür etmiş idi; lâkin şe'nî kuvvet önünde bu gibi nazariyelerin ciddî bir ehemmiyeti olamıyacağından, dört sene sora Osmanlı Devleti *1783 muahedesi* le Kırımın Rusyaya ilhakını kabul etti ve hilâfet nazariyesinden mütevellit bütün haklarından da sarfı nazar eylemek mecburiyetinde kaldı.

IV

İMPARATORLUĞUN İNHİLALİ VE İNKIRAZI

(1792-1919) [1]

A. ISLAHAT DEVRİ

SELİM III. ÜN AVRUPA TARZINDA ASKER TENSİKİ TEŞEBBÜSLERİ

İmparatorluğun inhitatı izah edilirken, buna illet olarak, bütün devlet teşkilâtının ve alelhusus devletin muntazam askeri olan, hudutlarını müdafaa ve dahilde inzıbatı muhafaza etmesi lâzımgelen sipahi ve yeniçeri ocaklarının ne derecelerde bozulmuş ve osmanlı bahriyesinin nekadar aşağı bir derekeye düşmüş olduğu söylenmişti. Son devirlerde umumiyetle memleket idaresindeki fenalıkların, Osmanlılarca ilim, sanayi ve iktisat sahalarında keşif ve ibda kudreti gösterilemiyerek, Osmanlıların Avrupa kavimlerinden her cihetle gerikalmış olmalarının osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin zayıflamasına büyük tesiri olduğu da kaydedilmişti. Şarkın müslüman kavimleri, XVI. asırda medeniyetçe garba mütefevvik bulunduklarından, XVII. asırdan itibaren medeniyette tefevvukun garba geçtiğini kabul ve itiraf etmiyorlardı. Maamafih, XVII. asrın mütemadi mağlûbiyet ve ricatleri, osmanlı zimamdarlarını nihayet garbın, hiç olmazsa, askerî umurda kendilerinden ileri gitmiş olduğunu itirafa mecbur etti. Bunun üzerine XVIII.

[1] Bu devrin padişahları: Selim III., Mustafa IV., Mahmut II., Abdülmecit., Abdülâziz., Murat V., Abdülhamit II., Mehmet V. (Reşat), Mehmet VI. (Vahdeddin).

asrın ortalarından itibaren Osmanlı Devletinin dostu sayılan Fransızlardan askerlik san'ati öğrenmeğe bazı temayüller hâsıl oldu. Ta Mahmut I. ve Mustafa III. zamanlarında Avrupa usulile *topçu müfrezeleri tanzim etmek ve bahriye mektebi açmak* gibi bazı yenilik teşebbüslerinde bulunuldu. Fakat ortaya giren rus harpleri, bu teşebbüslerin çok semere vermesine mâni olmuştu. Bu rus harplerinden de mağlûbiyetlere uğrayıp memleket zayi etmekten başka neticeler çıkmadı. Avrupa medeniyeti havzasına, ancak bir asır evel giren Moskoflar bile, bir zamanlar en medenî sayılan garp kavimlerini yenip Avrupanın ta merkezine kadar ilerlemeğe muvaffak olan osmanlı ordularını mağlûp ve perişan edebilmişlerdi. Bütün bu filî deliller, *osmanlı ordusunun Avrupa usulile tanzimi zaruretini*, osmanlı hükümdarlarile memleketinin hayrını samimî istiyen aklı başında devlet adamlarına kabul ettirdi. *Selim III.* (1789 - 1808) zamanında ordu ve donanmanın ciddî bir surette, Avrupa askerî sanayi ve teşkilâtına göre, tanzimine tevessül olundu; İsveç ve Fransadan mühendisler getirtildi. Evelce tesis edilmiş olan *bahriye ve hendesehane* (topçu ve istihkâm) mektepleri *(Res. 97)* canlandırılarak, *fransız zabitlerinin idareleri altına* konuldu. Riyazıyeye ve harp san'atine müteallik fransızca bir hayli kitap türkçeye tercüme edilip bastırıldı. Bu mekteplerde *fransızca okutulmıya başlandı*. 400 cildi mütecaviz seçme fransız eserleri — ki aralarında XVIII. asrın ana kitaplarından sayılan "Ansiklopedi„ de vardı — getirtilip bu mekteplerin kütüphanelerinde muallim ve talebenin istifadesine vazedildi.

Nazarî malûmatı askeriye ve medeniyenin tevsii maksadile bu gibi teşebbüslerde bulunulduktan başka, fransız bahriye mühendisleri tarafından, Fransanın Tulon Tersanesinde muteber usule göre İstanbul Tersanesinde gemiler inşa edildi *(Res. 98)*; Tophanei Âmirede fransız ordusunca kabul edilen Griboval sisteminde toplar döküldü; rus modeline göre de havanlar imal olundu. Baron de Tott'un *kumparacıları*, 600 den 3000 ne çıkarıldı.

O aralık, *fransız ihtilâli*, kırallığı devirip cümhuriyet ilân etmiş olduğundan, Fransız Cümhuriyetinin osmanlı padişahı nezdine gönderdiği sefir — ki bir jeneral idi — İstanbula birçok mühendisler, muallim zabitler ve topçu ustalarile geldi; beraberinde toplar da getirdi. Bu fransız muallimlerin nezareti

altında 800 kişilik bir topçu müfrezesile bir süvari kıt'ası ve bir piyade taburu teşkil edildi. Bunlar tamamen Avrupa usulünde tanzim, teçhiz ve talim olunuyorlardı; bunlara "*Nizamı Cedit askeri*„ namı verilmişti (1796).

XX. asır iptidalarında, büyük harp arefesinde, İstanbula gönderilen alaman askerî heyetini (*Liman von Sanders* heyeti) andıran bu Fransız Sefareti gösteriyor ki, o zamanlar Fransa Hükûmeti, Rusyanın şarkta tevessüündan pek korkmuştu. Evelce diplomasi vasıtalarile ettiği bazı yardımları, bu sefer böyle filî muavenetlerle daha ciddileştirmek istiyordu. Fakat fransız ihtilâl hükûmetlerinin şark siyasetlerinde ahenk ve intizam görülmez: Bir taraftan Osmanlı Devletinin askerî kuvvetini takviyeye çalışan Fransa Cümhuriyeti, diğer taraftan da bir jeneralini, *Mısırın işgaline* memur etmiştir.

JENERAL BONAPARTIN MISIR SEFERİ

Mısır, 1517 denberi hukukan Osmanlı Devletinin bir eyaleti idise de, filen orada eski *memlûkler* bakıyesinin nüfuzu devam ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu zâfa uğrayınca, ekser uzak eyaletler gibi burası da hemen müstakil surette kendi kendini idareye başlamıştı. Vaktile bir nevi *askerî aristokrasi* teşkil eden memlûklerin bakıyeleri kalmıştı; bunlara mensup bazı beyler, hüküm ve idareyi ellerine almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu bazan bunların tedibile uğraşır, bazan da bunları muntazam vergi göndermek şartile o eyaletin hâkimi tanırdı. İşte böyle bir vaziyette bulunan Mısıra, gûya eyaletin Türk Saltanatına merbutiyetini takviye etmek iddiasile, günün birinde Fransız Cümhuriyetinin meşhur jenerallerinden *Napolyon Bonapart* askerle çıktı (1798). Bu hareketin bir garabeti de, Fransız Cümhuriyetine karşı Avrupa devletlerinin ekserisi husumet ilân ettikleri halde, Osmanlı İmparatorluğu kadîm fransız dostluğunu idame etmiş ve cümhuriyeti hemen tasdik ve hatta cümhuriyetle bir de ittifak akteylemişti. Osmanlı Devletinin müttefiki olan Fransa ise, bir osmanlı eyaletini askerle ve harple işgale kalkışmış demekti !

Fransız Cümhuriyetinin beyneddüvel hukukla telifi kabil görülmiyen bu hareketine sebep, bazı Fransız devlet adamlarının, kumandanlarının ve bilhassa Jeneral Bonapartın

artık Osmanlı Devletinin bekası kabil olmadığına kanaat getirerek, pek yakın bir atide vukuu muhakkak *taksiminde, kendilerine evelden bir hisse almak* ve ayni zamanda 6-7 yıldanberi Fransızların Avrupada başa çıkamadıkları İngilizlerle Hindistanda döğüşmek için Hint yolunu ele geçirmek emeli idi.

Bonapartın Mısırı istilâsı üzerine, Osmanlı-Fransız ittifakı bozuldu ve Osmanlı İmparatorluğu Fransızlarla harp halinde bulunan İngiliz ve Ruslarla ittifak ederek, Fransa aleyhine harbe başladı. Bonapart Mısırı zaptettikten sora Palestine geçmişti. Maksadı doğrudan doğruya Türkleri tamamen mağlûp etmek ve Suriye üzerinden Hindistan yolunu açmaktı. Fakat Türkler Bonapartı *Akkâ* da ricate mecbur ettiler; bundan sora Bonapart Fransaya kaçtı.

MALİ MUZAYEKAYA KARŞI TEDBİRLER ARAŞTIRILMASI

Yukarda bir iki defa zıkri geçen malî sıkıntı Selim III. devrinde eksilmiş değildi; Rus harpleri bu muzayekayı artırmıştı. Selim III. devrinin ricali, bozuk bir maliye ile eyi bir idare ve muntazam bir ordu yapılamıyacağını anlıyorlardı. Bunun içindir ki Selim III. tahta çıkınca, tebaasından devletin ıslahı hakkında fikir ve mütalea sordu. Ulemadan, devlet adamlarından ve kumandanlardan bazıları birer *lâyiha* takdim ettiler. Ekser lâyihalarda askerî kuvvetin yeniden tanzimi hususuna en ziyade ehemmiyet verilmiş olmakla beraber malî, idarî, içtimaî ve iktisadî meselelerden de biraz bahsolunmuştur. Bu lâyihalardan bazıları gayrimatbu olarak bugün de mevcuttur; bazılarının muhteviyatını osmanlı tarihlerinden anlamak mümkündür [1].

O zaman âlimlerinin *ticaret muvazenesine*, ihracattan fazla ithalatın zararlı olduğuna, memlekette mevcut madenlerin işletilmesine, hele ihtiyaçtan sayılmıyan *ziynet* (lüks) *eşya ithalatının men'ine*, meskûkâtın tağşişinden hazineye bile faide değil zarar geldiğine ve halkın israftan çekinmesi lüzu-

[1] Böyle halktan lâyiha talep etmek, halkın fikir ve emellerini öğrenmek demekti. Padişah, ihtimalki fransız ihtilâlinin iptidalarındaki *Cahiers* lerden mülhem olmuştu. Bu lâyihaların tahlillerini *Cevdet Paşa*, tarihinde nakıs olarak nakleder. («Tertibi Cedit Tarihi Cevdet» Cilt: VI. Sayıfa: 4-44).

muna [1] dair mütalealari dikkate şayandır. Bir memlekette ticaret muvazenesi memleket zararına bozulursa, maliyenin düzelmesi imkânsız olduğunu ve maliye düzelmedikçe de ordu ve idarenin tanzimi kabil olamıyacağını lâyiha sahiplerinin çoğu tamamile müdrik görünüyorlar. Bu lâyihalar tetkik edilmiş ve ıslahat teşebbüsünde bulunulurken bazı mütalealar, nazara alınmıştır. Bu lâyihaların iktisadî ve malî meseleler hakkındaki mütalealarından hiçbirisi hayata geçmemiş olsa gerektir. Osmanlı Hükûmeti malî muzayekasını gidermek için *evvelâ Felemenkten, sora İspanyadan istıkraz* yapmak istemiş, muvaffak olamayınca yine klasik tedbirlerine müracaat etmiştir, yani altın, gümüş avaniyi saraydan ve konaklardan çıkartıp para kestirmiş ve meskûkâtın tağşişinde devam etmiştir.

ULEMA VE YENİÇERİ İRTİCAI: SELİM III. ÜN KATLİ

Selim III. ün yeniçeri ve sair asker ocaklarını ciddî bir surette tanzime teşebbüsü, *(Renkli Res. V. Res. 99)* hem o ocak zabitan ve efradının, hem de *İstanbul halkından yüksek ve orta tabakaların menfaatlerine dokunuyordu.* İntizam ve kontroldan azade, halkı istedikleri gibi rencide etmeğe müsait zorba hayatı geçirip dururken, sıkı bir intizam altında, yalnız kendi vazifelerile meşgul olmaya icbar edilecek olan ocaklı nefer ve zabitlerin girecekleri bu yeni hayat elbette hoşlarına gitmiyordu. Fakat zarar yalnız ocaklılara munhasır kalmıyacaktı: maddeten mutazarrır olanlar arasında devlet ricali denilen yüksek memurlar ve bilhassa ulema da vardı; çünkü yeniçerilerin ve sair ocaklıların maaş defterlerinde mukayyet mevhum miktarları, hakikî mevcutlarına nispetle çok fazla olduğundan *ulûfe (maaş) senetleri* adeta bir şirketin hisse senetleri gibi *piyasada alınıp satılan kıymetli evraktan* sayılırdı: devlet ricali, ulema ve İstanbul halkının bir kısmı bunları satınalarak kendilerine muayyen bir varidat temin

[1] Halkın israftan çekinmesine, altın, gümüş eşya ve mücevherat kullanmamasına dair, Osmanlı Devletinin inhitat devrinde muhtelif fermanlar çıkmış ise de, hiçbirisi uzun müddet tatbik ettirilememiştir. Selim III. e lâyiha verenlerden *Tatarcık Abdullah Efendi,* hemen munhasıran Rusyadan gelen *zikıymet kürklerin,* tamamen lüzumsuz oldukları halde, pek çok istimal edilerek, külliyetli miktarda altının memleketten çıkmasına ve bu suretle ticarî muvazenenin bozulduğuna dair muhik mütalealar beyan etmiştir.

ederlerdi; yeniçeri ağa ve zabitleri, hatta neferlerile ölmüş yeniçerilerin vereseleri bile bunlardan bir miktarına sahipti. Eğer asker ocakları tanzim olunursa, bu gibi suiistimallerin önü alınacağından *ulûfeleri mekel edinen iratçıların cümlesi* zarara uğrayacaklardı. "Nizamı Cedit„ namını alan askerin levazım ve teçhizatı kısmen hariçten celbedildiği cihetle eski askere levazım ve teçhizat ihzar eden *esnafın* — ki bir kısmı yine yeniçerilerdi — da kârları eksilecekti. Nihayet İstanbul içtimaî heyetinin malî işlerinde büyük rol oynayan *Fenerli Rumlarla Yahudiler*, ulûfe alışverişi gibi suiistimalden neş'et eden bütün malî spekülâsyonların eksilmesine aleyhtardılar. İktisadî olan bu esaslardan gayrı, yeniçeri ve diğer ocakların, son zamanlardaki sukut ve inhilâline rağmen, maziden kalma şeref haleleri, halk nazarında büsbütün sönmüş değildi. Bir zamanlar dünyanın en kuvvetli askerî milleti sayılan Osmanlı Türklerinin, evelce mağlûp ettikleri gayrimüslim garp kavimlerinden askerî usul ve nizamlar öğrenmek, askerlerini frenk muallimleri tarafından talim ve terbiye ettirmek, *gururlarına dokunuyordu.*

Nihayet şeriatin o zamanki anlaşılışına göre, gayrimüslimlerin elbise ve usullerini taklit, gayrimüslimlere benzemeye çalışmak, dinde mutaassıp olanların infialini mucip oluyordu. İşte *esası iktisadî olan amiller*, fikrî ve manevî sebeplerle örtülerek, askerî ıslahat aleyhine propaganda başladı. Frenk ihtiraı olan Nizamı Cedit taraftarları tekfir olunuyordu. Dedikodu çoğalınca, hükûmet tarafından ıslahatın lüzumunu şer'î delillerle ispat eden bir risale yazdırılıp dağıtıldı ise de tesiri çok olmadı.

Evelce de görüldüğü üzere İmparatorluğun eyaletlerinde merkezî hükûmetin tesir ve nüfuzu azalmış ve her tarafta "*Ayan*„ denilen birtakım hükûmet memurluğundan azma veya yerinde türeme bir nevi *feodal beyler* meydana çıkmıştı. Osmanlı ordusu intizam altına alınıp *merkezî hükûmet* kuvvet kazanırsa, eyaletlerde de ıslahat yapılıp bu türedi *beylerin keyfî ve zalimane hareketlerinin önüne geçileceği* muhakkaktı. Buna binaen, "Ayan„ lar da mütemadiyen serkeşliklerini arttırıyorlardı.

Bu karışık vaziyet kâfi gelmiyormuş gibi, o sırada Osmanlı İmparatorluğu, Rusya Çarlığı ile harp halinde bulunuyordu. Rusya İmparatoru *Aleksandr I.* (1801-1825), Fransa ih-

tilâlinin birçok istihalelerden sora doğurduğu *Napolyon I. İmparatorluğu* ile 1805 te harbe girmişti. Jeneral Napolyon Bonapartın Mısıra taarruzu ile bozulmuş Osmanlı-Fransız ittifakı, Bonapartın Fransızlar İmparatoru ilân edilmesini (1804) müteakıp, bu kurnaz jeneralin, mahirane siyasetile tekrar tecdit edilmişti. Fransa ile harp halinde bulunan Rusya, Osmanlı Devletinin müttefiki Fransızlara yardım için harbe girmesi ihtimalinin önünü almak üzere, Osmanlı ülkesinden sayılan Hotin *(Res. 100)* ve Bender kalelerini zaptetmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti de Ruslara ilânı harp eylemişti (1807).

İngilizler, Rusların müttefiki olduklarından, bir donanmaları ayni senede (1807), Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerine geldi. Zorla Osmanlı Saltanatını İngiliz-Rus itifakı tarafına imale etmek istedi. O zaman Napolyonun İstanbulda sefiri bulunan Jeneral *Sebastiyani* nin tesirine kapılan padişah ve rical, fransız ittifakından ayrılmadı. İstanbul etrafına fransız mühendislerinin de yardımile hendekler kazdırılıp toplar konuldu; ingiliz donanması bir netice elde etmeksizin çekilip gitti.

Yine bu senelerde (1805), bilâhare Osmanlı Devletinin başına büyük bir dert açacak olan *Kavalalı Mehmet Ali Ağa*, Mısır valilerini muhtelif behanelerle kaçırarak iktidarı eline aldığından, padişah kendisine Mısır Valiliği beratını göndermişti.

Rusya harbinden dolayı, osmanlı ordusu Tuna boyuna gitmiş bulunuyordu. Islahat taraftarı olan sadrazam usul mucibince ordu başında bulunduğundan, İstanbulda iş başında, Sadrazam Kaymakamı *Köse Musa Paşa* ile Şeyhülislâm *Topal Ataullah Efendi* kalmıştı. Bunların her ikisi, zahiren askerî ıslahatın taraftarı görünmekle beraber, hakikatte aleyhtarı idiler.

Bunların teşvikile Karadeniz Boğazı kalelerinin *yamakları* (topçuları), içlerinden *Kabakçıoğlu* namında birisinin kumandası altında, ıslahat aleyhine *kıyam ettiler*; kıyam bütün asker ocaklarına sirayet etti. Yukarda izah edilen sebeplerden dolayı İstanbul halkının mühim bir kısmı da ihtilâlcilere iltihak eyledi. Nihayet ihtilâlciler muvaffak oldular: Selim III. haledilip yerine amcazadesi *Mustafa IV.* geçirildi. "Nizamı Cedit„ lâğvolundu; "Nizamı Cedit„ kıyafetinde görülen bazı zavallılar öldürüldü; ıslahat taraftarları öteye beriye kaçtılar(1808).

Bu kaçan ıslahatçıların bazıları, kendisi yeniçeri yamaklığından ilerlemiş olmakla beraber, askerî ıslahatın taraftarlığını eden Rusçuk Âyanı *Alemdar Mustafa Paşa* nın yanında toplandılar. Alemdar ümmî idise de aklı selim sahibi ve çok cesur bir adamdı; Rusya ile harpte hayli yararlığı görülmüştü. Yanına toplanan ıslahat taraftarları, Alemdarı 10.000 kadar Rumeli askeri ile *Rusçuktan İstanbul üzerine yürüttüler.* XX. asır iptidalarında Selânikten gelen *Hareket Ordusu* nun hareketine benzer bu teşebbüs başta muvaffak oldu: İrtica taraftarları ezildi; Köse Mustafa Paşa ve arkadaşları öldürüldü; Topal Ataullah Efendi ile hempaları olan kazaskerler sürüldü; Alemdar Mustafa Paşa *sadrazam oldu.*

Alemdar saraya taarruz ettiği sırada Mustafa IV. Selim III.ü öldürtmüştü. *Rusçuk Yaranı* denilen ıslahatçılar iş başına geçtiler; Mustafa IV. ü haledip, henüz 24 yaşında bulunan *Mahmut II.* yi tahta çıkardılar (1808). Alemdar ve Rusçuk Yaranı iş başında pek az tutunabildiler: Bir yeniçeri isyanı çıktı; Alemdar ve taraftarlarından bir kısmı öldürüldü; *yeniçeri taraftarları tekrar galebe* çalmışlar demekti. Bir müddet sora Mahmut II. "*Sekbanı Cedit*„ namile "Nizamı Cedit„ i ihya etmek istedi ve bu teşebbüs üzerine yeniçeriler bir daha kıyam ettiler. Vaziyetini tehlikeli gören Mahmut, kardeşi Mustafa IV. ü öldürttü (1808).

Kabakçıoğlunun kıyamında, halkı en çok teşvik eden *ulema sınıfı* idi; kıyamı, şeyhülislâm ile sadrazam kaymakamı idare ettiler. Teceddüt aleyhindeki bu hareket, Patrona Halil ihtilâli gibi bir halk kıyamı addolunamaz; *bu hareket, eski teşkilâtın bozulmasından mutazarrır olacak ocakların bir kısım devlet adamlarının ve ulûfe yiyenlerin dini siyasete alet ittihaz ederek vücude getirdikleri bir ulema ve yeniçeri irticaı mahiyetindedir.*

Avrupada, Rönesans Devrinden (XV. asır) beri, taassup bir dereceye kadar yıkıldığından, içtimaî ve siyasî hayatı, müspet ilimler üzerine kurmaya çalışılıyordu; Avrupa yıldan yıla ilim ve san'at sahalarında ilerliyordu. Halbuki osmanlı ülkesinde XIX. asrın başlarınde bile cehil ve taassup her türlü yeniliğe ve ilerlemeğe böyle kanlı manialar ihdas ediyordu. Bu hal, tabiatile müslüman osmanlı içtimaî ve siyasî hayatının *gerilemesine* sebep oluyordu,

GAYRİMÜSLİM TEBAANIN HOŞNUTSUZLUKLARI

Osmanlılar Anadolu ve Rumelideki Bizans İmparatorluğunun, Bulgar ve Sırp Kırallıklarının memleketlerini zabıt ve istilâ ettikten sora, oralarda sakin köy ve kasaba halkının müstevli Türklere umumiyetle sadaket gösterdikleri evelce söylenmişti. Çünkü osmanlı idaresi, bu imparatorluk ve kırallıklardaki feodal rejimlerden daha çok adalet ve refah temin ediyordu. Hatta alaman feodal beylerinin idarelerinden çok ıstırap çeken merkezî Avrupa kavimlerinin bile tahliskâr Türklerin gelmesine intizar ettikleri de kaydolunmuştu. Osmanlıların fütuhat devirlerinde *gayrimüslim tebaa müreffeh idi.* Bizansın zayıf ve gaddar idaresi yerine, tımar ve zeamet erbabının muntazam ve hayırhah hâkimlikleri kaim olmuştu. İstanbulun kadîm ortodoks kilisesi bile, türk adaletinden korkarak, *Bizans devrindeki zalim soygunculuğuna* devam edemiyordu. Muzaffer seferlerden toplanan ganimet, umum tebaanın iktisadî faaliyetini körüklüyor ve ganaime müstağrak türk beyleri vergi hususunda raiyelerini tazyike ihtiyaç duymuyorlardı. Harpler Macaristan şimal hudutlarının ötesinde, Avusturya ve Lehistan arazisinde vukua gelmekte olduğundan, Tunanın cenubunda kalan arazi ve ahali harp musibetlerinden tamamen masun bulunuyordu. Kara ve deniz zaferlerinden kazanılan servet İstanbulda toplandığından, merkezî hükûmet dahi *raiyeden çok vergi almaya lüzum görmüyordu*; bilâkis payitahtın başka vasıtalarla kazanılan bu serveti raiyenin sanayi ve ticaretçe inkişafına hizmet ediyordu.

Lâkin bu vaziyet, nihayet büyük ricatin sonlarına, XVII. asrın nihayetlerine kadar devam edebildi. Muvaffakıyetsiz harpler, varidatın eksilmesi nispetinde masarifi arttırmıştı. Tımar ve zeamet ve has sahipleri, harpten kazanamadıklarını *raiyeden çıkarmak* zaruretinde kaldılar. İnhizamları takip eden payitaht ihtilâlleri, merkezî hükûmetin kuvvetini eksiltti; padişahın gayri müslim tebaa nazarında artık eski şeref ve itibarı kalmadı. Tuna boylarına kadar gelen harp mıntakası, Balkan Yarımadasında harp sıkıntılarını gittikçe artar bir surette hissettirdi. Hele eyalet paşalarını kendi aralarındaki mücadele ve muharebeleri, tarlaların çiğnenip, mahsullerin yağma edilmesi, kasabaların basılıp evlerin tahrip olunması raiyenin büsbütün harap ve perişan olmasını intaç eylemişti.

Rum patrikhanesi, Osmanlı Hükûmetinin zâfı arttıkça, hıristiyan tebaa üzerinde *nüfuz ve cebrini* tezyit etti. Bulgar ve Sırplarla meskûn memleketlere, Eflâk ve Buğdan Beyliklerine gönderilen rum papazları, Bulgar, Sırp ve Ulahların milliyetlerini, lisanlarını sıkmağa, servetlerini imhaya başladılar. Hele XVII. asır ortalarından itibaren, Eflâk ve Buğdan *Voyvodalıklarına* (Beyliklerine) Fenerli rum beylerinin tayin edilmesi bu iki memleket ahalisinin zulüm ve cebre uğramalarına sebep oldu. Artık osmanlı raiyesi, osmanlı idaresinden hoşnutsuzluk göstermeye başlamışlardı. Tam bu sırada, bilhassa Rusyanın, Osmanlı Hükûmeti aleyhine *tahrikâta girişen memurları* da Rumelinin her tarafına yayıldılar. Ve Rusya Çarını hıristiyanlığın, alelhusus müslümanlar idaresi altında bulunan ortodoksluğun müncisi gibi göstermeye çalıştılar. Osmanlı Hükûmetine dayanarak irtikâp, irtişa ve zulümde hükûmet memurlarına taş çıkaran *rum papazları,* gayrimüslim tebaayı hem Osmanlı Hükûmetinden soğutuyorlar; hem de Rus Çarlığının propagandacılığını yapıyorlardı. Hele *Fenerli rum beyleri,* Osmanlı Devletinin başına en büyük belâ kesilmişlerdi. Fener Patrikhanesi etrafına toplanan bu bizans döküntüleri, patrikhanenin servetinden istifade ederek gayrimeşru yollarla çok para toplamış ırk ve nesilleri karmakarışık bir güruhtu. Zekâ ve malûmatları sayesinde divanı humayun tercümanlığı, donanma tercümanlığı ve nihayet Eflâk, Buğdan beylikleri gibi çok mühim mevkileri elde ettikten başka, *devlet ricalinin sarraflıklarını* da bazı Yahudilerle birlikte adeta inhisara almışlardı. Divanı hümayun tercümanlığı, *devletin diplomasi münasebatını* hemen hemen bunların eline bıraktığından, muhtelif devletlerden rüşvet alıp iş görmelerine eyi bir vesile teşkil etmişti; donanma tercümanlığı, Kaptan Paşa idaresi altında bulunan ve Rumlarla meskûn olan Cezayiri Bahrisefit eyaleti memurluklarının *satılmasında* tercüman beylere mühim bir varidat membaı olmuştu. Nihayet sadrazam ve diğer paşalarla yüksek dereceli ulemanın sarraflıkları da, dahilî memurluklara ve kadılıklara gönderilecek adamların bunlardan borç alıp, büyüklere rüşvet vermelerinde vasıtalıklarını mübrem bir hale getirmişti ; bu da eyi bir temettü vasıtası olduktan başka, *osmanlı memurlarına ve kadılarına, yani*

mahkemelerine istediklerini yaptırmak kudretini de onlara vermişti. Biraz mubalâğa ile denilebilir ki XVIII. asırda Rum patrikhanesi ile Fenerli beyler, bütün osmanlı idaresini *kontrol etmek* ve bu idarede *sözlerini geçirmek* iktidarını elde etmişlerdi. Yeniçeri ulûfelerinin alınıp satılmasında, maaşların kırdırılmasında, Fenerli sarrafların rolleri mühimdi; bu cihetle yeniçeri ocaklarının ıslahına dair vukua gelen teşebbüslerin muvaffak olmaması için yapılan gürültü ve ihtilâllerde Fenerlilerin müfsitlikleri az değildi. Hasılı osmanlı içtimaî heyetinde ve Osmanlı Hükûmetinde gayrimeşru bilcümle malî muamelelerin *bankacılığını,* Patrikhane sermayesini de işleten, işte bu Fenerliler yapıyorlar ve binaenaleyh bu muamelelerin devam ve inkişafına müsait ahvalin bekasına bittabi taraftar bulunuyorlar ve idarenin düzelmesine ellerinden geldiği kadar mümanaat ediyorlardı. Osmanlı idaresinin kanunsuz ve intizamsız, bozuk ve karışık devamı müddetince, iktisadî ve malî menfaatleri müşterek olan Patrikhane ve Fenerliler, Osmanlı Devletinin muhafaza ve bekasına taraftar idiler. Fakat idare intizama girecek veya Osmanlı Devletinin bekası artık imkân haricine çıkacak olursa, İmparatorluğun *bir an evel batmasına çalışacak* ta yine onlar olacaktı. Hakikatte pek aşağı ve bayağı maddî menfaatlerin temini maksadile yapılan bütün bu muameleleri, ihtimal ki Bizans İmparatorluğunu imha eden Osmanlı Saltanatından intikam almak, Şarkî Roma İmparatorluğunu ihya eylemek gibi mefkûrevî bir riyakârlıkla da süslüyorlardı.

Elhasıl, XVIII. asır sonlarında Patrikhane papazlarile Fenerli beylerden başka, gayrimüslim tebaanın çoğu Osmanlı Hükûmet ve idaresinden nahoşnut bir vaziyete gelmişlerdi. Maddî menfaatten gayrı mabudu olmıyan Patrikhane ile Fenerli beyler güruhu ise, pek çabuk cephe değiştirerek, devlete hıyanet edebilecek bir tıynette idiler.

SIRP VE YUNAN İHTİLÂLİ

Şimdi izah edildiği veçhile, vaziyetinden memnun olmıyan gayrimüslim tebaa arasında, rus propagandasından başka, XIX. asır iptidalarında *millî hürriyet, millî istiklâl, millî vahdet, millî adavet hisleri de uyandı;* osmanlı idaresi altında ferih ve fahur yaşarken, manasına o kadar dikkat etmiye-

rek söyledikleri millî destanlar, millî şarkılar, millî hikâyeler, ıstırap günlerinde *maziyi tahassürle hatırlamaya*, eski istiklâl günlerini, olduklarından başka türlü renklerle bezeyerek, serbest ve mes'ut telâkki etmeye yol açtı. Avrupada, Rusyada dolaşan bazı tüccarlar, tesadüfen oralara gidip tahsil eden bazı gençler, mazinin tahassürünü arttırmaya çalışıyorlardı. Hele 1789 fıransız ihtilâlinin ortaya attığı, *hürriyet ve müsavat, milliyet ve istiklâl idealleri* de, şehirlerde yaşıyan ve Avrupa ile ticarî münasebette bulunan hıristiyan tebaanın kulağına geldi; ve onlar tarafından yavaş yavaş başka hıristiyan reayaya da neşrolundu. Müslüman Osmanlılar, Fransa ihtilâline dair hiçbir sarih fikir edinmedikleri zamanlarda bile, Galatanın, Fencrin, Bükreşin ve Adalar Denizinin Avrupa ile münasebette bulunan Rumları, bu vakıanın mahiyetini az çok öğrenmiş bulunuyorlardı. Bununla beraber, hıristiyan reayanın ilk ihtilâli Rumlar arasında çıkmadı; metbuları aleyhine ilk kıyam eden *Sırplar* olmuştur.

Sırplardan bazıları, memleketlerinde duramadıkça Avusturya idaresine geçmiş olan Macaristana firar ederlerdi; ve bunların içinden Avusturya ordularında *küçük zabitlik* ederek, az çok harp usullerini öğrenenler de vardı. Avusturyalıların Rusya ile müttefikan Osmanlılarla harbettikleri sırada (1787), Avusturya ordusunda bulunmuş *Kara Yorgi* namında bir adam, 1803 senesinde, etrafına topladığı bazı köylülerle beraber osmanlı idaresi aleyhine *kıyam etti*. Ve bir hayli paşaları bir müddet uğraştırdı. Sıkışınca Osmanlılar ile hali harpte bulunan Rusya İmparatoru Aleksandra iltica etti; Aleksandr ona jenerallik rütbesi verdi. Fakat Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında 1807 de başlıyan Rus harbine, 1812 Bükreş Muahedesile hitam verildiği zaman, Rusya çarı muahedenin bir maddesine sırp ihtilâlcilerini padişahın şefkat ve merhametine terkettiğini yazdırmaktan başka bir yardımda bulunamadı. Rus harbi bitip te osmanlı askeri serbest kalınca *bu ilk sırp ihtilâli şiddetle bastırıldı*. Sırpların elinde bulunan silâhlar kâmilen toplandı. Maamafih bu ilk millî kıyam semeresiz kalmıyacak ve bu tedibattan 13 sene sora, Kara Yorginin rakibi *Miloş*, Osmanlılar aleyhine isyan bayrağı kaldıracaktır (1825).

Kolaylıkla bertaraf edilen ilk sırp kıyamından sora osmanlı tarihlerinin "*Mora İsyanı*„ dedikleri *yunan ihtilâli* başlamıştır.

XVIII. asrın sonlarına doğru Yunanistanın Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp müstakil ve hür olması için çalışan bazı Rumlar vardı. Ezcümle *Tesalyalı Rigaz* namında bir şair, İstanbul ve Balkanlarda sakin bütün ortodoksları, Rum telâkki ederek, elbirliğile eski *Bizansın ihyası*, müslüman Türklerin Asyaya koğulması için, şiirlerile ve bazı sefaretlere verdiği lâyihalarile, uğraşıp duruyordu. *"Ne vakte kadar, ey yiğitler!„* diye başlıyan bir şiiri bütün hıristiyan tebaayı kıyama teşvik eden heyecanlı bir eserdir ki ihtilâlciler bunu adeta Fransızların *Marseyyezi* gibi ezberleyip çağırırlardı.

XIX. asrın iptidalarında bazı rum gençleri *Etniki Heterya* adlı hafi bir cemiyet tesis ettiler. Buna girenler, cemiyetin riyasetinde *Arhe* (Baş) diye yadettikleri Rusya Çarı *Aleksandr I.* in bulunduğunu zannediyorlardı. Osmanlı ülkesinin her tarafında bu cemiyetin adamları dolaşıp, şubeler tesis ve hıristiyanları isyana teşvik ediyorlardı. Heteryanın İstanbulda bir merkez komitesi vardı ve yalnız İstanbulda 17,000 i mütecaviz efradı olduğu söyleniliyordu (1818).

Sabık Eflâk Voyvodası Fenerli *İpsilanti Beyin oğlu Aleksandr* namında bir genç — ki Heteryanın rüesasından ve Rusya Çarı Aleksandrın yaverlerindendi — osmanlı ordusunun *Tepedelenli Ali Paşa* isyanını teskin ile meşgul olmasından bilistifade, yunan istiklâlinin ilânı dakikasının hulûl ettiğini zan ile Besarabyadan Buğdana girdi ve şatafatlı bir beyanname neşrile bütün *Rumları kıyama davet etti (1821)*. Fakat Fenerlilerden çok canı yanmış olan Ulahlar kımıldanmadılar; osmanlı askeri, ekserisi zengin rum ailelerine mensup olup Rusyada okuyan gençlerden müteşekkil İpsilanti müfrezesini pek çabuk ezdi ve Heteryanın reisi Avusturyaya kaçtı; orada Avusturya Hükûmeti tarafından tıkıldığı hapishanede öldü.

Maamafih bu hareket, büsbütün tesirsiz kalmadı. Bir müddet sora *Moranın dağlık arazisinde* zaten hükûmete muti olmıyan ve kısmen haydutlukla yaşayan dağlılarla *Yunan adaları*nın deniz korsanlığına alışkın gemicileri de isyan bayrağını kaldırdılar; adaların zengin rum tüccarları külliyetli teberrularda bulundular. Bu tüccarlardan 500,000 franga kadar iane verenler oldu. Başlarına bazı papazlar ve piskoposlar da geçti (1821). Bu kıyam, İpsilantinin hareketine nispeten çok ciddî ve ehemmiyetli idi. Derhal o havaliye kuv-

vetler sevkolundu. Fakat isyan ateşi çabuk söndürülemedi. *Harp karada ve denizde 5-6 sene sürdü.* Tepedelenli mağlûp edilip tahassun ettiği *Yanya* kalesi zaptolunduktan sora, boş kalan asker Moraya sevkedilmekle beraber, ihtilâlcilerin tenkili mümkün olamıyordu. Nihayet, hükûmet, iktidarını muvaffakıyetlerile ispat eden Mısır valisi Mehmet Ali Paşanın yardımını istedi; o da oğlu *İbrahim Paşa* yı kuvvetli bir donanma ve müfreze ile gönderdi.

İngiltere, Fransa, Alamanya gibi Avrupa memleketlerinin orta ve yüksek mekteplerinde ötedenberi eski yunan lisan ve edebiyatı tedris olunurdu. Kadîm Yunanın hayatı süslenip bezenerek, olduğundan daha medenî ve parlak gösterilirdi. Kadîm yunan filozofları, şairleri, hatipleri, müverrihleri okutulup tefsir edilir ve eski yunan harplerinin mubalâğalı hikâyeleri hakikat gibi öğretilirdi. *Hasılı okur yazar garplıların çoğu kadîm Yunanın muhip ve hürmetkârı idi.* XIX. asır başında kendilerini Yunanlı veya Rum diyenlerin Yunan ve Romaya nispeti, ayni memleketlerde yaşamaktan ibaret iken, Türklere ve müslümanlara husumetle meşbu hıristiyan garplılar, bu ihtilâlci Rumları *Eflatun* ve *Aristo*ların, *Homer* ve *Demosten*lerin ahfadı, Osmanlıları ise barbarların bakayası gibi gösterdiler ve bütün garbî ve merkezî Avrupada ihtilâlciler lehine heyecanlı bir teveccüh ve muhabbet cereyanı hasıl oldu; Her tarafta *Helinosları sevenler* (philhelènes) cemiyetleri teessüs etti; papazlardan, şairlerden, politikacılardan, askerlerden, mutaassıp veya ukalâ kadınlardan, serserilerden birçok adam, bu cemiyetlere dahil oldu; bir hayli de iane toplandı. Hatta İngilizlerin büyük şairi *Bayrın* (Byron) kendi memleketinde oturamıyacak kadar münasebetsizliklerde bulunduktan sora Yunanlıları kurtarmak için Yunanistana gidip ihtilâlciler arasına girdi. Fransızların meşhur şairi *Viktor Hügo*, Yunanlıları medih ve sena, Türklere iftira ederek bir küme şiirler yazdı. Bazı serseri ingiliz ve fransız zabitleri de ihtilâlcilere karıştılar. Hasılı bütün Avrupanın bazı içtimaî tabakalarını, bir yunan muhipliğidir sardı. Bu fikir cereyanının Avrupa devlet adamlarına da az çok tesiri oldu.

Etniki Heteryanın maksadı, İstanbul başta olmak üzere bütün osmanlı hıristiyanlarını kıyam ettirmek olduğundan, İstanbulun yakılması, sarayın kuşadılması, devlet adamlarının öldürülmesi gibi dehşetli hadiselerin ikaı için hazırlık-

larda bulunulmuştu ve bu hareketlerin icrasına bizzat rum *patriği* efendi ile *metropolitleri* de iştirak edecekti. Fakat yine Fenerli rum beylerinden birisi, bütün bu hazırlıkları Osmanlı Hükûmetine haber verdi. Tabiidir ki hükûmet te şiddetle hareket ederek patriği ve suikastte methali olan metropolitleri yakalatıp resmî elbiselerile Patrikhane kilisesi kapısına *astırdı*. Bu vak'a, hıristiyan âlemindeki heyecanı bir derece daha arttırdı. İşte bu suretle dallanıp budaklanan yunan ihtilâlinin asıl merkezi olan Mora ve Adalarda, osmanlı ve mısır askeri birçok uğraştıktan sora, nihayet *Misolongi* ve *Atina* yı zaptederek ihtilâl yangınını söndürür gibi oldu (1826). Lâkin bir müddet sora, işe Fransa, İngiltere ve Rusya Devletleri *müdahale ettiler:* Osmanlı ve mısır donanmalarını *Navarinde yaktılar (1827) (Res. 101)*. Osmanlı ve mısır askerlerini Moradan çekilmeye icbar ettiler. Ve bir fransız ordusu Morayı işgal altına aldı.

O aralık, Bükreş Muahedesindenberi, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasında ihtilâfı mucip olan bazı meseleler, *Rusyanın ilânı harbini* intaç etti. Ruslar, Anadolu ve Rumelide ilerlediler. Mağlûben aktolunan *Edirne Muahedesi (1829)* le Osmanlı Devleti Kafkasyada Çerkezistan havalisini, Rusyaya terke ve *Yunanistanın istiklâlini tanımaya* mecbur edildi; yine bu muahede ile Eflâk ve Buğdan Beyliklerinde muhtariyetin tevessüüne ve tekrar ihtilâl çıkaran *Sırbistanın muhtariyeti haiz bir beylik halinde teşekkülüne* devlet razı oldu *(Harita. 6)*.

Yunan ihtilâlinin başlarında, Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleri ihtilâlcilere mütemayil değilken, soradan ihtilâlciler lehine adeta biribirlerile müsabakaya girişmişlerdir. Bunun sebebi şu idi: İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletinin gittikçe zayıfladığını, Rusların yakın şarkı istilâ ile Akdenize çıkmaları ihtimalinin arttığını görüyor ve bunun için Ruslara karşı Akdenizde kendilerine merbut ve minnettar bir Yunan Devletinin teessüsünü istiyorlardı. Ruslar ise Yunanistanın rus muavenetile istiklâl kazanarak, Rusyaya minnettar kalmasına ve Rusyanın Akdenizde bir mesnedi olmasına çalışıyorlardı.

Eflâk ve Buğdan, muhtariyetlerinin artması Sırbistanın muhtariyet ve Yunanistanın istiklâl kazanması gösteriyordu ki artık Osmanlı Devletinin Avusturya ve Rusya Devletleri

tarafından taksimi yerine, hıristiyan osmanlı tebaasının istiklâllerini elde ederek *Osmanlı İmparatorluğunu inhilâle uğratmaları devri başlamıştır.* Filhakika XIX. asrın birinci rub'undan itibaren Osmanlı Devleti komşularına yer terketmekten ziyade, kendi tebaasının ayrılıp çıkması suretile inhilâl edecektir.

YENİÇERİLERİN KALDIRILMASI, FEODAL BEYLERİN İMHASI, ULEMA NÜFUZUNUN KIRILMASI, SULTAN İSTİBDADININ ARTMASI

1828 - 1829 Rusya harbi, osmanlı ordusunun en zayıf bir zamanına tesadüf etmişti: O sıralarda yeniçeri ocağı kaldırılmış, yeni askerî teşkilât henüz eyice tesis edilememişti.

Selim III. zamanında başlanan askerî ıslahat, müteşebbislerinin tam bir muvaffakıyetsizliklerile hitam bulmuştu; fakat eski askerî teşkilât ve eski idarî usullerle Osmanlı İmparatorluğunun yaşayamıyacağına, devleti idare edenlerin hemen hepsi kanaat getirmişlerdi, yeniçerilerin kaldırılıp, Avrupa usulünde bir ordu teşkili, eyaletlerde eski ve bozulmuş feodal rejim yerine merkezden idare olunabilecek bir usulün konulması, eyaletlerdeki paşaların kuvvet ve nüfuzları kırılıp keyfî hareketlerinin önü alınması ve bunun için de *merkezî hükûmetin kuvvetlendirilmesi* lâzımgeliyordu. Merkezî hükûmetin kuvvetlenebilmesi için, padişaha tamamen *muti bir kuvvei askeriyenin vücudu* ve padişahın arzu ve iradelerine manevî silâhile karşı gelebilen ve hatta isterse padişahı devirmeğe bile muktedir olan *ulema nüfuzunun kırılması* icap ediyordu. İşte *Mahmut II. (Res. 102)* bazı müşavirlerinin ve ağlebi ihtimal bazı Avrupalıların da tavsiyesile böyle azîm bir teşebbüse girişti.

Kanlı bir sokak kavgasını müteakıp Etmeydanındaki yeniçeri kışlasının *(Res.103)* topla tahribi ve birçok yeneçerilerin katil ve idamı neticesinde *beş asırlık bu asker ocağı ortadan kaldırıldı* [1].

---

[1] Osmanlı müverrihleri, yeniçerilerin imhası vak'asına « *Vak'ai Hayriye* » diye bir isim takmışlardır. İstanbulda gerek çarpışılarak, gerekse soradan yakalanıp asılarak öldürülen yeniçerilerin miktarını da bu müverrihler nihayet 800 kişiden ibaret olmak üzere kaydederler. Ecnebi müverrihleri ise, maktulleri 10,000 hatta 20,000 ne kadar çıkarırlar. İstanbuldan kaçan bellibaşlı yeniçeriler taşralarda öldürülmüş ve taşralardaki yeniçeri ocakları da söndürülmüştür.

Yeniçeri ocağı, Osmanlı İmparatorluğunun teessüsünde en mühim bir amil olmuştu; mevzu kanunlara riayetsizlik ve *tedricen ıslahına himmetsizlik* yüzünden bozularak İmparatorluğun inhitat ve inkırazında da, teessüsünde olduğu kadar aksi bir tesir icra etmişti. Yeniçeri ocağı ilga olununca, "*Asakiri Mansurei Muhammediye*„ *(Renkli Res. VI)* namile yeniden asker cem'ine başlandı. Bu yeni askerin cemi ve tanzimi henüz tamam olmamışken, 1828-1829 Rus harbi de başlamıştı.

Yeniçeri ocağının bektaşilikle bir alâkası vardı; ocak ilga olununca, bektaşi tekkeleri de kapatılıp, İstanbuldaki *bektaşiler* taşralara sürüldü.

Yeniçerilerin imhası, İstanbulda merkezî hükûmetin müstakil ve serbest hareketine mâni bir kuvvetin ortadan kalkması demekti. Merkezî hükûmetin emir ve nehiyleri taşralarda dahi muta olabilmek için kendi havasında yürüyen eyalet paşalarının da tedibi lâzımdı. Vakıâ İmparatorluğun eyalet idareleri, Kanunî Süleyman devrindenberi birçok istihaleler geçirerek, nihayet XIX. asır başlarında, merkezle hemen rabıtasız, bir sürü, adeta *müstakil paşalıklar vücut bulmuştu.* Bu paşalıkların başında bulunan kimselerin bazıları merkezden gönderilme memurlar, bazıları ise mahallinde türeme adamlardı. Memur olanları bile yerlerine eyi yerleşip nüfuzlarını arttırınca merkezi unuturlardı. Mahallinden yetişmeler ise, kuvvet ve meharetlerile hükümdardan bulundukları kıt'anın idaresini kendilerine tevdi ettirdikten sora, yine kendi arzularına göre müstakillen hareket ederlerdi. Bunların en meşhurları, Pazvantoğlu, Tepedelenli Ali Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Bağdat kölemen paşaları ve garp ocakları (Trabulus, Tunus, Cezayir) bey ve dayılarıdır.

Selim III. zamanında türeyen *Pazvantoğlu,* esasen Vidin kalesinde bir topçu neferi iken, etrafına adam toplayıp Vidin valisini tardetmiş ve aleyhine gönderilen hükûmet askerlerini yenmişti. Bunun üzerine merkezî hükûmet kendisine vezirlik ve Vidin valiliğini verdi; Pazvantoğlu *Osman Paşa* oldu; ve idaresi altına giren memleketi genişleterek bir kısım Bulgaristanla Sırbistanı ihtiva eden adeta müstakil bir hükûmet teşkil etti.

Tepedelenli Ali Paşa, hükûmet tarafından mansup Yanya valisi idi. Gittikçe hüküm ve idaresi altındaki kıt'ayı geniş-

letti, Yanya, Manastır, Selânik ve Yenişehir havalisinde birçok çiftliklere sahip olarak çok zenginleşti. Oğullarına, hatta torununa paşalık verdirdi. Merkezî hükûmetin emirlerinden istediklerini icra eder, istemediklerine hiç kulak asmazdı. Bu da bir kısım Makedonya ve Yunanistanla bütün Epirin hemen müstakil bir hükümdarı idi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa (Res. 104, 105) ya gelince, bu adam, Bonapartın Mısırı istilâsı üzerine sevkolunan askerler arasında bulunmuş küçük bir müfreze kumandanı idi. Mehmet Ali Ağa, zekâ ve iktidarı sayesinde, az zaman sora Mısırdaki başıbozuk askerinin başı oldu. Yukarda söylendiği veçhile Mısır valisi *Hüsrev* ve *Hurşit* Paşaları Mısırdan çıkarttı ve kendisine *vezirlikle Mısır Valiliğini tevcih ettirdi.* Henüz Mısırda bakıyeleri kalan kölemenlerin nüfuz ve iktidarlarını kırdı. Fakat kendisi de merkeze karşı pek serbest hareket etmeğe başladı. Bundan kuşkulanan İstanbul, Mehmet Ali Paşayı Selânik ve Kavala Sancaklarına memur etmek istedi ise de muvaffak olamadı. Mehmet Ali, umumiyetle padişaha muti görünüyor ve Mısır vilâyetini cidden eyi idare ediyordu; lâkin Mehmet Ali idaresinde Mısır vilâyeti de hemem hemen müstakil olmuştu.

İşte bunların ve bunlara mümasil Bağdatta kölemen valisile Trabulus, Tunus ve Cezayir *bey ve dayılarının* ve diğer birtakım bey ve paşaların itaat altına alınıp Osmanlı İmparatorluğunda mevcut feodal rejimin büsbütün kaldırılması, eyaletlerin merkezî hükûmete sıkı sıkı bağlanması ve bu suretle osmanlı ülkesinin *dağılmasının önüne geçilmesi* için de hayli uğraşıldı. Pazvantoğlu kendiliğinden öldü, gitti. Tepedelenli üzerine asker sevkolundu. İhtiyar paşa bir buçuk sene kadar mukavemetten sora teslim oldu; başını kestiler. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ise, devletin başına pek büyük bir mesele açtı ki biraz sora zikrolunacaktır. Cezayiri merkeze raptetmek mümkün olamadan *Fransızlar zabıt ve istilâ ettiler (1830), Tunus Beyliği* şöyle böyle itaat altına alındı; *Trabulusgarp* kıt'asile *Irak* mıntakası ise birer vilâyet halinde merkeze sıkıca bağlandı. Bunlara nazaran ikinci derecede olup Rumeli ve Anadoluda serkeşlik eden bazı bey ve paşaların da kimi katledildi; kimi de itaat altına alındı. *Hasılı vilâyetlerin merkeze olan merbutiyetleri hayli sağlamlaştırıldı.*

Din ulemasının ekserisi, umumî ahvali âlemden habersiz idiler; asrın ihtiyaçlarını eyice anlıyamıyorlardı. İçlerinde bazı geniş malûmatlı ve geniş nazarlı adamlar bulunmakla beraber, *çoğu mahdut fikirli ve mutaassıptı.* Askerin Avrupa usulünde tanzimine, Avrupada icat edilmiş nafi bazı vasıta ve müesseselerin kabulüne itiraz ederlerdi. Meselâ matbaanın ve karantinanın osmanlı memleketinde tesis ve tatbikı için hayli uğraşmak ve ayrıca fetvalar çıkartmak zarureti hasıl olmuştu. İçlerinden en büyüğü sayılan *Müftii enam* yani *Şeyhülislâm* fetva verdiği halde bile itirazları yine eksilmez ve bazan bu itirazlar söz halinden çıkıp ihtilâlî hareketler haline geçerdi. Selim III. ün askerî ıslahatı aleyhindeki kıyamı en ziyade bir şeyhülislâm ihzar ve idare etmişti. Ulema heyetinin elinde *dehşetli bir silâh* vardı: *Fetva.* Fetva ile her şeye mâni olabilirlerdi; vezirleri, sadrazamları, hatta padişahları azil, hali ve katlettirebilirlerdi. Din uleması, merkezî hükûmetin müstakil ve serbest idaresinde kuvvetli bir *mania* idi. Mahmut II, ulema ile de uğraşmış ve nüfuzlarını kesre hayli çalışmış ise de tamamen muvaffak olamamıştır.

İnhitat devrinin osmanlı padişahları bazan pek keyfî ve delice hareket etmekle beraber hakikatte *mutlak ve müstebit bir hükümdar değildiler.* Hükümdarın istiklâl hareketini tahdit eden, ulema, yeniçeri ve eyalet paşaları vardı. Osmanlı devlet teşkilâtı, XVIII. asır Avrupasında teessüs eden merkezî, bürokratik ve mutlak hükûmetler teşkilâtına benzemiyordu. Osmanlı hükümdarının her emrini kemali itaatla infaz edecek dissiplinli bir ordusu, arzu ve emeli dairesinde hareket eyliyecek muntazam memurları, merkezin emirlerinden hariç bir file teşebbüs edemiyen vilâyet valileri yoktu. Hükümdar, her hususta *kanunun mastarı değildi;* her emri kanun mahiyetinde telâkki olunmuyordu; emir ve fermanlarının, ef'al ve harekâtının şer'e mutabık olması lâzımdı ve bunu kontrol etmek salâhiyetini de *ulema heyeti haizdi.* Ulema heyeti, padişahın evamir ve icraatını şer'e mugayir görünce, hali fetvasını derhal verebilirdi; ve bu fetvanın icabını icra ettirmek için de *kuvvei askeriyeyi kullanabilirdi.* Bundan başka hükümdarın emir ve nehiyleri, *İstanbul surlarından pek te uzağa gidemiyordu;* çünki taşraları idare eden paşaların herbiri aşağı yukarı birer küçük hükümdar gibi idi. Vakıâ İmparatorluğun teşekkül

devrinde, saltanat süren padişahların şahsî kudret ve itibarları, söz ve işlerine karşı, ne ulemanın, ne yeniçerilerin, ne de vilâyet beylerinin muhalefet ve itirazlarına, ekseriya imkân bırakmamıştı; fakat inhitat devrinde hükümdarların hareketlerinde istiklâl eksilmiş ve ancak Köprülüler gibi bazı muktedir vezirler, merkezin otoritesini muhafaza edebilmişlerdir.

İşte bu vakıalara istinaden, Osmanlı İmparatorluğunun inhitat devrinde, muntazam bir mutlakıyetle idare olunmadığı, *keyfî, karışık ve anarşik bir şekilde bulunduğu* neticesine varılır.

Mahmut II. muntazam ve muti bir asker tanzim ederek, eyalet paşalarını merkezin emrine itaat ettirerek, ulemanın nüfuzunu kırarak, ve Avrupakârî bir idare tesisine başlıyarak, Osmanlı Devletini *merkezî, bürokratik ve mutlak* bir devlet şekline getirmiye çalışmıştır. Mahmut ile Osmanlı Saltanatında az çok muntazam bir mutlakıyet rejimi başlamıştır. Mutlakıyetle istibdadın hattı fasılını bulmak müşkül olduğundan, Mahmut II.nin ıslahatı, hükümdarın *istibdadını arttırmıştır* denebilir.

MISIRDA MEHMET ALİ İSYANI

Bir başıbozuk müfrezesi kumandanlığile Mısıra gidip, nihayet Mısır valiliğine kadar yükselen *Kavaklı Mehmet Ali Paşa* bir iki yıl içinde eyaletin idaresini yoluna koyup, kölemen bakayasını imha ederek, rakipsiz ve hemen müstakil bir surette Mısıra hâkim olmuştu. Selim III. zamanında *Necit* taraflarında zuhûr eden yeni bir islâm mezhebinin reisi *Mehmet ibni Abdülvehhap* namında bir adam, kuvvet kazanarak Mekke ve Medineyi ve bütün Hicaz mıntakasını zabıt ve istilâ ile o tarafların da merkezî hükûmetle rabıtasını kesmişti. Bu karışıklığa, mezhep reisinin babasına nispetle *Vehabî hareketi* denildi. Her tarafta meşgul olan osmanlı orduları Arabistan iğtişaşile uğraşmağa imkân bulamadıklarından, iş uzayıp gitmişti. Mehmet Ali Paşa, Mısırda kuvvetlenince, Vehabî hareketinin bastırılması ve Hicazın Vehabilerden kurtarılıp merkeze bağlanması vazifesi padişah tarafından ona tevdi edildi. Mehmet Ali vazifesini muvaffakıyetle ifa edince, gerek Mısırda, gerek İstanbulda daha çok nüfuz kazanmış oldu. Mehmet Ali, Mısırın ziraat

ve san'atçe terakkisine çalışarak refah ve umranını tezyit etmiş, şeker ve kumaş fabrikaları tesis eylemiş olduğu gibi, Avrupadan bilhassa Fransadan getirttiği muallim ve mühendislerin yardımile *mükemmel bir ordu ve kuvvetli bir donanma* teşkil ve inşasına da muvaffak olmuştu. Osmanlı Devletinin İstanbulda başladığı ıslahatı askeriye işini, Mehmet Ali Mısırda daha ziyade sürat ve sühuletle ilerletiyordu. Mehmet Alinin eyi idaresi Mısırın varidatını çok arttırmıştı [1]. Vehabî vak'asını izale eden Mısır paşasına, Mora isyanının teskininde muavenet vazifesi de tahmil edildi. Mehmet Alinin oğlu ve ordusunun müstait ve muktedir kumandanı olan *İbrahim Paşa*, Morada da çok muvaffakıyetle harbetti. Bu ana kadar metbu padişah ile tâbi paşanın arası eyidi; fakat Rusya harbine iştiraki için emir verildiği halde asker göndermeyip yalnız para takdim etmesi ve daha evelce İbrahim Paşanın Moradan müsaadesiz askerini çekmesi, arayı bozdu; İstanbuldaki paşalardan bazıları da Mehmet Aliyi çekemiyorlar ve mütemadiyen padişaha çekiştiriyorlardı. Mehmet Ali de 30,000 kadar muntazam askere ve 15-20 büyük harp gemisine malik olduğundan kuvvetine güvenerek, Hicazla Morada ettiği hizmetlere mükâfat olmak üzere padişahtan *Suriye eyaletlerinin kendi idaresine verilmesini istiyordu.* Bu arzusunu kuvveden file çıkarmak üzere 1831 de İbrahim Paşayı ordu ve donanma ile Suriyeye gönderip Akkâyı zaptetti. İstanbuldan gelen emirleri dinlemiyerek istediği gibi harekete başladı. Bunun üzerine "*Fermanlı*„ oldu; yani idamına padişahın hüküm ve iradesi çıktı. Hemen müstakil ve çok kuvvetli olan bir valinin kolaylıkla tutulup cezalandırılması mümkün olmadığından üzerine bir ordu gönderildi; *bu suretle metbu padişah ile tâbi pasa arasında harp başladı.* Mısır ordusu, osmanlı ordusunu Halep, Konya (1831) muharebelerinde mağlûp edip dağıtarak, Kütahyaya kadar geldi. Mısır ordusunun pişdar süvarileri Kocaeli yarımadasına bile girmişlerdi. *Osmanlı İmparatorluğunun payitahtı tehlikede demekti.*

Başta, yalnız Suriyenin kendi idaresine verilmesini taleple işe başlıyan Mehmet Alinin, bu muvaffakıyetler üzerine

[1] Mehmet Alinin Mısır valisi olduğu zaman Mısırın varidatı ancak 3,000 keseden ibaret iken Mehmet Alinin son günlerinde 400,000 keseye baliğ olmuştur (bir kese 500 kuruştur).

hırs ve emeli artıp genişlemişti. Zaten zayıflıyan ve yeni teşkilâttan dolayı bir kısım ahalisinin muhabbetini kaybeden Osmanlı hanedanı yerine, kendi ailesini ikame ederek, bütün *Osmanlı ülkesine sahip ve hâkim olmayı* tasarlamaya başlamıştı.

Anadolu tarafından gelen bu büyük tehlike önünde Mahmut II. hanedanını ve imparatorluğunu, bir valisinin taarruzundan kurtarmak maksadile, daha tehlikeli bir tedbire tevessül etti: *Rusya Çarı Nikola I. tarafından teklif olunan yardımı kabul eyledi.* Rusyanın bir donanması, İstanbul boğazına girip, Anadolu sahilinde vaki *Hünkâr iskelesi* limanına 15,000 kişilik bir kuvvet çıkardı. Sultan Mahmut, bu tedbirin nekadar mühlik olduğunu müdrikti; "Denize düşen yılana sarılır„ dediği rivayet olunur. Rusyayı bu muavenete sevkeden amillerden birisi, Osmanlı Devletinin şu çok sıkışık zamanından bilistifade, İstanbul ve boğazlara hâkim olmak maksadı, diğer birisi de Fransızlara istinaden Osmanlı İmparatorluğunu ele geçirip kuvvetlendirmek istiyen Mehmet Ali Paşanın Rusya menafiine mugayir bu emeline mâni olmak arzusu idi.

Rus donanma ve askerinin İstanbul boğazında bulunduğunu gören Avrupa devletleri, bilhassa *Avusturya, İngiltere ve Fransa çok telâşa düştüler;* Türkiye hakkında fikir ve emelleri Petro I. ve Katerina II. nin ayni olan Nikola I. in bir defa boğazda ve İstanbulda yerleştikten sora, artık orayı terketmeyip, Akdeniz yolunu Rusya ihtiraslarına açacağından korktular; Sultan Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında çıkan kavgaya *müdahale ettiler.*

MAHMUDUN RUSYA HİMAYESİ ALTINA GİRMESİ VE AVRUPA DEVLETLERİNİN OSMANLI İMPARATORLUĞUNU MÜŞTEREK HİMAYELERİ ALTINA ALMALARI

Avrupa devletlerinin İbrahim Paşa ordusunu tevkif ve Rusyayı münferit müdahaleden içtinaba davet etmeleri üzerine, Rusya askeri ve donanması İstanbul civarından çekilip gitti. Fakat giderayak, Rus kumandanı, sultanla bir muahede aktetti. *Hünkâr İskelesi Muahedesi (1833)* denilen bu vesika ile Osmanlı İmparatorluğu, bir dereceye kadar Rusya Devletinin *himayesi altına girmiş oluyordu;* Osmanlı Hükûmeti Rusyanın arzusuna göre boğazları açıp kapamayı taahhüt ediyordu. Bu vaziyet, Rusyanın şarkta nüfuz ve tahakkümünün çok ziyadeleşmesi ve Avusturya ile garbî Avrupa dev-

letleri menafi ve nüfuzunun kırılması demekti. Buna mâni olmak için Avusturya, İngiltere ve Fransa diplomatları çok uğraştılar. Fakat İngiltere ile Fransanın Mısır Mes'elesinde menfaatleri uygun olmadığından iş uzadı.

Vakıâ, Avrupa devletlerinin siyasî müdahaleleri üzerine İbrahim Paşa Garbî ve Orta Anadoluyu tahliye ederek Toros silsilesinin cenubuna çekilmiş, fakat orada askerini arttırarak, *Gölek boğazı*nı tahkim etmişti. Çerkez Hafız Paşa namında hurafata mutekit, cahil bir kumandan idaresi altında bulunan osmanlı ordusu, Prusyalı mülâzim *Moltke [1]* gibi harp san'ati mütehassıslarının fikir ve reylerinden ziyade müneccimlerin saçmalarına istinaden hareket ettiğinden, Halep civarında *Nizip meydan muharebesini* kaybetti (1839). Askerlik noktai nazarından İstanbul yolu Mısır ordusuna yine açılmış demekti. Nizip muharebesi sırasında Mahmut II. ölmüş ve yerine oğlu *Abdülmecit* geçmişti. Osmanlı Devletinin kendi kuvvetile Mehmet Aliye karşı duramıyacağını gören ve Rusyanın Osmanlı Saltanatı üzerinde hâkim bir vaziyet almak ihtimalinden ürken Avusturya, İngiltere, Fransa Devletleri nihayet Rusyayı da irza ederek Osmanlı Hükûmetine *müşterek bir nota verdiler (1839). Bu notada* Osmanlı Devleti menafiinin kendileri tarafından müdafaa edileceğini beyan ve *Babıaliyi hodbehot hareket etmekten içtinaba davet ettiler.* Avusturya başvekili Prens *Meternih*in kaleminden çıkmış olan bu nota, Abdülmecit tarafından kabul edildi. Osmanlı Devleti menafiinin müdafaası Avrupanın eline bırakıldı. Bu mühim notanın kabulü ile Osmanlı Devleti Hünkâr İskelesi Muahedesinden ve Rusyanın münferit himayesinden kurtuluyor; fakat *bütün Avrupa devletlerinin müşterek himayesi altına düşmüş oluyordu...*

1839 dan itibaren başlıyan bu müşterek himaye, hamiler arasında bazı mücadele ve muharebeler çıkmasına, bazı fasılalara ve bir hayli istihalelere uğramasına rağmen, Osmanlı Devleti zararına olmak üzere (1877) harbinin arefesine kadar devam etmiştir.

[1] O zamanlar osmanlı ordusunda muallim sıfatile bulunan mülâzim Moltke ile birlikte osmanlı ordusunda daha birçok Prusyalı zabit muallimler mevcuttu. Bunlardan birisi tarafından o devirde yapılan ve Ankaranın 90 sene evelki vaziyetini gösteren bir kroki mevcuttur *(Res. 106)*. Moltke, bilâhare Prusyanın Danimarka, Avusturya ve Fransa üzerine kazandığı büyük zaferlerde, erkânı harbiye reisliği, yani filen başkumandanlık eden meşhur Feltmarşal Graf fon Moltke'dir.

B. HİMAYE DEVRİ

ŞARK MESELESİ Merkezî ve Garbî Avrupa Devletlerinin Sultan Mahmut - Mehmet Ali kavgasına müdahale ve tavassutları, Avrupa devletleri arasında uzunuzadıya diplomasi müzakerelerini istilzam etti; bu sırada Yakınşarkla alâkadar siyasî işlere "*Şark Meselesi*" denmek âdet oldu. Şark Meselesi, müverrihler ve siyasî muharrirler tarafından muhtelif tarzlarda tarif olunmuştur. Bunun en basit tarifi şudur: XVIII. asırdanberi Avusturya ve Rusya Devletleri osmanlı İmparatorluğunu istilâ etmeğe ve hıristiyan tebaayı ayaklandırmağa çalışıyorlardı; o esnada Fransa Kırallığı ise osmanlı ülkesinin iktisadî istismarını kendine hasr için uğraşıyordu; Rusya ve Avusturyanın bu tazyik, ve Fransanın bu istismar faaliyeti, Fransa ihtilâli devrinde, zarurî olarak gevşemişti. XIX. asır başında Osmanlı Devleti, siyasî ve iktisadî istiklâlini ve memleketinin büyük bir kısmını henüz muhafaza ediyordu; fakat kendine çekidüzen verip askerlik, idare ve maliye hususlarında bir türlü kuvvetlenemiyordu; çok tevessü edip kuvvetini arttıran Rusya ise bundan istifade ederek İmparatorluğun istiklâl ve tamamiyetini tehdit eyliyordu. Rusyanın bu tehdidi altında, Osmanlı Devletinin, Lehistan gibi ortadan kalkmak ihtimalleri vardı; bütün Avrupa devletleri nazarında bu mühim bir mesele idi; "Şark Meselesi" denilen mesele, işte budur.

Mehmet Ali Paşanın kıyam edip osmanlı ordularını yenerek, İmparatorluğun payitahtını bile tehdit etmesi, Rusyaya eyi bir fırsat vermişti; Rusya, Osmanlı Devletini adeta himayesi altına almıştı. Rusya, bu yolda muvaffakıyetle ilerliyecek olursa, Yakınşark, Rusya nüfuz ve tahakkümü altına gireceğinden, diğer Avrupa devletlerinin osmanlı ülkesinde *iktisadî ve siyasî menfaat ve nüfuzlarına halel gelecekti;* yani Şark Meselesi yalnız Rusya lehine halledilmiş olacaktı. İşte buna mâni olmak içindir ki iktisat ve siyasetçe şarkla alâkadar Avusturya, Fransa ve İngiltere ile XVIII. asır sonlarındanberi kuvvetlenip, şark işlerine ehemmiyet veren Prusya, bu hal tarzının aleyhinde bulundular. Nihayet Rus-

yayı da münferit hareketten sarfı nazar etmeğe ve kendilerile beraber yürümeğe mecbur kıldılar; yani Şark Meselesini hepsinin menfaatlerine uygun bir surette beraberce halle Rusyayı irza ettiler ve bu itilâftan yukarda bahsi geçen 1839 notası meydana çıktı : Osmanlı Devleti beş büyük Avrupa devletinin müşterek himaye ve müdahaleleri altına düşmüş oldu.

MISIRIN OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN AYRILMASI

Beş büyük devlet, *Babıaliye* [1] 1839 notasını müştereken vermekte uyuşmuş idilerse de, Mısır meselesinin hallinde noktai nazarları ayni değildi ; içlerinden birisi, *Fransa*, Mehmet Alinin çok kazanmasını istiyordu; diğerleri ve bilhassa *İngiltere ve Rusya*, Mehmet Alinin Mısır Valiliğinden bile düşürülmesine taraftardı. Hatta bu mesele, Avrupada Fransa ile diğer devletler arasında *bir harp* vukuu ihtimalini bile doğurmuştu. Avrupa devletlerinin bazıları; bilhassa Fransa ile Fransaya karşı İngiltere ve Prusya harbe hazırlanırken, osmanlı kara kuvvetlerile ingiliz donanması müttefikan Mehmet Ali aleyhine harekette bulunarak, asi Mısır valisini mağlûp etmişlerdi. Mehmet Ali Paşa İskenderiyeyi bombardıman eden İngiliz amiralile bir *muahede aktine* mecbur oldu (1840). Bu muahede ile yalnız Mısır eyaleti valiliğinde kalmayı kabul etti. Babıali daha ileri gidip Mehmet Aliyi azlederek yerine bir başkasını vali tayin etmek istedise de müttefik daha doğrusu *hami devletler*, buna müsaade etmediler. Nihayet Sultan Abdülmecit müttefiklerin arzusu dairesinde bir ferman çıkardı (1841); bu ferman ile Mısır Valiliğini, *irsî olarak* ve senevî maktuan devlet hazinesine 80,000 kese akçe vergi vermek şartile Mehmet Ali Paşaya tevcih etti. Evelce Mehmet Aliye ve oğlu İbrahime tevcih olunan eyalet ve sancaklar (Girit, Adana, Suriye ve Cidde) istirdat olundu. Bu suretle Mısır meselesi, Mısırın filen Osmanlı Devletinden *ayrılmasile* hitam buldu. Üstesine Avrupa devletlerinin, meyanede muslihlik behanesile Osmanlı İmparatorluğunu müşterek himayeleri altına almalarına ve *dahilî işlerine müdahale* etmelerine yol açıldı. Mehmet Ali isyanı yü-

[1] Mahmut II. nin son zamanlarında Avrupa usulile bazı nezaretler ihdas edilmiş ve nazırların mecmuuna, ve oturdukları daireye "*Babıali*„ namı verilmişti. "Babıali„ gitgide Heyeti Vekile, Kabine, Hükûmet ve hatta Osmanlı Devleti manalarında kullanılan bir tabir olmuştur.

zünden çıkan bu uzun buhranın Osmanlı Devletine az çok faideli bir ciheti varsa, o da Rusyanın şarkta çok ilerlemesinden korkan büyük devletlerin emelleri dairesinde *Boğazlar Mukavelenamesinin* Londrada aktolunmasıdır (1841). Bu mukavele ahkâmile İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının bütün devletler *harp sefinelerine kapalı olması* takarrür etmiştir. Rusyanın da imzaladığı bu mukavelename ile Hünkâr İskelesi Muahedesi (1838) iptal edilmiş oluyordu. Artık Osmanlı Devleti Rusyanın iradesine göre Boğazları açıp kapamak mecburiyetinden kurtulmuştu. Kara veya Akdenizden Boğazların zorlanması, bütün devletleri alâkadar eden bir mesele halini alacak demekti.

Mısır meselesinin bu son safhasında *en çok kazanan İngilizler* olmuştur. İstanbul ve Boğazları Rusyaya, Mısır ve Suriyeyi Fransaya kapayarak, Hindistanla Acem körfezi yollarını kendilerine acık bıraktırmağa muvaffak oldular. Bu tarihten itibaren İngilizlerin Yakınşarkta, alelhusus İstanbulda nüfuzları pek arttı. Osmanlı Devletini himayeleri altına alan devletlerin *başında İngiltere* bulunuyor demekti.

GÜLHANE HATTI HUMAYUNU, HIRİSTİYAN TEBAA HUKUKUNUN TEVSİİ

Rusyanın XVIII. asır sonlarındanberi Osmanlı aleyhine kullandığı silâhlardan birisi, hıristiyan tebaanın mağduriyet ve mazlûmiyetlerini diline dolamak idi. Filhakika Rumelide bulunan ortodoks tebaa yukarda izah edildiği veçhile, hem bozuk osmanlı idaresinden, hem de Fener Patrikhanesi ve papazlarının insafsızca soygunculuklarından sıkıntı çekiyordu. Bu müsait zemin üzerinde Rusyanın halâskârlık propagandasının ve garptan gelen hürriyet, müsavat, milliyet ve istiklâl ideallerinin ektiği tohumlar çabuk yetişiyordu. Sırp ve Yunan ihtilâllerile *Bulgarlar* arasında başgösteren hareketler bunun delilidir. Osmanlı Devletinin Rusya hükmü altına geçmemesi veya dağılıp parçalanmaması menfaatleri iktizasından olan devletler, yani İngiltere, Avusturya ve Fransa, *Osmanlı hıristiyan tebaasının daha adilâne idaresini* temin suretile, Rusyanın tesiratından kurtarılmasına Osmanlı Devlet adamlarını imale ve teşvik edip duruyorlardı. Mısır meselesi esnasında bu teşvikler daha ziyade arttı. Artık Osmanlı İmparatorluğunun bir nevi hamisi haline gelen bu devletler, tavsiyelerinde daha çok

ısrara hak kazanmışlardı. Birkaç sene İngiltere ve Fransada sefaretle bulunup İstanbula dönen *Mustafa Reşit Paşa (R.107)*, Osmanlı Devletinin bekasını, an'anelere ve şeriate müstenit, ve örf ve âdet halinde mer'i olan ve fakat zamanla ve birçok suiistimallerle berbat bir hale gelen Osmanlı Teşkilâtı Esasiyesinin temelinden değiştirilmesinde görerek "*Gülhane Hattı Humayunu*„ denilen bir beratı, 1839 senesinde büyük merasim ve debdebe ile okudu. Sultan Abdülmecit namına bizzat Reşit Paşanın kaleme aldığı bu hat, yeni teşkilâtı esasiyenin prensiplerini ihtiva ediyordu; başlıcaları şunlardı: 1) Müslim veya gayrimüslim bütün tebaanın kanun nazarında *müsaviliği*; 2) Müslim veya gayrimüslim bütün tebaanın *can, ırz ve namus ve malının* masun olması; 3) Muhakemelerin aleniliği, *muhakemesiz idamın men'i*, idamla cezalandırılanların mallarının musadere olunmaması; 4) *Vergilerin muntazam* bir şekilde ve mükelleflerin malî iktidarlarına göre tayini; 5) Bütün *memurların maaşlı olması* ve rüşvetin şiddetli kanunlarla men'i.

Gülhane Hattı ile ilân olunan bu esaslar üzerine lüzumlu *kanunların* ihzarı da o hattın emirleri cümlesindendi. Bizzat padişah, vazolunacak kanunlara muhalif hareket etmiyeceğine yemin edecekti; nazırlara, ulemaya ve bütün memurlara da yemin ettirilecekti. Bu hattın muhteviyatı bütün ahaliye ilân olunacaktı. İstanbulda bulunan *elçilere* de "ilelebet bekasına şahit„ olmaları için resmen bildirilecekti.

Gülhane Hattının en mühim maddesi müslim ve gayrimüslim tebaanın kanun nazarında müsavi telâkki olunmasıdır ki Osmanlı Devleti teşkilâtının kadîm esaslarına tamamen muhalifti; osmanlı kanunlarına ve örf ve âdetine göre *müslim tebaanın gayrimüslimlere rüçhan ve tefevvuku vardı.* Gülhane Hattında vadolunan müsavatın temini çok müşkülâtı davet edecektir; bu mühim esasın ciddî tatbik olunamaması, Avrupa devletlerinin mütemadi şikâyet ve *müdahalelerini* intaç eyliyecektir. Hattın ecnebi sefirlerine resmen bildirilmesi de bu müdahalelere adeta bir hak verdirecektir.

Avrupa devletlerinin, Mısır meselesinden dolayı Osmanlı siyaseti hariciyesine müdahalelerile alâkadar "Gülhane Hattı Humayunu„ Osmanlı İmparatorluğunda hıristiyan tebaa hukukunun tezyit ve tevsiine doğru atılan ilk mühim adımdır.

RUSYA İSTİLÂ SİYASETİLE AVRUPA İSTİSMAR SİYASETİNİN OSMANLI MEMLEKETİ ÜZERİNDE ÇARPIŞMASI

XVIII. asırda osmanlı ülkesini istilâ tehdidi altında bulunduran Rusya ve Avusturya Devletleri idi. İktisaden en çok istismar eden ise Fransa Devleti idi. Belgrat Muahedeleri (1740) aktolunduğu zaman Fransa kendisine eyi bir ticaret mahreci olan Osmanlı İmparatorluğunu siyasî yollarla müdafaaya çalışmış ve bu hizmetine mükâfat olarak ta iktisadî istismarını tezyit ve takviyeye hadim maddeler ilâvesile Kapitülasyonları tevsi ve tahkim ettirmişti. XVIII. asrın sonlarına doğru, Ruslar, Osmanlı Devletini tazyik yolunda, Avusturyalıları hayli geride bırakmışlardı. Fransa Devleti, Osmanlı Sultanlığını bilhassa Rusyaya karşı takviyeye çalıştı; İsveçliler de, Rusya tehlikesine maruz bulunduklarından, Fransaya yardım etmişlerdi. Lehistanın taksimile Rusyaya komşu olan Prusya Devleti dahi, komşusunun çok kuvvetlenmesinden korkarak, Osmanlı Devletine biraz muavenette bulunmuştu. İngiltereye gelince, ötedenberi Rusya ile eyi alış veriş yapan bu memleket, Çarlar Hükûmetile eyi münasebetlerini idameye çok ehemmiyet veriyordu; fakat XVIII. asırda Rusların Yakınşarkı ve Yakınşark vasıtasile Hindistan yollarını ve asıl Hindistanı tehdit edebilecek korkunç bir kuvvet teşkil ettiğini görerek, eski siyasetini değiştirdi; o da Osmanlı Devletinin Rusyaya karşı muhafazasını, haricî siyasetinde bir *prensip* olarak kabul etti. Evelce Rusya ile müttefikan osmanlı ülkesini parçalamıya çalışan Avusturya Devleti dahi, Rusyanın kendinden çok fazla muvaffakıyetleri üzerine (Katerina ve Aleksandr harpleri) Osmanlı Devleti tarafına temayül etti.

XVIII. asırda Fransanın Liyon kumaş tezgâhlarında dokunan *kadife* ile yine Fransanın şimalinde yapılan eyi *çuhalar*, ve başka bazı ziynet eşyası, osmanlı ülkelerinde ve hususile İstanbulda eyi bir mahreç buluyordu. Osmanlı ülkesinin *ham eşyası* Fransız bayrağı taşıyan gemilerle Fransaya ve bütün Avrupaya naklolunuyordu. Marsilya limanı ve şehri, en ziyade *şark ticaretile* zenginleşmiş ve büyümüştü. Fransız dostluğunun, temel taşı ve Fransanın Osmanlı memleketlerini istilâlardan korumak istemesinin asıl sebebi işte, bu *ticarî mübadele* idi.

XVIII. asır sonlarına doğru buharın keşfile sanayie tatbikı, İngiltere ve Fransa gibi sanayice en ziyade ilerlemiş

memleketlerde *buharlı fabrika sanayiini* ihdas ederek masnuatın çabuk, bol ve ucuz imaline yol açmıştı. Bu mamulâta muktazi ham eşyanın tedariki için geniş sahalara ve mamulâtın satılıp fabrikaların para kazanabilmeleri için de büyük mahreçlere ihtiyaç hasıl olmuştu. Bu cihetle buhardan istifadeyi bilmiyen ve sanayice geride kalan geniş Osmanlı İmparatorluğu, bu sanayi devletlerinin hayat ve inkişafları için muhtaç oldukları bir kıt'a haline gelmişti. Bunun içindir ki Fransa ve İngiltere ve bunları müteakıp sanayileşen Avusturya ve Prusya osmanlı memleketlerinin, *Osmanlı Hükûmeti idaresi altında kalarak, kendilerine ham eşya hazırlıyan ve kendilerinin mamulâtını satınalan bir ticaret sahası, bir istismar mıntakası halinde yaşamasını menfaatlerine muvafık buluyorlardı.* Fransa, Osmanlı Hükûmetinin bekası imkânından nevmit olunca, ayni sahayı mahmisi olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın idaresi altına geçirterek, istismarını teyit etmek ve rakiplerini bu sahadan uzaklaştırmak istemişti; fakat görüldüğü veçhile muvaffak olamamıştı.

Avrupa devletlerinin bu iktisadî istismar siyasetlerine en tehlikeli darbeyi vurabilecek devlet, osmanlı memleketlerini istilâ ile bu kıt'ayı Avrupa devletlerinin iktisadî istismarlarına kapamak iktidarında bulunan *Rusya* İmparatorluğu idi. Onun içindir ki Hünkâr İskelesi Muahedesi, bütün Avrupa devletlerini çok ürkütmüştü. Fransa da yalnız Mehmet Aliye dayanarak bütün Avrupa devletlerine karşı çıkamıyacağını anladığından, Rusyanın istilâsına mâni olmak üzere, o devletlerle uyuşmuş idi.

Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devletinin müşterek himaye altına alınmasından ve osmanlı idaresinde bazı ıslahat yapılmasının Babıaliye tavsiye edilmesinden maksat şu idi: *Rusya istilâsına mâni olmak ve ticarî muamelâtta kendilerine en eyi muavin olabilecek gayrimüslim tebaanın hukukunu arttırmak*; bu yolla o devletler osmanlı ülkesinde iktisadî istismarlarını idameye ve hatta takviyeye muvaffak olacaklardı.

Bütün bu vakıa ve mütalealardan anlaşılır ki XIX. asrın ilk dörtte birinden itibaren Rusya *istilâ siyasetile* Avrupa *istismar siyaseti,* osmanlı ülkesi üzerinde çarpışmıya başlamıştır. Buharlı sanayiin ve buharlı nakil vasıtalarının inkişafı, nihayet büyük sermayenin Avrupa merkezlerinde birikmesi, bu çarpışmayı seneler geçtikçe şiddetlendirmiştir.

AVRUPA SAN'AT VE SERMAYESİNİN YERLİ SAN'AT VE SERMAYEYİ YUTMIYA BAŞLAMASI

XVIII. asırda, osmanlı memleketlerinde *küçük san'at*, küçük ve hatta büyük *deniz ticareti* henüz vardı. Vakıâ XVII. asırdanberi sanayi ve ticaret hemen hemen terakki etmemiş ve deniz ticareti de bir dereceye kadar *Rum tebaanın* eline geçmişti. Buharın şarkta değil, garpta icat edilip imal ve münakale sanayiine tatbikı, şarkın el sanayiile yelkenli münakale vasıtalarına tehlikeli bir darbe oldu. Çabuk, çok, kolay ve ucuz imal edilen buharlı imalâthanelerin masnuatı, osmanlı memleketinin insan elile ağır ağır ve az miktarda ve binnisbe güç ve bahalı yapılan masnuatına muzafferane rekabet ederek Osmanlı çarşı ve pazarlarında *yerli eşya yerine kaim olmıya* başladı; Avrupa ile münakalâtta buharlı gemiler, soraları demiryolları, osmanlı yelken gemilerinin ve deve kervanlarının işlerini eksiltti. Osmanlı Devletinin gümrüklerini istediği gibi tanzim ederek *yerli sanayii himaye* etmesine ve bu yolla inkişaf ettirmesine, *kapitülasyonların ahkâmı mâni oluyordu.* Yani kapitülasyonlarla devletin eli ayağı bağlanmış ve halkın iktisadî faaliyetlerine engeller konmuştu. Ferdî ve millî sermayenin membaı, ziraatle beraber sanayi ve ticaret olduğundan, Osmanlıların ferdî sermayeleri ve devletin millî sermayesi bu yüzden de eksilmiye yüz tuttu. Hasılı Avrupa san'at ve sermayesi, yerli san'at ve sermayeyi *yutmağa* başladı. Zaten Avrupa devletlerinin himaye ve müdahalelerinden en mühim gaye de bu idi; yani osmanlı ülkesini kolaylıkla istismar edebilmekti.

OSMANLI-AVRUPA TİCARET MUVAZENESİNİN OSMANLI ZARARINA DÖNMESİ: AVRUPADAN İLK İSTIKRAZ TEŞEBBÜSLERİ

XIX. asır iptidalarında Avrupa sanayi ve sermayesinin osmanlı sanayi ve sermayesini kemirmiye başlamasından itibaren Osmanlı-Avrupa *ticaret muvazenesi de Osmanlı zararına bozuldu.* XVI. ve XVII. asırlarda osmanlı memleketlerinin Avrupa ile ticaretleri azdı; XVIII. asırda bile Avrupadan ancak yünlü ve ipekli kıymetli kumaşlarla Rusyadan kürk ithal olunuyordu.

Halkın ve hükûmetin, bilhassa ordunun muhtaç olduğu her şey memleketin dahilinde ihzar ve imal edilmekte idi. Bu cihetle ticaret muvazenesinde açık yoktu. Hatta *XIX. as-*

nın ortalarına kadar Osmanlı memleketlerinden çıkarılan emtianın miktarı, yaptığı ithalâttan fazla idi. Muvazenedeki açıklık bundan soradır.

Yukarda gösterilen muhtelif sebeplerden dolayı, devletin maliyesi XVI. asırdan sora gittikçe bozulmuş olmakla beraber, muvafık veya gayrimuvafık bazı tedbirlerle (tağşişi sikke, musadere, gümüş ve altın avaninin eritilip sikke darbı ve hatta dahilî küçük istıkrazlar), şöyle böyle idare olunup gidiyordu. XIX. asrın arifesinde Felemenk ve İspanyadan *istıkraz* teşebbüslerinde bulunulmuş idi ise de, bir semere hasıl olmamıştı. Buna rağmen devletin idaresi yine mümkün olabilmişti. Fakat XIX. asrın ortalarından sora ticaret muvazenesinde kendini gösterip, gittikçe büyüyen açık, halkı ve devleti günden güne fakirleştirdi. Artık yalnız vergilerle ve klasik olan malî kombinezonlarla devletin malî idaresi, imkân haricine çıktı.

Devlet hazinesinin fakirleşmesinde, asırlardır devam eden fena idarenin büyük dahli var idise de, XIX. asır ortalarına doğru büsbütün sıkıntılı bir hale gelmesinin mühim bir sebebi *Avrupa tarzında ordu teşkil etmek ihtiyacı olmuştur.* Avrupa tarzında büyük bir ordu çok masrafı mucipti ve *asker teçhizatına müteallik eşyanın bir kısmı Avrupadan getirtilmek zarureti* vardı; çünkü yerli askerî sanayi, diğer san'atlerden ileri olmakla beraber Avrupa sanayiine nispetle yine gerikalmıştı. Aşağıda bahsolunacak Kırım seferinin arifesinde (1850), Avrupadan büyük bir istıkraz akti teşebbüsünde bulunuldu ise de, bir müddet sora vazgeçildi. Fakat ordunun tamamen teçhizi ve harbin yapılması için kâfi para yoktu. İngiltere ve Fransa ikrazatta bulunmıya amade idiler. *1854 te ilk haricî istıkraz aktolundu.*

Avrupa *sermayedarlarının* Devleti Osmaniyeye yüksekçe bir faizle ödünç para vermeleri de *menfaatleri iktızasından* idi; çünkü biriken sermayenin ölü kalmaması, işletilmesi, yani muayyen bir işe sarfedilip veya ikraz olunup temettü veya faiz getirmesi lâzımdır. Osmanlı Devletinin Avrupa bankerlerinden alacağı ödünç para, dayinlere muayyen bir faiz temin ettikten başka, o paranın bir kısmı teçhizatı askeriye fabrikalarına verilmiş siparişlerin tediyesine tahsis olunarak, yine Avrupaya ve ayni bankerlerin hissedar oldukları fabrikalara döneceğinden, temettü yolu ile de dayinlerin sermayesini arttıracaktı.

Vaki şudur ki XIX. asır ortalarında, Osmanlı-Avrupa ticaret muvazenesi tamamen bozuldu; yine XIX. asır ortalarında, Osmanlı Hükûmeti, Avrupa bankerlerinden ilk istıkrazı aktetti. Bu istıkrazların Osmanlı İmparatorluğu başına ***ne büyük bir belâ*** olduğu, ileride görülecektir.

KIRIM SEFERİ, PARİS MUAHEDESİ VE "TANZİMAT FERMANI"

Mısır meselesinin malûm surette hallile İstanbul ve Boğazların kendisine kapanmış ve Yakınşarkın istilâsına mümanaat edilmiş olmasından hiddetli bulunan Rusya İmparatoru *Nikola I.* Osmanlı Devletinin bir dereceye kadar kendine çekidüzen vererek eski anarşik vaziyeti ıslaha çalışmasından da hoşnut değildi. Avrupa devletlerinin, iktisat sahasında osmanlı memleketlerini istedikleri gibi istismara kalkışmaları ve hele İngilterenin Mısır vak'asında gösterdiği filî yardımlar dolayısile Osmanlı Hükûmeti nezdinde bir dediği iki olmaz derecesinde nafiz ve hâkim olması, Rusyanın menafiine uygun gelmiyordu. Çar Nikola, muvaffakıyetli bir darbe ile Boğazlara ve İstanbula sahip olmak ve bazı Avrupa devletlerine de hisse çıkararak, Osmanlı İmparatorluğu ***hayatına hitam vermek*** emelinde idi. Çar, XIX. asır ikinci yarısının ilk senelerini bu emelinin tahakkukuna müsait buluyordu; çünkü 1848 ihtilâlile çalkanmış olan Avrupada kendi devletini en kuvvetli buluyordu. Akrabası olan Prusya kıralile pek dosttu; 1849 da Macaristanı ezerek Avusturya İmparatorluğunun varlığını ve birliğini kurtardığı cihetle, Avusturya İmparatorunu kendisine minnettar ve muhip zannediyordu; bir hayli keşmekeşten sora nihayet *Napolyon III.* ün idaresi altına geçmiş olan Fransaya o kadar ehemmiyet vermiyordu; İngiltere ile de, ona bazı menafi temini suretile, uzlaşmak ümidinde idi. Siyasî vaziyeti kendine müsait bulan Çar, *Karadağda* başgösteren bir hareketi ve Kudüsün hıristiyanlarca mukaddes sayılan bazı kiliselerinin bazı hizmetlerini paylaşamamaktan mütevellit ***katolik ve ortodoks papazları kavgasını*** behane tutarak, Babıaliden bazı metalibatta bulunmağa kalkıştı; 1853 senesi iptidalarında *Prens Menşikof* namında bir nazırını fevkalâde salâhiyetlerle istediklerini almak için İstanbula gönderdi. Çok gürültü ve debdebe ile gelen bu elçi, Babıaliyi ürküterek, Çarı bütün ortodoks Osmanlı tebaasının ***hamisi***

tanıtmak ve bu suretle Rusya için, muhip veya hami devletler arasında istisnaî bir vaziyet ihdas ettirmek istedi. İngiltere ve Fransaya dayanan Babıali, Menşikofun tekliflerini reddetti.

Elçisi İstanbulda bu müzakeratla meşgul iken, Çar Nikola kendisi Petersburgda "*Hasta Adam*„ dediği Osmanlı Devletinin *taksimi* için İngiliz elçisile konuşuyordu. İstanbulda Menşikofa ret cevabı verdiren İngiltere, Petersburgda da Çarın arzusuna mümaşat etmedi. Bunun üzerine Ruslar, Prut hududunu tecavüzle filen hasmane harekete başlayınca, Osmanlı Devleti de Rusyaya *harp ilân* eyledi (1853). Tuna havalisinde genç osmanlı ordusu hayli muvaffakıyetle harp edip dururken, Ruslar Sinoba gelip osmanlı donanmasını yaktılar. Rusya, osmanlı ordu ve donanmasını mağlûp edecek olursa, şarkta vaziyet ve nüfuzları, iktisadî menfaatleri zayi olacağından korkan İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile tecavüzî ve tedafüî bir *ittifak muahedesi* aktederek (1854) ordu ve donanmalarını İstanbula gönderdiler ve Rusyaya harp ilân ettiler. Müttefiklerin donanması *Sıvastopolu* topa tuttuğu gibi, mühim bir kuvveti de *Kırıma* çıktı. Sıvastopol etrafında temerküz eden bu harbe *Kırım Harbi* namı verilmiştir. Birçok kanlı muharebelerden sora Sıvastopol düştü (1859). Sıvastopolun sukutundan evel *Sardinya* (Piyemonte) Kırallığı da ittifaka girmişti. Avusturya İmparatorluğu ittifaka dahil olmamakla beraber, Rusyaya karşı dostane bir vaziyet almamıştı. Sıvastopolun sukutundan sora, Rusya sulhe yanaştı [1].

Avrupa usulile tanzim ve terbiye olunan türk askerleri, Tuna yalılarında, Kırımda ve Kafkasta çok eyi harbetmişlerdi. Türklerin *Silistre ve Kars müdafaaları* iftihara lâyık askerî hareketlerdendir.

Kırım harbinin hitamı üzerine Osmanlı, İngiltere, Fransa, Avusturya, Sardinya, Rusya ve Prusya Devletlerinin murahhasları Pariste toplandılar. *Paris Muahedesi* denilen sulhname, 1856 da imzalandı *(Res. 110)*.

Paris Muahedesinin en mühim maddeleri şunlardır:

1) Osmanlı Devletinin *tamamiyeti mülkiyesi ve istiklâli* vazıülimza devletlerin müşterek kefaletleri altına alınıyor ve Osmanlı Devleti Avrupa *hukuku umumiyesinden* hissedar edilerek Avrupa devletleri siyasî heyetine kabul olunuyordu;

[1] Harp esnasında Nikola ölmüş, yerine oğlu *Aleksandr II.* geçmişti.

2) Osmanlı Devleti ile vaziülimza devletler arasında bir ihtilâf çıkarsa, kuvvei cebriye istimalinden evel başka devletlerin *tavassutuna* müracaat olunması kararlaştırılıyordu; 3) Bu müsaadata mukabil Osmanlı Devletinin ıslahata devamı ve *hıristiyan tebaa hukukunu daha eyi muhafaza* edeceği vadi de, dolambaçlı tabirlerle muahedeye girmişti; 4) Boğazlar mukavelesi tekit edildikten başka Osmanlı Devletinin ve Rusyanın Karadenizde *tersane inşa etmeleri ve Donanma bulundurmaları menolunuyordu.*

1877-78 Osmanlı - Rus harbine kadar az çok zedelenmekle beraber mer'i olan bu muahede ile de Rusyanın istilâsı önüne geçilmiş, İngiltere ve Fransanın Osmanlı İmparatorluğunda mümtaz vaziyetleri ve binaenaleyh iktisadî istismarları temin olunmuştu. Zaten Karadenizde Osmanlı Devletinin tersane ve bahriyesi olmadığından, muahedenin Karadeniz maddesi, Rusların Sıvastopol ve sair tersanelerini yeniden inşa etmelerine ve Karadenizde donanma bulundurmalarına ve binaenaleyh İstanbul ve Boğazlarla umum osmanlı memleketlerini tazyik eylemelerine mâni olmak içindi. Hıristiyan tebaanın hukuku meselesine, hem Rusyaya osmanlı ülkesi dahilinde bir istinat noktası bırakmamak, hem de kendi iktisadî faaliyetlerinin teshiline yarıyan unsurları kuvvetlendirmek için ehemmiyet verilmişti.

Paris Muahedesinin imzalanmasından birkaç gün evel "*Tanzimat Fermanı*„ denilen *1856 Islahat Hattı Humayunu* dahi neşrolundu. Gûya Padişahın kendiliğinden neşrettiği bu hat, hakikatte İngiltere, Fransa ve Avusturya tarafından ilân ettirilmişti. Paris Muahedesinin bir maddesinde Hattı Humayundan *bahsolundu* ve Osmanlı Devleti bununla da vadedilen ıslahatın tatbikı mecburiyetinde bırakılmak istenildi.

Gülhane Hattı Humayununun *tevsi ve tekidi* mahiyetinde olan bu Fermanı Humayun ile de padişah birçok şeyler vadediyordu: Bu vesikada ezcümle *bütün din ve mezheplerin hürriyeti* (meselâ bir müslüman hıristiyanlığa geçerse, kimse bir şey diyemiyecekti), müslim, gayrimüslim cümle tebaanın müsavatı (müslümanlar gibi hıristiyan ve yahudiler de mülkî ve askerî her mektebe girebilecekler, her mansıba çıkabileceklerdi); gayrimüslimlerin resmî evrakta veya halk arasında *dinlerinden dolayı tahkir* olunmaması (eskiden resmî evrakta bile gayrimüslimlerden

bahsolunurken onları hakaretli sıfatlarla tavsif etmek âdeti vardı) gibi hıristiyan ve yahudilerin lehine birtakım hükümlerle beraber ***vergilerin daha adilâne tarh ve tevziine***, idare, maliye ve maarif işlerinin ıslahına dair birçok emirler vardı.

TANZİMAT DEVRİ Osmanlı İmparatorluğunda, Gülhane Hattile başlayıp Islahat Fermanile devam ve inkişaf eden devreye "*Tanzimat Devri*" denilmiştir. Mahmut II. nin yeniçerileri kaldırıp askerî ve mülkî idareyi yeni bir kalıba sokmak için uğraşması, Tanzimat Devrinin açılmasına imkân vermişti. Osmanlı Saltanatını, başta Mehmet Ali Paşanın, sora Çar Nikolanın taarruzlarından bir dereceye kadar sıyanet eden Avrupa büyük devletleri, osmanlı zimamdarlarını umumiyetle devletin idaresini ıslah etmeğe, bilhassa ***hıristiyan tebaa hukukunu arttırmağa*** icbar etmişlerdi. Zaten Osmanlı Hükûmeti başında bulunanlar da, İmparatorluğun tamamiyeti muhafaza olunarak yaşayabilmesi için, hıristiyanlara da müslümanlar derecesinde hukuk vermek suretile, onları osmanlı camiasına bağlamaktan başka çare göremiyorlardı. Hukukça müslümanlara müsavi olan hıristiyanların, artık Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak emeline kapılmıyacaklarını zan ve ümit ediyorlardı. Tanzimat Devri, dinleri ne olursa olsun, hukuk ve menfaatleri ayni olan sultan tebaasından ***bir millet, (osmanlı milleti) teşkil etmek emel ve hayalinde idi.***

Tanzimat Devri, ilk osmanlı meşrutiyetinin ilânına (1877) kadar devam etmiştir ve bu devrede, bilhassa ***Mustafa Reşit, Âli (Res. 108) ve Fuat (Res. 109)*** Paşaların faaliyeti çok olmuştur.

Tanzimat Devrinde, Osmanlı Devletinin idare şekli, Avrupa devletlerinin idare tarzlarına hayli benzetildi. ***Dahiliye, hariciye, adliye, maarif*** ve sair nazırlıklar ihdas olundu; başlarında merkezden mansup ve ***merkeze tâbi valiler*** bulunan eyaletler teşkil edildi. Avrupa payitahtlarına daimî elçiler gönderilerek devletlerle fasılasız diplomasi münasebatına girişildi. Asker, Avrupa usulile tanzim ve talim olundu; Avrupa modeline göre ***mahkemeler*** yapıldı. Mülkî, askerî ve adlî birçok ***kanunlar*** konuldu; medreseler teşkilâtı ipka olunmakla beraber ***yeni usulde mektepler*** açılmağa başladı, ilâ... Lâkin hıristiyanların ve yahudilerin müslümanlarla hakikaten müsavi hukuku haiz olarak, müsavi muamele görmesinin temini ***kabil olamadı:*** Umumiyetle halkın fikir ve nazarını çabuk

değiştirmek kolay değildir; üstesine hıristiyanların XIX. asır başlarındanberi, Osmanlı Devletine karşı tevali eden kıyam ve isyanlarından mütehassıl iğbirar ve emniyetsizlik, müslümanların onları samimî bir vatandaş olarak kabul etmesine mâni oluyordu; yunan ihtilâli olalı henüz çok zaman geçmiş değildi. Sora Tanzimatın asıl Avrupa hıristiyan devletleri ibramile yapılmakta olduğunu da müslümanlar anlıyor ve hissediyorlardı. Ötedenberi hasım saydıkları hıristiyan devletlerinin ısrar ve hatta tazyikleri ile yapılan işlere, bittabi *eyi nazarla bakmıyorlardı.*

Hükûmet memurları da, nihayet müslüman-Osmanlılardı. Bunların da hıristiyanlara nazarı, halkın nazarından çok farklı değildi; hattı humayunlara, fermanı padişahilere, yeni vazolunan kanunlara rağmen, Tanzimat esaslarının samimiyetle tatbikına pek çalışmıyorlardı. Dinî ve millî hisleri gittikçe artan hıristiyan kavimlere gelince, onlar da, hele Rumelide bulunan Sırplar, Bulgarlar, müslüman-Osmanlılarla kaynaşıp bir *osmanlı milleti yaratmıya hiç mütemayil değildiler;* en kuvvetli hıristiyan ve islav devleti olan Rusyanın yardımile Yunan Devleti, Sırp Beyliği gibi *müstakil olmak* sevdasında idiler.

Hasılı bunların ve bunlara benzer diğer birtakım saiklerin tesiri altında "*Tanzimat„ muvaffakıyetsizliğe uğradı.* Devletin şekli haricisi hayli Avrupalılaşmakla beraber, halkın ruh ve nazarları pek değişmedi.

İNGİLTERENİN HİLÂFET FİKRİNDEN İSTİFADE ETMESİ

Kırım Muharebesinde ve Paris Muahedesinde Osmanlı Devletine yardım eden ve Sultanın has muhibbi ve müttefiki olan devletlerin başında İngiltere geliyordu. İngiltere bu vaziyetten, yalnız osmanlı memleketlerindeki değil, bütün dünya üzerindeki menfaatlerinin temini için istifadede tabiî kusur etmiyordu. İngilterenin idaresi altında bulunan memleketlerde, ezcümle Hindistanda pek çok müslüman vardı. Bu müslümanlar üzerine tahakkümünü takviye için, en büyük müslüman devletinin muhip ve hamisi sıfatını takınmakta menfaati zâhirdi.

Hindistanda Timur oğullarından *Babür*ün tesis ettiği *Timurlular İmparatorluğu* zayıflıya zayıflıya nihayet bir İngiliz ticaret kumpanyasının tabiî derekesine düşmüştü; Timurluların son Padişahı Bahadır Şah, İngiliz Hint kumpanyasının bir

eciri olmuştu. Lâkin 1857 senesinde İngiliz kumpanyasının yerlilerden topladığı bir nevi süvari askeri olan *sipahiler isyan ettiler*; kumpanyanın insafsızca istismarından çok sıkılan ahalinin bir kısmı da asi süvarilere iltihak etti. Asiler Timurluların payitahtı olan *Delhiyi* zabıt ve *Bahadır Şahı* evinden çıkarıp iktidar makamına getirmek istediler. Bu sırada İngilterenin vaziyeti hayli sıkışıktı ; *Kıralıça Viktorya* dostu Sultan Abdülmecidin hilâfet sıfatından istifadeye kalkıştı; Abdülmecit halife sıfatile hint müslümanlarına bir beyanname gönderdi; İngiliz Devletine itaat ve hürmet, ona karşı her türlü hareketlerden mücanebet tavsiyesinde bulundu (1857).

Hilâfetten XVIII. asır sonlarında, Fransızlar istifade etmek istemişlerdi; XIX. asır ortalarında İngilizler, Osmanlı sultanının bu sıfatını bir Türk Devletinin büsbütün mahvını ve *hint müslümanlarının mahkûmiyette devamını* temin yolunda kullandılar.

AVRUPA MEDENİYETİNİN MÜSLÜMAN OSMANLILARA TESİRİ

Avrupa medeniyetinin şark medeniyetine tefevvukundan dolayı, Osmanlı Devletinin askerî, ve mülkî idaresinde mühim değişikler yapmak mecburiyetinde kaldığına ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının hürriyet, milliyet ve istiklâl fikir ve hareketlerinde de Avrupa medeniyetinin tesiri olduğuna dair malûmat verilmişti. Avrupa medeniyetinin müslüman Osmanlılar içtimaî heyetine de, bilhassa on dokuzuncu asır birinci rub'undan itibaren mühim tesirleri muhakkaktır. Bu tesirler, başta Osmanlı müslüman içtimaî heyetinin İstanbulda bulunan üst tabakalarına, saraya, paşalara, zengin adamlara dokundu: *tefekkür tarzı, maişet tarzı bir hayli değişti.* Bu tebeddül bilhassa Kırım seferinden sora fazlalaştı. Garp lisanlarında, alelhusus *fransızca* yazılan kitaplar okunmıya ve tercüme olunmıya başladı; osmanlı münevverlerinin ilim ve marifet membaları türkçe, arapça ve acemce kitaplara munhasır kalmaktan kurtuldu. Elbiseler, ev eşyası, yemek içmek maddeleri ve usulleri, zevk ve eğlence vasıtaları da bir derece tebeddüle uğradı.

Osmanlı müslüman cemiyetindeki bu değişiklikler, *maddî ve manevî sahada müspet ve menfi neticeler* doğurdu; maddî sahadaki müspet neticeler, demiryollarının ve buharlı gemilerin (vapurların) işletilmiye başlaması, buharlı matbaacılık, evlerde daha sıhhî yaşayış tarzları, alafranga döşemecilik

gibi şeylerdi; menfi neticeler daha çoktu: ecnebi memleketlerin fabrika masnuatından olan mataları, daha ziyade revaç bularak *millet servetinin daha fazla harice çıkmasına* bais oldu. Mesken inşa ve tefrişinde, giyinmekte, yemekte, ve hususile içmekte alafrangalık, ecnebi malzemesinin, ecnebi mobilyelerin, ecnebi kumaşlarının, ecnebi şarap ve şampanyalarının külliyetle ithaline; alafranga zevk ve safa ise, Frenkler tarafından Beyoğlu ve Galata gıbi hıristiyan ve ecnebilerin çok bulunduğu semtlerde, lokanta, otel, baloz, kafeşantan misillû eğlence mahallerinin açılmasına ve buralarda paraların israfına yol açtı. Saray ve konakların zevk ve safasında alafranga çeşnisi arttı; bu da zaten müsrif olan Osmanlı padişah, paşa ve beylerinin daha ziyade israflarına sebebiyet verdi. Eğlence mahallerinin sahip ve oyuncuları da ekseriyetle yabancılar olduğundan millî servetin harice akmasına bir yol daha açılmış oldu.

Abdülmecit devrinde sarayın israf ve sefaheti son dereceyi bulmuştu. Ecnebilerden kolaylıkla alınan borçların bir kısmı, devletin ciddî ihtiyaçlarına değil, padişahın saraylar ve köşkler inşasına, düğün ve eğlenceler yapmasına sarfolunuyordu. Bu borçların faizlerini ödemek lâzımgeldiğinden, devletin malî vaziyeti gittikçe sıkışıyordu. Osmanlı cemiyetinde yüksek tabakaların israfları, büyük memurların yalnız meşru maaşları ile geçinmelerini imkânsız kılıyordu; bu cihetle hat ve fermanlarda şiddetle menolunması emredilen rüşvet ve irtikâp izale edilmek şöyle dursun, tenkis bile olunamıyordu: *idarede, adliyede irtikâp, irtişa ve başka suiistimaller, Tanzimatın bütün vaitlerine rağmen, eskisi gibi devam edip gidiyordu.*

Avrupa tesirinin manevî sahadaki neticeleri, umumiyetle daha faydalı olmuştur. Avrupanın müspet ilimleri (riyazıye, tabiiyat, kosmoğrafya gibi), *siyasî ve içtimaî fikirleri, dinî ve felsefî telâkkileri,* yavaş yavaş müslüman Osmanlılar arasına da dağılmiya başladı. Bununla dinî taassup bir derece yumşamağa yüz tuttu. Siyasî ve içtimaî bozukluklar hakkında düşünenler yetişti. Müspet ilimler sahasında âlim denilebilecek adamlar bile zuhûr etti. Fakat osmanlı harsı, bu yeni tesirler altında kaldığı zaman, kendinin *asalet ve şahsiyetini hakkile muhafaza edemedi.* Yüksek tabakaların harsî tecellilerinde en mühim yer tutan mimarlık ve edebiyat Av-

rupa modellerini esircesine taklide kapıldı. *Mimarlık* Süleyman I. ve Murat IV. devrinin asıl nümunelerini unuttu; Fransız Empire*(Res. 111)*, İtalyan Rönesnas, Klasik Yunan tarzının eyi olmıyan taklitlerini yaptı, bazan da bunlara bir şark çeşnisi karıştırmak arzusile daha kötü halitalar vücuda getirdi *(Res. 112)*. Osmanlı padişahlarının ötedenberi ikamet ettikleri Topkapı Sarayına *(Res.113)* asırların verdiği emsalsiz tarihî simanın bile kıymeti takdir olunamıyarak, o mecmuanın ahengini bozan "Mecidiye Kasrı„ gibi zevksiz binalar yapıldı. *Edebiyata* gelince her kavmin edebiyat hazinesi olan halk ibdalarına ötedenberi kıymet vermeği bilmiyen osmanlı edebiyatı, *acem mukallitliğinden Avrupa mukallitliğine geçti.* Vakıâ bu istihalede osmanlı türk edebiyat lisanı bir derece sadeleştirilmiş ise de gayritabiilikten bir türlü kurtulamamıştır [1].

Mahlût bir şark musikisi olan *osmanlı musikisi* garptan binnisbe az müteessir olmuştur. Fakat onun yanında İstanbul, Selânik, İzmir gibi sahil şehirlerinde, baloz ve kafeşantanlar vasıtasile, garbın, bilhassa Fransa ve İtalyanın *hafif ve adi musikisi* de bir yer almağa başladı...

Umumiyetle garbın san'at eserleri, menşelerinin araştırılması yolu ile ciddî bir surette tetkik edilmediğinden, Osmanlıların ibdaları ekseriya mevcut nümunelerin *basit bir taklidinden* ibaret kalıyordu.

MÜSLÜMAN OSMANLILAR ARASINDA MUHALEFET TEŞKİLÂTI

Islahat vaitlerine rağmen, Abdülmecit zamanında fena idarenin, suiistimallerin önü alınmaması, saray israf ve sefahetinin artması, orta ve aşağı sınıf İstanbul halkının iktisadî hayatında hasıl olan darlık, *halk arasında hoşnutsuzluğu* mucip oluyordu. Garbın bazı içtimaî ve siyasî fikirlerine aşina olan birkaç münevver asker ve sivil memurla yeniliklerden hoşlanmıyan bazı şeyh ve hocalar birleşip bir *muhalefet teşkilâtı* yaptılar; bir an evel mevkii iktidara geçmek hevesinde bulunan veliaht *Abdülâziz* Efendi de bunlara

[1] Türkçe gazetecilik Mahmut II. zamanında resmî "Takvimi Vekayi„ ile başlamıştı *(Res. 114)*. Tanzimat devrinde resmî ve gayriresmî gazeteler, resimli ve resimsiz mecmualar da intişar etti. İlerde ismi geçecek olan Şinasi Efendi, ilk defa eyi bir gayriresmî gazete çıkardı. " Tasviri Efkâr„ adlı bu gazete, gittikçe terakki ve inkişaf ederek, İstanbul Türkleri arasında muayyen bir fikir cereyanı husule getirmeğe muvaffak olmuştur *(Res. 115)*.

bilvasıta yardımda bulundu (1860). Gayeleri, Abdülmecidi indirip, Abdülâzizi tahta çıkarmaktı. Gaye itibarile eski yeniçeri kıyamlarını andıran bu hareket, bir netice istihsal edemeden, başta yürüyenlerinin yakalanmasile kapatıldı. Tutulanlar Kuleli kışlasında muhakeme edildiğinden, bu harekete "*Kuleli Vak'ası*„ namı verilmiştir. Tutulanların bazıları idama mahkûm edilmiş ise de, idam olunmamışlardır. Harekete iştirak eden münevverlerin, Osmanlı İmparatorluğunda *meşrutî bir idare* teessüsünü istedikleri de zannolunuyor. Buna göre, müslüman Osmanlılar arasında *meşrutî idare talebi*, bu vak'a ile *başlamış* oluyor.

KARA VE DENİZ KUVVETLERİNİN ARTTIRILMASI, MALÎ VE İKTİSADÎ MUZAYEKANIN ÇOĞALMASI

Kuleli Vak'asından birkaç ay sora Abdülmecit ölmüş ve yerine kardeşi *Abdülâziz* padişah olmuştu (1861). Abdülâziz saltanatının ilk zamanlarında, kara ve deniz kuvvetlerinin arttırılmasına çok çalışıldı; filhakika yeni osmanlı ordusu, her devlet için ehemmiyetle nazara alınacak bir kuvvet oldu; harp halinde *200-300 bin kadar muntazam asker* çıkarabilecekti. İngilterede imal ettirilen yeni usul zırhlı gemilerle, Osmanlı Devleti o zamanın *en kuvvetli bahriye devletlerinden birisi* haline getirildi.

Bu, şüphesiz müspet bir işti; fakat ordunun teçhizatı ve hatta kısmen levazımatı Avrupadan satınalınıyor, harp gemileri ecnebi tersanelerinde inşa ettiriliyordu. Ve bunların iştira ve imalinde padişahın yakınlarile nazırları irtikâptan da geri durmuyorlardı. Halbuki bu büyük masrafları karşılıyacak kadar varidat mevcut olmadığından Avrupa bankalarından ve hatta yerli sarraflardan mütemadi *istıkraz* yapılıyordu. İstıkraz muamelelerinden, istıkrazı aktedenler, bir hayli para kazanıyorlardı.

Abdülâziz, veliaht iken büyük kardeşi Abdülmecidin israf ve sefahetini tenkit eder, dururdu. Kendisi hükümdar olunca, saray ve paşaların israf ve sefahetleri daha ziyadeleşti; Avrupadan alınan borç paraların mühim bir kısmı, *lüzumsuz inşaat ve sefahet yolunda israf* olundu. Devletin malî muvazenesi büsbütün bozuldu; iş bir dereceye geldi ki, artık Osmanlı Hükûmeti, borçlarının faizlerini bile ödemekte müşkülâta uğruyordu.

Bu devrin büyük istıkrazları, harp gemilerile askerî

teçhizat (top, tüfek ve saire) siparişleri ve umumiyetle Avrupa fabrika mamulâtının yerli sanayii çok zedelemesi, Osmanlı İmparatorluğunun *ticaret muvazenesini, artık düzeltilemiyecek bir derecede bozdu.*

DAHİLÎ İDAREDE BOZUKLUKLARIN DEVAMI, HIRİSTİYAN TEBAA İLE MESKÛN VİLÂYETLERDE KIYAMLAR, AVRUPA MÜDAHALESİNİN ŞİDDETLENMESİ

Ferman üstüne ferman, kanun üstüne kanun çıkarılıp dururken, İstanbulda, ve hususile vilâyetlerde idare bir türlü düzelemiyor; suiidare ve suiistimaller asla eksilmiyordu. Aralarında milliyet fikirleri gün geçtikçe daha ziyade intişar eden ve hıristiyan devletlerinin kendilerine ne derecelerde hami olduklarını görüp bilen ve o devletlerin, bilhassa Rusyanın mütemadi propagandasile tahrik olunan hıristiyan tebaanın fena idareyi, tazyik ve zulmü behane tutarak şikâyet, kıyam gibi hareketleri temadi edip gidiyordu. *Giritte, Sırbistanda, Karadağda, Hersekte, Bosnada, nihayet Bulgaristada kıyamlar vukua geldi.* Her kıyamla beraber, kıyam edenlere taraftar olan Avrupa devletleri de Babıaliyi *tazyika* kıyam ederlerdi. Sırbistanın muhtariyeti *genişlendirildi.* Sırbistan kalelerinde kalan osmanlı askeri çekildi; Giride bir nevi *muhtariyet* verildi; Karadağda birçok kanlı muharebeler yapıldı; fakat sükûn temin edilemedi. Hersek Bosna kıyamı genişleyip Bulgarların da ihtilâl ettikleri sırada, *İstanbulda karışıklıklar* oldu.

YENİ OSMANLILAR HAREKETİ VE TÜRKLERDE MİLLİYET CEREYANININ BAŞLANGICI

Avrupa medeniyeti fikirlerinin müslüman osmanlı münevverleri arasında az çok yayılması üzerine osmanlı yüksek memurlarının fransızca kitap okumıya heves eden bazı müstait ve yetişmiş çocukları, devlet idaresinin İngiltere ve Fransada olduğu gibi *meşrutî bir şekle* konulması halinde, İmparatorluğun suiidareden, malî muzayekadan, gayrimüslim tebaa isyanlarından, hasılı malûl olduğu bütün hastalıklardan kurtulacağına *safiyetle* inanıyorlardı. Hürriyet ve müsavat esasları kabul olunur ve bir meclisi meb'usan teşkil edilirse, Rum rumluğunu, Bulgar bulgarlığını, Sırp sırplığını unutup *Osmanlı olacak* zannediyorlardı. Hürriyet ve meşrutiyetin tesirile suiistimaller, dinî ve millî münaferet ve mücadeleler, hepsi ortadan kalkıp mükemmel idare olunan mes'ut ve müreffeh bir *"osmanlı milleti"* teşek-

kül eder ümidinde bulunuyorlardı. Bu gençlerin çoğu idealist ve bir kısmı şair *"Ziya (Res. 116)* ve *Namık Kemal (Res. 117)* Beyler gibi„ idi; fakat iktisadî, malî ve idarî meseleler hakkında ciddî malûmatları yoktu. Hele *milliyet esaslarını asla anlıyamamışlardı.* Bunların safiyane arzu ve emellerinden bazı haris ve entrikacı rical istifadeye kalkıştılar. İptida edebiyat sahasında başlıyan bu hürriyetçilik ve meşrutiyetçilik cereyanı, siyasî ve hatta amelî sahaya geçerek *hafi* bir teşkilât vücuda getirdi (1865). Avrupanın o zamanki gizli teşekküllerini taklit eden bu cemiyet, bir darbe ile Sadrazam *Âli* Paşayı devirip Abdülâzizi meşrutiyete yemin ettirmek hazırlığında bulundu ise de, bir şey yapamadı. İçlerinden birkaçı (başlıcaları Ziya ve Namık Kemal Beylerdir) Avrupaya kaçıp, " *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*„ namile hürriyetçi ve meşrutiyetçi gazeteler çıkardılar. Bu, müslüman Osmanlıların ilk defa Avrupada bir muhalefet grupu yapmaları idi (1867).

Yeni Osmanlıların faaliyetinden derhal bir semere hasıl olmamış ise de, *hürriyet ve meşrutiyet fikri,* bilhassa şiir ve edebiyat, biraz da siyasî neşriyat vasıtasile, İstanbul, İzmir ve Selânik gibi münevver muhitlerde, okur yazar Osmanlıların arasına hayli dağıldı.

Bu sıralarda yeni osmanlı fikriyatına muvazi olarak, fakat ona nispetle çok zayıf ve cılız bir halde, bir de *türk milliyetçiliği fikri,* ilim ve edebiyat sahasında kendini göstermeğe başladı. Yeni Osmanlıların en müstait ve faal uzvu olan Namık Kemalin üstat telâkki ettiği *İbrahim Şinasi* Efendi *(Res. 118),* evelce Fransada uzunca müddet kalmış olduğundan, Avrupanın fikrî ve siyasî esaslarını daha eyi anlıyabilmiş bir adamdı. Şinasi, *osmanlı lisanının sadeleştirilmesi* için çalışırken, Türkün halk lisan hazinesinden istifade lüzumunu da idrak etmişti. Bu suretle dil sahasında başlıyan *türkçülük, Ahmet Vefik* Efendi *(Res. 119)* gibi âlim sayılan kimselerin kavmî ve tarihî tetkiklerile emeklemeğe başladı. Bu lisanî ve ilmî türkçülüğün inkişafı, tabiatile türk milliyetçiliğini doğuracaktı.

İSTANBUL KARIŞIKLIKLARI

Bosna-Hersek ihtilâline eklenen *Bulgar kıyamı,* Bulgaristanın İstanbula yakınlığından ve "Bulgarlar İstanbulu yakacaklarmış„ gibi havadisin şuyuundan dolayı payitahtta çok endişe ve telâşı mucip olmuştu. O zamanın sadrazamı olan *Mahmut Nedim*

Paşa, Rusyaya fazla mümaşatile halkın nefretini celbetmiş bir adamdı. Hasım ve rakibi Mahmut Nedim Paşayı düşürüp sadrazam olmak istiyen *Mithat Paşa, (Res. 120)* yeni Osmanlıların fikir ve programlarını kabul etmişti ; Veliaht *Murat Efendi* de amcasını indirip biran evel tahta çıkmak emelinde idi. Mahmut Nedim zamanında *Rusya nüfuzu*, sarayda ve Babıalide çok artmış olduğundan *İngiliz siyaseti* de, liberal yeni Osmanlıları ve bunların adeta riyasetlerine geçen Mithat Paşayı tutuyordu. Bu muhtelif amillerin tesirile İstanbul medreselerindeki *softalar* Mahmut Nedim ve Şeyhülislâm aleyhine kıyam ettiler; bir kısım halk softalara iltihak etti. Bu hareket te yeniçeri kıyamlarını andırır; fakat *"Softalar kıyamı"* denilen bu vak'a esnasında kan dökülmedi. Mahmut Nedim ve arkasından Abdülâziz yuvarlandılar: Tahta *Murat V.* sadarete Mithat Paşa geçti (1876).

İLK OSMANLI MEŞRUTİYETİ: 1876 KANUNU ESASİSİ

Mithat Paşa hem sadrazam olmak, hem de yeni Osmanlıların programı mucibince Devleti Osmaniyeye *meşrutî bir idare* bahşetmek emelinde idi. Fakat kabine arkadaşları meşrutiyetin o kadar hararetli taraftarı değildiler. Zaten zayıf iradetli ve pek asabî olan *Murat V.* gayritabiî ahval içinde tahta çıkarken, aklını büsbütün oynatmıştı. Mithat Paşa, Muradı da halettirerek, meşrutiyet ilân edeceğine söz veren *Abdülhamit II.* yi tahta çıkardı (1876).

Abdülhamit, başta sözünü tutarak, Mithat Paşanın hazırladığı *Kanunu Esasiyi*, hükümdarın kuvvetini arttıracak surette, tadil ettirdikten sora, 23 Kânunuevel 1876 da, merasimle ilân ettirip ilk Osmanlı *Meb'usan Meclisini* toplattı *(Res. 121)*.

BALKANLARDA İSLAVLIK HAREKETİ, RUSYA İLE HARP

Kırım harbinden mağlûbiyetle çıkan Rusya İmparatorluğu, Paris Muahedesinin Karadeniz ve Boğazlara dair hükümlerile cenuba doğru yürümekten, yani Osmanlı memleketlerini istilâdan menedilmişti. Lâkin Kırım harbinden sora, *Alamanya - Fransa harbi* çıkmış (1870 - 1871) Fransa yenilmiş ve Paris Muahedesinin zamini olan devletlerden Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyeti mülkiyesine, iktisadî menfaatlerinden dolayı en çok taraftar olan bu devletin iktidar ve nüfuzu kırılmıştı; yani her muahede gibi Paris Mua-

hedesinin de mer'i kalabilmesi için aslî şart olan kuvvetler muvazenesi, Osmanlı Devleti aleyhine bozulmuştu. Rusya, bu fırsattan derhal istifade ederek, Paris Muahedesinin Karadenizde harp gemisi ve askerî tersane bulundurulmamasını natık maddelerini resmen *iptal* ettirdi (1871). Artık serbest kalan Rusya, tevakkufa uğrıyan Osmanlılar aleyhindeki hareketine yeniden başlıyabilmek için, Karadenizde kuvvetli bir donanma hazırlamağa başladı. Ayni zamanda, eski hıristiyanlık propagandasına yeni *ırkî kardaşlık*, *islavlık*, propagandasını da ilâve ederek, Balkanlarda ekseriyet teşkil eden Sırp, Karadağlı gibi hakikî İslavları ve *esasen Türk* olmalarına rağmen Rusların telkini ile kendilerini İslav sayan Boşnak ve Bulgarları, Osmanlı Hükûmeti aleyhine tahrike koyuldu. Bunların menfaatlerini temin yolunda Rusyanın İstanbul Elçisi Jeneral *İgnatiyef*, Babıaliyi mütemadi iğfal ve tazyika girişti. Hatta, Bulgarların Fener Patrikliğinden ayrı müstakil bir başpapazlık teşkil etmelerine de Babıalinin müsaadesini aldı.

Zaten millî hisleri artmış, millî fikirleri hayli inkişaf etmiş olan Balkan İslavları, Rusyadaki *İslav Birliği* komitelerinin tahrikleri, fikrî ve malî yardımlarile bir umumî ihtilâle hazırlanırken, Rusyanın çok kurnaz elçisi de İstanbulda padişahı ve hükûmet adamlarını, kandırmak ve uyutmakla meşguldü. İgnatiyef, İstanbuldaki elçilerin en nüfuzlusu olmuştu. Fransada *Napolyon III.* İmparatorluğu sukut edelidenberi, Fransanın nüfuzu pek eksilmişti; İngiltere ise şark işlerinde tek başına Rusyaya karşı çıkabilecek bir iktidarı haiz değildi. Alamanyanın başına geçen Prusya ile Alamanyadan atılan Avusturya, Rusyanın müttefiki olmuşlardı. Hasılı şark meydanında *Rusya yine tek kalmıştı.*

Siyasî vaziyetin böyle kendi lehine dönmesinden istifade eden Rusya Hükûmeti, evvelâ Hersek ve Bosnalıları, sora Bulgarları kıyam ettirip, Osmanlı Devletini bir hayli uğraştırdıktan sora, *Sırp ve Karadağ beyliklerini de Osmanlılar üzerine saldırttı.* Abdülâziz devrinde eyi hazırlanmış olan ordu Sırbistanı birkaç hafta içinde tamamen ezdi; Karadağlıları da hayli zedeledi; Hersek-Bosna kıyamını bastırdı; bulgar ihtilâlcilerini lüzumundan fazla bir şiddetle tedip etti. Bunun üzerine Rusya kendisi harekete geçti; harp ilânına bile lüzum görmeksizin *hududu tecavüz* ederek (1877 ilkbaharı) Tuna ya-

lılarında osmanlı ordusuna çattı[1]. Aylardanberi devam eden kavgalarla yorulmuş olmakla beraber, türk cevherini taşıyan ve miktarı takriben 230 bine baliğ olan Osmanlı Ordusu [2], Rusyanın asla ümit etmediği şiddetli bir mukavemet gösterdi. Rus ordusu miktarca osmanlı ordusuna mütefevvik olduktan [3] başka *Memleketeyn* (Eflak-Buğdan) Beyi de metbuu aleyhine Çarla ittifak ederek 20,000 lik ordusunu Ruslara ilâve eylemişti. Adetçe tefevvuklarına rağmen Rusyanın büyük kuvvetleri *Pilevne* nin çarçabuk kazılan toprak siperleri önünde, 5 ay kadar tevakkuf mecburiyetinde kaldılar. *Pilevne müdafaasile (Res.127)* harp san'atinde bir inkılâp yapan *Osman Paşa*, Rusyanın meşhur kumandanlarını püskürttü; ve Hassa kolordusu da dahil olmak üzere, hesapsız güzide askerlerini Pilevne önünde toprağa gömdü. Kafkasya taraflarında da osmanlı ordusu hayli muvaffakıyetli muharebeler verdi (Zivin ve Erzurum). Fakat nihayet, harbin son devresinde, Saray ve Babıali, kâfi bir metanet göstermediklerinden Ruslarla *Ayastefanos Musalâhası* sora bütün Avrupa büyük Devletlerile *Berlin Muahedesi* aktolundu (13 Temmuz 1878).

BERLİN MUAHEDESİ: OSMANLI DEVLETİNİN PARÇALANMASI

(1877 - 1878) *Osmanlı - Rus harbi* esnasında, Avrupa devletleri umumiyetle bitaraf kalmışlarsa da İngiltere ile Macaristan Osmanlıya, Alamanya İmparatorluğu ise Rusyaya muhabbet ve temayül göstermişlerdir. Harp nihayetinde iki muharip devlet arasında aktolunan Ayastefanos Muahedesile Rusya, Sırp ve Karadağ Devletlerini büyüttükten başka, Balkanlarda çok geniş bir Bulgaristan Beyliği de teşkil ettirerek Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıt'asındaki arazisini pek küçültmüş idi *(Harita. 8)*. Bütün bu islav devletleri hakikatte Rusyanın Balkanlara konmuş birer *ileri karakolları* mesabesinde olacağından Ayastefanos Mua-

[1] Tuna ağzında ve yalılarında o vaktin icaplarına göre müstahkem sayılabilecek Silistre, Rusçuk, Niyebolu gibi birçok osmanlı askerî mevkileri vardı *(Res. 122 - 126)*.

[2] Osmanlı Hükûmeti 500,000 kişiyi seferber etti ise de bunun bir kısmı Sırp, Karadağ, Bosna-Hersek ve Yunan hudutlarına terkedildiğinden rus ordusu karşısında ancak 226,000 insan ve 360 top bulundurabilmişti.

[3] Ruslar 564,000 kişi seferber etti; bunun 454 binini ve 1020 topu cepheye sevketti.

hedesile Çarlar İmparatorluğu Akdenize doğru muzafferane büyük bir adım atmış ve İstanbul ve Boğazları garptan kuşatmış oluyor; Anadolu tarafından da *Batum, Kars ve Bayazıt* mıntakalarını ilhak ederek *İskenderon* ve *Basra* ya doğru ilerliyordu.

İngiltere bu vaziyetten çok kuşkulandı; Avusturya-Macaristan da, Balkanlarda rakibi olan Rusyanın bu kadar ilerlemesini çekemiyordu. Nihayet Alamanyanın tavassutu ile Berlinde bir *kongre* aktolunup *(Res. 128)*, sulh şartlarının tekrar müzakeresine Rusyayı razı ettiler ve bu kongrede Berlin Muahedenamesi denilen vesika bütün Avrupa büyük devletleri tarafından imza edildi. *Berlin Muahedesi, Paris Muahedesinin yerine* kaim oluyordu.

Bu muahede ile Osmanlı Devleti, yine *parçalanıyordu: Sırbistan ve Karadağ* büyüyerek *müstakil birer devlet* oldular; ikiye münkasem olmakla beraber hayli geniş bir *Bulgaristan ihdas edildi.* (Bulgaristan prensi, Padişahın tâbii olacak ve Bulgaristanın *Rumelii Şarkî* denilen bir kısmı mümtaz bir eyalet teşkil edecekti). Basarabya ile Batum, Kars ve Ardahanı Rusya kendisine ilhak eyledi. Osmanlı Devletine *60 milyon altın lira kadar da harp tazminatı* yükletildi. Ancak Avrupa devletleri, para meselesinde işlerini pek sağlam tutmağı sevdiklerinden Osmanlının Rusyaya karşı taahhüt ettiği bu borcun, başka osmanlı borçlarına nazaran hususî bir takaddüm ve rüçhanı haiz olmıyacağına dair bir kayit ilâvesini de asla ihmal etmediler. Avusturya-Macaristan Devleti, harpten evel Rusya ile aktettiği bir itilâfa istinat ederek, Alamanyanın da siyasî yardımile Berlin Muahedesi mucibince *Bosna-Hersek eyaletini askerî işgali altına aldı.* İngiltere Devleti ise, Rusların Anadoluda ilerlemeleri takdirinde Osmanlı ülkesini müdafaa edeceğine dair, Osmanlı Devletile bir muahede aktetti ve gûya o havalide bir noktai istinat olmak üzere *Kıbrısı işgal eyledi.* Hasılı, Berlin Muahedesile Osmanlı İmparatorluğu büyük bir mikyasta parçalanmış oluyordu. Fransa da bu yağmadan hissesiz kalmamak için, İngiltere ve Alamanya ile uyuşarak *Tunusu zaptetti (1881).* İngilizler, Kıbrısla iktifa etmediler; *Mısırı da* askerî işgalleri altına aldılar (1882) *(Harita. 8).*

Berlin Muahedesinde, *hıristiyan tebaanın* sıyanet olunacağına, *Makedonyada* ve bir miktar hıristiyan ahalisi bulunan *Şarkî*

Anadolu vilâyetlerinde ıslahat icra edileceğine dair birkaç madde vardı. Bu maddeler, sefirlerin yine mütemadi müdahale ve iz'açlarını, ve bu maddelerden istifade emelinde bulunan Makedonyalı Sırp, Bulgar ve Rumlarla Ermenilerin mütevali kıyam ve hareketlerini intaç etti.

C. MEŞRUTİYET, İRTİCA VE İNHİLÂL DEVRİ

SULTAN HAMİT İDARESİ

İptida Meşrutiyetle ve Meclisi Meb'usanla başlıyan *Sultan Hamit idaresi,* pek çabuk *irticaî* bir mahiyet aldı: Meclisi dağıttı, Kanunu Esasiyi unutturdu. Hatta Kanunu Esasinin ilânında gayret ve inat gösteren Mithat Paşayı, adilâne olduğu çok şüpheli, fevkalâde bir mahkeme ile Abdülâzizin katlinde zimethal [1] addettirerek *Taif zindanına* attırdı.

Abdülhamidin irticaına, rus harbi eyi bir vesile teşkil etti. Harp kargaşalığı, mağlûbiyet ıstırapları arasında, Kanunu Esasiyi [2] ve Meclisi Meb'usanı düşünecek çok adam yoktu. İlk Osmanlı Meclisi Meb'usanı; önce vazifesini fena ifa etmemişti; Meb'uslar işi pek ciddî tuttular. Uzun ve tetkikli nutuklarla nazırları hayli hırpalıyorlardı. Nazırlar bu sıkı kontroldan tabiî pek memnun kalmıyorlarsa da vazifelerine itina mecburiyetini duyuyorlardı. Soraları iş karıştı: Bazı meb'uslar sarayla münasebete giriştiler; bazıları nazırlarla, umumî menfaatten ziyade şahsî menfaatlerini temin eder yolda uzlaşmalar yaptılar. Bu hal meclisin normal çalışmasına mâni oldu. *Gayrimüslim meb'uslar, İmparatorluğun umumî menafiine, kavmî menfaatlerini feda edemiyordu.* Harbin ilânı sıralarında meclis, siyasî ve hususile malî vaziyeti, gerey gibi nazara almadan heyecanlı bir hamiyet izharına kalkıştı; harbin vukuunu bu suretle *tacil* eylemişti.

[1] Abdülâziz hal'inden birkaç gün sora koldamarları kesilmek suretile ölmüştü. Buna bazıları intihar, bazıları katil dediler; mesele bugüne kadar tamamen tavazzuh etmiş değildir. Abdülhamit, Mithat Paşayı ve daha bazı kimseleri bu katilde zimethal diye Yıldızda mün'akit bir mahkemede mahkûm ettirmiştir.

[2] İlk Osmanlı Kanunu Esasisi, Fransa ve Belçika Kanunu Esasilerinden istifade tarikile birkaç kişi tarafından vücuda getirilmişti; bu kanun Meclisi Meb'usanın müzakeresine arzolunmamış, milletin tasvibine iktiran eylememişti. Osmanlı Devletinin hususiyetleri nazara alınmaksızın bütün kanunu esasilerde bulunan hükümleri ihtiva ediyordu.

Abdülhamit II. Kanunu Esasiyi resmen ilga etmedi; fakat ahkâmını da asla tatbik eylemedi. Tanzimat devrinin ve Avrupa devletleri resmî kefaletinin Osmanlı tamamiyetini muhafaza edemediği, son harple sabit olmuştu. Gayrimüslimlere vadedilen müsavat, ne filiyatta hakkile tatbik olunabilmiş, ne de ümit edildiği gibi gayrimüslimleri Osmanlı vahdetine girmeğe meylettirebilmişti. Tanzimatın en yüksek merhalesi olan Kanunu Esasî ve Meşrutiyetin ilânı, o sırada Bosna - Hersek ve Bulgaristan hıristiyanlarının hukukunu tevsi maksadile İstanbulda in'ikat eden *konferans (1876)* azasına hiçbir ciddî tesir yapmadı. Zaten hıristiyanların bir kısmı artık Osmanlı idaresinden ayrılmışlardı.

Yapılan teşebbüslerin muvaffak olmaması iş başında bulunanları, Tanzimat ve Meşrutiyet aleyhine temayül ettiriyordu; bu bir irtica demekti. Fakat Abdülhamit irticaının asıl sebebi, gerek kendisinin, gerekse iş başında bulunan ricalin, beylerin ve efendilerin, mutlak idareye karşı an'anevî merbutiyetleri ve *kontroldan hazzetmiyen tabiatleri* olmuştur. Dünyanın her tarafında ve herzaman hakimiyeti elde tutan zümreler, mutlak idareyi elden kaçırmak istemezler; ancak halk arasında tekevvün eden mukabil kuvvetlerdir ki onları uzlaşmağa icbar eder. Harpten yorgun ve bitkin çıkan osmanlı cemiyeti içinde Padişahın mutlakıyet idaresine karşı koyabilecek teşekkül etmiş bir kuvvet yoktu. Siyasî terbiyeleri daha ileri gitmiş olan hıristiyan tebaa ise, umumî bir ıslahattan ziyade, kendi kavimlerile meskûn mıntakalarda, *hususî ıslahat* yaptırarak biran evel İmparatorluktan *ayrılmağa* çalışıyorlardı. Avrupa devletleri de onlara yardım ediyordu.

Abdülhamit devrinin dahilî siyaseti, geniş ve muntazam bir *hafiye teşkilâtile* tebaanın her hareketini tecessüs ederek siyasî vak'alara imkân vermemek esasına müstenit idi. Hıristiyan tebaa Avrupa devletlerinden himaye ve yardım gördükleri cihetle müslüman tebaadan daha az bir tazyika maruzdu; buna karşı müslümanların en tabiî hürriyetleri bile tahdide uğratılmıştı. Evlenme ve sünnet cemiyetleri gibi en masum içtimalara dahi hafiyeler girerlerdi. Nazırlar bile kendi aralarında hususî görüşüp konuşmazlardı. Hafiyeler *jurnal* vermedikçe *maaş ve ihsana* hak kazanamıyacaklarından bir sürü yalan ve iftiralar uydururlar, *Yıldıza* arze-

derlerdi. Bu jurnalların verdiği malûmatla haklarında şüpheye düşülen eşhas, açık muhakeme edilmek şöyle dursun, eyice tetkikat dahi yapılmaksızın, uzak vilâyetlere, meselâ *Yemene, Fizana, Trabulusa sürülürdü.* Bu hafiye idaresi, büyücek şehirler halkını *daimî korku* içinde bulunduruyordu.

Söz ve yazı hürriyeti hiç kalmamıştı. Bazan en tabiî bir söze akla gelmedik manalar verilir, söyliyenin başı belâya uğratılırdı. Müspet ve mücerret ilimlere dair eserlerle aşk ve muhabbet, şiir ve hikâyelerinden başka bir şey yazılamazdı. Resmî ve gayriresmî bir hayli gazeteler vardı. Lâkin gazetelerin hepsi Padişahın ihsanile yaşar ve mevcut idareyi medih ve sena etmekten gayrı, siyasetle alâkalı yazılar dercedemezlerdi. Matbuat sıkı bir *sansür* altında idi. Bazan sansörün hazzetmediği bir makale, bir fıkra, hatta bir kelimeden bin mana çıkarılarak, muharririn, gazete sahibinin ve hatta sansörün ceza gördüğü olurdu. Sansör kendisi de ekseriyetle hafiye idi; yalnız resmî vazifesini ifa ile kalmaz, muharrirlerin fikrî temayüllerini jurnal etmeği bir "*vazifei ubudiyet*" bilirdi.

Abdülhamit, selefi Abdülâzizin başına gelenlerden ibret alarak, İstanbulun fikrî hareketlerini çok dikkatle takibe koyulmuştu. Şahsî masuniyetini muhafaza için Beşiktaş Sarayını bırakıp *Yıldız Köşküne* çekilmiş ve etrafına bir fırka asker muhafız tayin etmişti.

Bu devrin haricî siyasetinde esas, Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesindeki *iktisadî menfaatlerini azamî temin* ederek statükoyu muhafazaya çalışmaktı. Onun için ecnebilerin maden işletmek, demiryolu inşa etmek, rıhtım bina etmek, havagazile tenvirat yapmak ve saire gibi iktisadî teşebbüslere dair istedikleri *imtiyazlar* kolaylıkla verilirdi. Bu cihetle en mühim iktisadî işler, *ecnebi sermayedarların* ellerine geçiyordu. Bu imtiyaz meselelerinde saray ve devlet adamları, bunların akrabaları, mensupları ve ecnebi elçi, tercüman ve kâtipleri *rüşvet, kumüsyon ve temettü* hissesi almak suretile bir hayli para kazanıyorlardı.

XIX. asır başlarındanberi mütemadiyen sukut eden millî sanayi, Abdülhamit zamanında mahvolmak derecesine geldi; *mamul eşyanın hemen hepsi* osmanlı müstehliklerine artık Avrupa fabrikalarından geliyordu. Ticarette müslüman Osmanlıların hissesi pek az kalmıştı. Ziraî istihsallere bile

ecnebilerin el attıkları görülüyordu; *tütün işi* tamamen ecnebilerin kontrolü altına geçmişti.

Yıldız sarayı, Abdülmecit ve Abdülâziz zamanlarına nispetle daha *az müsrif* ve daha az *Sefih* idi. O devirlerde olduğu kadar istikrazlar aktolunmadı, aktolunanları da o derece çarçur edilmedi. Fakat çok fakir düşen halkın, 1877 harbinden sora malî kudreti büsbütün kırılmış vergi vermek iktidarı pek ziyade eksilmişti. Bu cihetle malî muvazenenin temini, muntazam bir bütçe yapılması ve hele böyle bir bütçenin tatbik edilmesi müşküldü. Bütçe açığı, maaş sahiplerinin, maaşları "tedahülde bırakılmak" ve Devletin müslim tebaadan olan dayinlerine borçları verilmemek veya geciktirilmekle, kapatılmak usulü tutuluyordu. Bu *idarei maslahata* bin entrika karışıyordu. *İltimaslılar,* yahut kâfi rüşvet verebilenler haklarını alabiliyorlar, hakkına ve Devletin adaletine güvenenler eli boş kalıyorlardı. İstanbulda ve vilâyetlerde Yıldıza *mensup* olanlar hem maaşlarını oldukça muntazam alırlar, hem de çabuk terfii rütbe ederlerdi. Hele saray muhafızı olan fırka zabitan ve efradı muntazam maaş aldıktan başka, mütemadi "İhsanı şahane" lerle de "taltif" edilirlerdi. Halbuki diğer memurların, asker ve zabitlerin senede dört, beş aylıkları "tedahülde" kalırdı.

ERMENİ, GİRİT VE MAKEDONYA MESELELERİ

Osmalı Devleti, Berlin Muahedesinde Ermenilerle meskûn vilâyetlerde *ıslahat* yapmayı deruhde etmişti. Ermenilerden bazıları oralarda yapılan ıslahatı kâfi görmediler. Müstakil bir hükûmet tesisi emeline kapıldılar, ve 1888 den itibaren *ihtilâlci komiteler* teşkil ederek, *Muş* havalisinde ihtilâl çıkardılar (1945). Hatta İstanbulda bile *bombalarla* bazı dairelere taarruz ettiler (1896). Abdülhamit Hükûmeti bu hareketleri şiddetle bastırdı ve Avrupa devletlerinin müdahalelerini de zararsızca bertaraf edebildi. Çünkü Ermenilerin millî hareketlerini kendi menfaatine de mugayir gören *Rusya,* bu meselede Babıaliye siyasî yardımda bulunmuştu [1].

Müslim ve gayrimüslim ahalisinin hemen hepsi rumca konuşan *Girit Adasının hıristiyan unsuru,* 1866 da Osmanlı

[1] Rusyanın idaresi altında bir hayli Ermeni vardı. Onların bazıları rus ihtilâl cemiyetlerine girerek Çarlık rejimi aleyhine hareket ediyorlardı; bazıları da o vasıta ile Rusyada muhtar veya müstakil bir Ermeni Devleti teşkiline çalışıyorlardı. Osmanlı ülkesine girip ihtilâl çıkaran Ermenilerin bir kısmı Rusyadan gelmişti.

idaresi aleyhine isyan çıkardı; bu isyan uzun ve çetin askerî hareketleri icap ettirmişti. Nihayet o zamanın sadrazamı Âli Paşa bizzat adaya gitti; Girit Rumlarına bir nevi *imtiyazlı idare* vererek isyanı yatıştırmıştı. Fakat adanın müslüman ve hıristiyan unsurları arasındaki münaferet ve mukatele de devam edip duruyordu. 1890 a doğru karışıklıklar arttı. 1897 de Yunanistandan bir müfreze gelip, *Giridin Yunanistana iltihakını* ilân etti [1]. Buna karşı Osmanlı İmparatorluğu da 18 Nisan 1897 de *Yunanistana ilânı harp* etti.

Bir ay kadar süren bu küçük harpte, *Ethem Paşa* nın kumanda ettiği osmanlı ordusu *Dömeke meydan muharebesinde* yunan ordusunu ezerek, Atinaya doğru ilerlemeğe başlayınca, Avrupa devletleri müdahale ettiler. Kazanılan zafer bu *müdahaleden* dolayı Osmanlılara pek az bir menfaat temin etti; harbin bütün kazancı ehemmiyetsiz bir hudut tashihi ile, 4 milyon lira kadar harp tazminatından ibaretti. Mağlûp Yunanlılar ise *Giridin muhtariyetini* ve Giride umumî vali olarak kıral hanedanına mensup bir prensin tayinini kazandılar.

Babıali, Berlin Muahedesinin bir maddesile, Osmanlı İmparatorluğunda kalan *Rumeli vilâyetlerinde*, Girit adası teşkilâtına benzer bazı tanzimat yapacağını taahhüt etmişti. Bulgarlar, Sırplar ve Rumlar, ırkdaşlarile meskûn Rumelide, hususile *Makedonya* vilâyetlerinde, *çeteler* teşkil ederek, oraların asayişini bozup, Berlin Muahedesinin bu maddesine istinaden ecnebi devletlerin müdahalelerini celbetmiye, ve binnetice buraları kendi memleketlerine *ilhak* eylemiye çalışıyorlardı. 1895 ten itibaren Makedonyada çete faaliyetleri artmıştı; Avrupa devletleri arasında birçok müzakereler oldu. Babıali valilerin fevkinde bir salâhiyetle *Hüseyin Hilmi* Paşayı umumî müfettiş gönderdi; ve ecnebi zabitlerin idaresi altında müslim ve gayrimüslimden mürekkep bir jandarma teşkilâtı yaptı. Bu ıslahatı kâfi görmiyen Avrupa devletleri, tehdit ile Babıaliye *kendileri tarafından tayin edilen* mülkî memurları ve malî müfettişleri de kabul ettirdiler (1905). Fakat çetelerin boğuşmaları devam ediyordu. Nihayet 1908 de Rusya İmparatoru ile İngiliz Kıralının *Reval mülâkatı*

---

[1] Bu sırada Osmanlı - Yunan harbine mâni olmak için İngiltere Fransa, Rusya ve İtalya, Giride donanma sevketmişlerse de bu müdahaleden bir netice çıkmamıştır.

üzerine Babıaliye bildirilen program; *Makedonyadan Osmanlı idaresinin tamamen kalkması*, mahiyetinde idi.

ABDÜLHAMİT DEVRİNİN SİYASÎ FİKRİYATI VE YENİ OSMANLILARIN İKİNCİ FAALİYETLERİ

Osmanlı Devlet adamları ve münevverleri nazarında tanzimat devrinin esas fikri, müslim ve gayrimüslim tebaaya hukukî müsavat ve refah temin ederek, bütün osmanlı tebaasını bir millet efradı gibi yekdiğerile *imtizaç* ettirmekti; bu takdirde tebaa ecnebi devletlerin himayesini istemekten müstağni olarak, İmparatorluktan ayrılıp muhtar veya müstakil devletler halinde teşekkül emelinden vazgeçecekti. Vakıalar, bu emeli tahakkuk ettiremedi; yani Tanzimat muvaffak olamadı. *Yeni Osmanlılar* bu muvaffakıyetsizliği, hükûmetin halk tarafından kontrolsuz idaresine hamlederek hürriyet ve meşrutiyet talebinde bulunmuşlardı, fakat ilân olunan Kanunu Esasî ve toplanan Meclisi Meb'usan da inhilâle mâni olamadı; Rus harbi esnasında hıristiyan tebaa osmanlılık idealine bağlılığını pek az gösterdi. İlk meşrutiyet devrindedir ki osmanlı memleketleri *en büyük bir taksime* uğradı. Hürriyet ve meşrutiyet fikrinin en hararetli taraftarları bile bu vak'alardan sora imanlarında sarsılarak, *tereddüde* uğramışlardı. İlk Yeni Osmanlıların gayelerinde bazı vuzuhsuzluklar vardı. İçlerinden bazıları islâm dinine, müslüman tebaaya, hatta bütün dünya müslümanlarına çok ehemmiyet vererek, Osmanlılık fikrine muarız mütalealarda bulunuyorlardı. *Osmanlılık idealinin* meşrutiyet rejimile de tahakkukuna imkân bulunmadığı vak'alarla tezahur edince, islâmlık ve *müslümanlar birliği fikrine* daha ziyade sarılındı. Ziya Paşa ve Namık Kemal, İstanbula döndükten, bahusus meşrutiyet tecrübesi muvaffakıyetsizliğe uğradıktan sora, müslim ve gayrimüslim tebaanın müsavatına müstenit bir meşrutiyet ile İmparatorluğu muhafazadan ziyade islâm halifeliğini haiz osmanlı padişahlığının, bütün dünya müslümanları kuvvetine dayanarak memleketi korumak *hayaline* saptılar. Bu fikir, Abdülhamit ve müşavirleri tarafından işlendi. Ve hatta tatbik olunmak istendi. Abdülhamit, dahilde ve hariçte müslümanlığa fazla ehemmiyet verir göründü.

Lâkin çok dağınık, maddî ve manevî medeniyet itibarile hıristiyan Avrupa kavimlerinden gerikalmış ve hemen hepsi o kavimlere mahkûm olmuş müslümanların, Osmanlı İmparatorluğunun bekasını teminde *ciddî bir muavenetleri olamazdı.*

Başta Fransızların, sora İngilizlerin istismara çalıştıkları *Hilâfet fikri*, Abdülhamit tarafından Osmanlı Devleti nef'ine kullanılmak istenildi ise de, Avrupa devletlerinin husumetini, dahilde gayrimüslim tebaanın ayrılmak arzularını teşditten başka bir şeye yaramadı.

Abdülhamit devrinin keyfî, muvaffakıyetsiz, şerefsiz ve sıkıcı idaresi osmanlı müslümanlarının bir kısım genç münevverlerini, *muhalefete* sevketmiştir. Bunlar da Yeni Osmanlılar —ikinci bir tabirle *Genç Türkler*— namını aldılar. Hafiye ve polislerin tecessüs ve takiplerine rağmen dahilde biraz teşkilât yapmağa ve ecnebi memleketlerinde serbest ve tenkitkâr gazeteler çıkarmağa muvaffak oldular; 1897 ye doğru, bu hareket, hayli ciddiyet kespetti. Osmanlı Hükûmeti, bunlarla epey uğraştı; bazan mülâyemet, bazan şiddetle bunların ortadan kalkmasına çok çalıştı; fakat tamamile muvaffak olamadı. Ermeni vak'aları, Girit ve Makedonya isyanları maliyenin bozukluğu, bilhassa *maaşların muntazam çıkmaması*, idarî bozukluklar, suiistimaller, iltimaslar ve saire Abdülhamit idaresine karşı, Genç Türklerin eline çok keskin tenkit ve taarruz silâhları veriyordu. Bir aralık Pariste bulunan Genç Türklerin bir kısmı ermeni ihtilâl komitelerile *uyuşarak*, garp devletlerinin müdahalesini talebe kadar vardılarsa da, diğer bir kısım Ermenilerle itilâfı ve müdahale talebini *reddetmişti*; bundan dolayı Avrupadaki Genç Türkler ikiye ayrılmışlardı (1900).

Avrupada bulunan ve propagandadan başka bir şey yapmak ellerinden gelmiyen Genç Türklerin programı *Mithat Paşa Kanunu Esasisini ihya* etmekte hulâsa olunabilirdi. Son zaman Avrupa tarihini tetkik etmeyen Genç Türkler, bu kanunun tatbikından ciddî bir faide çıkmamış olmasını, Padişahın istibdadı iade fikrine hamlediyorlardı ve muhtelif unsurlar halitası olan Osmanlı tebaasının XX. asır başlarında bile imtizaç edip bir millet teşkil etmesi hayaline hâlâ kapılıyorlardı. Yeni Osmanlıların Ermenilerle itilâfa ve ecnebi devletlerinin müdahalesini talebe muhalif olan kısmı, "*Terakki ve İttihat Cemiyeti*" namını almıştı.

Pariste bulunan ve üç beş kişiden ibaret olan bu "Terakki ve İttihat Cemiyeti" nin memleket dahilinde ciddî hiçbir tesiri yoktu.

12 Kânunusani 1905 te tahsilini ikmal eden Erkânı Harbiye Yüzbaşısı *Mustafa Kemal Bey (Res. 129)*, mevcut idareyi, daha mektepte iken tenkit ederek, Abdülhamidin dikkat ve husu-

metini celbetmişti. Mektepten çıktığı gün tevkif olunup günlerce Yıldızda ve Abdülhamidin işitebileceği bir vaziyette istiçvaptan ve aylarca mevkufiyetten sora *Suriye ordusuna* sürülmüştü. Orada fikrine uygun arkadaşlar buldu ve Teşrinievel 1906 da, Şamda idarenin değişmesini istihdaf eden hafi bir cemiyet kurdu; bu cemiyete "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*„ namını verdi. Cemiyetin faaliyetini Rumeliye de teşmil için, Mısır ve Yunanistan tarikile gizlice *Selâniğe* gitti; orada cemiyetin bir şubesini açtı. Bu şube Selânikte "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti„ namile tanıldı. Mustafa Kemal Beyin Selânikten tekrar Suriyeye avdete mecbur edilmesinden sora, tanınmış olduğu zannolunan bir unvandan istifade maksadile, Paristen gelen birinin teşviki üzerine bu isim yerine "Terakki ve İttihat„ unvanının istimali Selânikte tercih edildi. Bu cemiyetin Suriyenin bazı yerlerinde, *Berut* ve bilhassa *Yafa* ve *Kudüs* gibi şehirlerde daha çok *askerler arasında* şekillenmesi temin olunduktan sora Mustafa Kemal Bey, Kolağası olarak tekrar Makedonyaya gelmiş ve merkezi Selânikte bulunan Üçüncü ordu Müşiriyeti Erkânı Harbiyesine dahil olarak cemiyet içinde faaliyet göstermek fırsatını bulmuştur. *Bu faaliyet Meşrutiyetin ilânına kadar ve ondan sora da bir müddet devam etmiştir.* Mektepli münevver zabitler, erkânı harbiye zabitleri bu cemiyete giriyorlardı. Hususî vaziyeti yukarda zikrolunan Makedonyada tahşit edilmiş ordunun, genç ve münevver zabitleri arasında Cemiyete dahil olanlar çoktu. Daha soraları Cemiyetin isminde takdim, tehir yapılarak meşrutiyetin ilânı sıralarında "*İttihat ve Terakki Komitesi*„ unvanı şayi oldu. İttihat ve Terakki Komitesinin vücut bulmasında İmparatorluğun umumî vaziyeti ve Makedonyanın hususî vaziyeti mühim birer amil olmuştur. Makedonyanın Yıldız casuslarından bir dereceye kadar masun idaresi de bu teşkilâtın binnisbe serbest inkişaf ve faaliyetine müsait bir muhitti.

MAKEDONYADA BULUNAN III. ÜNCÜ ORDUNUN MEŞRUTİYET TALEBİ; İKİNCİ MEŞRUTİYET, ABDÜLHAMİDİN HAL'İ

Osmanlı idaresinin Makedonyadan ihracı, Reval mülâkatında Rusya ve İngiltere hükümdarları arasında takarrür edince, Makedonyada İttihat ve Terakki Komitesi açıktan açığa *isyan ederek* merkez ve şubeleri, Yıldıza ve Babıaliye telgraflar yağdırdılar ve 1876 Kanunu Esasisinin mer'iyetini, yani *meşrutî idarenin tatbikını talep ettiler.* Bu harekete mu-

kavemet edemiyeceğini anlıyan Sultan Hamit, iğfalkâr bir zihniyet ve maksatla, resmen mülga olmıyan Kanunu Esasinin tatbik olunacağını vait ve ilân etmek mecburiyetinde kaldı (24 Temmuz 1908); Meclisi Meb'usan toplandı, bu suretle Osmanlı imparatorluğunda *ikinci Meşrutiyet devresi* başladı.

İlk defa Vatan ve Hürriyet Cemiyetini tesis eden ve yukarda söylediğimiz gibi Selâniğe geldikten sora bilfiil Terakki ve İttihat içinde çalışan *Mustafa Kemal Bey, memlekette büyük ve radikal bir tebeddülün lüzumuna kaildi.* O varmak istediği hedefi daha o zaman tayin etmişti. Bunun için her şeyden evel meşrutiyet inkılâbını yapmış olan *ordunun aslî vazifesine avdet ederek* yakın tehlikelere maruz bulunan vatanın müdafaasına hazırlanması ve başka, bilhassa siyasî, hiçbir şeyle iştigal etmemesi fikrini ortaya koydu ve bunun müdafii oldu. Fakat kendisinin fikir ve kanaatleri İttihat ve Terakki Cemiyetinin başka reislerinin fikir ve kanaatlerile tevafuk etmedi. Mustafa Kemal Beye muhalif ve muarız olanlar, diyorlardı ki İttihat ve Terakkinin esas temeli ordudur; Mustafa Kemal Bey Cemiyeti bu temelden mahrum ederek yıkmak istiyor. Mustafa Kemal de diyordu ki, inkılâbı yapan teşekkülün esası ordudur; fakat bundan sora devleti idare etmekte ve vatanı muhafaza eylemekte temel olması lâzımgelen, doğrudan doğruya devleti muayyen siyaset dairesinde idareye muktedir unsurlardır. Bu unsurlar ordu mensupları ve bahusus ordunun bütün kademeleri arasında münakaşa kabul eder bir sıfat ve mahiyet alamaz ve almamalıdır. Yoksa *idarede intizam, orduda dissiplin, memlekette, sükûn temin etmenin imkânı bulunmaz.* Mustafa Kemalin bu noktai nazarda ısrarını icap ettiren diğer bir cihet te vardı ve o da şudur: Hakikaten herhangi bir kahramanlık eseri göstermiş olan herhangi bir zabit devlet idaresinde vasıfları ne olursa olsun, herhangi bir devlet adamını kendinden küçük görüyordu. Bunun, *memlekette ve orduda anarşi* ifade ettiğinde esasen şüphe etmemek tabiî idi. Halbuki Reval mülâkatı neticesini bertaraf edecek olan tedbir, elbette bu anarşinin bir komite menfaati namına devlet otoritesini kıracak surette idamesi olamazdı.

Bu yolda birçok mücadelelerden sora Mustafa Kemal artık manasız bir mahiyet alan, ve neticesi gelmiyen ve gel-

miyecek olan günlük politika cereyanlarından çekilerek asıl felâketlere karşı her türlü çare ve tedbirin esası olan türk ordusu içinde *asker olarak kalmayı* tercih etti.

Askerin siyasetten ayrılması hakikî lüzumuna muarız olanlar, bunda isabetsizliklerini görmek için çok beklemediler. Filhakika, İstanbulda meşrutiyet muhafızı diye, meşrutiyet timsali Meclisi Meb'usan etrafında bırakılan, hatta Rumelili, kıt'alar, *Halifenin taassup aleti olmakta* gecikmediler. Derhal din namına, hürriyetperverleri İstanbulda boğazlamağa başladılar (13 Nisan 1909). İstanbulda kanlı bir facia oldu. "*31 Mart hâdisesi*„ denilen bu kanlı hâdise üzerine Selânikte bazı zabitler arasında bir hassasiyet başladı. O tarihte Makedonya Ordusu Kumandanı Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa idi. Gerek *Mahmut Şevket Paşa* ve gerek diğer kumandanlarda hiçbir teşebbüs fikri görülmüyordu. Selânikte Redif Fırkası Erkânı Harbi bulunan *Mustafa Kemal Bey*, bu fırkanın kumandanı *Hüsnü Paşa* namında bir zatı, Mahmut Şevket Paşa nezdine gidip onu faaliyete getirmeğe teşvik etti. Ayni zamanda kendisi de ordu Erkânı Harbiyesine gitti ve oradaki rüesayı İstanbula bir kuvvet sevkederek *isyanı bastırmak* lüzumuna ikna etti; kendisi gidecek olan kuvvetin *Erkânı Harp Reisliğini* deruhde etti. Gidecek olan kuvvetlerin kadrosunu tespit eyledi ve onun hazırlığına başlandı. Bu kuvvete Hüsnü Paşanın kumanda etmesini rica etti. Bizzat Mahmut Şevket Paşa ile de görüşerek noktai nazarlarını kabul ettirdi. Edirneden bir fırka kadar kuvvetin Makedonya kuvvetile birleşmek üzere tahriki için *Edirne kumandanlarile* de muhabere edilerek o da temin edildi. Bu suretle "*Hareket Ordusu*„ namını alan kuvvet Hüsnü Paşanın kumandası altında İstanbul surlarına dayandı. Bundan soradır ki Mahmut Şevket Paşa İstanbul üzerine hareketin muvaffakıyetle vukubulduğunu görerek, kendisi de Selânikten kalkıp Hareket Ordusuna iltihak etti.

Hareket Ordusu meşrutiyete karşı kıyam edenleri mağlûp ederek, *İstanbulu mürtecilerden temizledi*; bu hâdisede alâkası tespit olunan *Abdülhamit II. yi de haledip yerine Mehmet V. i geçirtti.*

BULGAR, GİRİT VE BOSNA - HERSEK MESELELERİ; TRABULUSGARBIN İTALYA TARAFINDAN İLHAKI VE BALKAN HARBİ

Osmanlı Devletinde meşrutî idarenin takarrürü ile beraber, Giritliler Yunanistana *iltihak* etmek istediler. Bulgaristan Şarkî Rumeliyi kendisine rapt ve *müstakil kırallığını* ilân etti. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu hukukan yalnız işgali askeresi altında bulunup, filen bir vilâyeti hükmüne geçen Bosna ve Herseği resmen *ilhak* etti (1908).

Berlin Muahedesi aktolunurken Osmanlı İmparatorluğundan bir şey koparmamış olan *İtalya,* ötedenberi Trabulusgarbı istilâ emelinde idi. Abdülhamit zamanında birkaç defa buraya asker çıkaracağından korkulmuştu. Osmanlı Devletinin buhranını o da fırsat ittihaz ederek, *Trabulusgarba* bir donanma ile bir ordu sevk ve orasını işgale teşebbüs etti (1911). Trabulusgarptaki osmanlı askerî fırkası zayıf idise de, İstanbuldan muktedir bir hayli genç erkânı harp zabitleri giderek Trabulus, Bingazi ve Dernede müdafaayı tanzim ve idare ettiler. *Binbaşı Mustafa Kemal Bey(Res. 130) de* mütenekkiren (Gazete muhabiri Şerif Bey vesikasile) Mısır üzerinden Afrikaya girdi ve *Derne kuvvetleri kumandanlığını* deruhde etti. İtalya, Trabulusun sahil şehirlerini, donanma topları himayesinde zaptederek muhafazaya muktedir olabiliyor idise de içerlere doğru ilerliyemiyordu.

Osmanlı Meşrutiyet Hükûmeti Trabulusgarp meselesile meşgul iken, İmparatorluk aleyhine *Balkan İttifakı* aktolundu. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunan Devletleri Osmanlı aleyhine uyuşmuşlardı; maksatları osmanlı hakimiyetini Avrupadan atarak, balkanlardaki osmanlı vilâyetlerini aralarında paylaşmaktı. Bu yeni vaziyetin tahaddüsü üzerine Osmanlı Hükûmeti İtalya ile *Uşi Muahedesini* (Teşrinievel 1912) aktedip *Trabulusu terketmekten* başka çare bulamadı.

Balkanlı müttefiklerle Osmanlı Devleti arasında açılan harp, başta osmanlı ordularının mağlûbiyeti ile hitam buldu; Bulgarlar Çatalca hattına kadar ilerlemişlerdi (Teşrinisani 1912) [1].

Bingazide bulunan *Binbaşı Mustafa Kemal Bey,* vatanın

[1] Balkan harbinde Osmanlı Devletinin seferber ordusu 598,000 ve müttefik Balkanlıların seferber orduları mecmuu 568,000 idi. Osmanlı ordusu *fena idare edilmek yüzünden* adetçe ve kuvvei maneviyece tefevvukuna rağmen mağlûp olmuştur.

uğradığı bu felâketlerin ancak bir kısmını haber alabildi ve derhal Avrupa tarikile Romanya üzerinden İstanbula geldi. Zaten Afrikada yapılacak bir şey kalmamıştı. Vaziyeti işittiğinden daha fena buldu; bununla beraber muharip orduda hizmet istedi. Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetinin Harekât Şubesi Müdürlüğüne tayin ettiler.

Osmanlıdan kalan Rumeli vilâyetlerinin taksiminde müttefikler uyuşamadılar, Bulgarlarla Sırplar ve Yunanlılar arasında bir harp açıldı. Bundan istifade eden osmanlı ordusu, ilerleyip *Edirneyi istirdat* etti.

Edirne üzerine ileri harekette, Bulayır Kolordusunu, Erkânıharbiye Reisi sıfatile tanzim ve idare eden Binbaşı Mustafa Kemal Beydi. Edirneye ilk giren kıt'a, bu kolordunun süvari livası idi. Mustafa Kemal Bey, Mürettep Kuvvetin Erkânıharbiye Reisi iken, *Çanakkale Boğazının müdafaası şartlarını tetkike* de fırsat bulmuştu. Cihan Harbinde büyük muvaffakıyetler elde ettiği zaman bu tetkiklerin faydası olacaktır. Nihayet *Şarkî Trakya Osmanlı Devletinde kalmak ve başka Rumeli vilâyetleri Balkanlılara terkolunmak üzere sulh aktedildi* (1913 ve 1914 İstanbul ve Atina Muahedeleri).

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE BAŞLICA DAHİLÎ VAK'ALAR

Kanunu Esasî ilân olunup meşrutî idare takarrür edince, bu kadar haricî gailelere rağmen meşrutiyet hükûmeti bazı ıslahat yapmak teşebbüsünde bulundu. Kanunu Esasiyi, padişahın hukukunu tenkis ve ahalinin hukukunu tezyit edecek surette tadil etti. Maarif işlerine ehemmiyet verdi; Avrupaya çokça talebe gönderdi; medreselerin tanzimine çalıştı. Malî ve adlî ıslahat için *Avrupalı mütehassıslar* aldı. Fakat ciddî bir iş yapamadı. Hele malî siyasetinde, bir müddettir içtinaba çalışılan *istıkrazla geçinmek* usulünü ele alarak, zaten tahammül olunmaz bir dereceye gelen faiz yükünü daha ziyade ağırlaştırıyordu.

Meşrutiyet devrinin dahilî siyasetinde en çok göze çarpan vak'alar Meb'usan Meclisinde ve içtimaî muhitte pek hâd bir şekil almış olan *fırka kavgalarıdır.* Esası Türk-Osmanlılardan müteşekkel *İttihat ve Terakki* Fırkası, gayritürk müslümanlarla, gayrimüslimleri fazla ihtiva eden *İtilâf ve Hürriyet* Fırkasile ve Rum, Ermeni, Arap, Arnavut *millî fır-*

kalarile mütemadiyen çarpıştı. Bu mücadelelere ordu dahi müdahale ettiriliyordu. Bu suretle *ordunun siyasete karışması* gibi çok zararlı bir çığır açılmıştı. Kavimler arasındaki nizalar, meclis duvarlarından harice çıkarak, *Arnavut, Ermeni, Arap ve hatta Kürt meseleleri* tahaddüs etti. İttihat ve Terakki Hükûmeti Arnavutlar ve Ermenilere karşı asker sevkine lüzum gördü; Ermeni kıyamlarını, çok şiddetle teskin etti. Arapların istiklâl ve müdahale talep eden reisleri de cezalandırıldı. Fakat bu meseleler de tamamen hallolunamadı.

Görülüyor ki İmparatorlukta ikinci defa meşrutiyetin ilânile bütün tebaaya siyasî hukuk verilmiş olmasına rağmen, muhtelif kavimlerin uyuşup imtizaç ederek bir Osmanlı milleti teşkiline çalışmaları şöyle dursun, aradaki niza ve münaferetler artmış ve meşrutiyet devrine kadar millî iddiaları az olan müslüman gayritürkler dahi *milliyete müstenit istiklâl davasına* girişmişler ve hatta filî hareketlere bile geçmişlerdi (1912).

TÜRK MİLLİYET FİKRİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ

İkinci Meşrutiyetin ilânında amil olan İttihat ve Terakki Komitesi, bütün bu vak'alardan ve alelhusus Balkan Harbinden sora osmanlı tebaası olan müslim ve gayrimüslim kavimlerin osmanlılık camiası içinde uyuşup yaşaması *imkânsızlığını,* nihayet idrak edebildi.

Vakıâ Abdülhamit saltanatının son zamanlarına doğru, bu imkânsızlığı görüp gösteren ve Osmanlı Devletinin esasî unsuru olan *türklüğe ehemmiyet verilmesi* lâzımgeldiğini söyliyen bazı kimseler yok değildi. Fakat Mithat Paşa Kanunu Esasisinin her hastalığı tedavi eder bir devayi kül olduğuna iman getirilen o zamanlarda, bu cılız seslere hiç te aldıran yoktu. Abdülhamit, islâmları birleştirmek hulyasına dalmış olduğundan siyasî değil edebî ve ilmî sahalarda bile türklükten ve türkçülükten bahsedenlere buğzederdi; türk tarihine, türk lisaniyatına ait bahislerin bile yazılıp neşrolunmasını *menetmişti.*

Balkan bozgunluğundan, ve bir aralık müttefikleri olan ermeni komitelerinin fazla taleplerde bulunup silâha dahi müracaat etmelerinden, nihayet Arnavut, Arap ve Kürt gibi müslüman kavimlerin bile millî davalar peşine düşmelerinden sora, İttihat ve Terakki Cemiyeti, *türkçülük fikrine* de ku-

lak asmıya başladı. Hatta kendi içinden bazı kimseleri bu nazariyenin işlenmesine memur etti. Fakat türkçülük idealini ciddî ve alenî bir surette *benimsemekten ürktü.* Hâlâ Türk olmıyan müslümanlarla uyuşmak ümit ve hayalinde idi. Osmanlılık idealinin tahakkuk edemediğini, birçok zayiatla, gördükten sora, Sultan Hamidin islâm siyasetine başvurdu. Meselâ Halife dediği *Mehmet V.* i, Arnavutlar arasına götürüp bazı *dinî merasimle* Arnavutları avlamak istedi, fakat bir şey elde edemedi. İslâm siyasetine doğru böyle yalpalar yaparken, osmanlılık siyasetini de büsbütün inkâr etmiyordu; İttihat ve Terakki Cemiyetini idare eden merkez meclislerinde İmparatorluğun sukutuna kadar Araplar, Rumlar, Ermeniler, Ulahlar azalıkta bulundular. Hasılı İttihat ve Terakki esassız bir oportünism *(idarei maslahat)* siyasetine kapılarak veçhesini kat'î bir surette tayin edemedi.

Kavimleri idarede böyle bocalıyan İttihat ve Terakki hükûmetleri *din siyasetine* de vuzuh ve sarahat vermek kudretini gösteremedi; bir taraftan *lâik* denilebilecek bazı teşebbüslerde bulunurken, diğer taraftan bazı halk tabakalarının *dinî taassubunu okşayan* icraattan da geridurmuyordu. Arasıra kadınların tuvaletlerine, şehir kisvelerine dair emirler ısdar eder dururdu. Şeyhülislâmın nazırlar arasında sadrazamı takip eden pek yüksek bir mevkii vardı; medreselerin bazı ıslahatla takviyesi tasavvur olunmuştu. Teşri salâhiyeti Meb'usan Meclisinde olmakla beraber, hâlâ *fetvalara bir kıymet* verilmekte idi. Hasılı bu meselede dahi "idarei maslahat" esastı.

Malûmat ve tecrübenin fıkdanından, osmanlı memleketlerile Avrupanın ahvaline ve dünyanın tekâmül cereyanlarına vukufsuzluktan neş'et eden bu tezebzüp, İttihat ve Terakkinin ciddî bir iş görmesine mânidi. Hele *iktisadî ve malî* meselelerde, *sırf ampirik* (ilme müstenit olmıyan amelî) sureti haller aranarak, iktisadî ve malî vaziyet, Abdülhamit zamanından daha fena bir hale getirilmişti. İşte bu ve buna mümasil sebeplerledir ki İmparatorluğun İkinci Meşrutiyet devri de, ciddî bir semere bırakmadan, tarihe karışıp gidecektir.

CİHAN HARBİ Meşrutiyetin ilânını müteakıp, Osmanlı Devletinin beyneddüvel sahadaki vaziyeti birdenbire değişmişti. Abdülhamidin son zamanlarda çok temayül gösterdiği *alaman siyasetinin* İstanbulda tesir ve nüfuzu

eksilmiş, Genç Türkler, İngiltere ve Fransaya heyecanlı muhabbet izharına başlamış olduklarından, İngilizler de İttihat ve Terakkiye iptida biraz güleryüz gösterdiler; ve hatta *Reval programının tatbikını tehir ettiler.* Fakat vaziyet pek çabuk değişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Alamanlarla dostlaştı. Balkan Harbinde Balkanlıları İtilâf Devletleri, yani İngiltere, Fransa ve Rusya tutuyordu; Osmanlılara ise İttifakı Müsellesin temeli olan Alamanya ile Avusturya muhabbet ve teveccüh gösteriyordu. Balkan Harbi (1912), iki sene sora patlıyacak *Cihan Harbinin adeta öncü müsademesi* gibi bir şey oldu.

Çok geçmeden, *İttifakı Müsellesle* (Alamanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) *İtilâfı Müselles* (Fransa, Rusya, İngiltere) *arasında harp açıldı (1914).* Harbin ilânı sırasında İtalya bitaraflığını bildirerek Müttefiklerden ayrıldığı gibi, bir müddet sora da İtilâfı Müsellesle ittifak aktetti. Alamanyaya askerî mukavele ile bağlı bulunan Romanya Kırallığı da İtalyayı taklit eyledi. *Osmanlı İmparatorluğu, Alamanya ile bir ittifakname imzalıyarak, harbe dahil oldu (T. Sani 1914).*

Büyük Harbe başlanacağı sırada osmanlı ordusu henüz Balkan Harbinin yorgunluklarından dinlenmemiş ve getirilen Alaman Islahat Heyetile (Liman von Sanders Heyeti) birlikte çizilen geniş ıslahat programını tamamen tatbika vakit bulamamıştı. Ancak kumandanlar gençleştirilmiş ve askerî bilgi müesseseleri alaman muallimlerle kuvvetlendirilmişti.

Büyük Harbin iptidasında, Osmanlı Hükûmeti, bütün Avrupaya sirayet edecek olan bu harbe coğrafî ve siyasî vaziyetinden dolayı seyirci kalamıyacağını düşünerek *Ağustos 1914 te, seferberlik ilân etmişti.* Dört ordu halinde seferber edilen osmanlı kuvvetlerinden I. inci ve II. inci Orduların payitaht ile Trakya ve Boğazlar mıntakasına III. üncü Ordunun Kafkas ve İran hudutlarına IV. üncü Ordunun Mısır hududuna karşı toplanması kararlaştırılmıştı.

Osmanlı ordularının insan membaları kâfi idi ise de hayvan ve malzemece noksanları vardı. Seferberlik iptidasında 640,000 kadar insanla 228,000 kadar hayvan toplanmıştı, ordunun 1247 seyyar topu ve 520 kale topu vardı.

Donanmaya gelince, osmanlı donanması çok zayıftı. İngiltere ve Fransaya yeni ısmarlanan büyük ve küçük gemiler, harp çıkınca o devletler tarafından *zaptolunmuştu.* Harp

iptidalarında Çanakkale Boğazından geçip Marmaraya sığınan Alamanların "*Göben*„ ve "*Breslau*„ zırhlıları devletçe satınalındı ise de, yine Karadenizde bile bahrî osmanlı hakimiyeti temin olunamamıştı.

Bu vaziyete göre, harbe girmekte *acele etmek doğru değildi;* o esnalarda Sofyada Ataşemiliter bulunan Kaymakam *Mustafa Kemal Bey,* harbin seyrini büyük bir alâka ile takip ediyor ve icap edenlere *teenni tavsiyesinde bulunuyordu.* Fakat 1914 senesi Teşrinieveli nihayetlerinde Müttefiklerin şark ve garp cephelerindeki vaziyetleri fenalaşmıştı. Alamanlar herne olursa olsun, osmanlı ordusunu harbe sokarak, bozuk vaziyetlerini düzeltmek istiyorlardı. "Göben„ kumandanı olup osmanlı hizmetine giren alaman amiralı, Alaman Islah Heyeti ve kendisini bunların nüfuzuna kaptırmış olan Osmanlı Harbiye Nazırı *Enver Paşa,* bir an evel harbe girmek taraftarı idiler. *Ruslar* da Büyük Harpten istifade ile müsait bir zamanda İstanbul civarına asker çıkararak, *Boğazları elde etmek,* bu suretle tarihî gayelerine ermek emelinde bulunuyorlardı.

Karadenizde rus ve osmanlı donanmaları arasında çıkan bir hâdise *(29 Teşrinievel 1914),* osmanlı rus ordularını filen harbe sokmuş oldu.

Osmanlı menfaati noktai nazarından, *harp muvafık bir zamanda başlamış değildi.* Mustafa Kemal Bey, raporlarile bu mühim tarihî noktayı tespit etmiştir.

İtilâfın Müttehit Amerika Devletlerile daha birtakım büyük, küçük devletleri ittifakına almasından dolayı *cihanın hemen her tarafında, karada, denizde ve havada* birçok muharebe ve musademeleri intaç eden bu büyük harp dört sene kadar sürdü; ve *Cihan Harbi* namını aldı.

Cihan Harbinde, İtilâfı Müsellese dahil Rusya, Romanya ve Sırbistan orduları mağlûp düşerek saftan hariç kaldılarsa da, nihayet İttifakı Müselles mağlûp oldu. Alamanyanın müttefiki bulunan Osmanlı Devleti, *Çanakkale Boğazını,* cihanı hayrete düşüren bir fedakârlıkla müdafaa ederek dünyanın en büyük donanmaları olan ingiliz ve fransız filolarını Boğazdan *sokmadığı* gibi, karadan hücum eden İngiliz, Avustralya, Yeni Zelânt ve Fransa ordularını da *münhezim* ederek denize attı (1915).

Harbin ta başlangıcında Sofya Ataşemiliteri Kaymakam Mustafa Kemal Bey, Başkumandanlıktan faal bir vazife istemişti.

O zamanlar muvafakat cevabi verilmemişti. Nihayet Tekirdağında teşekkül edecek mevhum bir fırkaya kumandan tayin ettiler; Mustafa Kemal, orada bir ay içinde güzide bir fırka hazırladı: *19 uncu Fırka.* Bir müddet sora bu fırkaya daha bir kısım kuvvetler ilâve ederek Seddülbahir, Arıburnu, Anafartalar ve Ece limanını ihtiva eden Maydos mıntakasının müdafaasını ona verdiler; sora biraz geriye çektiler. Lâkin İtilâf Devletleri Gelibolu Yarımadasına kuvvetler çıkardıkları zaman (13 Nisan 1915) *Mustafa Kemal, kendi insiyatifile derhal Arıburnu mıntakasına yetişerek taarruz ve düşmanı sahilde tespit etti.* Yarımadanın tahliyesine kadar düşmanın ilerlemek için yaptığı müteaddit taarruzlar, şiddetli hücumlar hep akamete mahkûm kaldı; düşman kuvvetleri, yapışıp kaldıkları Arıburnunun yalçın yamaçlarından ileriye bir adım bile atamadılar. Türk cephesini yandan, Anafartalardan çevirmek için çıkan *yüz bin kişilik Kiçner ordusu da karşısında Mustafa Kemali buldu.* Anafartalar Kumandanı *Miralay Mustafa Kemal Bey*, 26, 27, 28 Ağustos günleri *Suvla* limanı istikametinde, *Conkbayırında ve Kocatepede yaptığı şanlı taarruzlarla Kiçner ordusunu da mağlûp etti (Res. 131-134)* ve ordumuzun vaziyetini bir kere daha tehlikeden kurtardı. Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası ta kalbinin üzerine gelmiş iken, cebindeki saati parçalanmasile hayatı kurtulmuştu; Türkün talii onu muhafaza etmişti.

Türk ordusunun Gelibolu Yarımadasında dünyanın en muntazam ve mükemmel ordularına karşı gösterdiği kahramanca mukavemet ve onları ricate mecbur ederek kazandığı *büyük zafer*, türk neferinin ve türk milletinin fıtrî fedakârlığını ve yüksek hasletlerini en eyi anlıyan ve ondan istifade etmesini bilen Mustafa Kemalin *eşsiz dehası* sayesinde olmuştur.

Mustafa Kemal Çanakkale müdafaasile İmparatorluğun payitahtını istilâdan kurtardı. Rusyanın inhizam ve ihtilâline hakikî amil oldu: Boğazlar yolile müttefiklerine iltisak peyda edemiyen Rusya, bundan sora askerinin kesretine rağmen teçhizatsızlıktan ricate başlamış ve nihayet tamamen münhezim olmuştu. Bu iki inhizamdır ki, *Rusyada komünist ihtilâlini tevlit etti.*

Çanakkale Boğazını kurtaran Mustafa Kemal, *Şark cephesinde* Rusların zaptetmiş olduğu Bitlisi ve Muşu, Rusları mağ-

lûp ederek *gerialdı* ve onların bu istikametlerden Anadolu içlerine yürümelerini menetti ve Mirlivalığa terfi olundu. Erzurum cephesinde bulunan ordu, bizzat Enver Paşanın kumandasında tedbirsizce sevk ve idare yüzünden mağlûp ve perişan olmuştu. Kezalik *Süveyş* Kanalını geçerek Mısıra dahil olmak hulyasile hareket eden *Cemal Paşa* ordusu da büyük hezimete duçar oldu. Bu iki kumandanın (Enver ve Cemal Paşalar) mucip olduğu felâketler nihayatine kadar *telâfi olunamadı.*

Bununla beraber osmanlı orduları, bu orduların temelini teşkil eden türk milleti *dört sene süren Cihan Harbinin* muhtelif cephelerinde muktedir kumandanlar idaresi altında bulundukça, dünyaya hayret veren bir mukavemet ve kudret gösterdiler. Yalnız ana vatanda değil, *Galiçya, Romanya* gibi uzak cephelerde de Müttefiklerinin imdadına koştular. Ve oralarda kanlarını akıtarak mertliklerinin icabını yaptılar. Osmanlı Karargâhı Umumisi Alamanların emri altında gibi idi: Osmanlı ordusunun mühim kuvvetleri hariçte ve uzak cephelerde kurban edildi; Alamanlar yalnız kendi maksat ve emellerinin husulüne baktılar ve ana vatanımızın müdafaasını zâfa uğrattılar. Kanal ve Sarıkamış faciaları da alaman maksadına hadim büyük hatalardandır. Bu hatalara rağmen, osmanlı ordusu bütün cephelerde kahramanca çarpışmıştır. Çanakkale Boğazı harikalarından başka, Irakın kızgın çöllerinde, her türlü harp vasıtalarının yoksulluğu içinde uğraşan 3000 kadar silâhlı Türk, 12000 kişilik bir *ingiliz kuvvetini Kûtülemarede esir aldı.*

Cihan Harbinde Osmanlı Devleti, *4 milyona karip* askeri seferber ederek bunun hemen bir buçuk milyonunu cephelerde bulundurabilmişti. *Yani türk tarihinin en büyük ve muntazam bir ordusunu çıkarmıştı.* Harp esnasında Osmanlıların zayiatı *bir buçuk milyonu* bulmuştur [1]. Osmanlı tarihinin şimdiye kadar bahsolunan vakayii eyice teemmül olunursa, bu muvaffakıyetin fevkalâdeliği anlaşılır ve türk milletinin nekadar hayrete şayan bir *hayatiyeti haiz* olduğu iftiharla görülür. *Bu hayatiyetin kaynağı, türk milletinin 120 asırlık tarihî varlığıdır.*

[1] Osmanlı ordusuna karşı Ruslar 350,000, İngilizler 750,000, Fransızlar 150,000 kişi yani bütün İtilâf Devletleri 1,250,000 kişi sevketmişlerdir.

ALAMANYANIN CİHAN HARBİ ESNASINDA HİLÂFET FİKRİNDEN İSTİFADE ETMEK ARZUSU

Alamanya Devleti Büyük Harp esnasında, müttefiki Sultanın, Halifelik sıfatından istifade etmek arzusunda bulundu: Halife namına birtakım *fetva ve beyannameler* yazdırıp, muhtelif müslüman lisanlarına tercüme ettirerek, bütün dünya müslümanlarına dağıttırdı. Müslümanların çoğu, İtilâf Devletlerinin tebaası olduğundan, bu manevî silâhla onları metbu devletlerinin aleyhine çevirmek, harbe iştirakten menetmek ve hatta kıyam ve ihtilâllere teşvik eylemek istiyordu. Fetva ve beyannamelere *pek kulak asan bulunmadı*. İngiliz ve Fransıza tâbi Hint, Cezayir, Tunus ve sair müslüman memleketlerinin ulema denilen adamları hâkimlerinin emrile, derhal bu fetva ve beyannameleri iptal edecek ayni kıratta bir sürü fetva, beyanname ve risaleler de kendileri yazıp neşrettiler. *Hindin, Cezayirin ve Tunusun müslüman askerleri* hiçbir dinî ıstırap duymadan, Halifenin memleketlerine taarruz ve ordularına hücum ettiler. Hatta Osmanlıya doğrudan doğruya tâbi olan müslümanlar, bilhassa Araplar, Hilâfete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler. Bunların başında Peygamber sülâlesinden geldiğini iddia eden *Mekke Şerifi* ve oğulları da vardı.

Bu vakıa, pek açık ve kat'î olarak gösterdi ki, hilâfet fikrinin bütün müslümanlar hayatında artık *bir kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır*; ötedenberi Osmanlı Devletinin ciddî bir işine yaramıyan bu silâh, artık terkedilmesi lâzımgelen beyhude ve zararlı bir ağırlıktan ibarettir.

SEVR MUAHEDESİ VE OSMANLI DEVLETİNİN SON PARÇALANMASI

Büyük Harbe hitam veren muahedeler Paris civarında aktolundu. İtilâf Devletlerile Osmanlı Sultanının murahhasları arasındaki muahedename, Parise pek yakın *Sevr kasabasında* müzakere olunup imzalandı (10 Ağustos 1920).

Sevr Muahedesine, *Mondros Mütarekesi* takaddüm etmişti (30 Teşrinievel 1918); bu mütareke ile İtilâf Devletlerinin İstanbulu işgal etmelerine *(Res. 135)* ve osmanlı ülkesinin mühim askerî noktalarını tutmalarına, Sultan Hükûmeti müsaade eylemişti. Bu mütareke ahkâmını derhal tatbik ederek osmanlı memleketlerini, askerlerinin emri altında bulundurduklarını zanneden

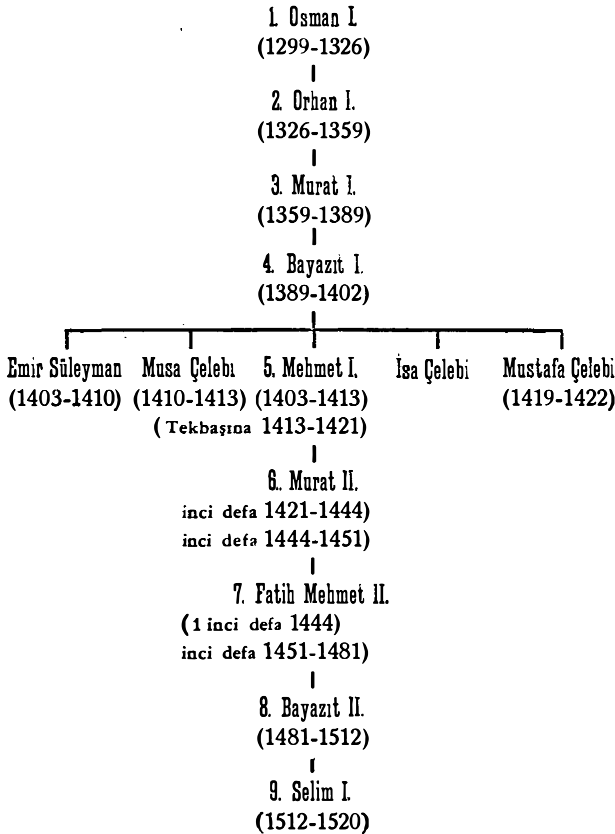
İtilâf Devletleri *Sevr Muahedenamesini* osmanlı murahhaslarına istedikleri gibi dikte ettiler *(Res. 136)*. Bu muahede mucibince Osmanlı Devleti, İstanbul ve civarındaki köylere, bir kısım Anadoluya inhisar ediyordu *(Harita. 9)*; Boğazlar açılmış ve bir Avrupa komisyonunun kontrolu altına konmuştu; İzmir şehri ve mıntakası Yunanlılara verilmiş, "*Kürdistan*„ namı verilen birkaç türk vilâyetine muhtariyet verilmişti. Şarkî Trakya ve bütün adalar da Yunanlılara bırakılmıştı; serbest ve müstakil bir "Ermenistan„ tesis edilmişti; Irak, Hicaz, Mısır ve Kıbrısı İngilizler, Suriye ve Tunusu Fransızlar, Trabulusgarp, 12 ada denilen Rodos ve sair adaları İtalyanlar tamamen benimsemişlerdi. Bu suretle *taksim* olunan *(Harita. 10)* memleketlerinden Osmanlı Devletine kalan küçük parça da tamamen *müstakil değildi:* silâhtan tecrit edilmiş ve devletlerin malî kontrolu altına alınmıştı. Hasılı bu muahedeyi imzalıyan Sultan *Mehmet VI.* (Vahdettin), Osmanlı Devletinin müstakil bir Devlet olarak artık ortadan kalktığını, kabul etmiş oluyordu. Bu muahede ile Osmanlı İmparatorluğu resmen değil ise de *hakikatte münkariz olmuştu.*

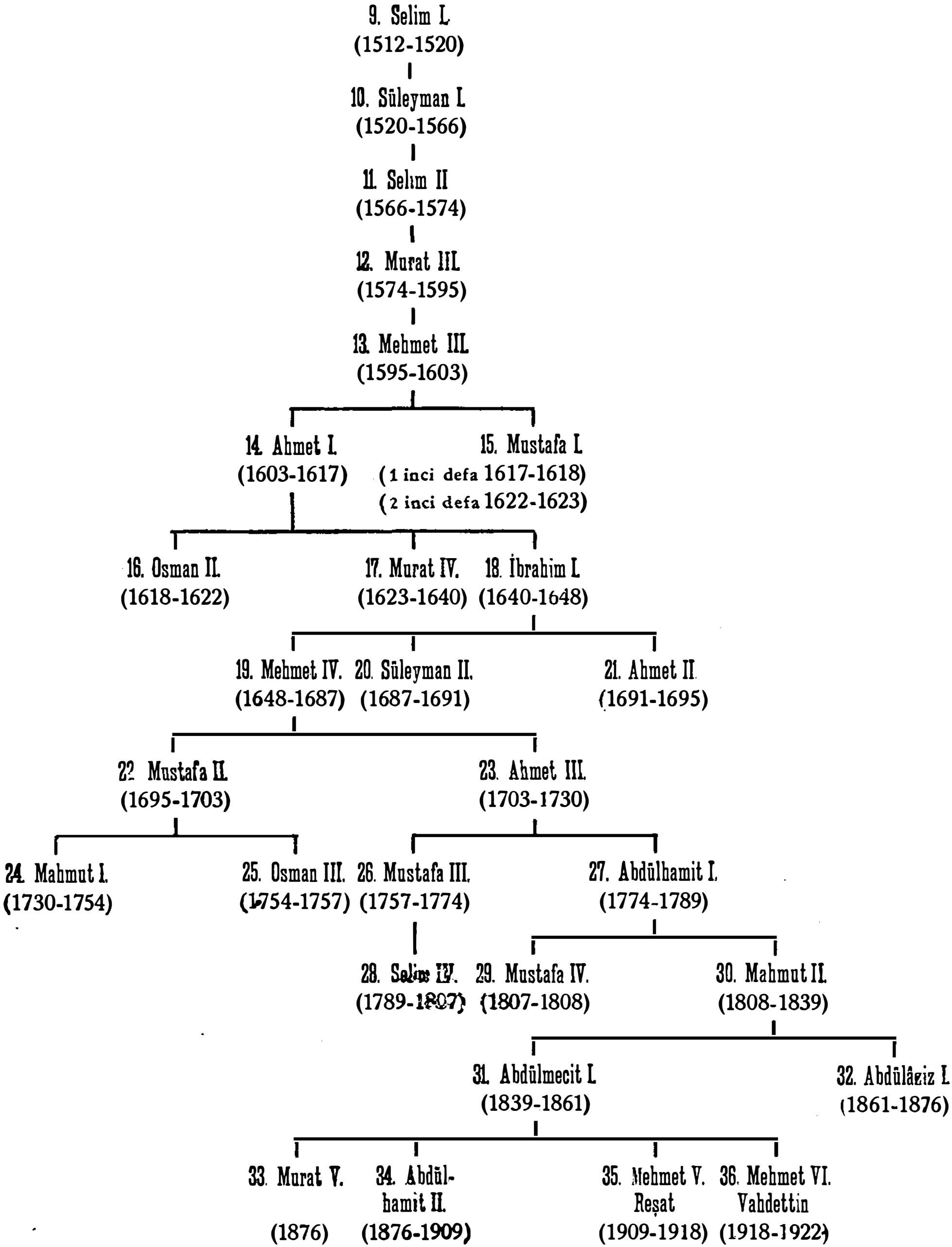
Bereket versin ki Osmanlı Sultanının imzasına, bu memleketin hâkimi ve esas unsuru olan türk milleti hiçbir kıymet vermiyordu; Sevre murahhaslar gönderen *Sultanın "Türkiye„ üzerinde hiçbir hüküm ve nüfuzu yoktu.* Bunun, içindir ki, "Osmanlı İmparatorluğu„ münkariz olduğu halde türk milleti ve "*Türkiye Devleti*„ yaşamıştır ve onu yaşatan, vaktile İmparatorluğu istilâlardan kurtarmağa çalışmış olan **Gazi Mustafa Kemaldir.**

Bunun nasıl olduğu da *Türkiye Cümhuriyeti tarihinde* görülecektir.

OSMANOĞULLARI HÜKÜMDARLARININ SALTANAT MÜDDETLERİNİ DE GÖSTEREN

NESEP CETVELİ

9. Selim I.
(1512-1520)
10. Süleyman I.
(1520-1566)
11. Selim II
(1566-1574)
12. Murat III.
(1574-1595)
13. Mehmet III.
(1595-1603)
14. Ahmet I.
(1603-1617)
15. Mustafa I.
(1 inci defa 1617-1618)
(2 inci defa 1622-1623)
16. Osman II.
(1618-1622)
17. Murat IV.
(1623-1640)
18. İbrahim I.
(1640-1648)
19. Mehmet IV.
(1648-1687)
20. Süleyman II.
(1687-1691)
21. Ahmet II.
(1691-1695)
22. Mustafa II.
(1695-1703)
23. Ahmet III.
(1703-1730)
24. Mahmut I.
(1730-1754)
25. Osman III.
(1754-1757)
26. Mustafa III.
(1757-1774)
27. Abdülhamit I.
(1774-1789)
28.
(1789-1807)
29. Mustafa IV.
(1807-1808)
30. Mahmut II.
(1808-1839)
31. Abdülmecit I.
(1839-1861)
32. Abdülâziz I.
(1861-1876)
33. Murat V.
(1876)
34. Abdül-
hamit II.
(1876-1909)
35. Mehmet V.
Reşat
(1909-1918)
36. Mehmet VI.
Vahdettin
(1918-1922)

OSMANLI DEVLETİ TARİHİNDE ZİKROLUNAN BAŞLICA HADİSELERİN VUKUU TARİHLERİ

1071. Malazgirt Meydan Muharebesi. (26 Ağustos)
1243. İlhanlıların Anadoluyu istilâsı.
1250. Mısırda Kölemen idaresinin başlaması
1281. Osman Beyin aşiret reisi olması.
1299. Müstakil Osmanlı Devletinin teessüsü.
1308. Selçuk İmparatorluğunun tarih sahnesinde kayboluşu.
1312. Türk şairi Sultan Veledin ölümü.
1326. Osman Beyin vefatı.
1328. Orhan Bey namına ilk osmanlı parasının basılması. — Yunus Emrenin yaşadığı devir.
1332. Aşık Paşanın ölümü.
1333. Osmanlılarla Bizanslılar arasında ilk defa sulh akti.
1357. Osmanlı Türklerinin Çanakkale yolu ile Avrupaya geçişi.
1359. Süleyman Paşanın vefatı.
1360. Yeniçeri ocağının kurulması.
1363. Hacı İl Bey kumandasındaki osmanlı kuvvetinin «Sırp Sındığı» namı verilen mahalde muharebe ve galebesi.
1387. Sırp kıralının Timurtaş Paşayı baskına uğratması (Ploşnik vak'ası). — Karamanoğlu Ali Bey (Sultan Alâeddin) in Osmanlılar aleyhine harp açması.
1388. Sadrazam Ali Paşanın Bulgar ve müttefiklerini yenerek Tırnova ve Şumnuyu zaptetmesi.
1389. Kosova meydan muharebesinde müttefiklerin mağlûbiyeti ve Murat I. in Miloş adlı bir Sırp tarafından şehit edilmesi. — Bayazıt Beyin Osmanlı Hükümdarı olması.

1393. Bulgaristanın tamamen ilhakı.
1395. Niyebolu Meydan Muharebesi.
1402. Ankara yakininde Timur ve Bayazıt Muharebsi. (20 Temmuz)
1413. Çelebi Mehmedin hakimiyette vahdeti tesise muvaffak olması.
1416. Çelebi Mehmet zamanında Gelibolu önünde Venediklilerle deniz muharebesi.
1417. Samavnalı Şeyh Bedrettinin asılması.
1423. Murat II. nin İstanbulu muhasarası.
1444. Sultan Murat ile Macar Kırallığı arasında Segedin Muahedesi. — Macarların muahedeyi bozması ve Varna civarında muharebe.
1449. İkinci Kosova Meydan Muharebesi. (17 Birinciteşrin)
1451. Mehmet II. nin ikinci defa tahta cülûsu.
1453. Mehmet II. nin Rumelihisarını yaptırması ve toplar döktürmesi.
1453. İstanbulun fethi. (20 Mayıs)
1459. Sırbistanın Osmanlı Devletine ilhakı.
1461. Moranın ve Trabzonun zaptı.
1462. Eflâk ve Buğdanın himaye altına alınması.
1463. Bosnanın zaptı.
1467. Konyanın zaptı, Karaman Devletinin inkırazı. — Anadolu Türklüğünün tamamen birleşmesi.
1473. Otlukbeli muharebesi.
1474. Kırımın himaye altına alınması.
1485. İlk Osmanlı-Mısır harbi.
1501. Şah İsmailin Safevî Devletini tesisi.
1512. Selim I. in cülûsu.
1514. Çaldıran Meydan Muharebesi.
1517. Mısırın fethi, Hicazın iltihakı .
1519. Karlosun Alamanyada imparatorluğa intihabı.
1520. Kanunî Süleymanın cülûsu.
1521. Belgradın zaptı.
1522. Rodosun zaptı.
1525. Fransuva I. in İtalyada Pavi muharebesinde Karlos V. e esir düşmesi.
1526. Mohaç Meydan Muharebesi ve Macar Kıralı Layoşun vefatı.
1529. Birinci Viyana muhasarası.

1532. Kanuninin Alaman seferi.
1534. Bağdadın fethi, Basranın iltihakı.
1535. Kanuninin Fransaya ilk kapitülasyon fermanını vermesi.
1538. Barbarosun Preveze muharebesi.
1541. Macaristanın kat'î ilhakı.
1552. Moskof Çarı Korkunç İvanın Kazan Türk Hanlığını zaptı.
1554. Korkunç İvanın Hacıtarhan Hanlığını zaptı.
1556. Şarlkenin hükümdarlıktan çekilmesi, Avusturyada İmparator Ferdinandın ve İspanyada İkinci Filipin cülûsları.
1564. İmparator Ferdinandın ölümü ve Maksimilyan II. nin cülûsu.
1565. Sokollu Mehmet Paşanın sadarete geçmesi.
1566. Kanuninin ölmesi ve İkinci Selimin cülûsu.
1569. Don ve Volga nehirleri arasında kanal açılması teşebbüsü.
1571. Kıbrısın zaptı ve İnebahtı muharebesi.
1575. Tunusun fethi. — Selim II. nin ölmesi. — Murat III. ün cülûsu.
1577. İranla uzun bir muharebenin iptidası.
1579. Sokollunun vefatı.
1591. Avusturya ile yeni bir harbin başlaması.
1596. Mehmet III. ün cülûsu, Haçova Meydan Muharebesi.
1606. Avusturya ile Jidvatorok Muahedesi.
1620. Lehistanla harp ve Hotin Muahedesi.
1622. Bağdadın İranlılar tarafından zaptı.
1623. Dördüncü Muradın cülûsu.
1639. İranla Kasrı Şirin Muahedesi.
1645. Venediklilerle Girit harbinin başlaması.
1648. Mehmet IV. ün (Avcı) cülûsu.
1651. Kösem Sultanın ölümü.
1652. Tarhoncu Ahmet Paşanın sadrazamlığı.
1656. Köprülü Mehmet Paşanın sadarete geçmesi.
1661. Köprülü Mehmet Paşanın ölümü ve sadarete oğlu Fazıl Ahmet Paşanın geçmesi.
1663. Fazıl Ahmet Paşanın Avusturya seferi.
1664. Avusturya ile Vasvar Muahedesi.

1669. Kandiyanın zaptı, Venediklilerle Girit harbinin nihayeti.
1672. Lehistan ile ikinci harp ve Bucaş Muahedesi.
1676. Fazıl Ahmet Paşanın ölümü, sadarete Merzifonlu Mustafa Paşanın geçmesi.
1682. Uzun Nemçe seferinin başlaması.
1683. İkinci Viyana Muhasarası.
1689. Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın sadarete geçmesi. — Petro I. in Rusyada çar olması.
1691. Ahmet II. nin cülûsu, Fazıl Mustafa Paşanın şehadeti.
1699. Karlofça Muahedesi.
1703. Ahmet III. ün cülûsu.
1709. Petro I. ile Demirbaş Karlın Poltava muharebesi.
1711. Ruslarla Prut Muharebe ve Muahedesi.
1715. Osmanlı Venedik harbi. — Tarihçi Naimanın ölümü.
1716. Avusturyanın Osmanlı - Venedik harbine müdahalesi.
1718. Pasarofça Muahedesi. — Damat İbrahim Paşanın sadarete geçmesi.
1722. İbrahim Paşanın İrana harp açtırması.
1724. İbrahim Paşanın bazı Türk memleketlerini Ruslarla paylaşması.
1728. İlk matbaa açılması.
1730. İstanbulda isyan zuhûru, İbrahim Paşanın katli, Ahmet III. ün hal'i ve Mahmut I. in cülûsu.
1736. İran ile sulh. — Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında harbin başlaması.
1739. Belgrat Muahedeleri.
1740. Kapitülasyonların ebedileştirilmesi.
1755. Koca Ragıp Paşanın sadarete geçmesi.
1763. Katerina II. nin Rusyada çariçe ilânı.
1768. Rusya ile harp başlaması.
1770. Çeşme Deniz Muharebesi.
1774. Küçük Kaynarca Muahedesi.
1787. Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında harp başlaması.
1789. Selim III. ün cülûsu. — Fransada Büyük İhtilâlin zuhûru.
1791. Ziştov Muahedesi.
1792. Yaş Muahedesi.
1793. Fransada birinci cümhuriyet.

1795. Fransada direktuvar.
1798. Fransızların Mısırı işgali.
1803. Sırpların isyanı. — Napolyonun Fransada imparator ilân edilmesi.
1806. Osmanlı ile Rusya arasında harp başlaması.
1808. Mahmut II. nin cülûsu, Alemdarın sadareti.
1812. Bükreş Muahedesi.
1821. Mora isyanı.
1826. Yeniçeri ocağının ilgası.
1827. Navarin muharebesi.
1828. Rusya ile harbin başlaması.
1829. Edirne Muahedesi ve yunan istiklâli.
1830. Cezayirin Fransızlar tarafından işgali.
1832. Mehmet Ali Paşanın isyanı.
1833. Hünkâr İskelesi Muahadesi.
1839. Nezip muharebesi, Abdülmecidin cülûsu, **Avrupa Büyük devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu müşterek himayelerine almaları, Gülhane hattı.**
1840. Mısır hakkında Londra Mukavelenamesinin akti.
1841. Boğazlar Muahedesi.
1848. Avrupada millî ve demokratik ihtilâller.
1852. Napolyon III. ün imparatorluğu.
1853. Kırım muharebesinin başlaması.
1854. İlk haricî istikraz akti.
1855. Sivastopolun sukutu.
1856. Paris Muahedesi, Islahat fermanının ilânı.
1857. Hindistanda sipahi isyanı. — İngilterenin Hint İstiklâli aleyhine Hilafetten istifadeye kalkışması.
1858. Reşit Paşanın vefatı.
1860. Müslüman Osmanlılar arasında ilk muhalefet teşkilâtı.
1861. Eflak ve Buğdan'ın birleşmesi.
1869. Fuat Paşanın vefatı.
1870. Napolyon III. ün sukutu.
1871. Âli Paşanın vefatı. — Alamanya İmparatorluğunun ilânı.
1875. Hersek ve Bosnada isyan.
1876. Bulgaristanda isyan, Abdülâzizin hal'i, Murat V. in saltanatı, Abdülhamit II. nin cülûsu.
1876. İlk Osmanlı Kanunu Esasisinin ilânı

1877. Rusya ile harp.

1878. Ayastafanos ve Berlin Muahedeleri.

1880. Mithat Pş. nın zındana atılması.

1881. Tunusun Fransızlar tarafından işgali.

1882. Mısırın İngilizler tarafından işgali.

1885. Şarkî Rumelinin Bulgaristana iltihakı.

1896. Ermeni ihtilâlleri.

1897. Yunan muharebesi. — Giridin Osmanlı Devletinden ayrılması.

1905. Mustafa Kemal Beyin "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" ni kurması. (Birinci teşrin). — Makedonya ihtilâllerinin çok şiddetlenmesi.

1908. İkinci meşrutiyetin ilânı.

1991. 31 mart vak'ası, Abdülhamit II. nin hal'i. — İtalya ile harp.

1912. Gayri Türk müslümanların millî istiklâl davaları. — Türklerde milliyet fikrinin kuvvetlenmesi.

1912. Uşi Muahedesi, Balkan muharebesi.

1913 ve 1914. İstanbul ve Atina Muahedeleri, Balkanların Osmanlı Devletinden ayrılması.

1914. Umumî harbin zuhûru.

1914. Osmanlı Devletinin Büyük harbe girmesi (29 birinci teşrin).

1915. Mustafa Kemal Beyin Çanakkale boğazında muzaffer muharebeleri (Ariburunu, nisan; Suvla, Ağustos).

1917. Rusyada siyasî ve içtimaî ihtilâllerin başlaması.

1918. Brest-Litovsk Muahedesi, **Mondros Mütarekesi** (30 teşrinievel).

1920. İstanbulun müttefikler tarafından işgal olunması (16 mart), Sevr Muahedesi (10 ağustos). **Osmanlı İmparatorluğunun inkırazı.**

İNDEKS

B

Ö

P

R

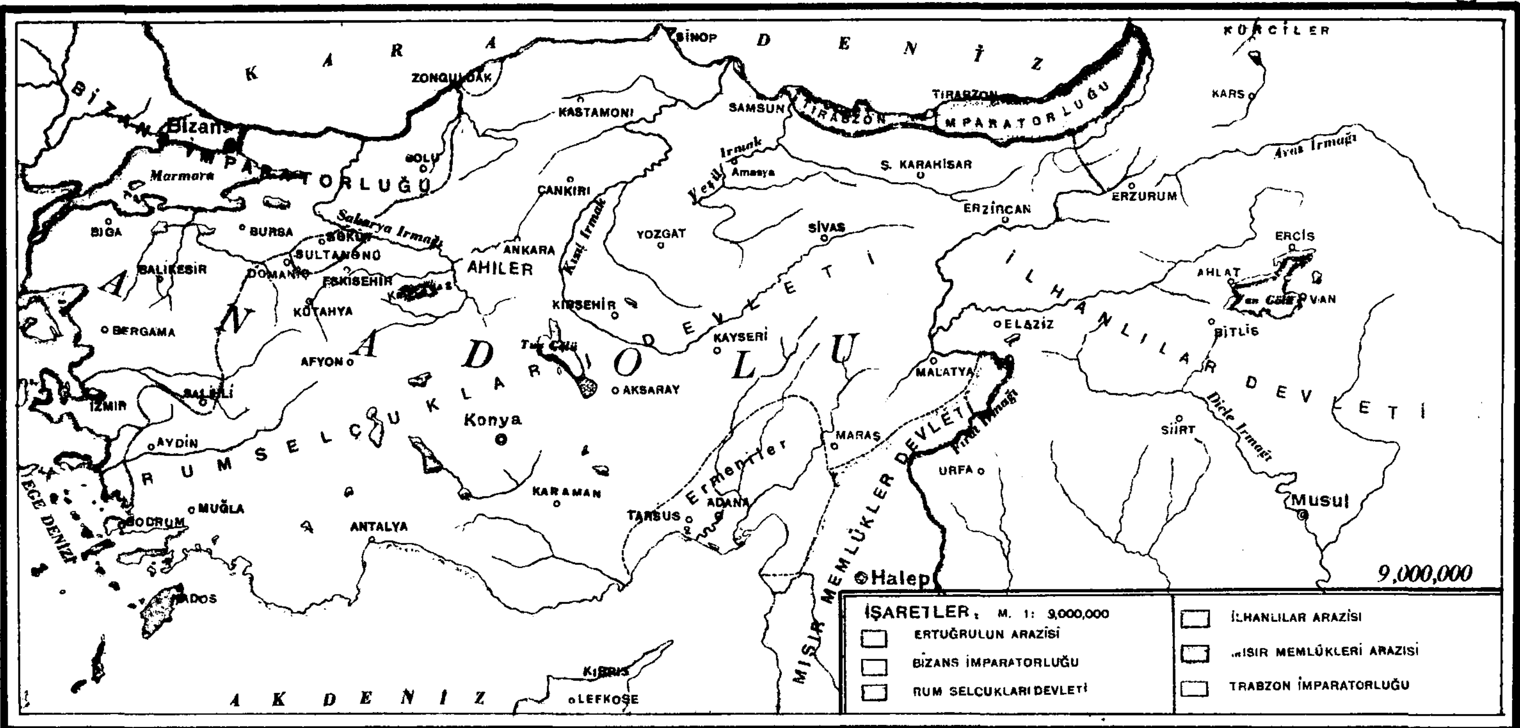
Ş

T

[1] *«Turla» metinde yanlışlıkla «Özü» yazılmıştır.*

(I)

(XIII. asır) Ortasında Anadolu

I. Osmanın ölümünde Osmanlı devletleri (1326)

Orhan Devrinde Anadolu ve Balkanlar (1354)

Karlofça (1699) Muahedesinden Sora Avrupada Osmanlı İmparatorluğu

6

(1699-1877) Avrupada Osmanlı İmparatorluğu

Berlin Muahedesine Göre Avrupada Osmanlı İmparatorluğu

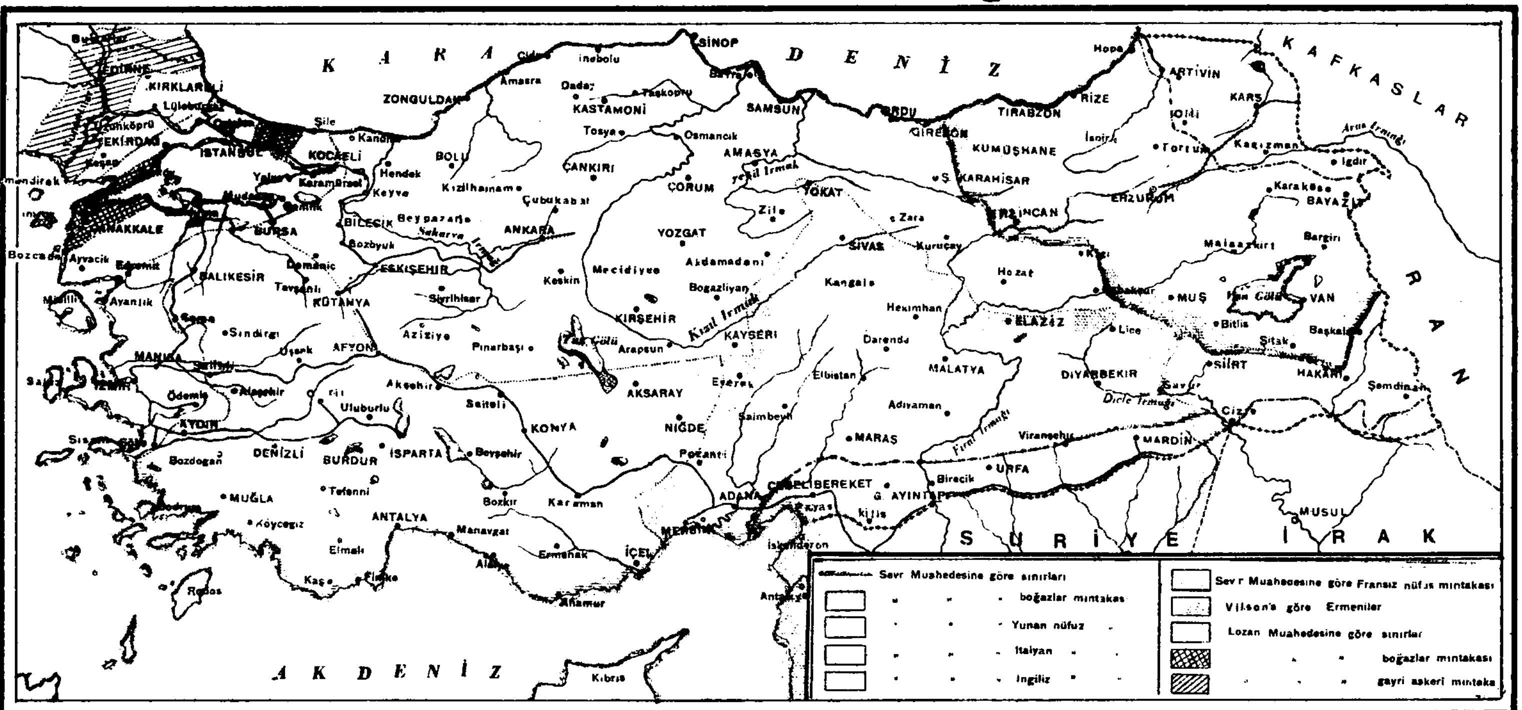

1878–1919 Balkan Devletleri ve Son Vaziyet

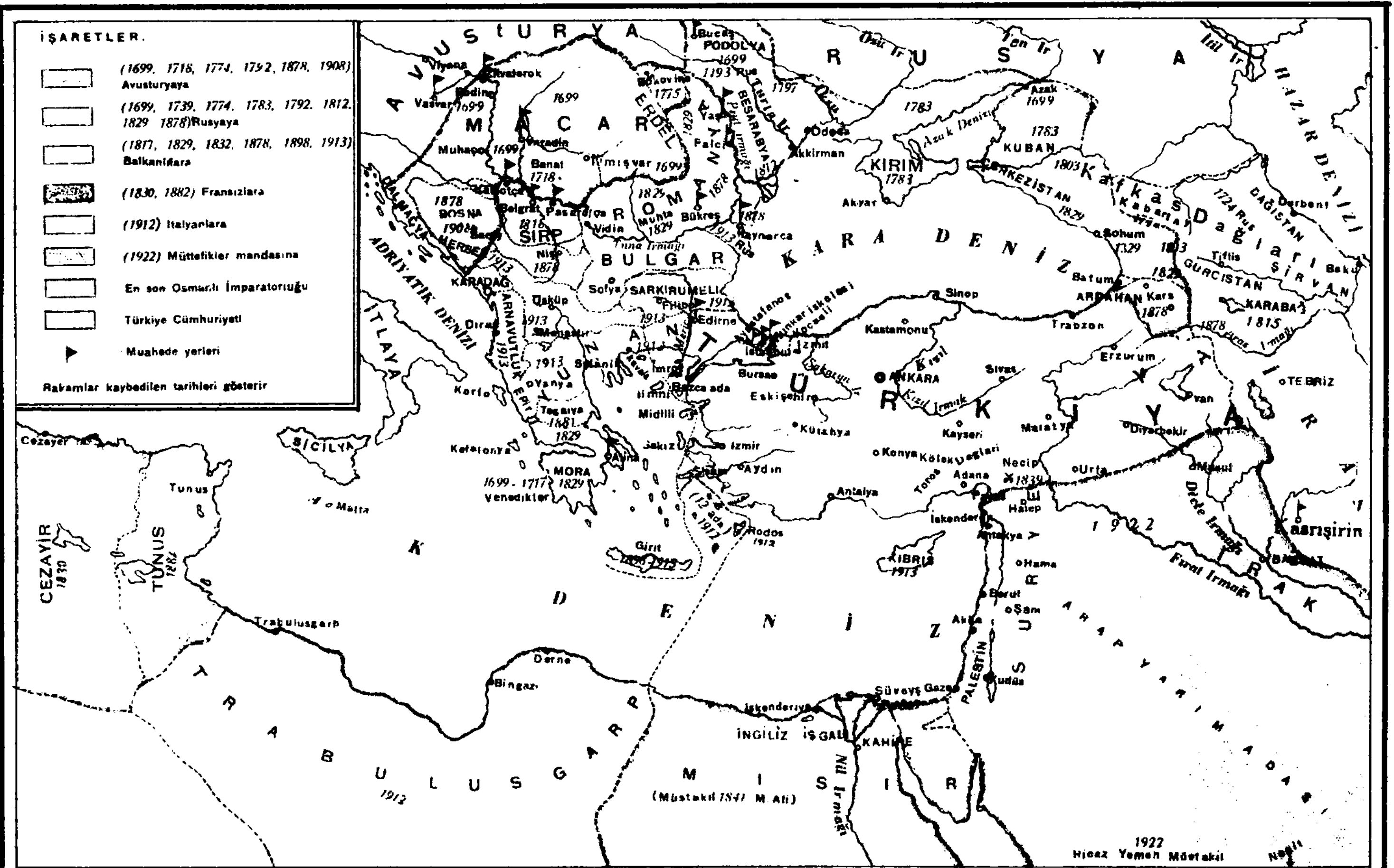

9

Sevr Muahedesine göre Osmanlı İmparatorluğunun taksimi

Osmanlı İmparatorluğunun Küçülmesi ve Ortadan Kalkmasını (1699 – 1922) Gösterir Umumi Harita

MUAHEDELER : Zitvatorok (1606). Kasrı Şirin (1639). Vasvar (1664). Bucaş (1672). Karlofça (1699). Prut (1711). Pasarofça (1718). Belgrat (1739). K. Kaynarca (1774). Ziştov (1791). Yaş (1792). Bükreş (1812). Edirne (1829). Hünkar İskelesi (1833). Boğazlar (1841). Paris (1856). Ayastefanos ve Berlin (1878). Üşi (1912). İstanbul ve Atina (1913 - 1914). Sevr 1920)

Türk çinisi. «XVI. asır.»

I. Fatih Mehmedin İstanbul muhasara-

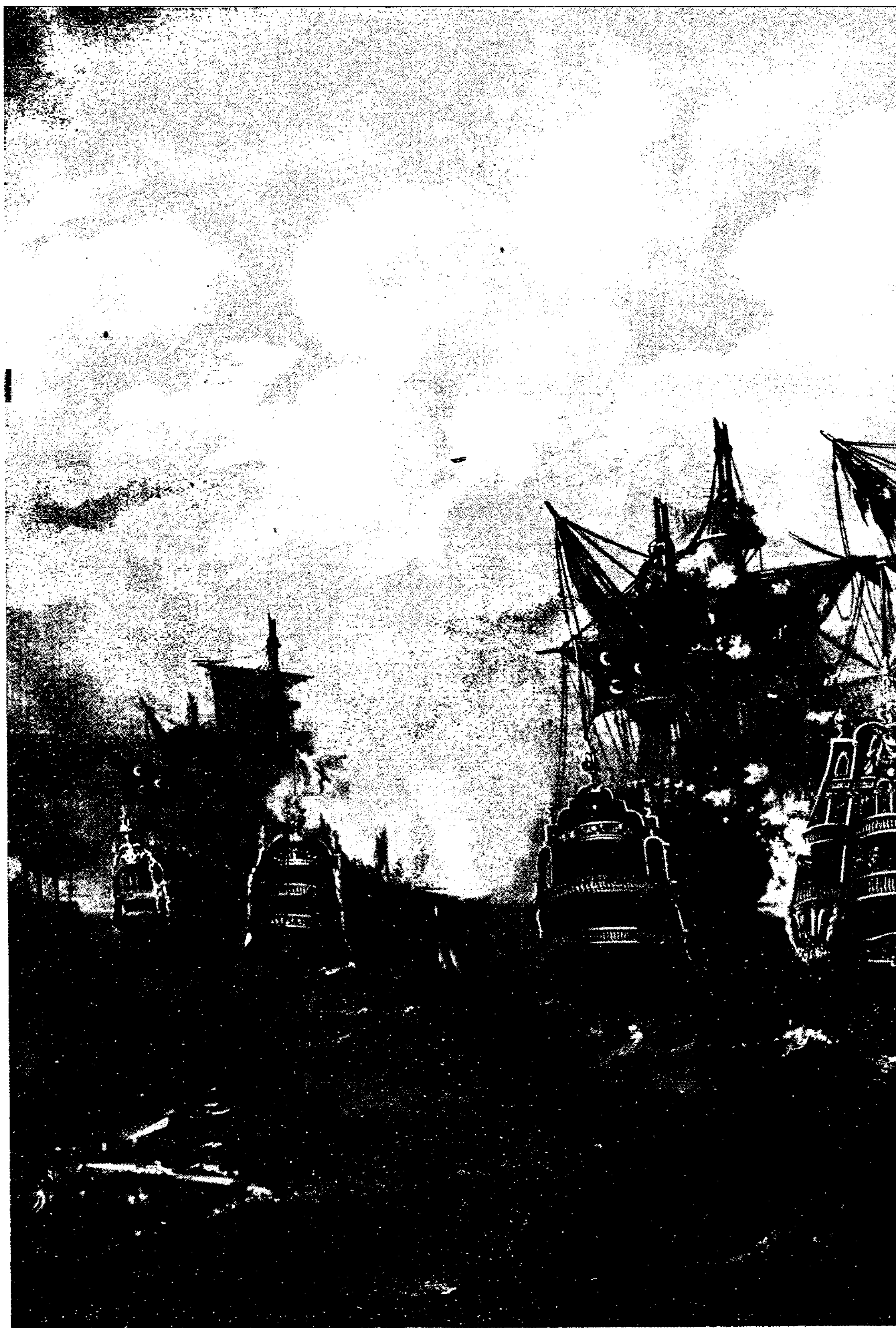
INDA DONANMAYI KARADAN HALİCE İNDİRMESİ.

Dolmabahçe Sarayı resim galerisinden:
Ressam Zonaro'nun tablosu.

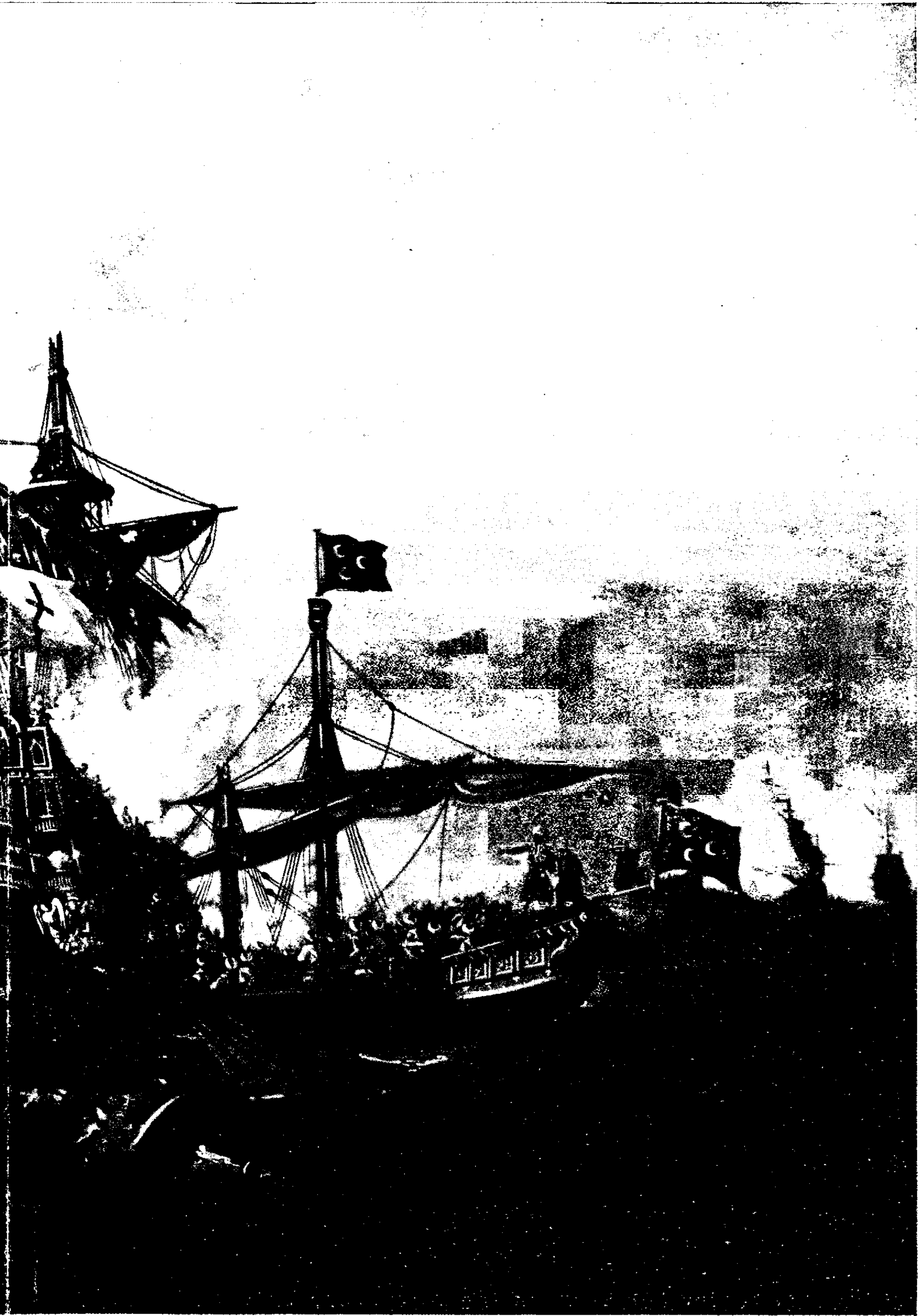

II. KANUNÎ SÜLEYMANIN MOHAÇ MUZAFFERİYETİ.

«Hünernameden alınmış bir türk minyatürü.»

III. Barbaros Hayrettin Paşa

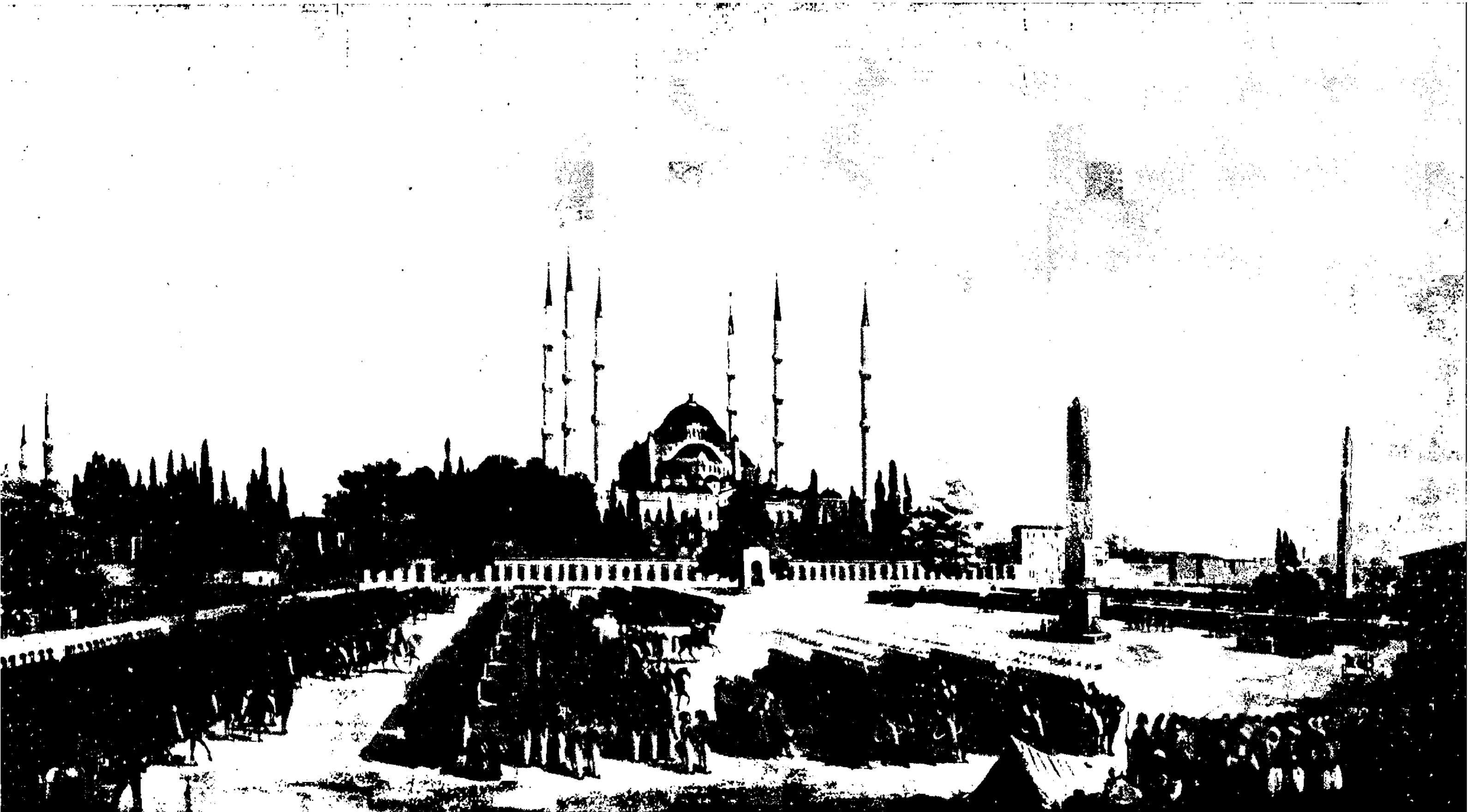

Dolmabahçe Sarayı resim galerisinden.

PREVEZE DENİZ MUHAREBESİ.

V. Nizamicedit askerlerinin Selim III. ün önünde yaptıkları ilk geçit resmi.

Dolmabahçe Sarayı resim galerisinden.

VI. ASAKİRİ MANSURE KIT'ALARININ SULTANAHMET MEYDANINDA MAHMUT II. TARAFINDAN TEFTİŞİ.

Yazısı:	*Yazısı:*
Orhan.	*Orhan.*
Halledallahü.	*Halledallahü.*
Milkehu.	*Milkehu.*

Üstünde tarihi ve basıldığı yer işaret edilmemiş bulunan beş akçelik gümüş sikke. Ağırlığı 1 dirhem 13 $^{3}/_{4}$ kırat. Kutru 22 milimetre.

1. 1328 DE ORHAN BEYİN BASTIRDIĞI İLK OSMANLI PARASI.
«İstanbul Arkeoloji Müzesi kolleksiyonlarından.»

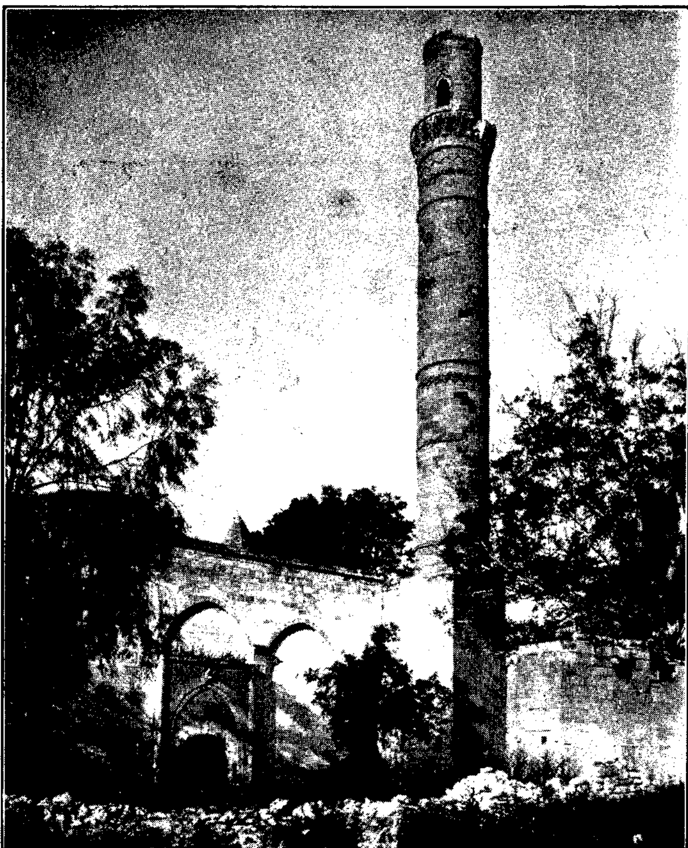
2. MURAT I. TARAFINDAN BURSADA ÇEKİRGEDE YAPTIRILMIŞ OLAN HÜDAVENDİGÂR CAMİİ.

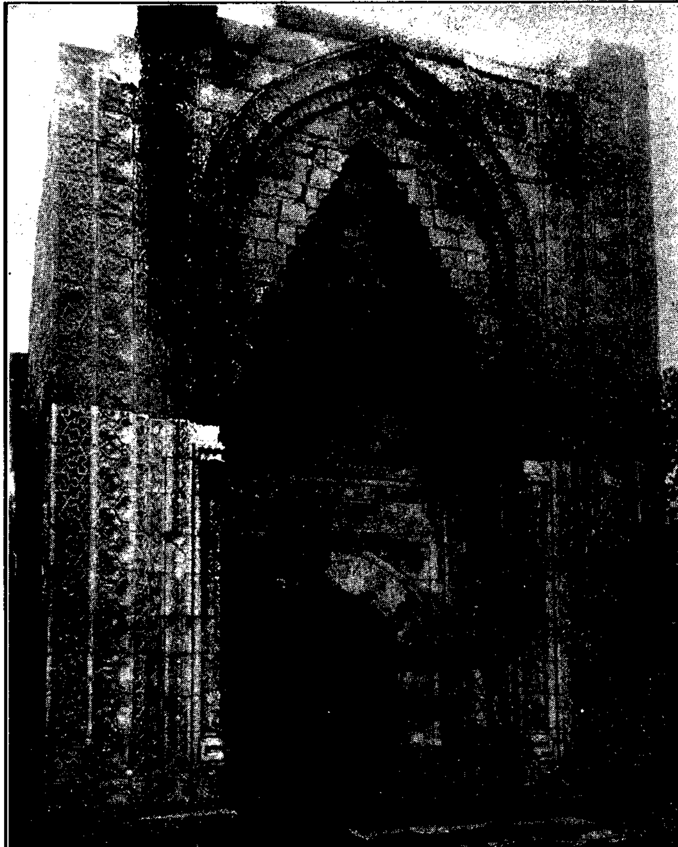
3. Karaman Kalesi.

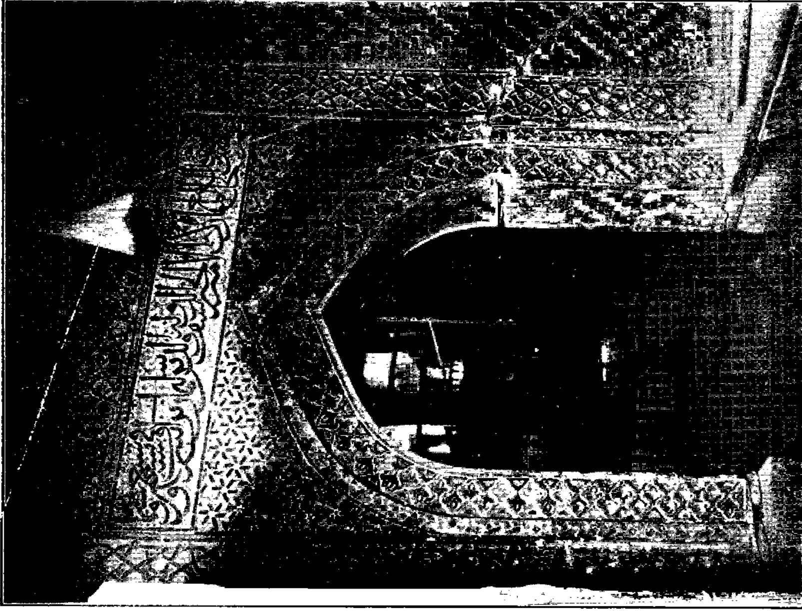
4. Beyşehirde Eşrefoğlu Süleyman Bey türbesi ve kütüphanesi.

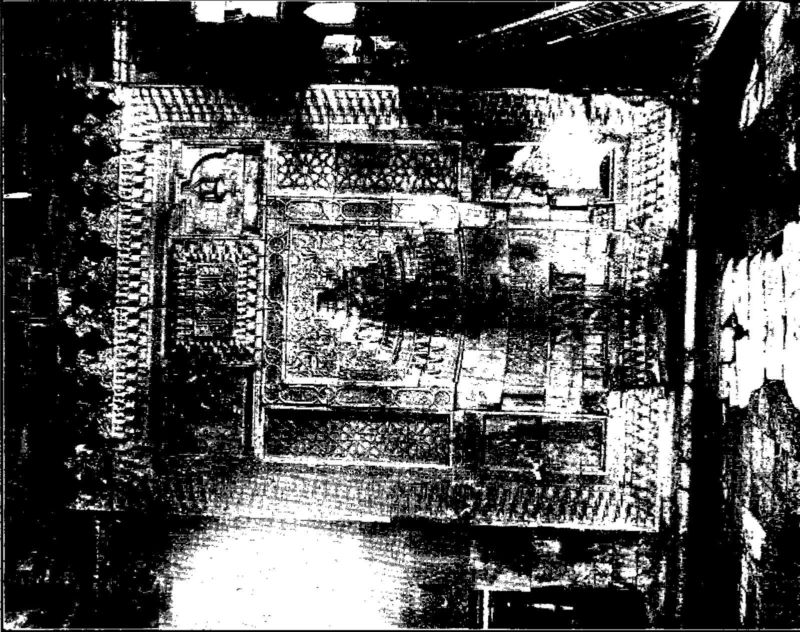
5. Karamanda İbrahim Bey imareti.

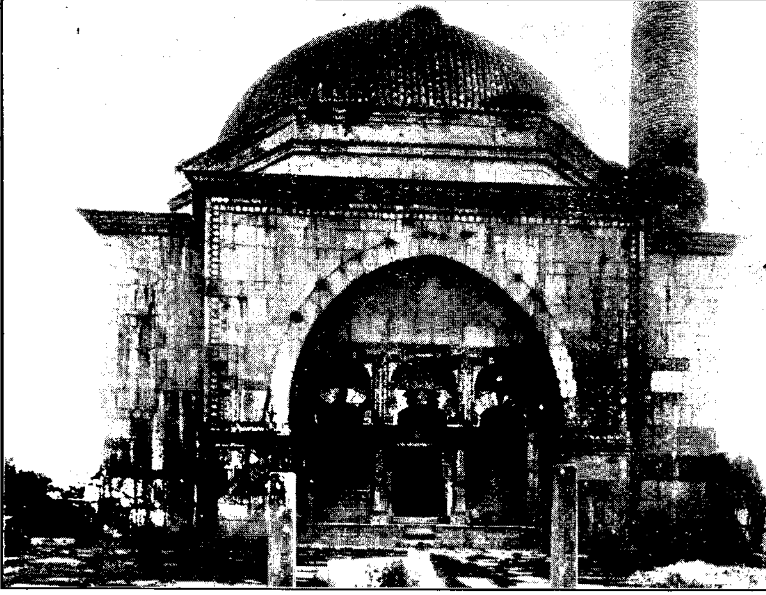
6. Karamanda Nefise Sultan Hatuniye medresesi kapısı.

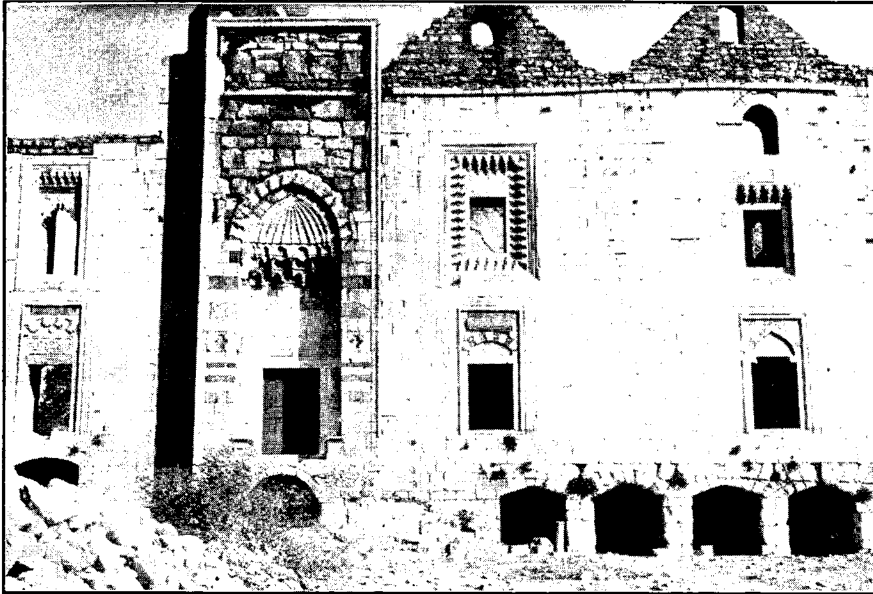
8. BEYŞEHİRDE EŞREFOĞLU CAMİİNİN İÇİNE BİR BAKIŞ.

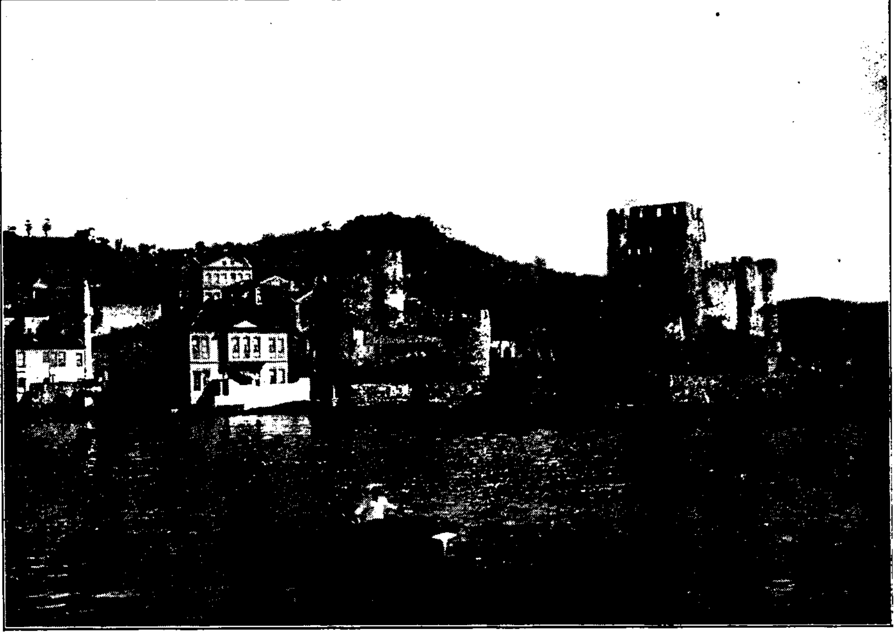
7. SÖKE KAZASININ BALAT KÖYÜNDE MENTEŞEOĞULLARINDAN İLYAS BEY TARAFINDAN YAPTIRILAN CAMİİN MUSANNA MİHRABI.

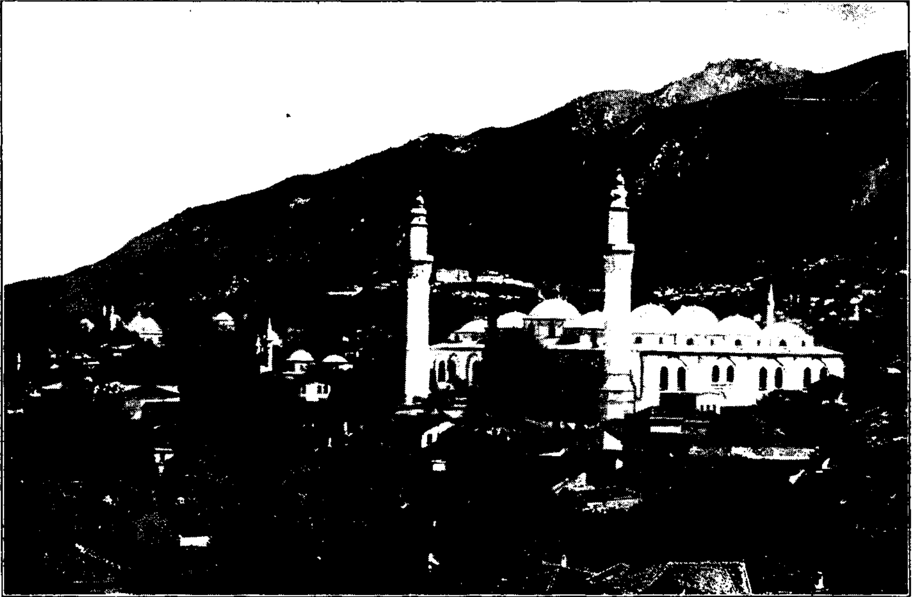
9. Söke kazasının Balat köyünde Menteşeoğullarından İlyas Bey Camii.

10. Kuşadası kazasının Selçuk nahiyesinde: Aydınoğullarından İlyas Bey Camiinin musanna pencerelerini gösterir bir yüzü.

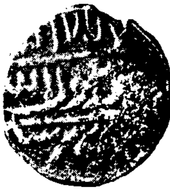

11. İstanbul Boğazı üzerinde Anadoluhisarı.

12. Bursada Yıldırım Bayazıt tarafından yaptırılan Ulu Cami.

13. BURSADA ULU CAMİİN İÇİ.

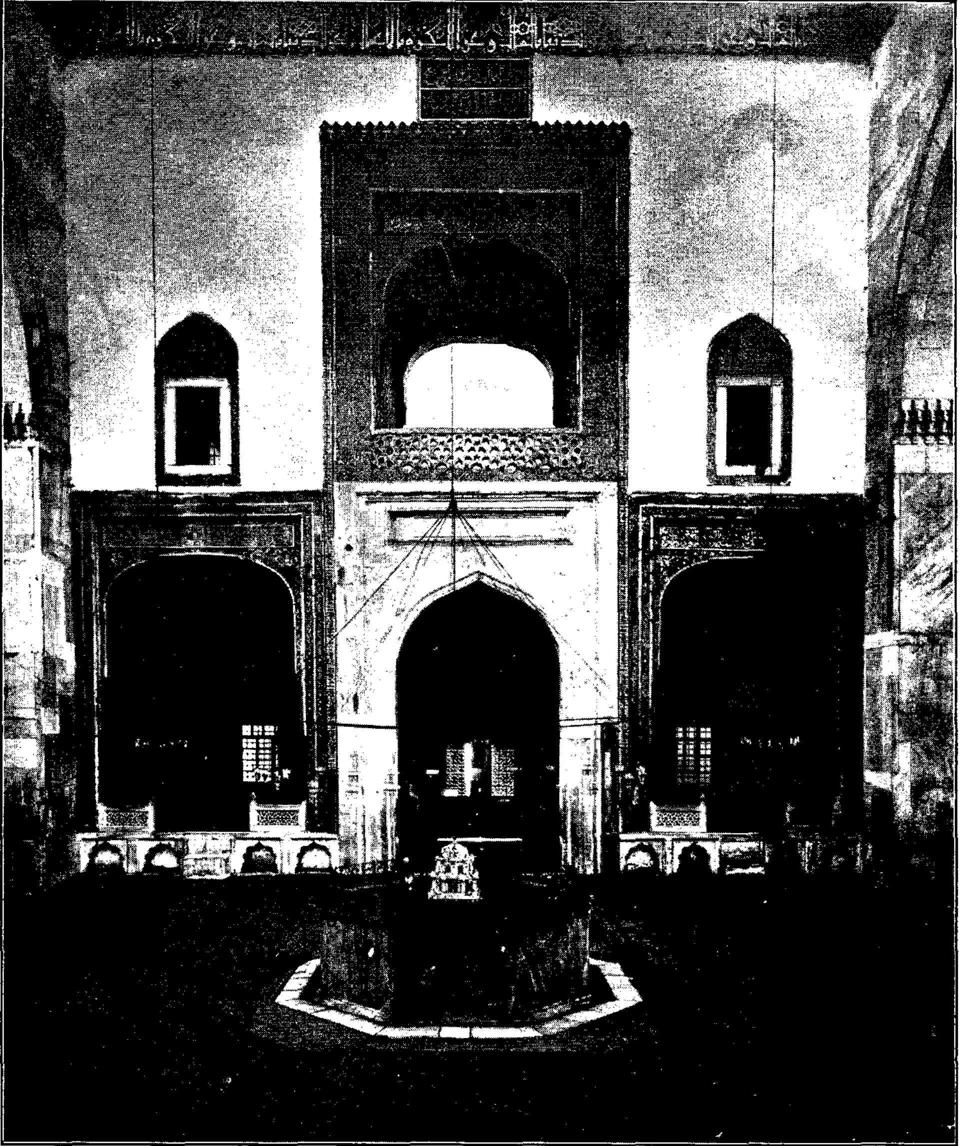

Yazısı:
1. *Lâilâhe illallah*
2. *Muhammedün Resulüllah*
3. *Duribe Bürsa*
806 (1403)

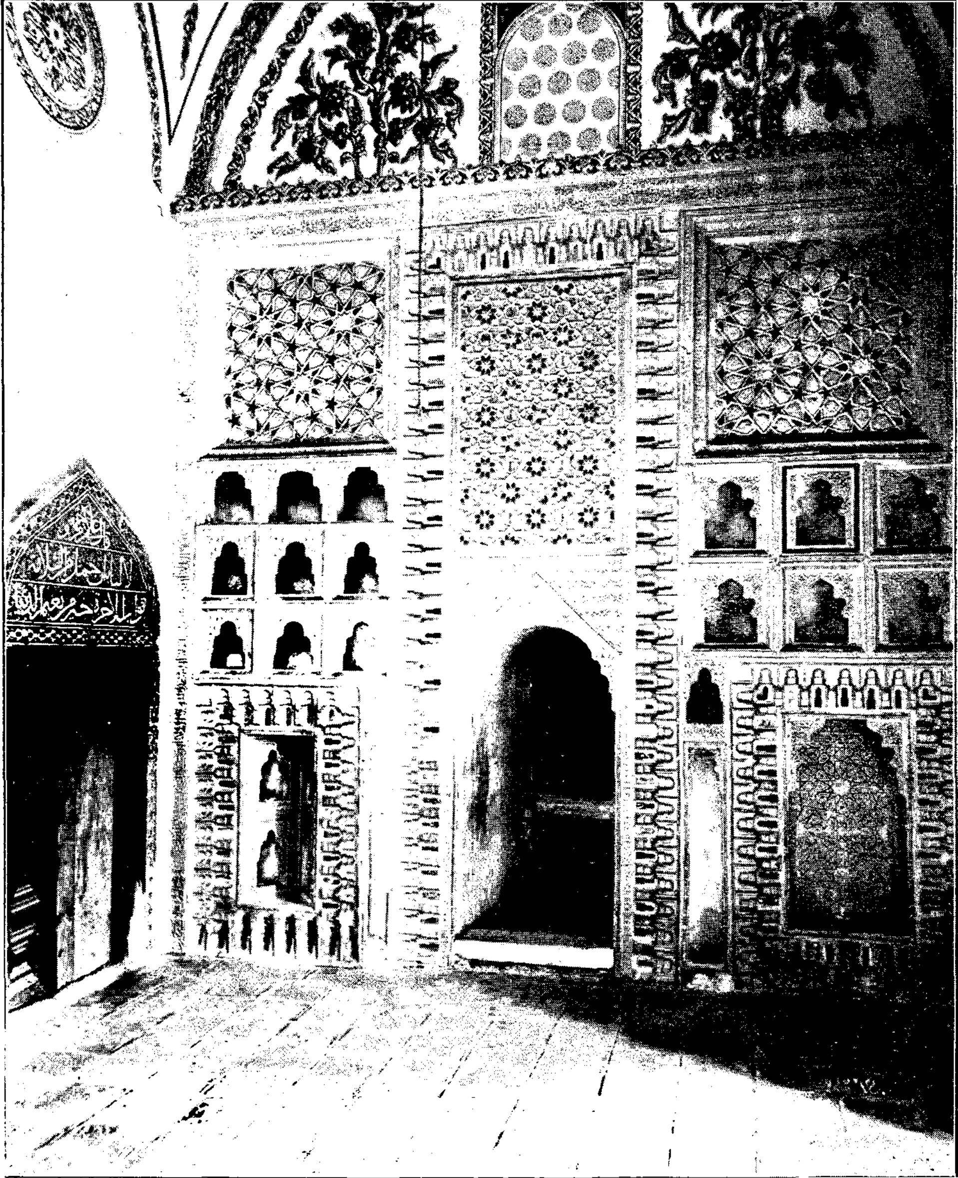
Yazısı:
1. *Demirhan Gürgân.*
2. *Mehmet bin Bayezit Han*
3. *Hallede Mülkehu*

Gümüştür. Ağırlığı 5 $^1/_2$ *kırat, kutru 15 milimetre.*

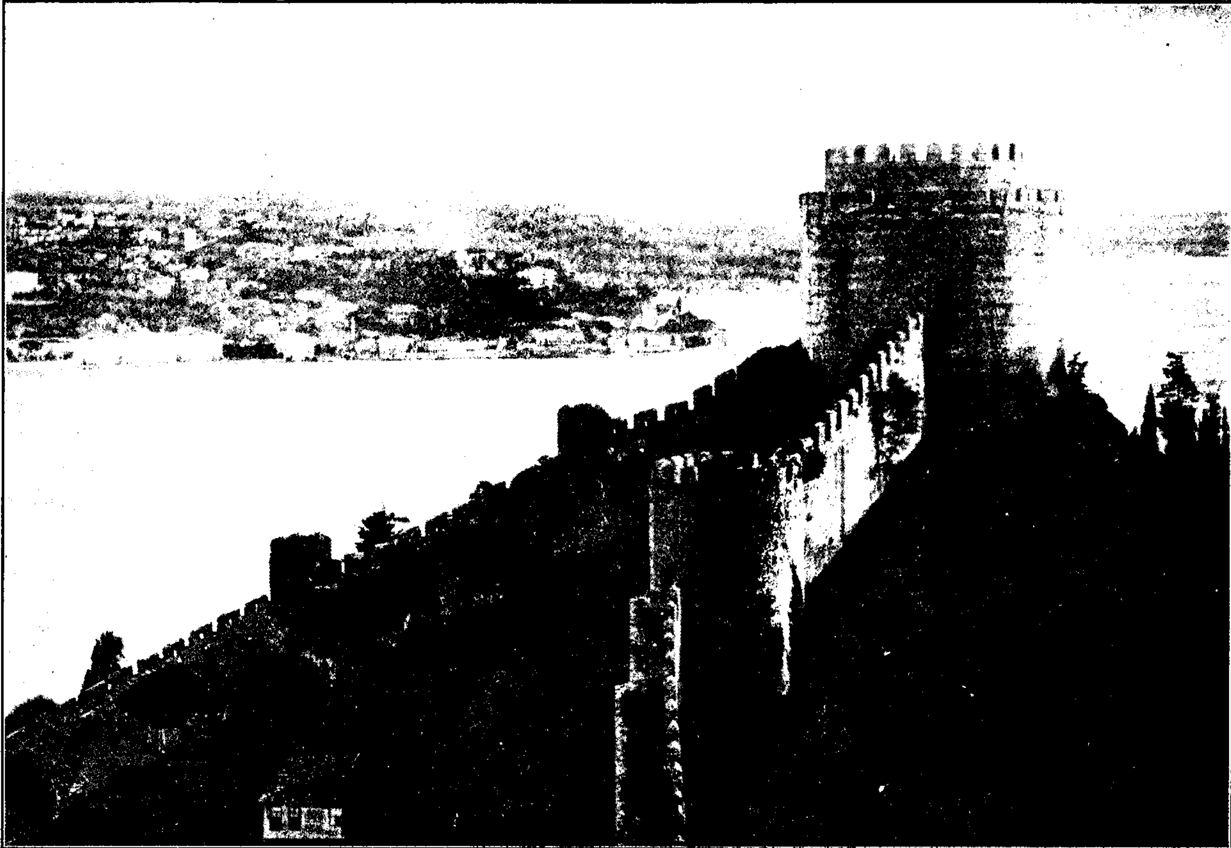
14. MEHMET ÇELEBİNİN TİMURU METBU TANIDIĞI DEVİRDE BURSADA İKİ HÜKÜMDARIN NAMINA BASILAN SİKKE.

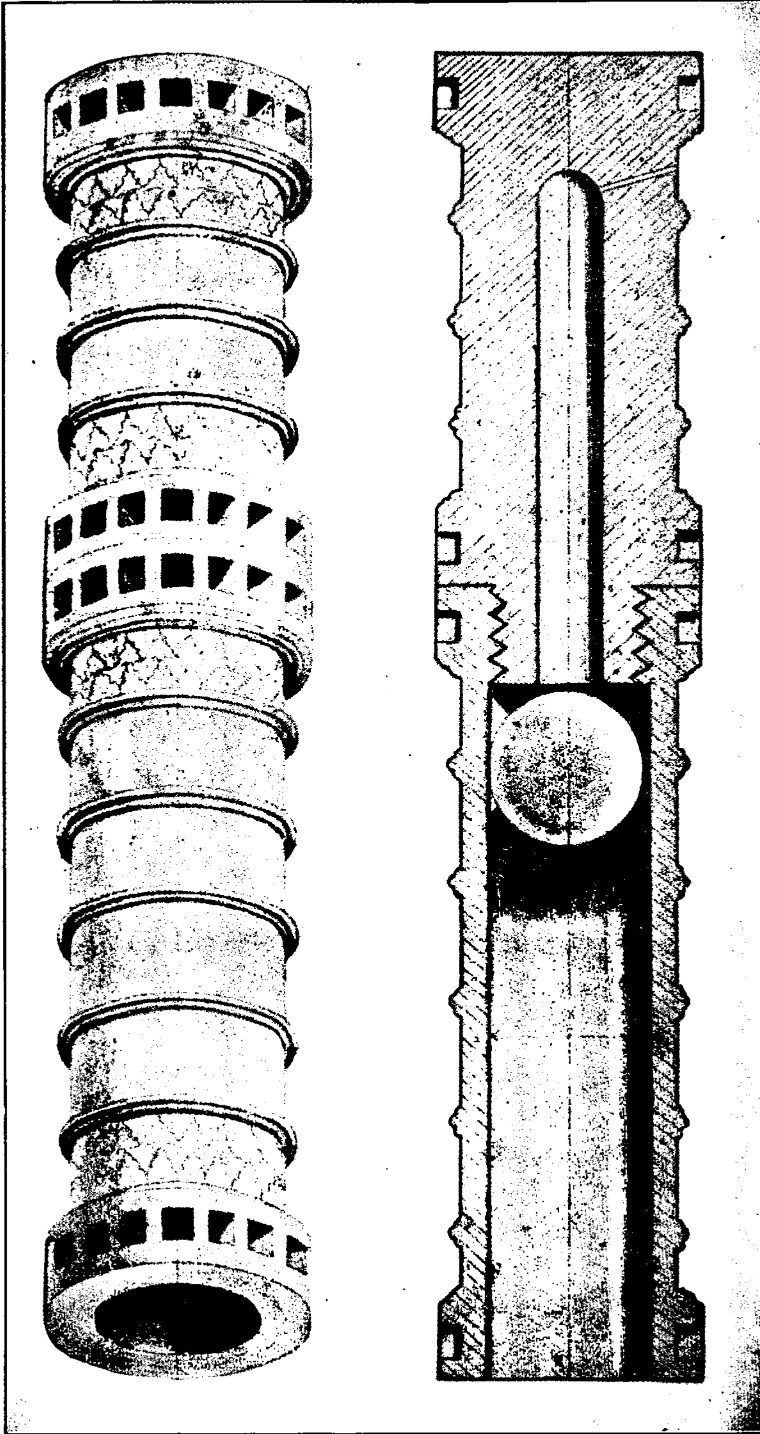
15. Çelebi Mehmet tarafından Bursada inşa ettirilen Yeşil Camiin içi.

16. Bursada Yeşil Cami içindeki hücrelerden biri.

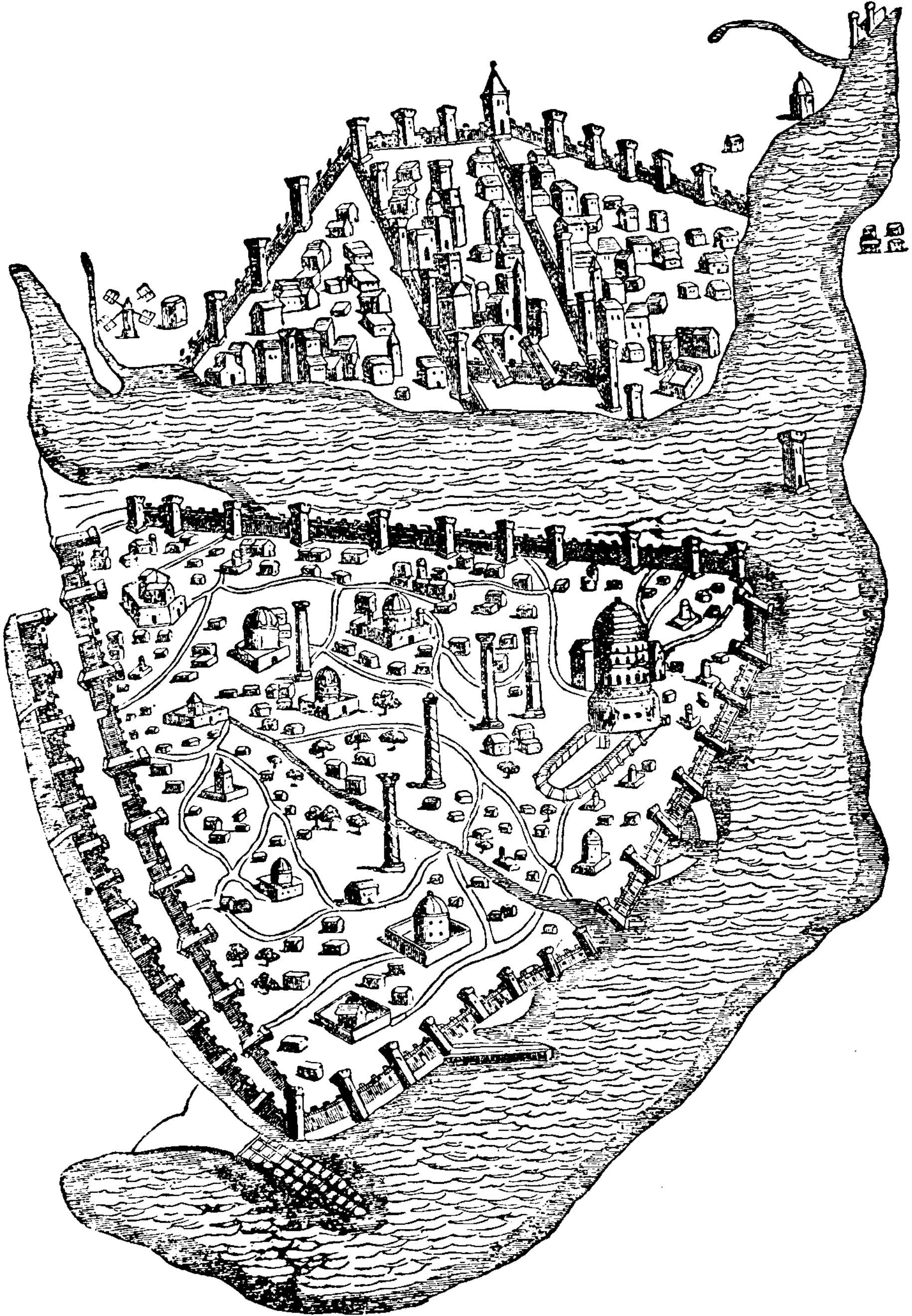

17. Fatih'in İstanbul Boğazı üzerinde inşa ettirdiği Rumelihisarı.

18. Fatih Mehmet tarafından döktürülen tunç toplardan biri.

«Londra topçu müzesindedir.»

19. İSTANBULUN BİZANS DEVRİNDEKİ VAZİYETİNİ GÖSTERİR BİR PLÂN.

20. Fatih Mehmet II.

«Ressam Bellini'nin tablosundan.»

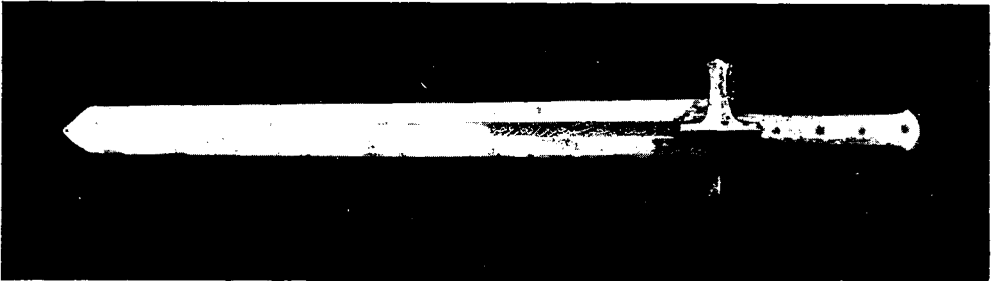

Yüzü:

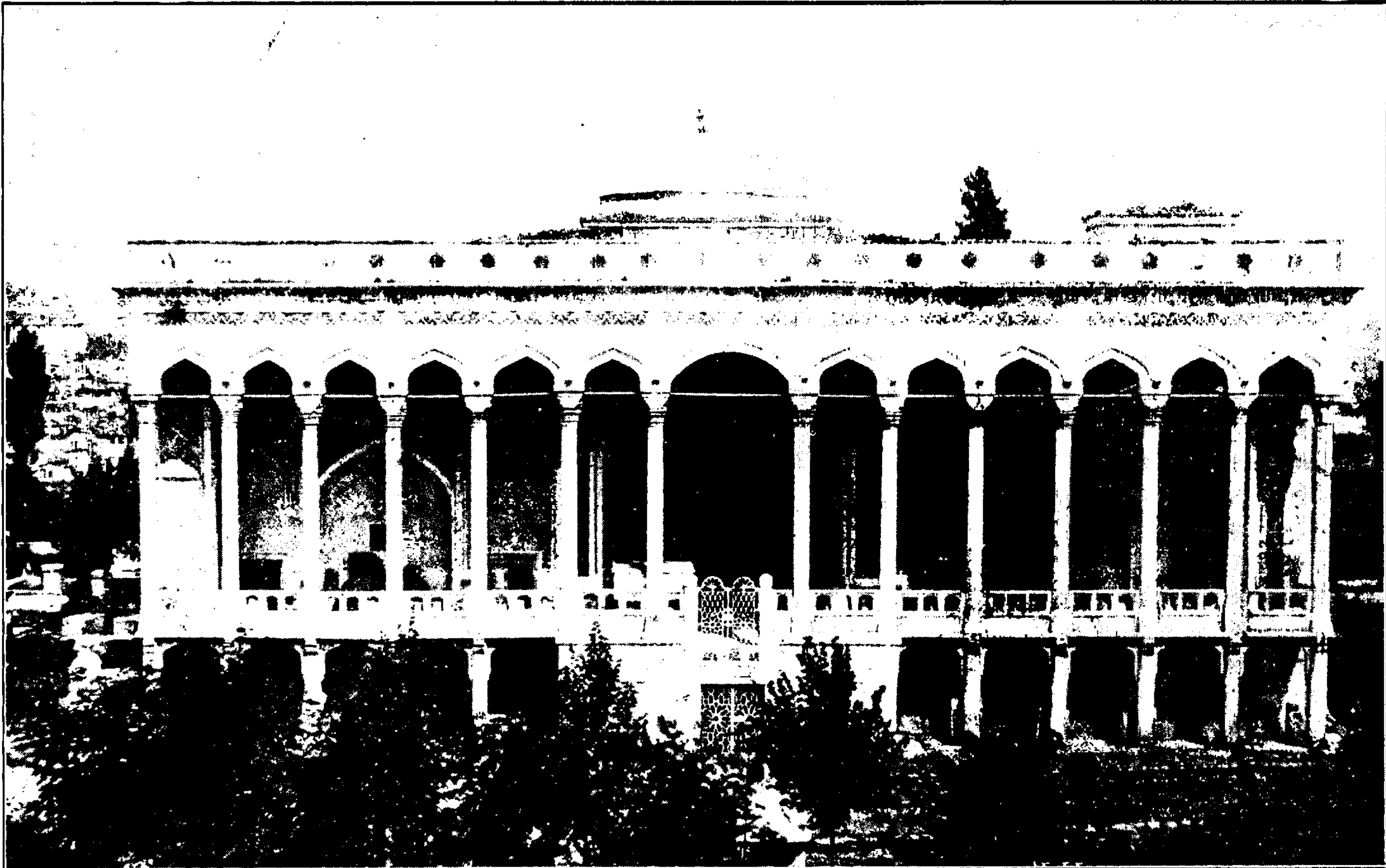
Tersi:

21. HEYKELTRAŞ BERTOLD CİVANNİ TARAFINDAN MEHMET II. NAMINA HAKEDİLMİŞ TUNÇ MADALYA.

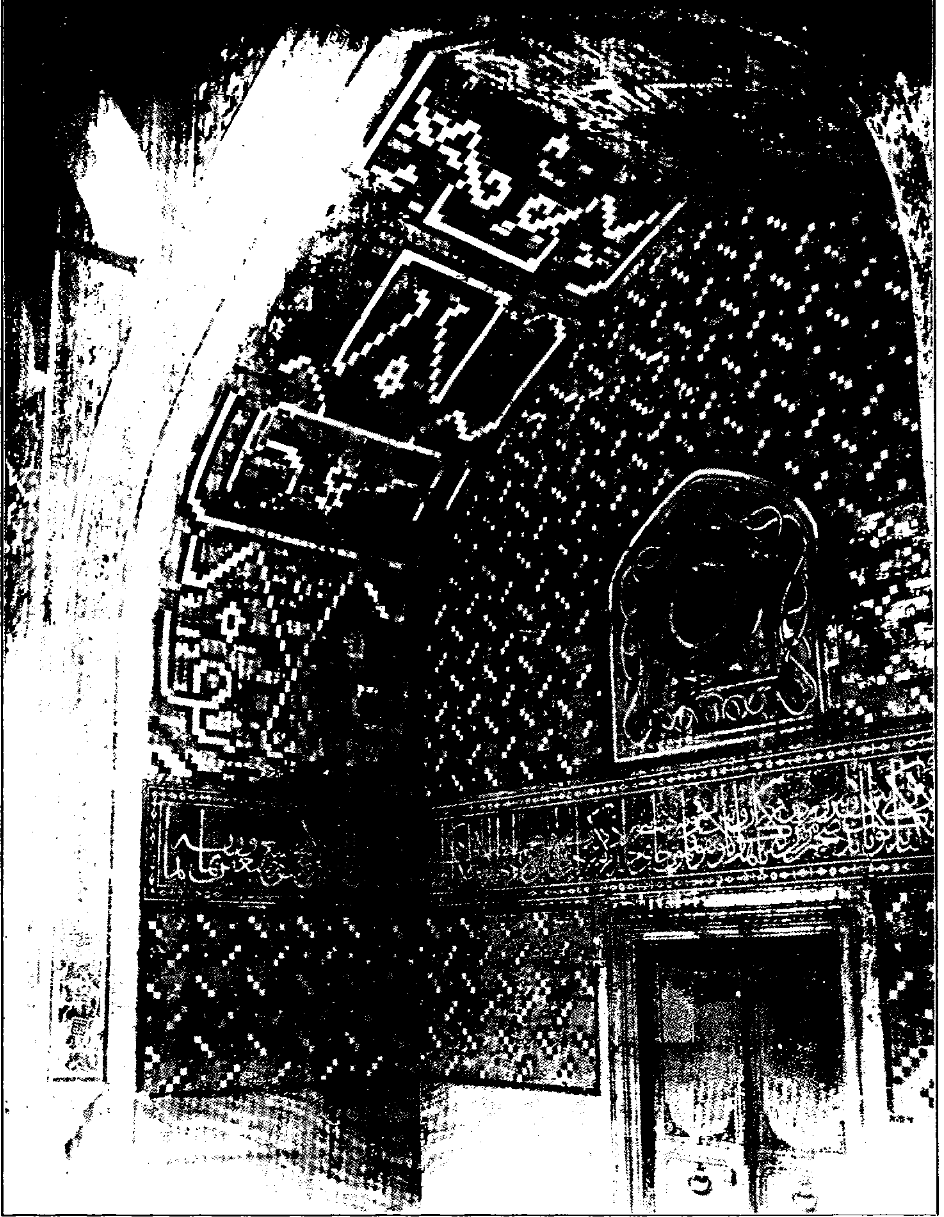
22. FATİH MEHMEDİN KILICI.

«Topkapı Sarayı Müzesi silâh kolleksiyonundan.»

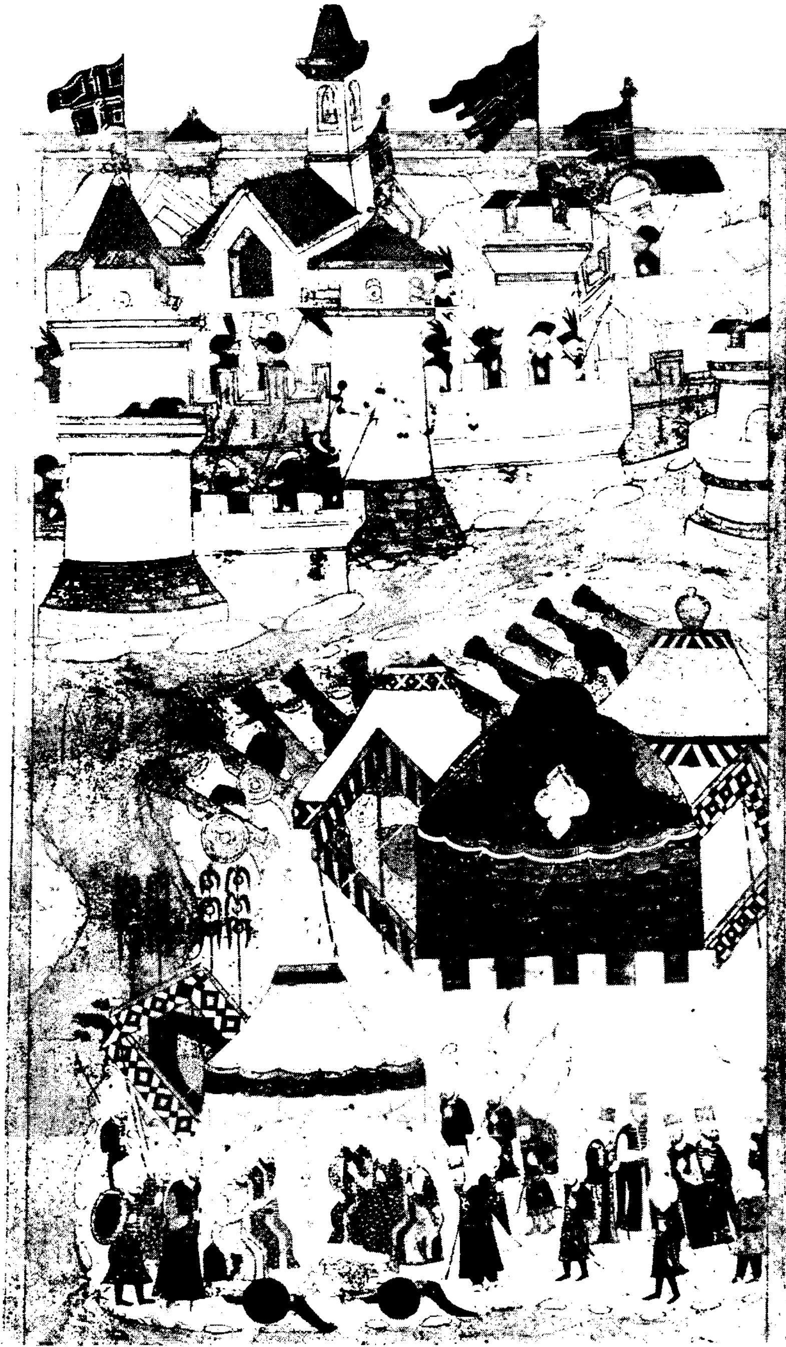

23. İSTANBULDA FATİH DEVRİNDE İNŞA EDİLEN ÇİNİLİ KÖŞK. *(1472).*

«Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinin türk ve islâm eserleri kısmıdır.»

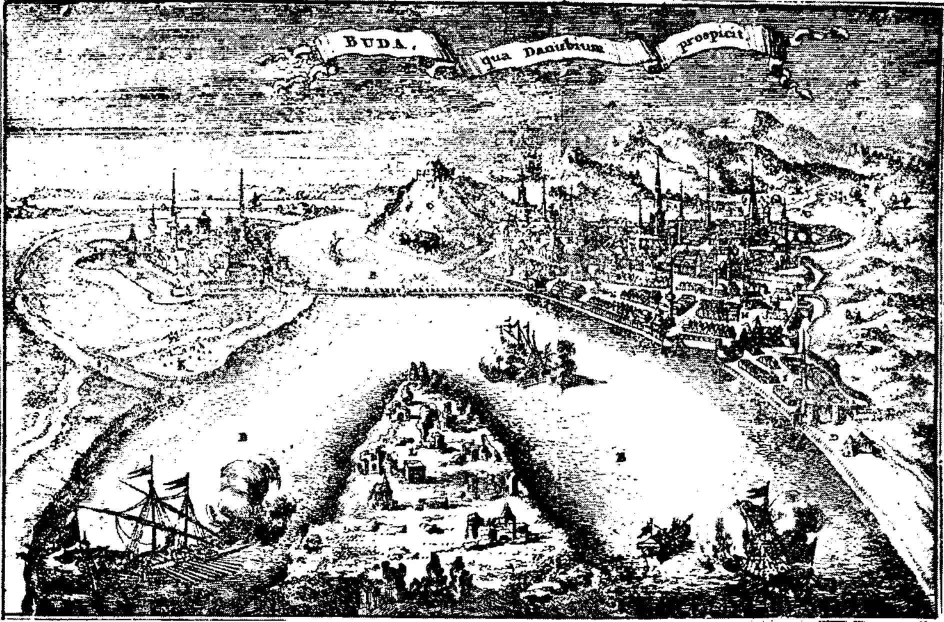

24. Çİnİlİ Köşkün methalİ.
«Mozaik usulünde yapılmıştır.»

25. VİYANANIN TÜRKLER TARAFINDAN İLK MUHASARASINI GÖSTERİR BİR MİNYATÜR.

«Topkapı Sarayı Müzesi dahilinde Ahmet III. Kütüphanesinde mevcut Murat III. zamanında yazılmış ve resimleri kâmilen renkli yapılmış Hünername adlı eserden.»

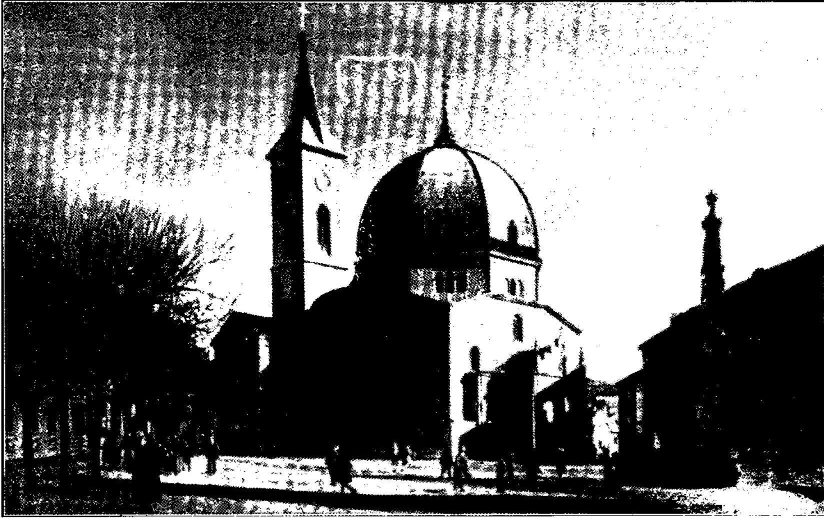
26. BUDİN VE PEŞTE ŞEHİRLERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİ ALTINDA BULUNDUKLARI ZAMANA AİT BİR RESİM.

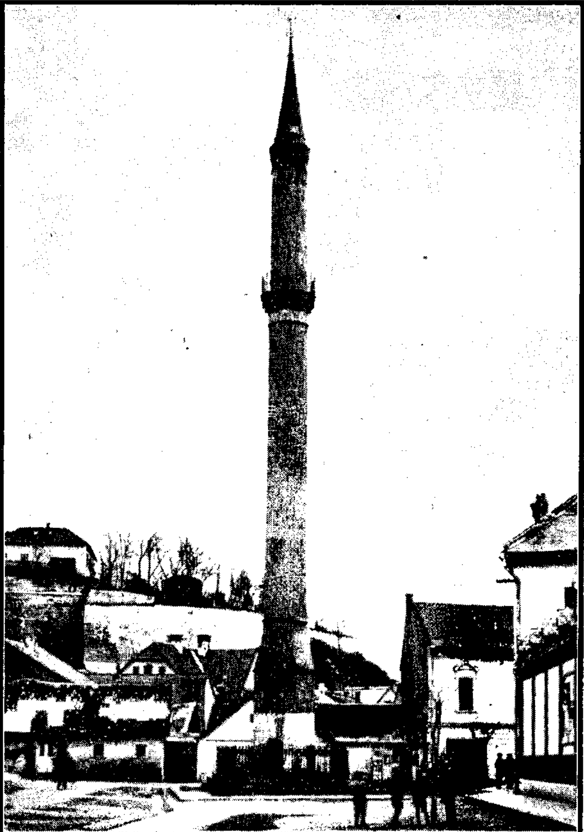
27. SOKOLLU MEHMET PAŞANIN ZAMANINDA (1566—79) PEŞTEDE TÜRKLER TARAFINDAN İNŞA EDİLMİŞ BİR KAPLICA.

28. Budapeştede Gülbaba Türbesi (1543—48).

29. Peç (Pécs) de 1625 tarihinde Türkler tarafından yapılan ve bugün kilise olarak kullanılan cami.

30. Eğri şehrinde Türkler zamanından kalma bir minare.

«XVII. asır başları.»

31. Barbaros Hayrettin Paşa.

(1476 — 1545).

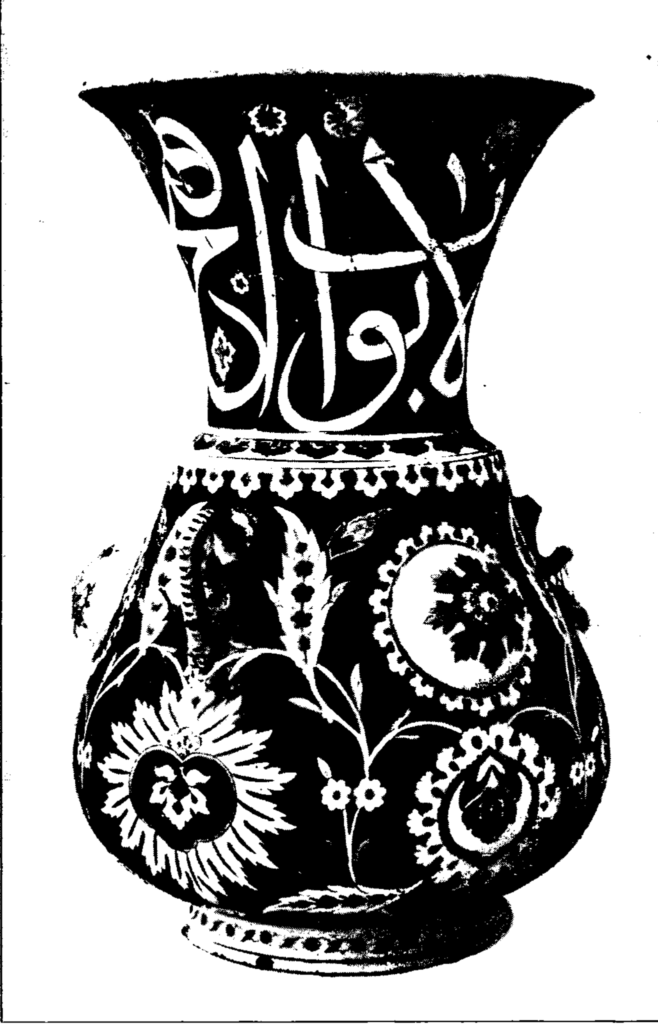

32. Bursada dokunmuş bir kumaş parçası. XVI. asır.
«Topkapı Sarayı Müzesi hazne dairesi.»

33. KANUNÎ SÜLEYMANIN ZEVCESİ ROKSELANIN TÜRBESİNDEN ALINMIŞ İŞLEME ÇEVRE. XVI. ASIR.

«İstanbul Evkaf Müzesi.»

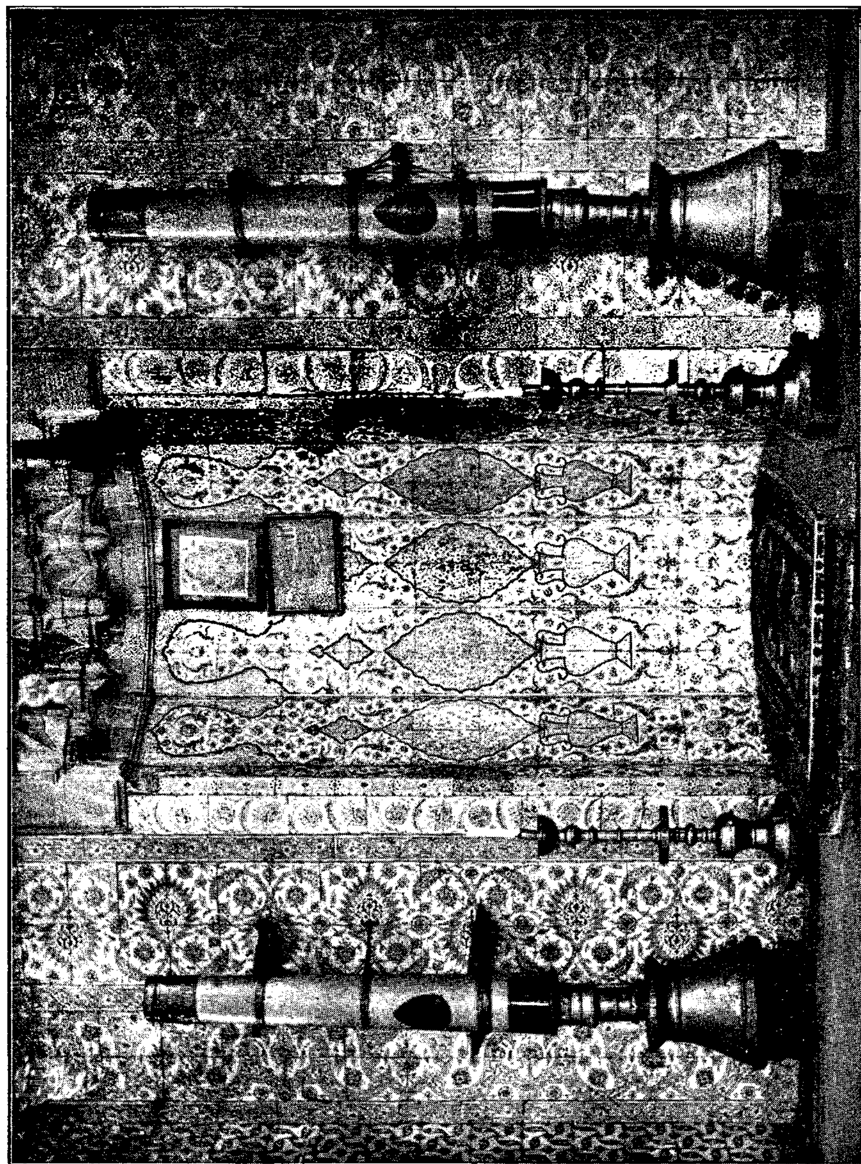
34. ANADOLUDA YAPILMIŞ ÇİNİ BÜYÜK CAMİ KANDİLİ. XVI. ASIR.
«İstanbul Arkeoloji Müzesi.»

35. KANUNÎ SÜLEYMANIN KILICI. XVI. ASIR.
«Topkapı Sarayı Müzesi Silâh kolleksiyonundan.»

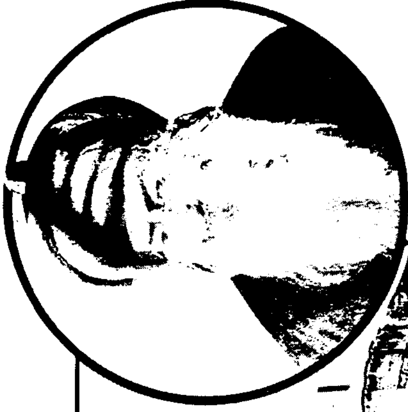

36. İstanbulda Topkapı Sarayında Murat III. ün yatak odası. XVI. asır.

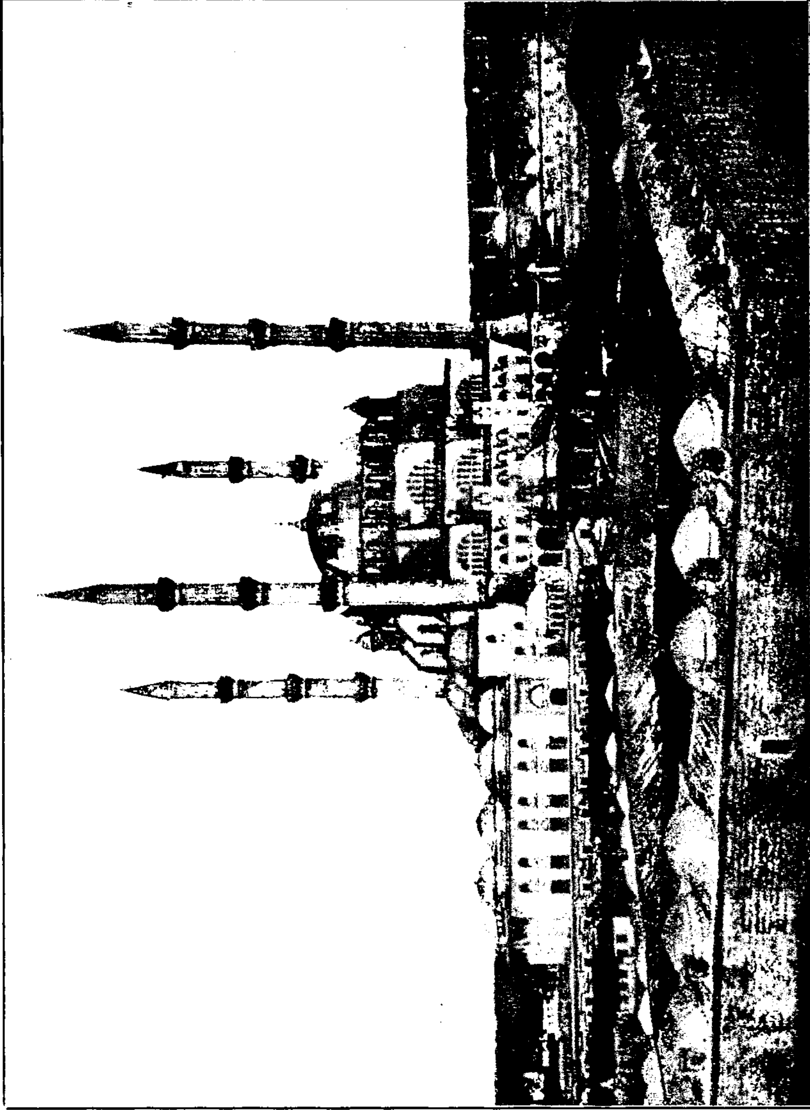
37. RÜSTEM PAŞA CAMİİ MİHRABI. XVI. ASIR.

«Mimar Sinanın eserlerinden.»

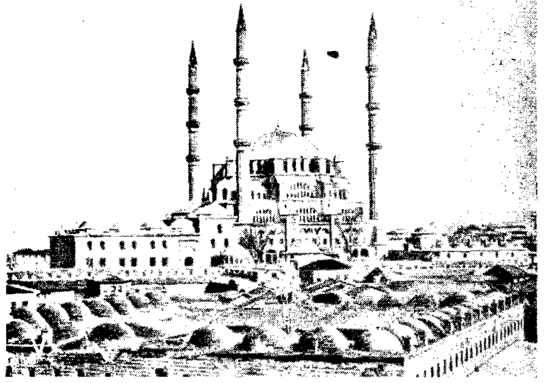

38. Büyük Türk Mimarı Sinan. (1490 — 1579)

39. Mimar Sinanın eserlerinden İstanbulda Süleymaniye Camii.

40. Mimar Sinanın eserlerinden Edirnede Sultanselim Camii.

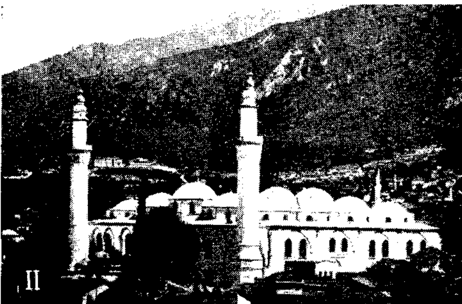

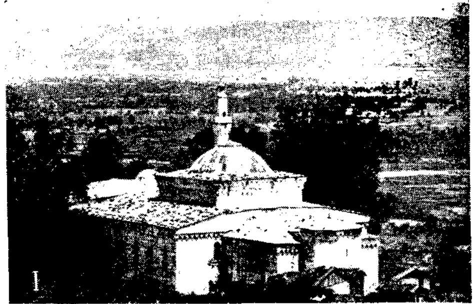

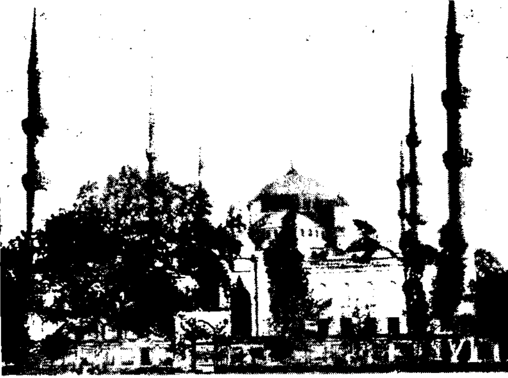
41. OSMANLI İMPA
TÜRK MİMARİSİNİN TERAK

I. Bursada Hüdavendigâr *(1360)*,
II. Bursada Ulu Cami *(1394)*,
III. İstanbulda Bayazıt *(1506)*,
IV. İstanbulda Süleymaniye *(1557)*,
V. Edirnede Selimiye *(1574)*.

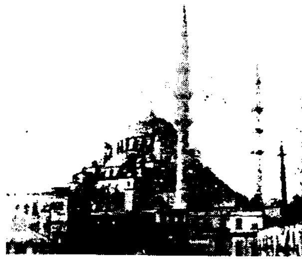

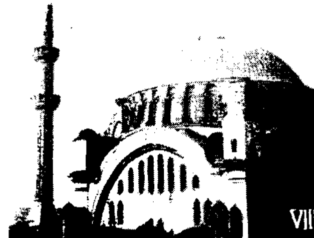

RATORLUĞU DEVRİNDE
Kİ VE TEDENNİ SAFHALARI

VI. İstanbulda Sultanahmet *(1617)*,
VII. İstanbulda Yenicami *(1664)*,
VIII. İstanbulda Nuruosmaniye *(1756)*,
IX. İstanbulda Lâleli *(1764)*,
X. İstanbulda Aksaray Valide Camii *(1871)*.

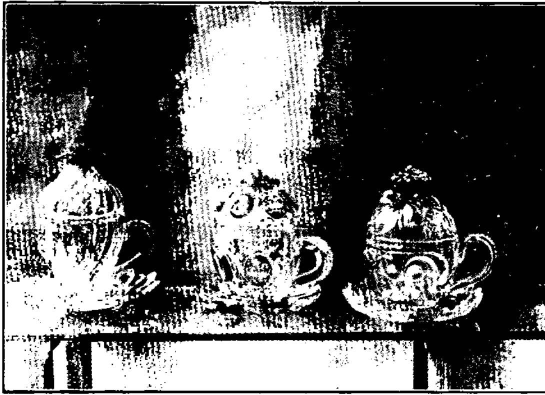

42. Şair Baki, Nev'i ve Şeyhülislâm Ebüssuut Efendiler.

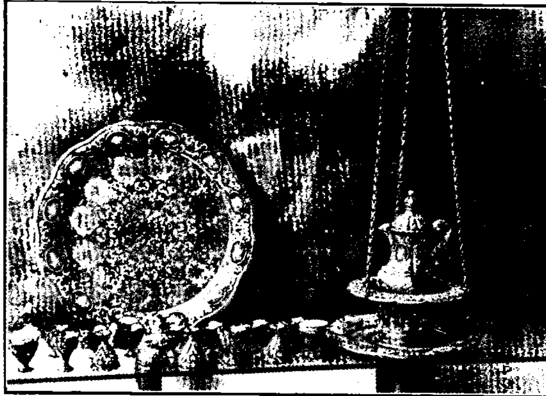

43. ŞAİR FUZULİ.

«Bu iki resim İstanbulda Fatihte Millet Kütüphanesinde mevcut Selim II. zamanında yazılmış ve resimleri kâmilen renkli yapılmış Âşık Çelebi tezkeresinden alınmış minyatürlerdir.»

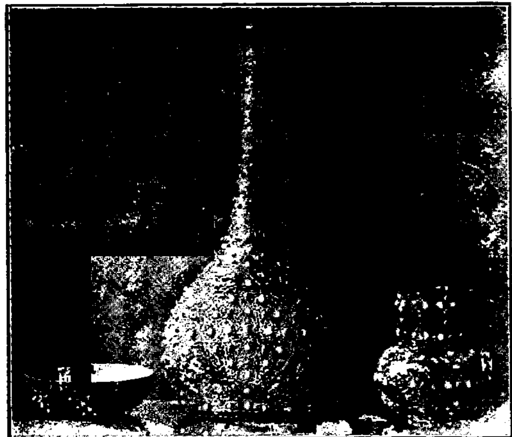
a) Kesme billûrdan mücevherli şerbet fincanları.

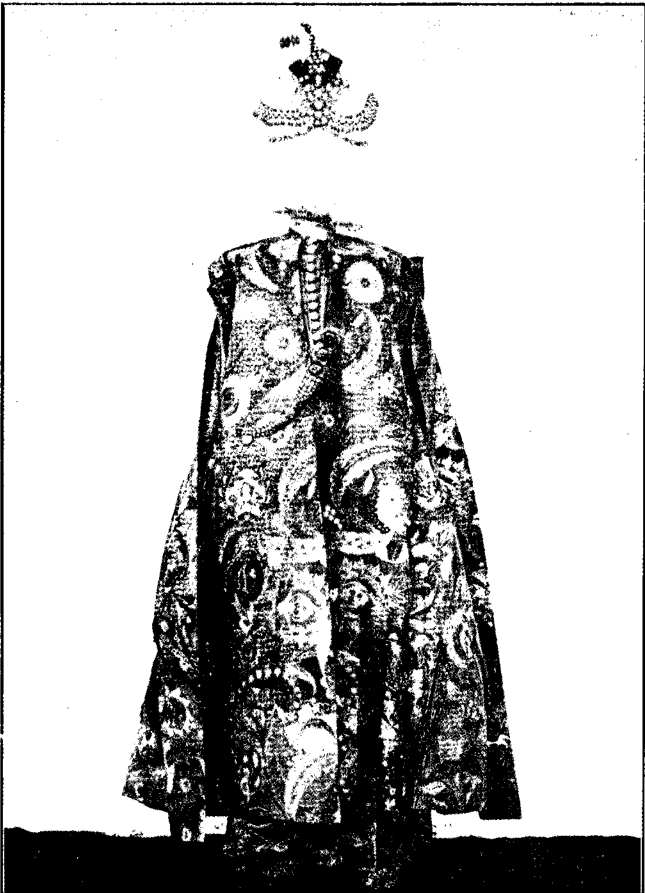
b) Mücevherli kahve takımı.

c) Elmaslı ve zümrütlü altın şarap takımı.

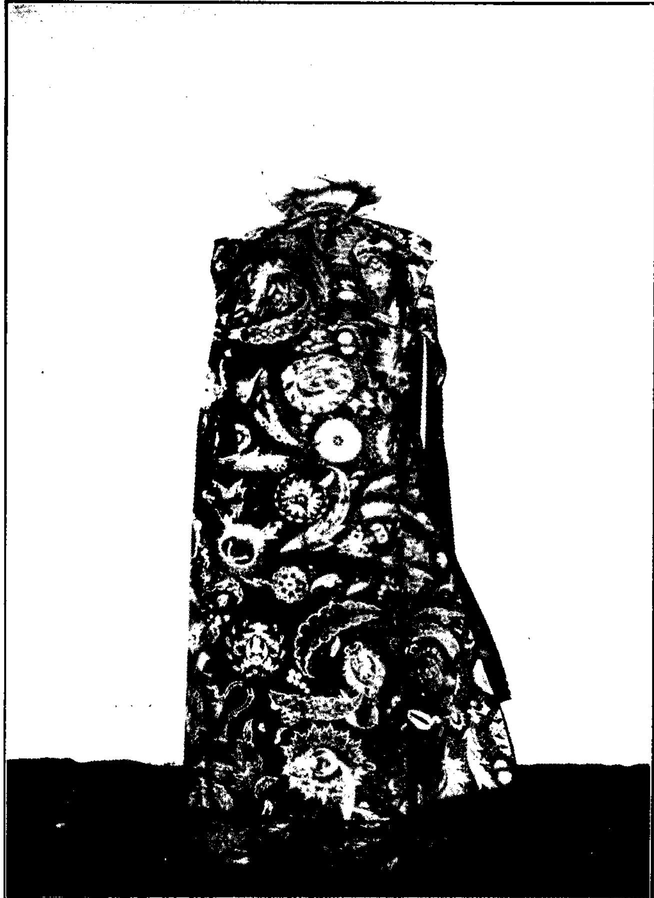
«Şah İsmaile ait bu takım Çaldıran Harbi ganimetlerindendir.»

44. Osmanlı Padişahlarına ait süslü ve mücevherli eşyalar.

Önden görünüş:

Arkadan görünüş:

45. Bayazit II. nin müzeyyen elbisesi ve elmasli hançeri.

«Topkapı Sarayı Müzesi.»

46. Kanunî Süleymanın zevcesi Roksolan
(Hurrem Sultan) *(1502 — 1577)*.

47. Sokollu Mehmet Paşa.
(1506 — 1579)

48. Kanunî Süleyman Zigetuvar Seferine giderken.
«Hünernameden.»

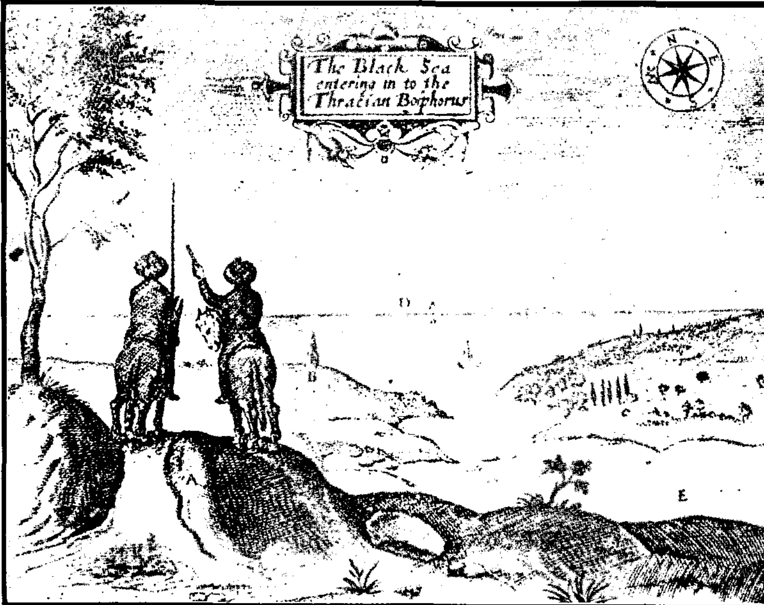
49. Bir yeniçeri zabiti *(1577)*.

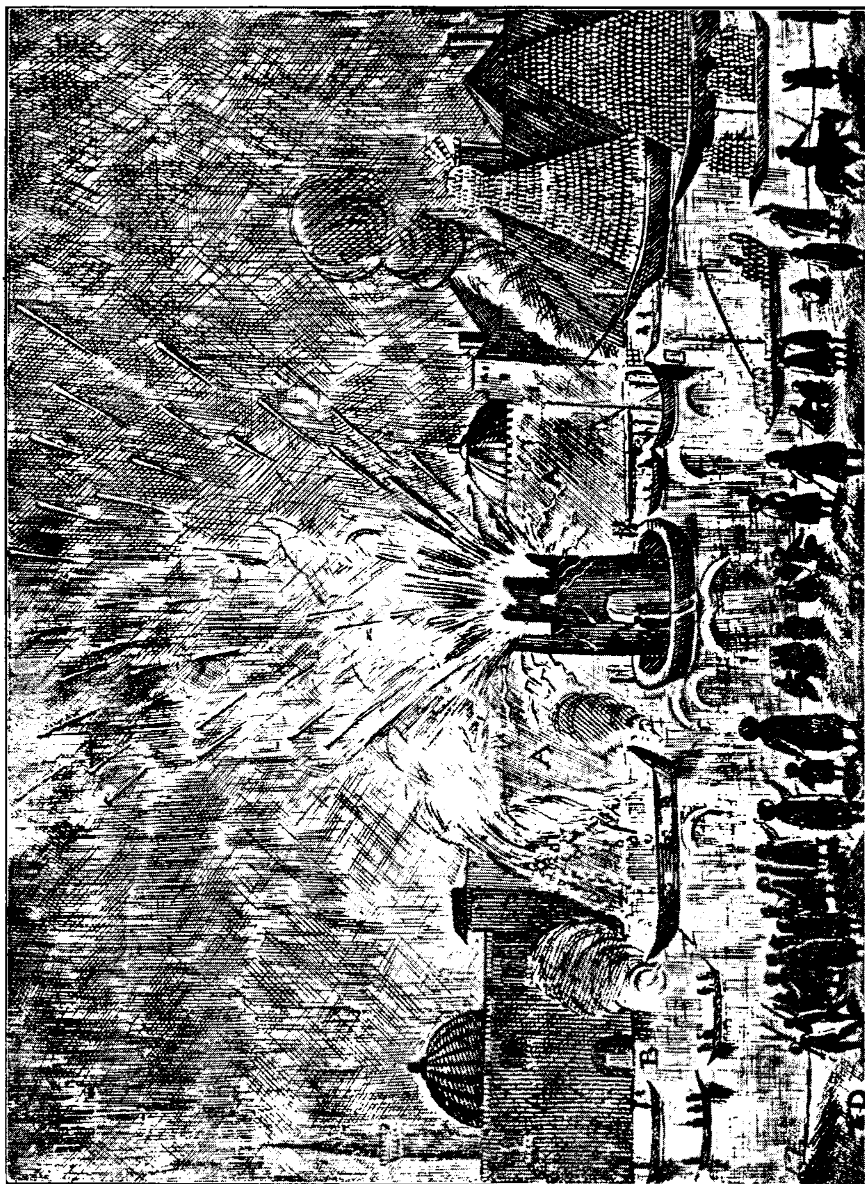
50. Bir yeniçeri *(1577)*.

51. Tiryaki Hasan Paşa.

52. İstanbul Boğazı *(1632)*.

53. İSTANBULDA BİR DONANMA EĞLENCESİ (1632).
«George Sandys' Travels» adlı eserden.

XVII. asırın güzide üç şahsiyeti:

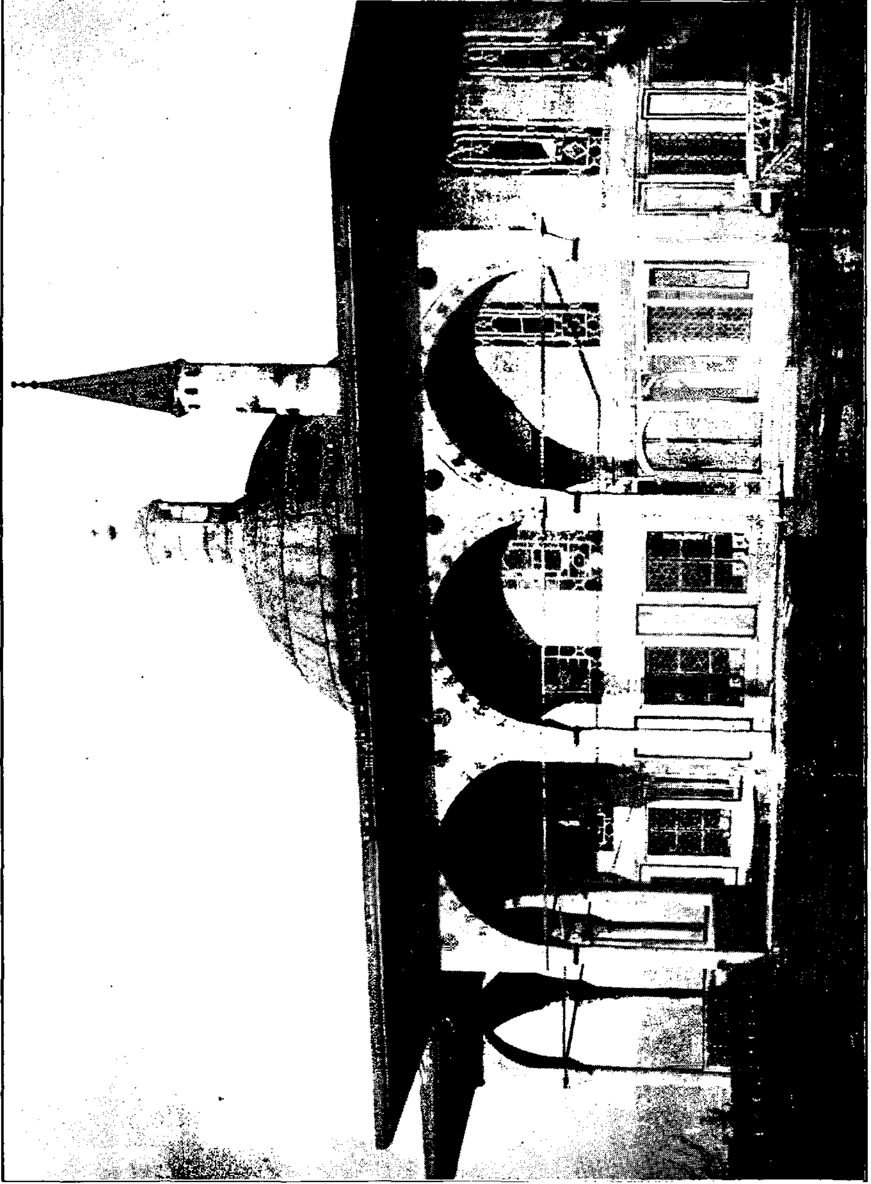
54. Şair Nefî.

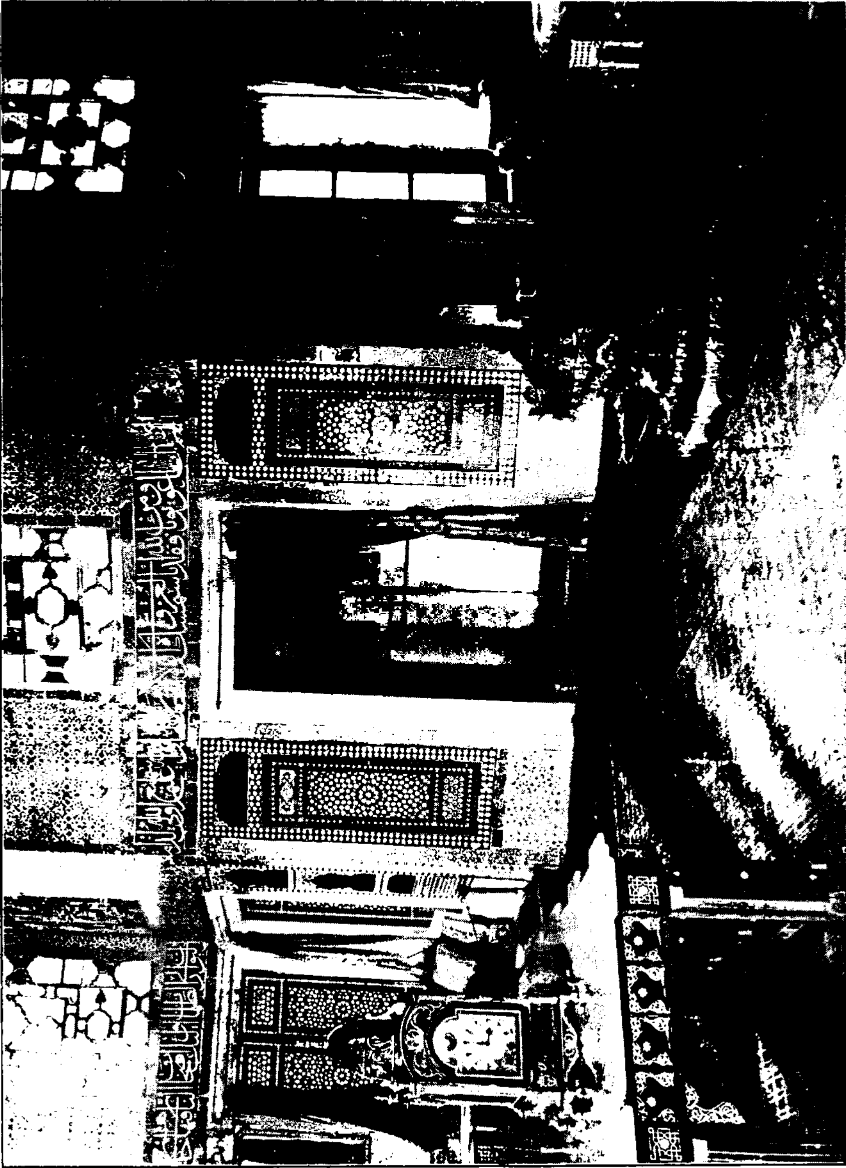
55. Koçi Bey.

56. Kâtip Çelebi.

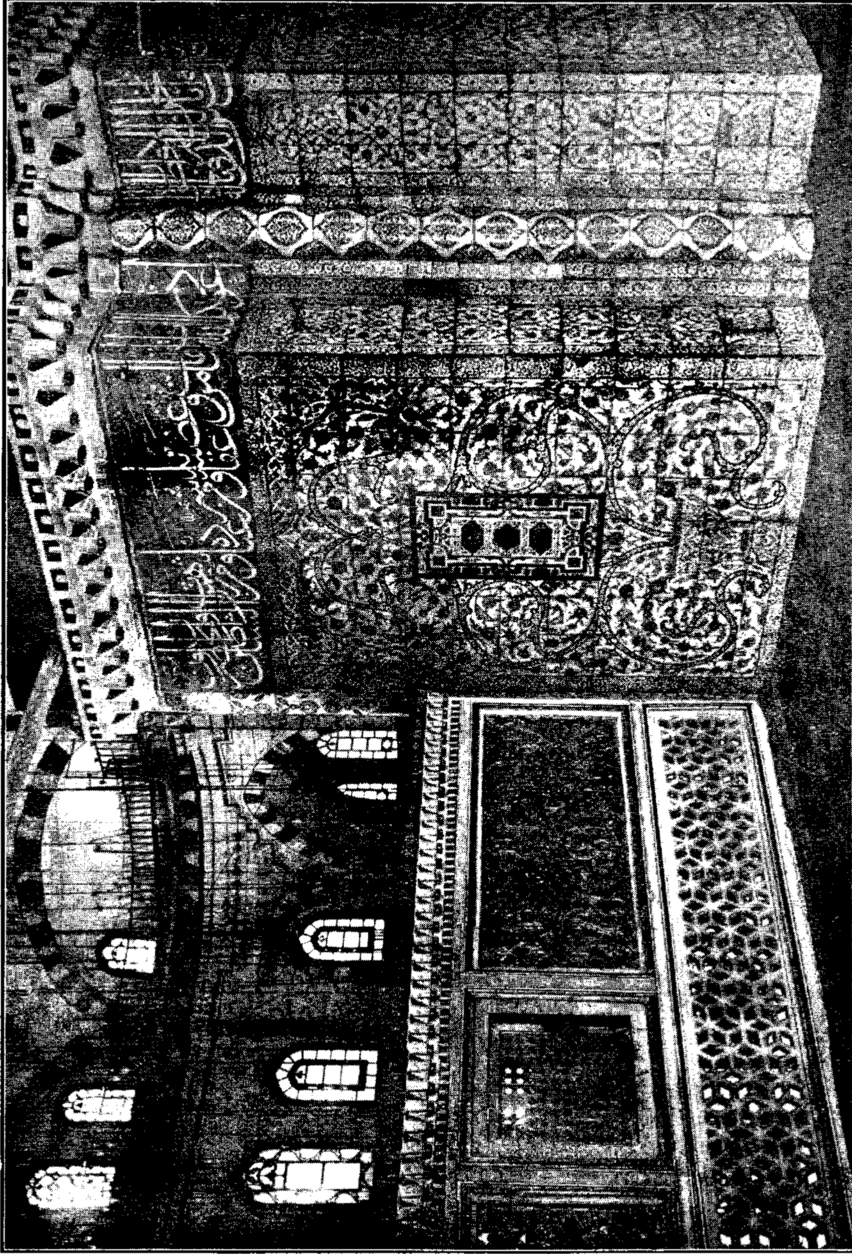

57. İstanbulda Topkapı Sarayında Bağdat Köşkü *(1638)*.

58. Bağdat Köşkünün İçinden bir kısım.

59. Bağdat Köşkünde çinilerle süslü bir duvar.

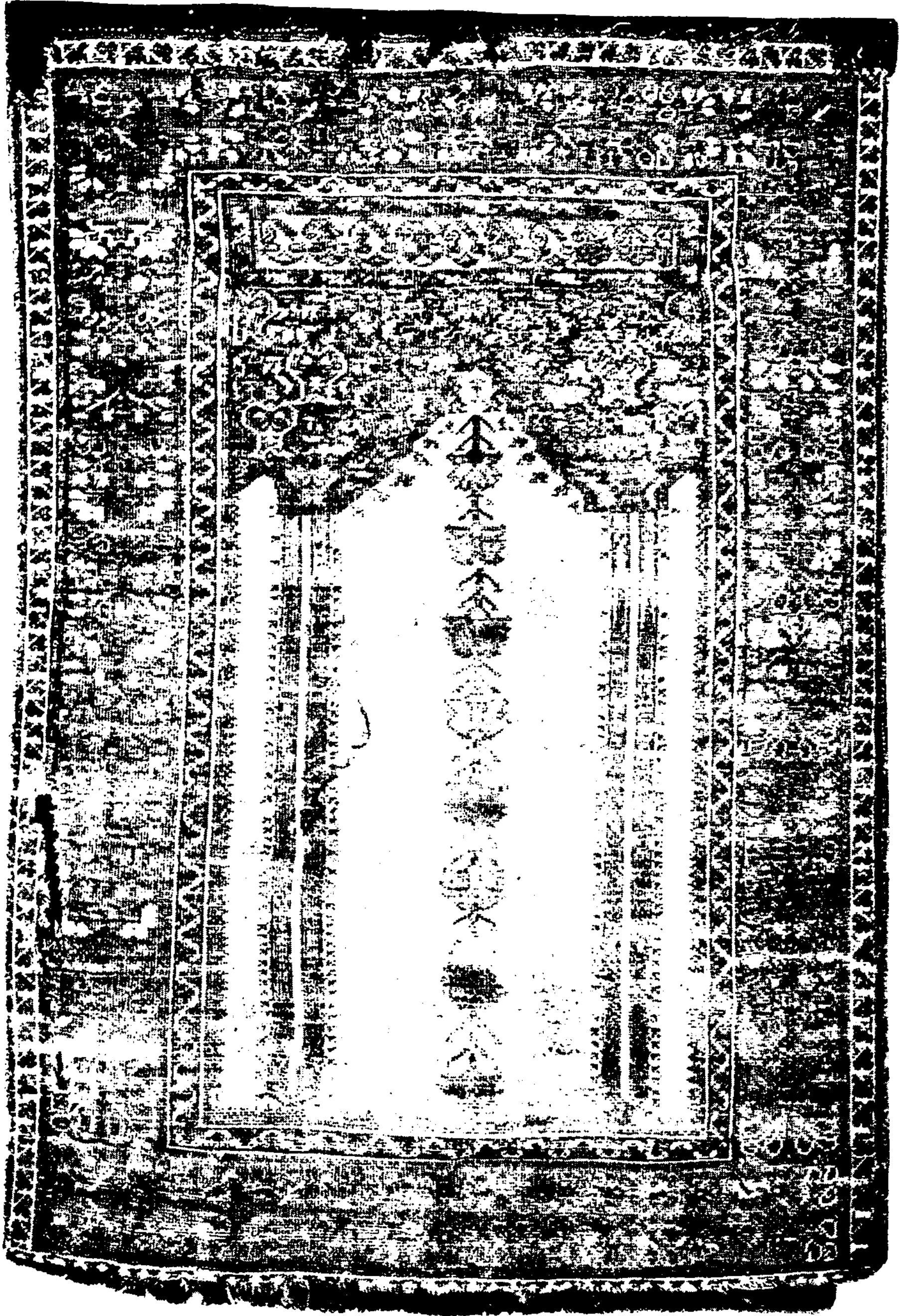
60. Yenicamide Türk çini ve mermer işçiliğinin güzelliklerini toplayan bir köşe.

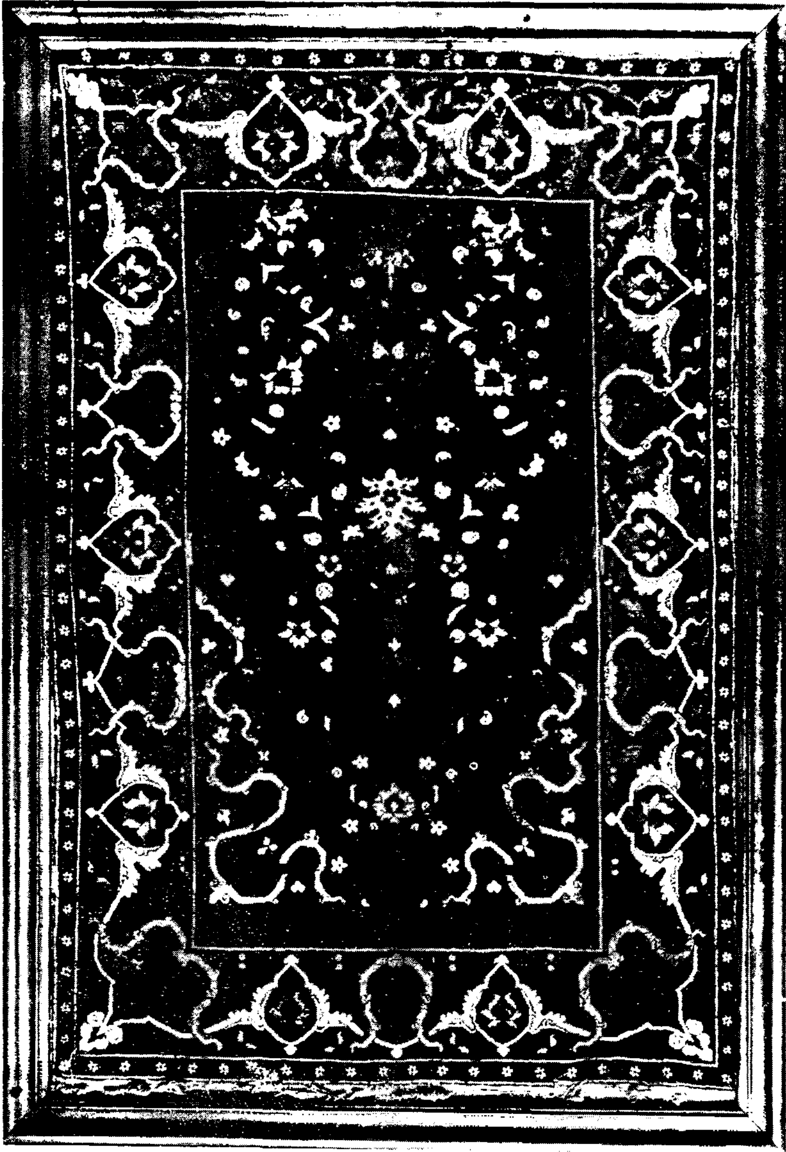
61. Rodos tabaği. XVII. asir Anadolu mamulâtindan.
«İstanbul Arkeoloji Müzesi.»

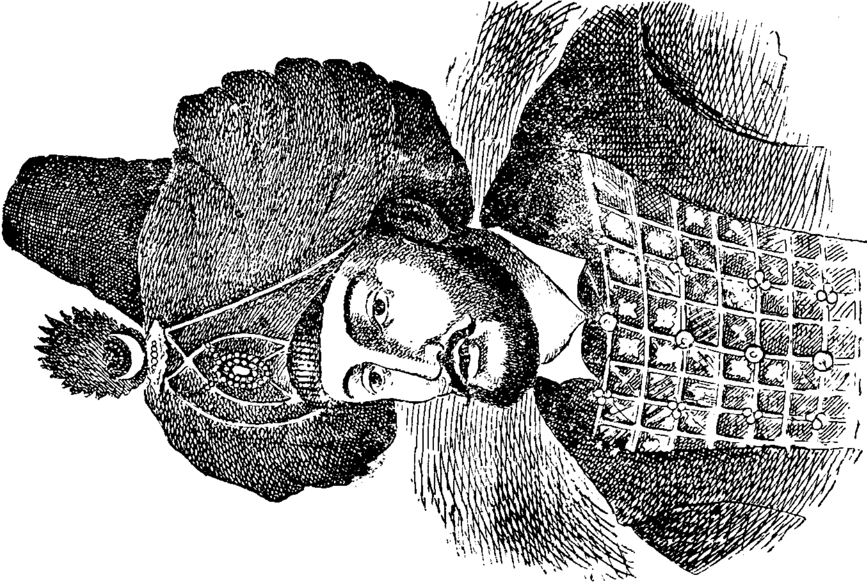
62. İSTANBUL MAMULÂTINDAN SEDEFLE İŞLENMİŞ SANDUKÇE *(1616).*
«İstanbul Arkeoloji Müzesi.»

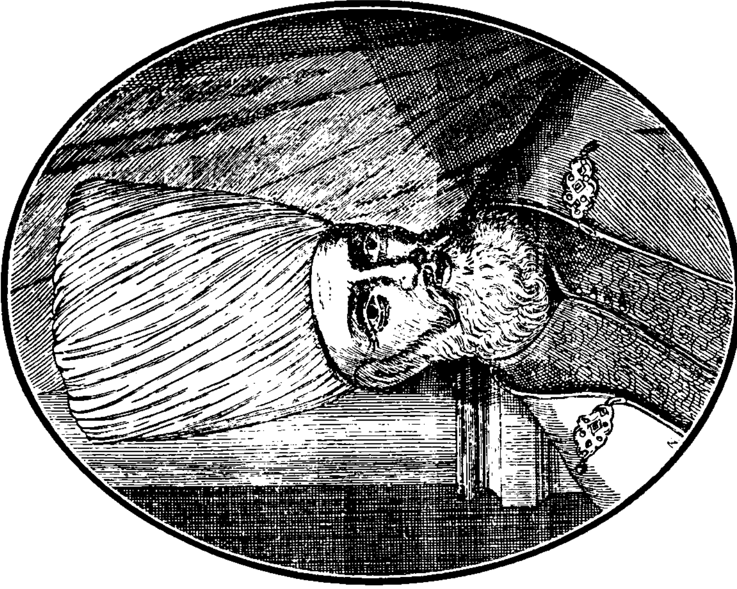
63. Gördüs mamulâtından bir seccade. XVII. asır.
«İstanbul Evkaf Müzesi.»

64. Anadolu mamulâtından halı seccade. XVII. asır.
«İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi.»

66. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa.
(1635 — 1676)

65. Köprülü Mehmet Paşa.
(1578 — 1661)

67. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa.
(1634—1683)

68. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa.
(1637—1690)

69. On yedinci asırda İstanbul (1680).

71. Sadrazam İbrahim Paşa.

70. Ahmet III.

72. İBRAHİM MÜTEFERRİKANIN İLK BASTIĞI ESERLERDEN KÂTİP ÇELEBİNİN «TUHFETÜLKİBAR» ADLI KİTABINDAKİ AKDENİZ HARİTASI.

برخدمته مظهر اولمش اولوردق تم قول نعیما

هون و عنایت خدای متعال برله دولت علیهٔ ابد استمرار عثمانیه ده فن طبع و تمثیل کتب
ظهوره ایدوب فن مرقومک تسهیلیله تکثیر و توفیر کتبه مبداء شروع اولان بیک یوز قرق سنه سندن
اشبو نعیمانک صنعت مرقومه ایله طبع و توفیرینک تاریخ خاتمه سی اولان بیک یوز قرق یدی
جمادی الاولی اواسطنه کلنجه کتب و رسائلدن جمعی صغیر و کبیر
دارالطباعهٔ عامره ده حصول پذیر اولان نسخ مرغوبه
بونلردر که دفتر و تعداد اولندی

ترجمهٔ صحاح الجوهری لمحمد بن مصطفی الوانی لغت وانقولی دیمکله معروفدر جلد ١٠٠٠
تحفة الکبار فی اسفار البحار لکاتب چلبی جلد ١٠٠٠ ترجمهٔ تاریخ سیاح لطابع الکتاب جلد
١٢٠٠ تاریخ هند غربی المسمی بحدیث نو جلد ٥٠٠ تاریخ تیمور کورکان لنظمی زاده بغدادی
جلد ٥٠٠ تاریخ مصر قدیم و مصر جدید المسمی بدرة الیتیمه لسهیل جلد ٥٠٠ کلشن خلفا
لنظمی زاده بغدادی جلد ٥٠٠ اصول الحکم فی نظام الامم لطابع الکتاب جلد ٥٠٠
فیوضات مقناطیسیه لطابع الکتاب جلد ٥٠٠ جهان نما لکاتب چلبی جلد ٥٠٠
تقویم التواریخ لکاتب چلبی جلد ٥٠٠ جلد اول من تاریخ نعیما جلد ٥٠٠
جلد ثانی من تاریخ نعیما جلد ٥٠٠ یکون کتب مطبوعه جمعا جلد
٨٢٠٠ یالکز سکز بیک ایکی یوز جلد کتابدر

73. Naima tarihinin son sahifesi.

74. «Tarihi Hindi Garbî» adlı Amerika hakkında basılan eserdeki resimlerden.

SEPTIE'ME PARTIE

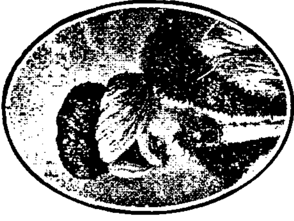
DES DIALOGVES

EVELKI MVKIALEM'E	اولكى مكالمه	I.er DIALOGVE
Sabah waktindé ziaret itmek itchun,	صباح وقتنده زيارت ايتمك ايچون	Pour faire une visite le matin.
Aghan nerédé dur?	اغاك نره ده در	Ou est ton maître?
Bounda dur, soultanum.	بونده در سلطانم	Il est icy, monsieur.
Daqhi ouïourmi?	دخى اويورمى	Dort'il encore?
Qhaïr, tchelebum, oïanik dur.	خير چلبم اويانقدر	Non, monsieur, il est eveillé.
Kalkmichemi?	قالقمش مى	Est'il levé.
Iok, soultanum, daqhi deuchekdedur.	يوق سلطانم دخى دوشكده در	Non, monsieur, il est encore au lit.
Sabahynuz qhaïr ola, soultanum.	صباحكز خير اولا سلطانم	Je vous souhaite le bon jour, monsieur.
Qhoche gueldun tchelebum.	خوش كلدك چلبم	Soyés le bien venu, monsieur.
Daqhi deuchekdesynuz?	دخى دوشكده سكز	Vous êtes encore au lit?
Dun guedgé guitche iatdum.	دون كيجه كيچ ياتدم	Hier au soir je me suis couché tard.

Aqhcham mandgiasinden sonra né icheledunuz?	اخشام مانجه سندن صكره نه ايشلدكز	Que fites vous aprés soupé?
Sen guitdighin guibi oïnamagha bachladuk.	سن كيتدككى كبى اوينمغه باشلدك	Aussitôt que vous en allâtes, nous commençames a jouer.
Néasyl oïoun oïnadunuz?	نه اصل اويون اوينادكز	A quel jeu?
Kimisi satrendge, kimisi kiaghid, ol birlerida-ma oïnadylar.	كيميسى شطرنج كيميسى كاغد اول برلرى داما اويناديلر	Les uns jouèrent aux échets, les autres aux cartes, & d'autres aux dames.
Kim aldy oïouni, kim ghaib itdi?	كيم الدى اوينى كيم غايب ايتدى	Qui a gagné, qui a perdu?
Bir oïoundé on ghrouche aldum.	براوينده اون غروش الدم	Du premier coup, j'ai gagné dix ecus.
Nekadar zeman oïnadunuz?	نقدر زمان اويندكز	Combien de tems jouâtes vous?
Butun guidgé oïnaduk.	بتون كيجه اويندق	Nous jouâmes pendant toute la nuit.
Bou kadar guetche kalkdighiné teadgiub itmem,	بوقدر كيچ قالقديغكزه تعجب ايتمم	je ne m'etonne pas si vous vous levés si tard,
Saat katchedé dur?	ساعت قاچده در	Quelle heure est'il?
Guneche doghmouche dur.	كونش طوغمشدر	Le soleil est levé,

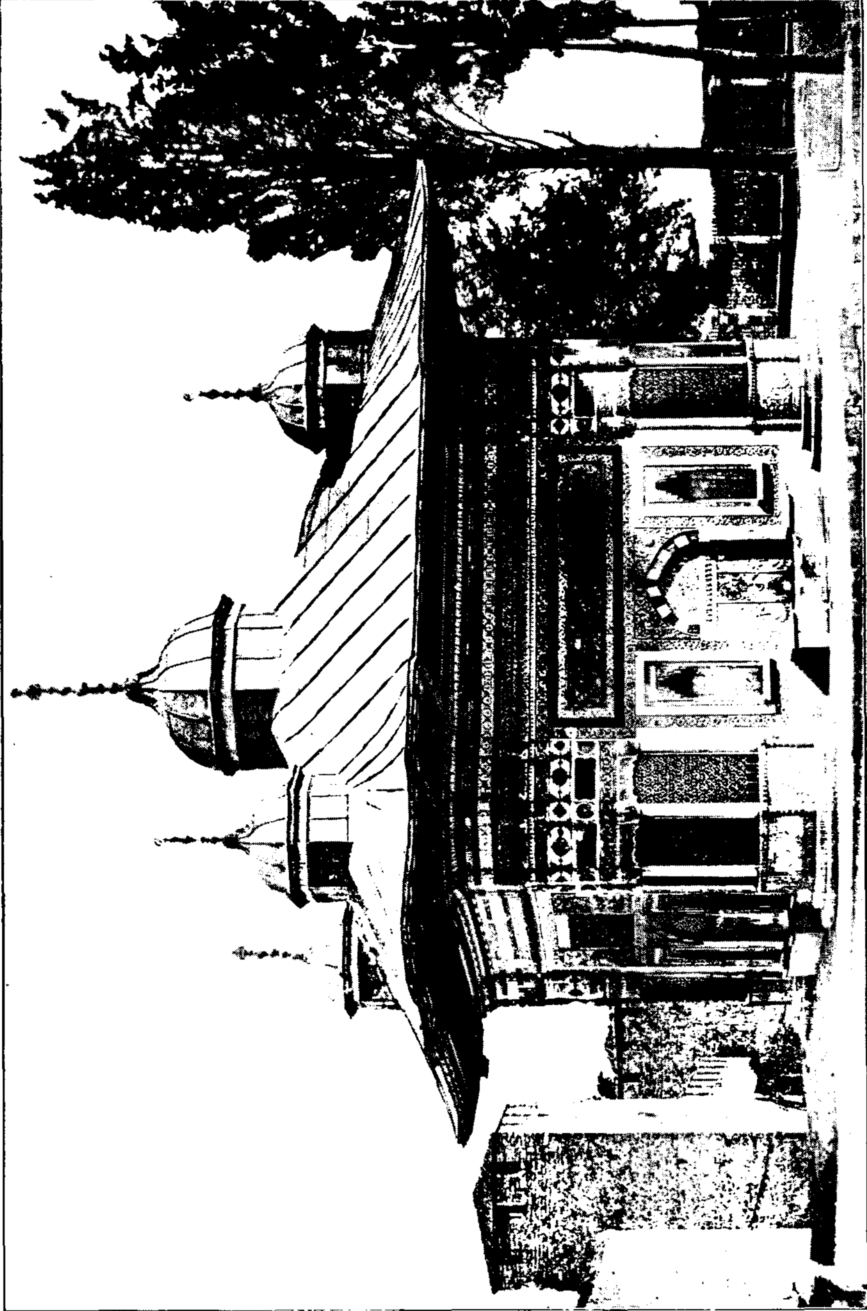
gue

75. İBRAHİM MÜTEFERRİKANIN BASTIĞI TÜRKÇE-FRANSIZCA MÜKÂLEME KİTABINDAN İKİ SAHİFE.

77. Şair Nedim.
(1681 — 1730)

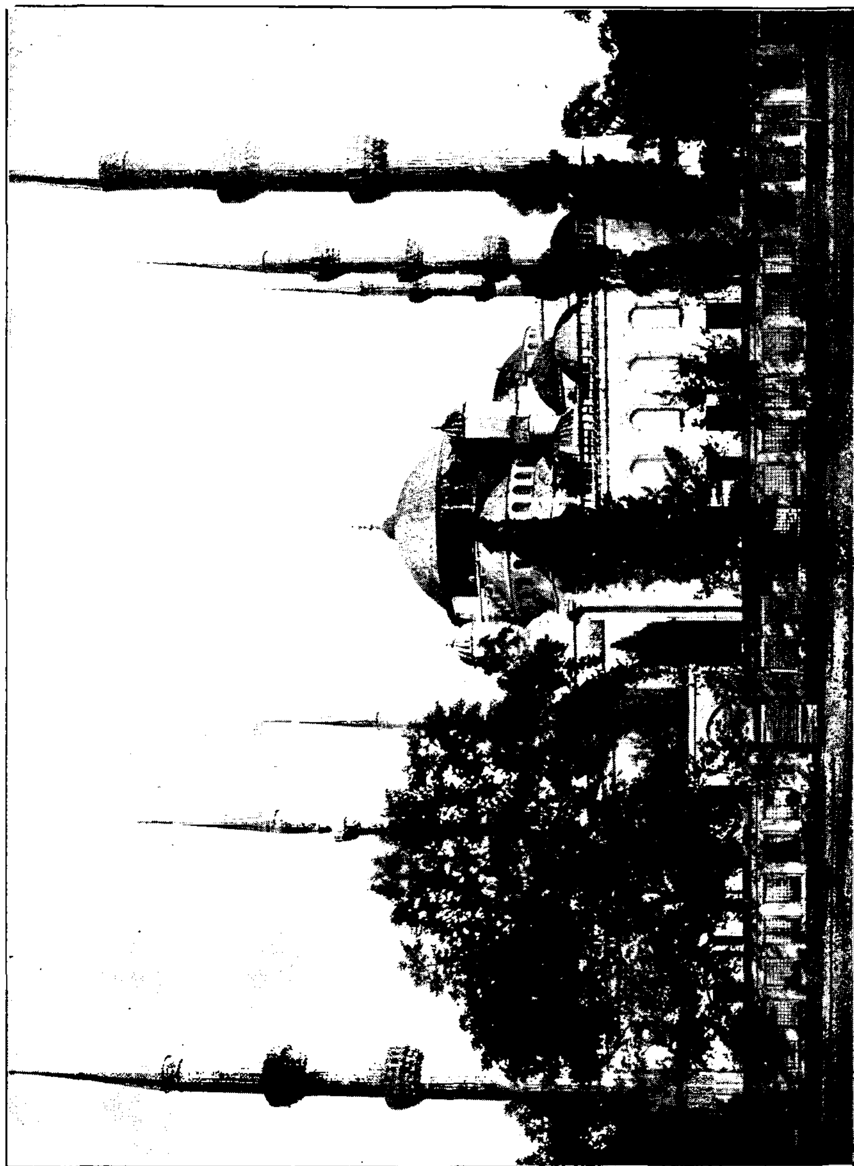
76. On sekizinci asırda Sâdabattan bir manzara.
«T. Allom'un Eski ve Yeni İstanbul adlı eserdeki resimlerinden.»

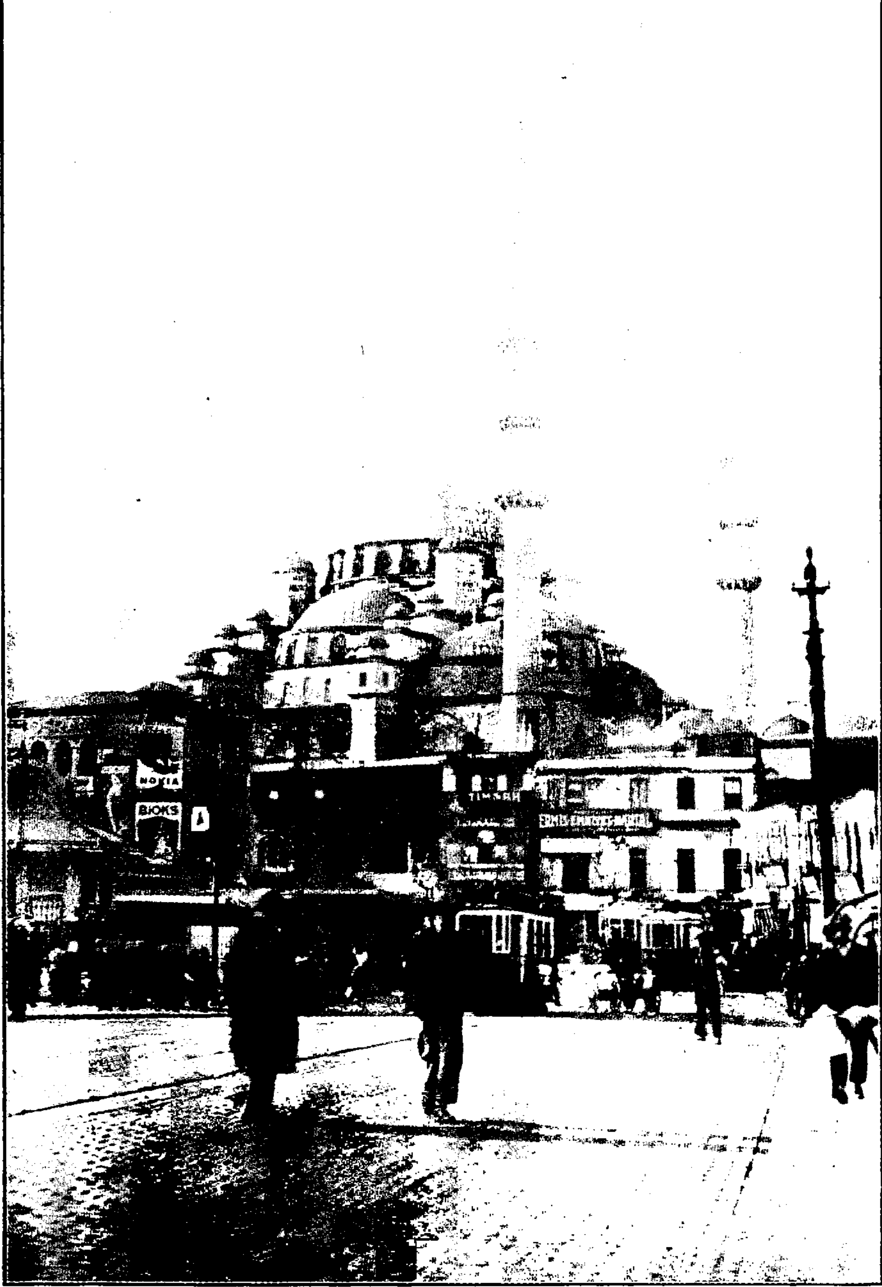
78. İstanbulda Ahmet III. Çeşmesi.

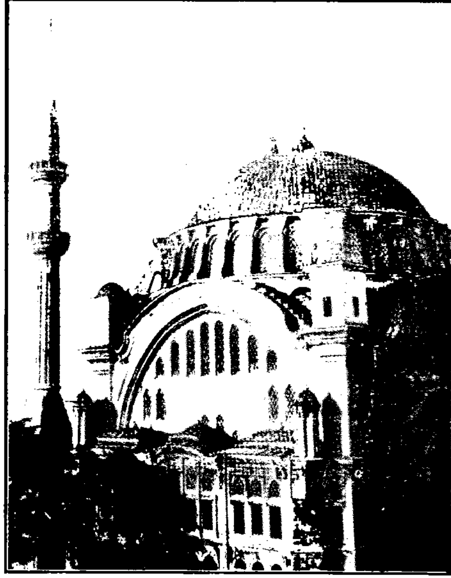
79. KÖÇEKLERİN OYUNUNU SEYREDEN HÜKÜMDAR. XVIII. ASIR BAŞLARI. *«Topkapı Sarayı Müzesi dahilinde Ahmet III. Kütüphanesinde bulunan ve Ahmet III. zamanında yazılmış ve resimleri kâmilen renkli yapılmış Surnamei Vehbi adlı eserdeki minyatürlerden.»*

80. İstanbulda Sultanahmet Camii.

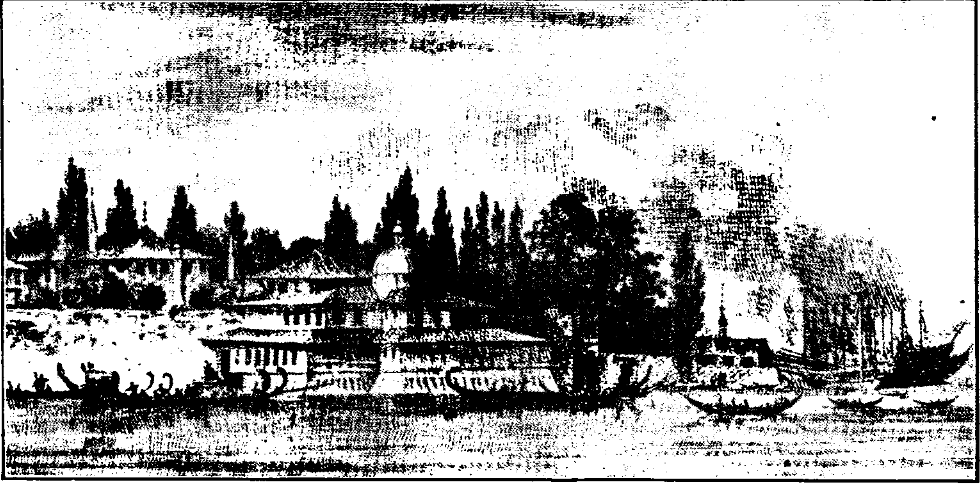
81. İSTANBULDA YENİCAMİ.

82. İSTANBULDA NURUOSMANİYE CAMİİ.

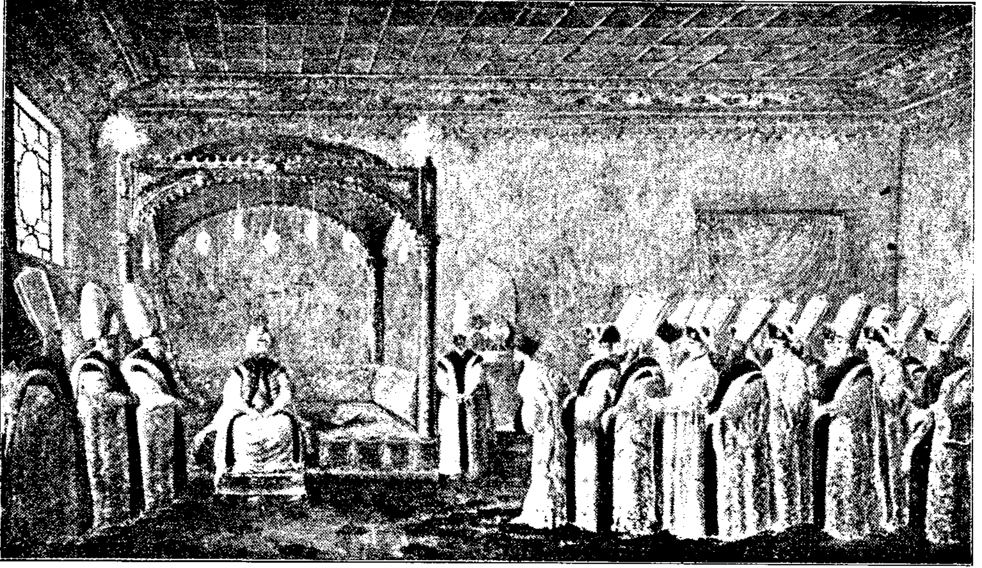
83. İSTANBULDA LÂLELİ CAMİİ.

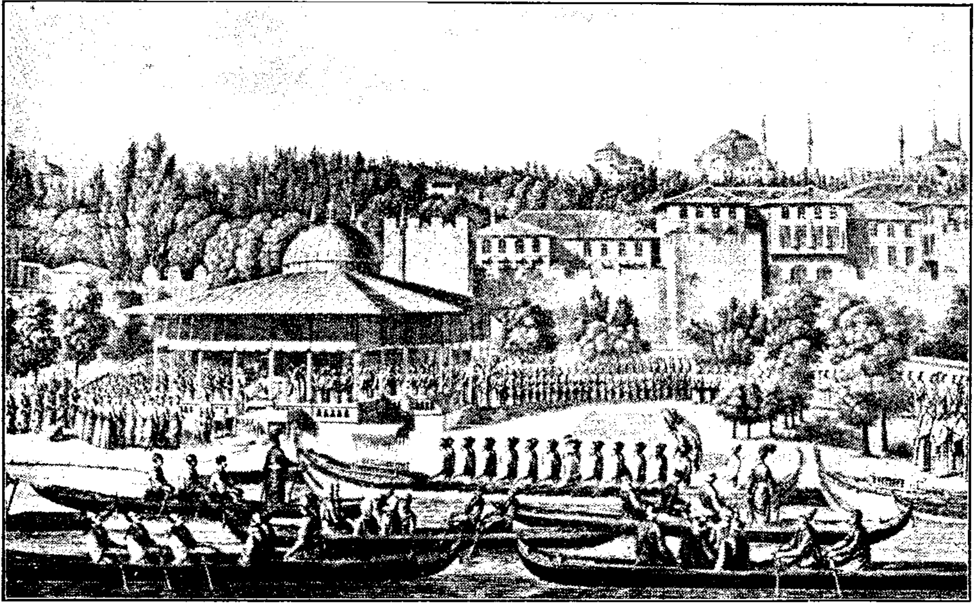
84. AYNALI KAVAK.
«Choiseul Gouffier'nin eserinden.»

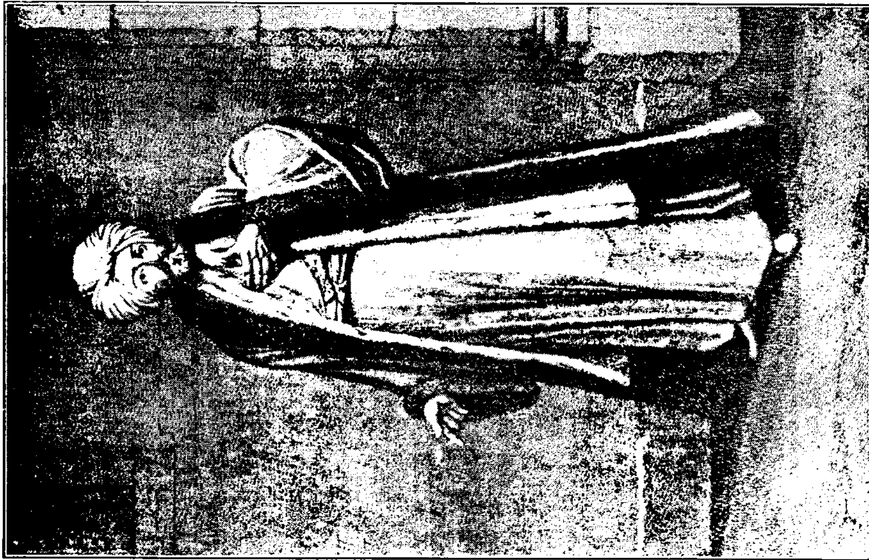
85. İSTANBULDA ALEMDAR CADDESİNDE ABDÜLHAMİT I. ÇEŞMESİ *(1777)*.

86. Bir ecnebi elçinin arz odasında kabulü.
«Bern Müzesinden.»

87. Topkapı Sarayı sahilinde Yalı Köşkü.
«Donanmalar sefere çıktığı vakit Kaptan Paşa burada padişah tarafından kabul olunurdu.»

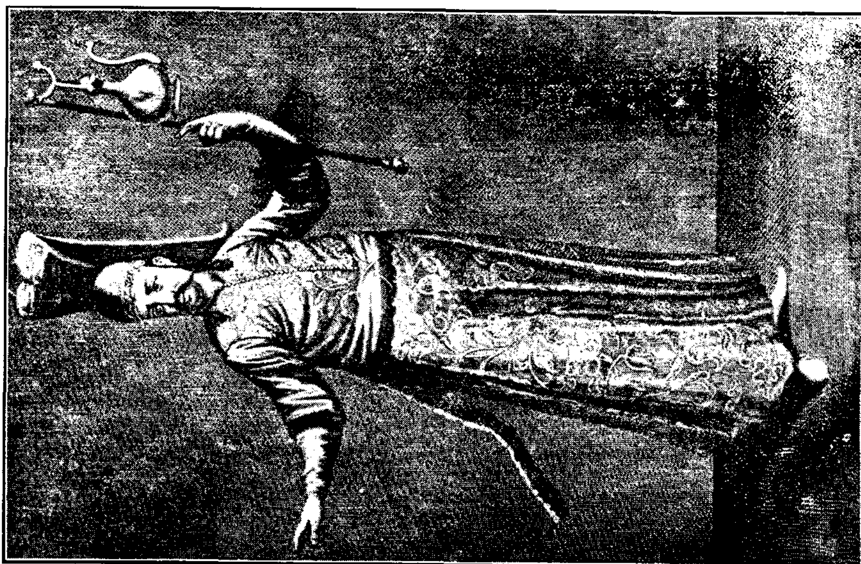
88. Bir Türk asılzadesi. XVIII. asır.

89. Zengin bir Türk genci. XVIII. asır.

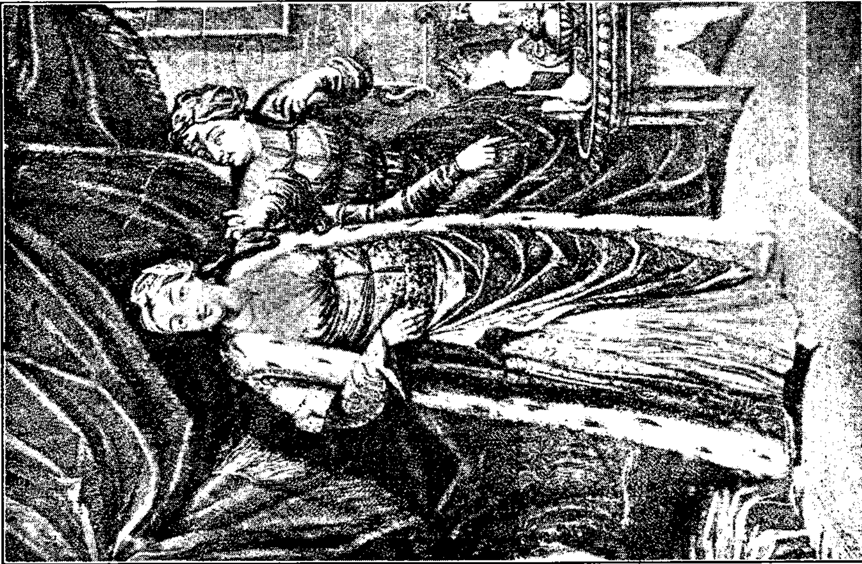
91. KIZLAR AĞASI. XVIII. ASIR.

90. İBRİKTAR AĞASI. XVIII. ASIR.

93. TÜRK KIZLARI. XVIII. ASIR.

92. BİR SULTAN. XVIII. ASIR.

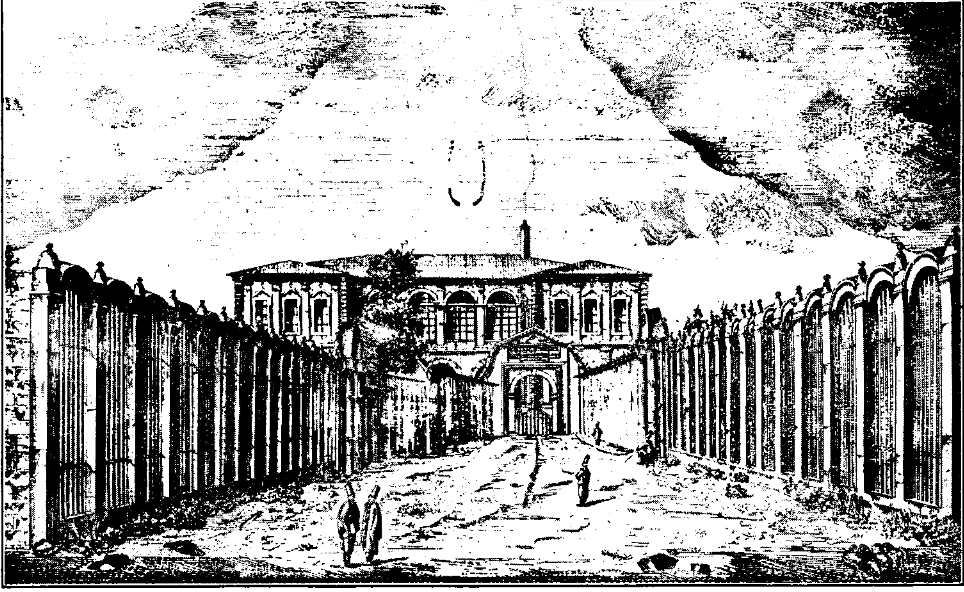
94. Müverrih Naima Efendi.
(1652 — 1715)

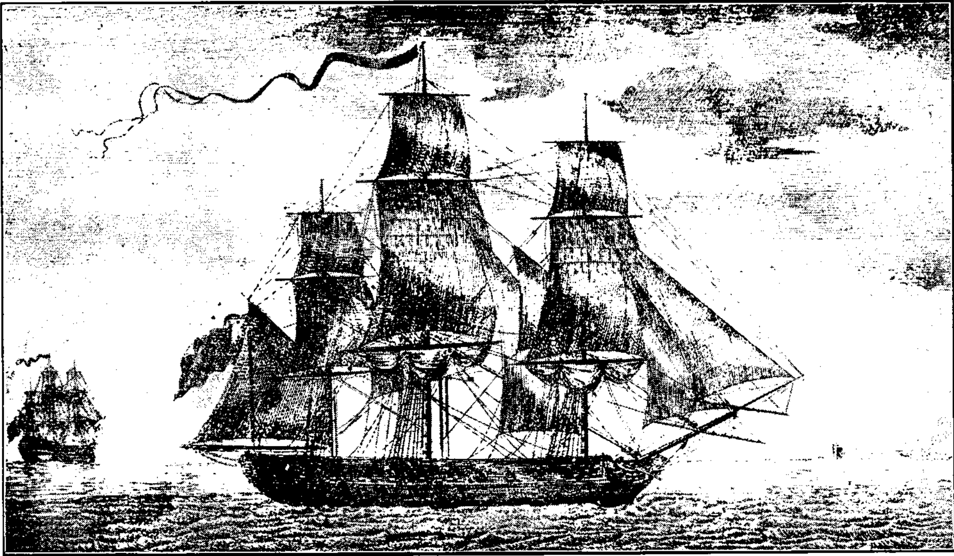
95. Yeniçeri Ağası. (XVIII. asır.

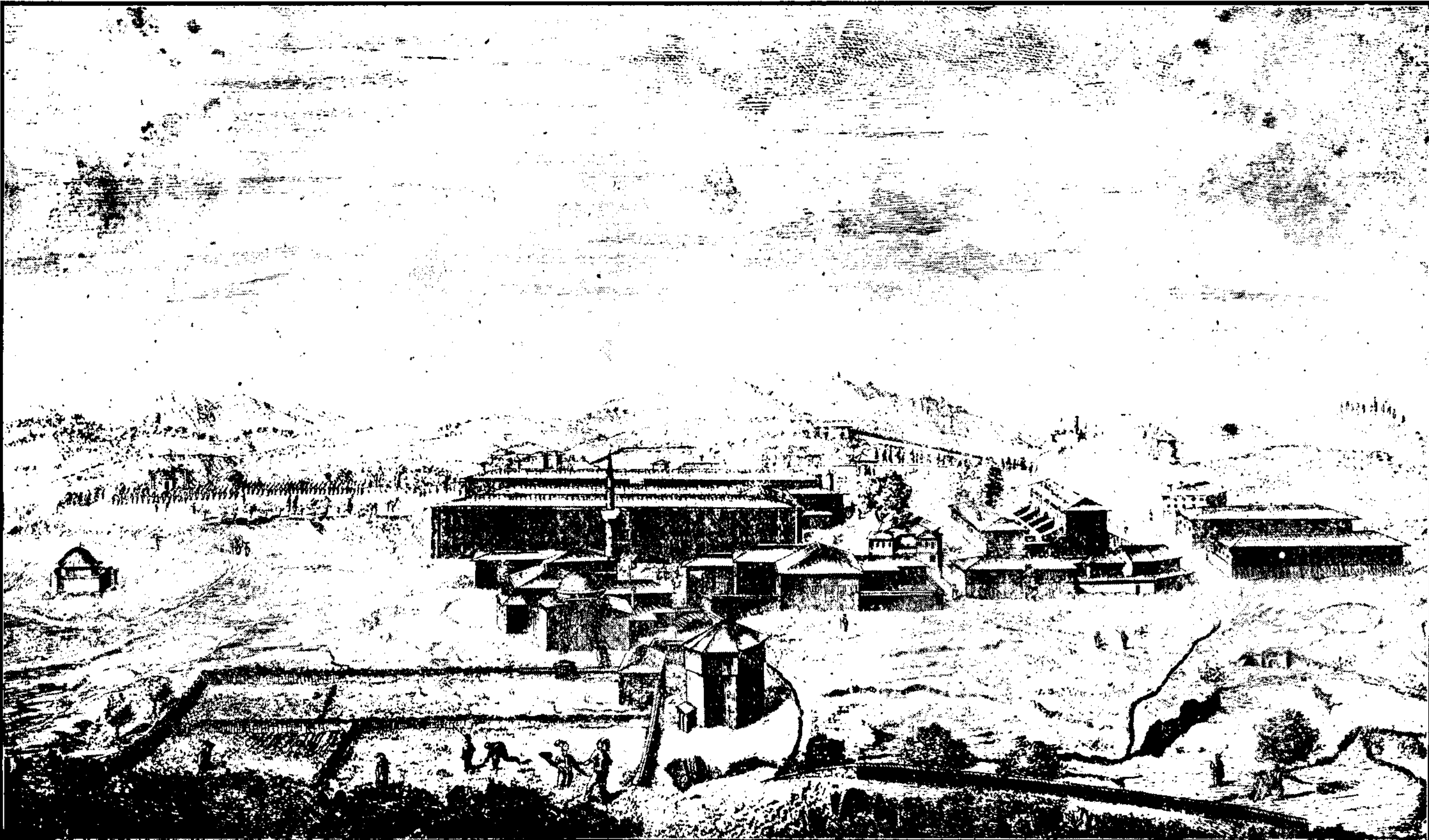
96 Yeniçeri. XVIII. asır.

97. İSTANBULDA HALICIOĞLUNDA HENDESEHANE.

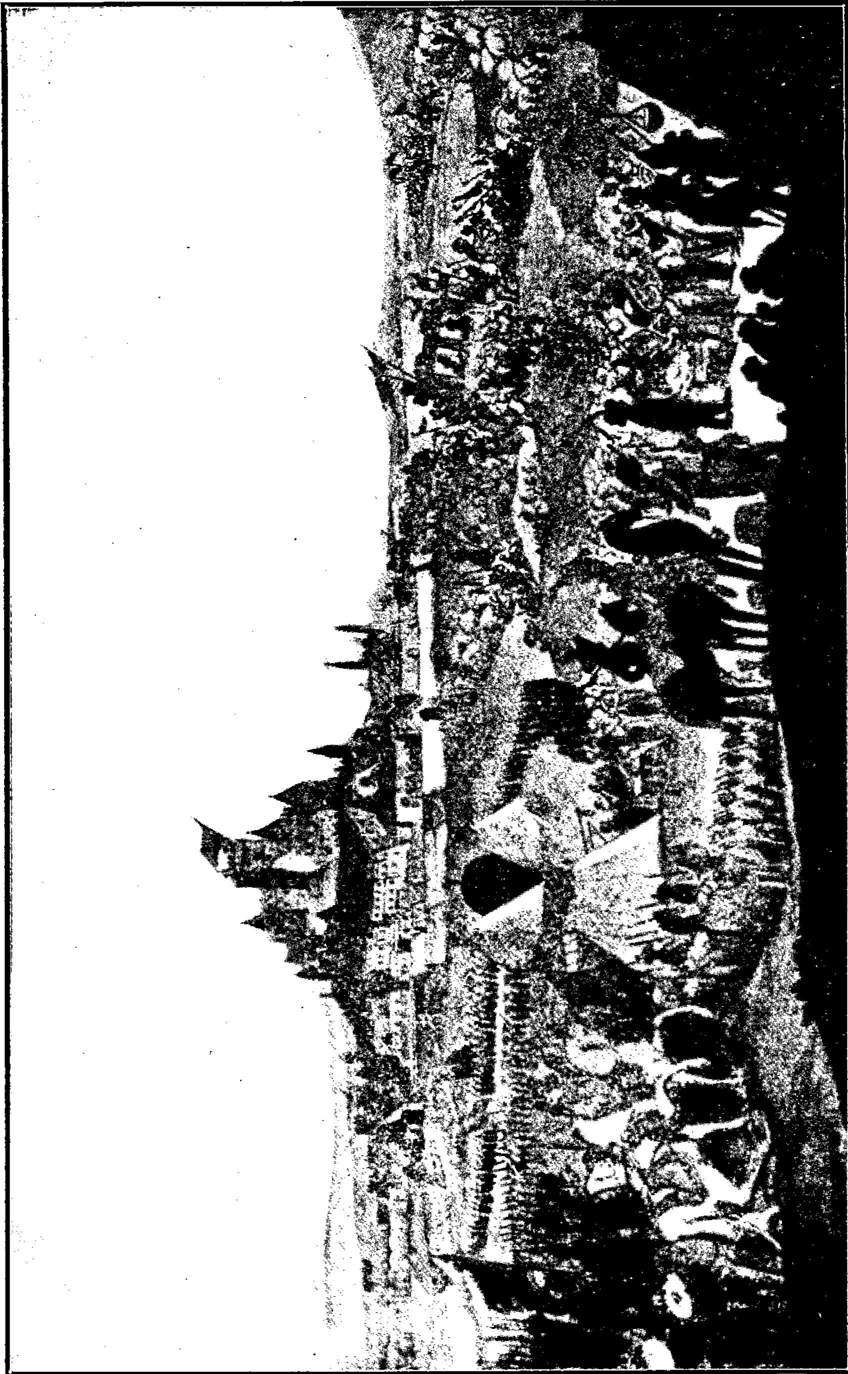

98. SELİM III. DEVRİNDE OSMANLI DONANMASINDAN BİR GEMİ.
«Çavuşoğlu Mustafa Reis tarafından Sinopta inşa olunmuştur.»

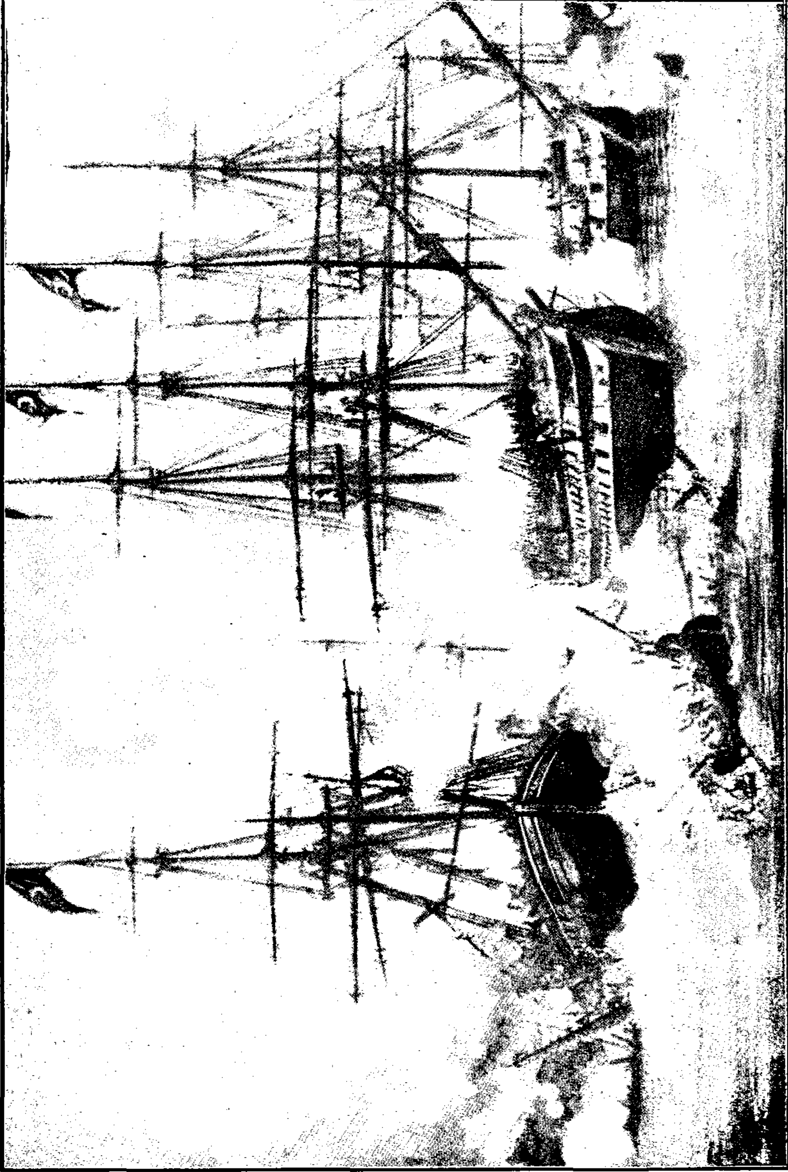

99. Nizamicedit askerinin İstanbulda Levent Çiftliği civarındaki kışla ve talim meydanları.

«97, 98 ve 99 numaralı resimler Raif Mahmut Efendinin 1798 de Nizamıcedit hakkında tabettirdiği Tableau des Nouveaux Réglemens de L'Empire Ottoman adlı fransızca eserinden alınmıştır.»

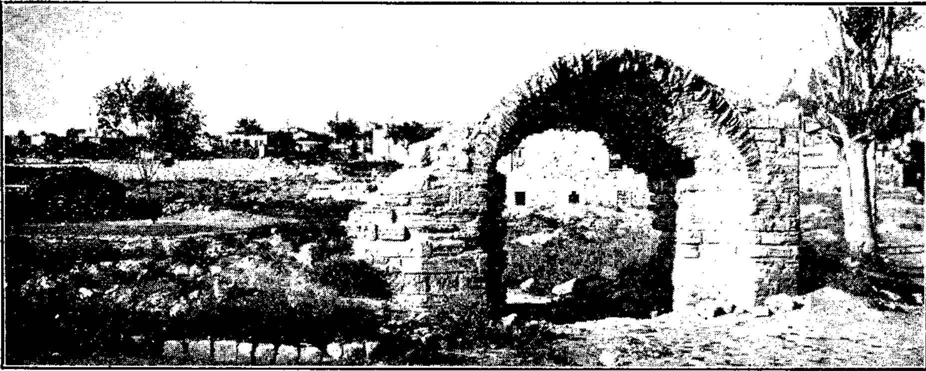
100. Hotin Kalesi.

101. Navarinde Osmanli donanmasi.

102. Mahmut II.
(1784 — 1839)

103. İstanbulda Etmeydanında Mahmut II. tarafından tahrip ettirilen yeniçeri kışlasının kapısı.

104. Mehmet Ali Paşa.
(1769 — 1849)

105. Kahirede Mehmet Ali Paşa Camii.

106. ANKARANIN 90 SENE EVELKİ VAZİYETİNİ GÖSTERİR BİR PLÂN.

107. Mustafa Reşit Paşa.
(1802 — 1858)

108. Âli Paşa.
(1815 — 1871)

109. Fuat Paşa.
(1814 — 1869)

110. PARİS KONGRESİ *(1856)*.

Soldan sıra ile:

1. Kont Kavur *(Sardinya)*
2. Lort Kavley *(İngiltere)*
3. Kont Buol *(Avusturya)*
4. Prens Orlof *(Rusya)*
5. Baron dö Burkney *(Fransa)*

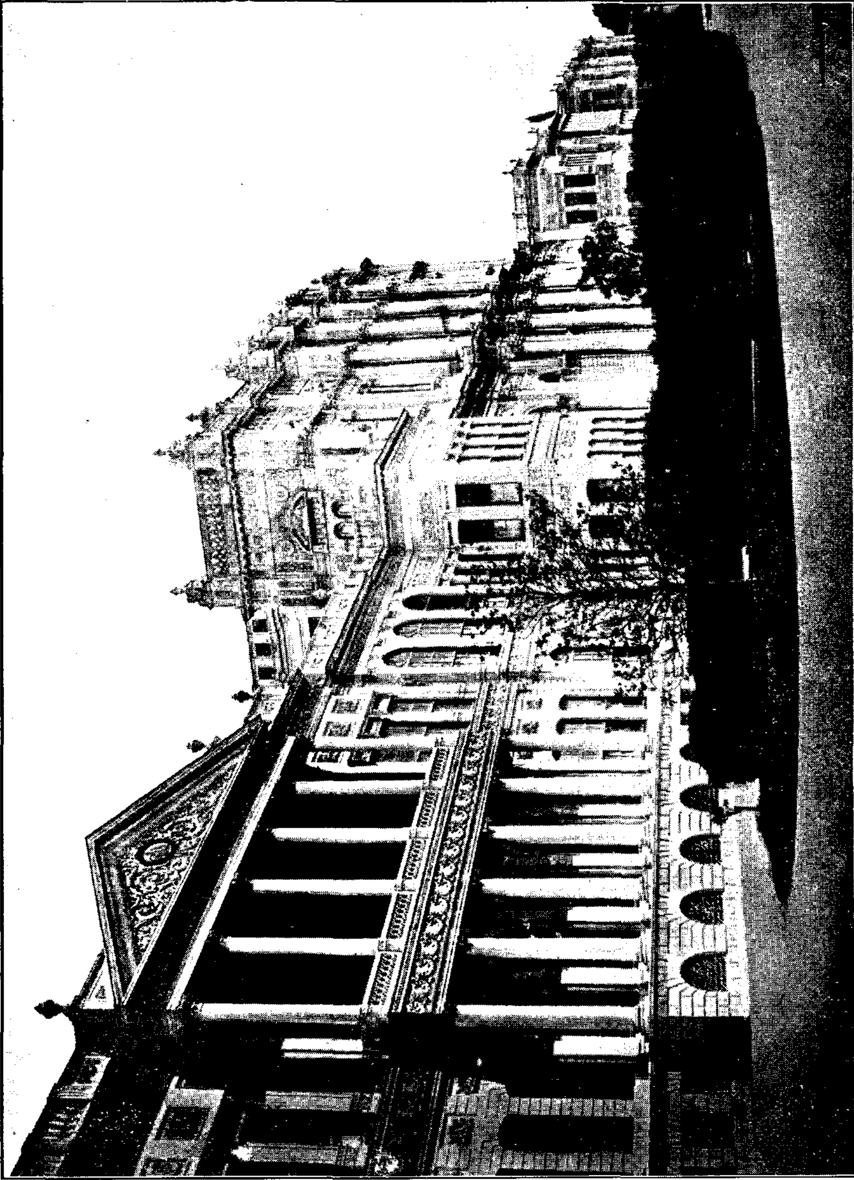
·9 Baron Mantöfel *(Rusya)*
7. Baron Hübner *(Avusturya)*
8. Kont Valefski *(Fransa)*
9. Cemil Bey *(Türkiye)*
10. Kont dö Benedetti *(Fransa)*
11. Lort Klarendon *(İngiltere)*
12. Baron dö Brunof *(Rusya)*
13. Âli Paşa *(Türkiye)*
14. Kont dö Hatzfelt *(Prusya)*
15. Margi dö Villamarina *(Sardinya)*

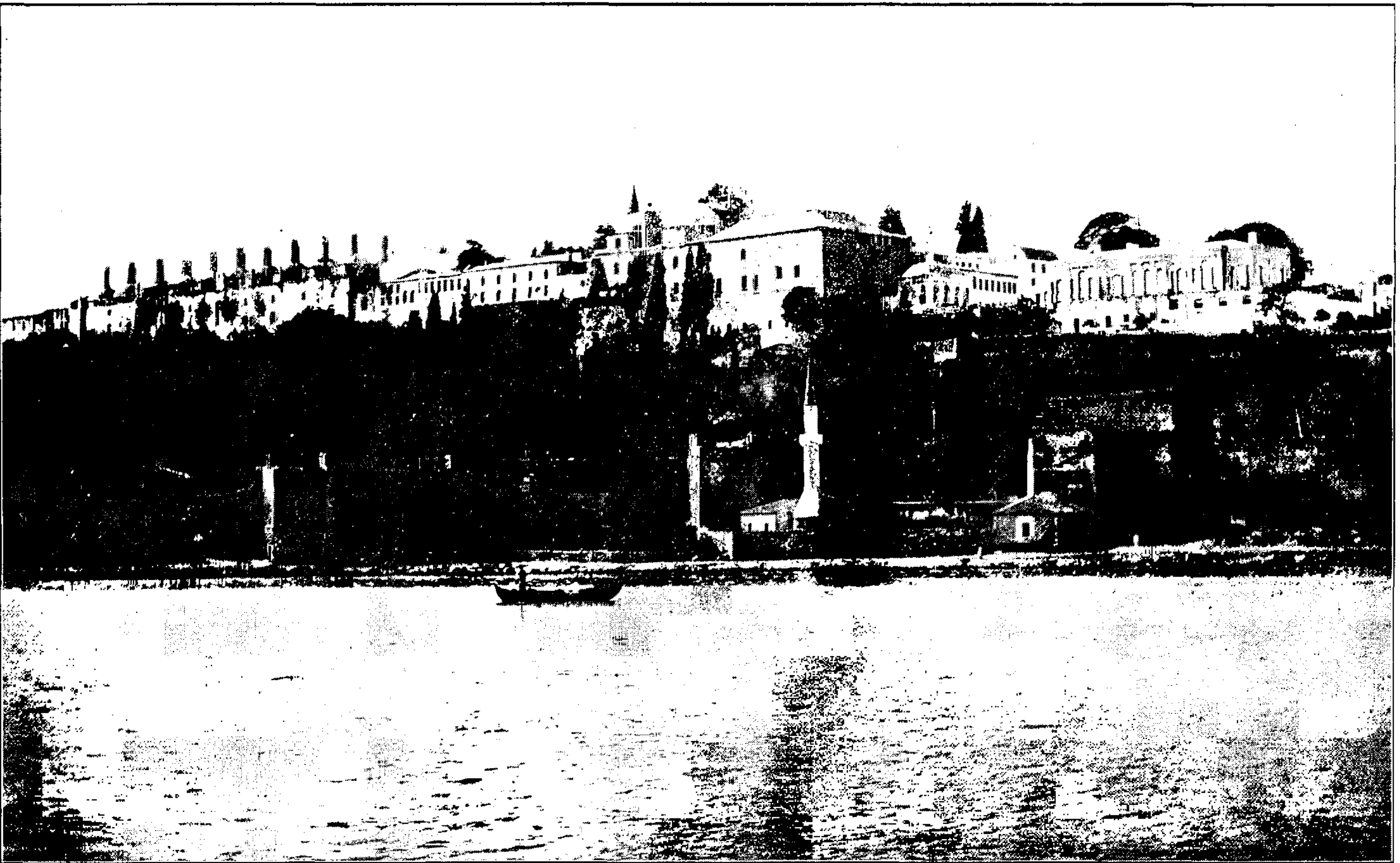
110 a. Paris Kongresi murahhasları grup halinde.

111. İstanbulda Empire mimarî üslûbunda yapılmış Mahmut II. türbesi.

112. İSTANBULDA DOLMABAHÇE SARAYI.

113. İSTANBULDA MAHMUT II. ZAMANINA KADAR OSMANLI PADİŞAHLARININ İKAMET ETTİKLERİ TOPKAPI SARAYI.
«Bugün müze olarak kullanılmaktadır.»

مقدمهٔ تقويم وقايع

چونكه تاريخ دينلان فن جليل كاركاه عالمده وقوعبولان احوال وقت وزمانيله
ضبط و بيان ايتمكدن عبارت وسلفدن خلفه حصه الهجق برياد كار براقمقدن
كنايتدر و بوفنك فائده سي قتي چوق اولوب حتى بعض علما علم تاريخ دولتك
حفظ قانوني موجب وملتك رابطه احوالي مستوجب اولديغيچون وجوب درجه سنه
يقين اولديغني تصريح ايتمشلردر مشاهير مؤلفيندن لاميه شارحي صفدينك ذكر ايتديكي
اوزره دولت عباسيه ده هجرتك درتيوز يكرمي ايكي سنه سنده خليفه اولان قائم
عباسي زماننده خيبر يهوديلري نسلندن بعضيلري كوياجدلري نسلا بعد نسل فتح
خيبر عقبنده خراجدن معاف اولدقلريني مشعر حضرت علي المرتضانك يازولريني
اكدرر برخط ايله ذيلنده اصحاب كرامدن سعد بن معاذ ومعاويه حضراتنك شهادتلري
يازلمش سند صورتنده بر كاغد ابراز ايله ديوان خلافتده معافيتلريني ادعا ايلدكلرنده
خليفهٔ مشار اليه اوني امرده قبول صورتني كوسترمش ايكن اول عصرك رئيس الكتابي
مقامنده اولان ابو القاسم بن مسلمه نام ذاته شبهه كلوب عهد مذكورده مورخ اولان
خطيب بغدادي يه كاغد مزبوري كوسترلدكده مورخ مومي اليه اشبو سند صحيح دكلدر
زيرا خيبر قلعه سنك فتحي هجرتك يدنجي سنه سنده وقوعبولمش ومعاويه حضرتلرينك
اصحابدن اولمسي هجرتك طقوزنجي ييلنده واقع وسعد حضرتلري ايسه هجرتك بشنجي
سالي دار بقايه عازم اولمش اولمغله اشبو تاريخلرك بربرينه مطابق اولمديغي آشكار
ايكن سند مزبور اعتباره شايان دكلدر ديدكده اول يهوديلر جوابه قادر اوله ميوب

تقويم وقايع

دفعه ۱ — ۱۲۴۷

امور داخليه

114. Osmanlı İmparatorluğunun İlk Resmî Gazetesi olan Takvimi Vekayi'in Birinci Nüshası (1 Teşrinisani 1831) ile Gazetenin Neşrinden Evel Mukaddime Namı ile Çıkarılan Bülten.

72, 73, 74, 114 ve 115 numaralı resimler Türk Matbaacılığı ve Türk Gazeteciliği eserlerinin müellifi muallim Selim Nüzhet Beyin kolleksiyonlarından alınmıştır.

تصوير افكار

١٢٧٨

ذى الحجه سلخ	حزيران ١٥	(حوادث ومعارف اثر عثمانى غزته سى)	سنه ١٢٧٨	نومرو ١

هفته ده ايكى دفعه استانبولده طبع ونشر اولنور ـ غزته خانه سى جديد يه ده كائندر ـ معارف وامور خيريه اعلاناتى مجانا باصيلور ـ آلتى آيلغى ٨٠ واوچ آيلغى ٤٠ وبر نسخه سى ١ غروشه در ـ ايالات ايله ممالك اجنبيه ايچون پوسته اجرتى علاوه قنور ٠

﴿ مقدمه ﴾

هر دولت اداره سنه موكل اولديغى بر هيئت مجموعهٔ ملتك بقاسيله پايدار وخير ورضا دفعه موافق صورتده تدبير مهام ايلمكله قوى الاقتدار اولمق قضيه سى مانند بديهى اولى برهاندن مستغنيدر ٠ بر حال مدنيتده بولنان خلق ايسه كنديسى منافعك حصولى حقنه نه صورتله صرف ذهن ايلديكى ترجمان افكارى اولان غزته لرى لسانندن معلوم اولور

بومطالعه يه مبنى هر بر مملكت متمدنه ايچون لازم اولان اوراق حوادثك ذات ممالك عثمانيه مزده مقدارى ساعى وموفق اولديغم مثللو تكثير عدادى ايله بودفعه دخى بارخصت سنيه حوادث ومعارفه دائر اشبو * تصوير افكار * غزته سنك تأسيسنه تشبث ايلدم ٠ مادامكه دولت وملته امديخش فوز وفلاح اولان عصر همايون جناب پادشاهيده مبدانه چيقمش اولسندن ناشى وظيفهٔ شكرانيتى بويولده خدمت ايتمكله ادا ايتمش اوله جغمك بيانه ابتدار اولنور

(شناسى)

حوادث داخليه

﴿ پاى تخت ﴾

دولت عليه نك امور داخليه سنجه دور سابقدن قالمه برقاچ مشكلاتى اولوب بونلرك الدهمى ماليه نك احوالي ايدى كه صورت اصلاحى درجهٔ وجوبه واصل اولمشدر ٠ چونكه برخيلى زماندنبرو بعض عارضه دن طولايى خزينهٔ جليله يه طارى اولان مضايقه نك دفع وازاله سى چارهٔ سريعنك حصولى حيز امكانده اولديغى حالده براز اسباب مانعه حيلولتيله قوه ده قالديغنه خلقجه تأسف اولنمقده ايدى ٠ مؤخرا اتخاذ بيوريلان تدابير لازمه سنك حسن مقدمه سى رونماى ظهور اولمش اولديغى مثللو حسن نتيجهٔ كامله سنك دخى آيينهٔ تيسرده جلوه گر اولسى عموما آرزو اولنمقده در ٠

﴿ ايالات ﴾

١٨ ذى الحجه تاريخيله حما طرفندن آلنان برقطعه تحريرات مخصوصه نك مآلنه نظرا مذكوره ده موجودات اوشواليده قرعهٔ عسكريه اصولى فوق المأمول سهولتله اجرا اولنمقده بولنمشدر ٠

بدوى قطاع طريقنك شيخى اولوب خيلى وقتدنبرو الهمكورله مامش اولان ابن حيطان نام شقى يى عساكر موظفه سر كرده سى كرد رسول اغا شام ايالتى داخلنده كائن حوراني ده بردسيسهٔ شجاعتكارانه ايله كيجه ابن على الفنه باصه رق اعدام ايلمش اولقدين ناشى شقى مرقومك عونه سى اخذ انتقام ايتك ايچون اغاى موى اليهى برمحلده تضييق ومحاصره ايلدكلرى كرسى ايالتدن عيرانسدرق دريمان تخليصيچون مقدار كافى قوهٔ عسكريه سوق اولنديغى اول حواليدن الان حوادثدندر ٠

بوسنه اورفه نك بعض نواحيسنده چكركه تسلط ايدرك محصولات ارضيه سنك بربعنى تلف ايلديكى مثللو حلبك نواحئ شرقيه سنده دخى دود اغاجلرينك ياپراقلرى خراب ايتمكله ايك محصولاتك ايكى ثلثنه ايصال خسار ايتديكى مرويدر ٠

كچن هفته كريد اطه سنده بش دفعه حركت ارض وقوع بولهرق خانيه ده بعض خانه لر زده نمش وبرسعوده ايكى مناره ايله برقاچ خانه منهدم اولمشدر ٠

115. Türkiyede neşrolunan hususî ilk Türkçe gazetenin birinci nüshası. *(28 Haziran 1861).*

116. Ziya Paşa.
(1829 — 1880)

117. Namık Kemal Bey.
(1840 — 1888)

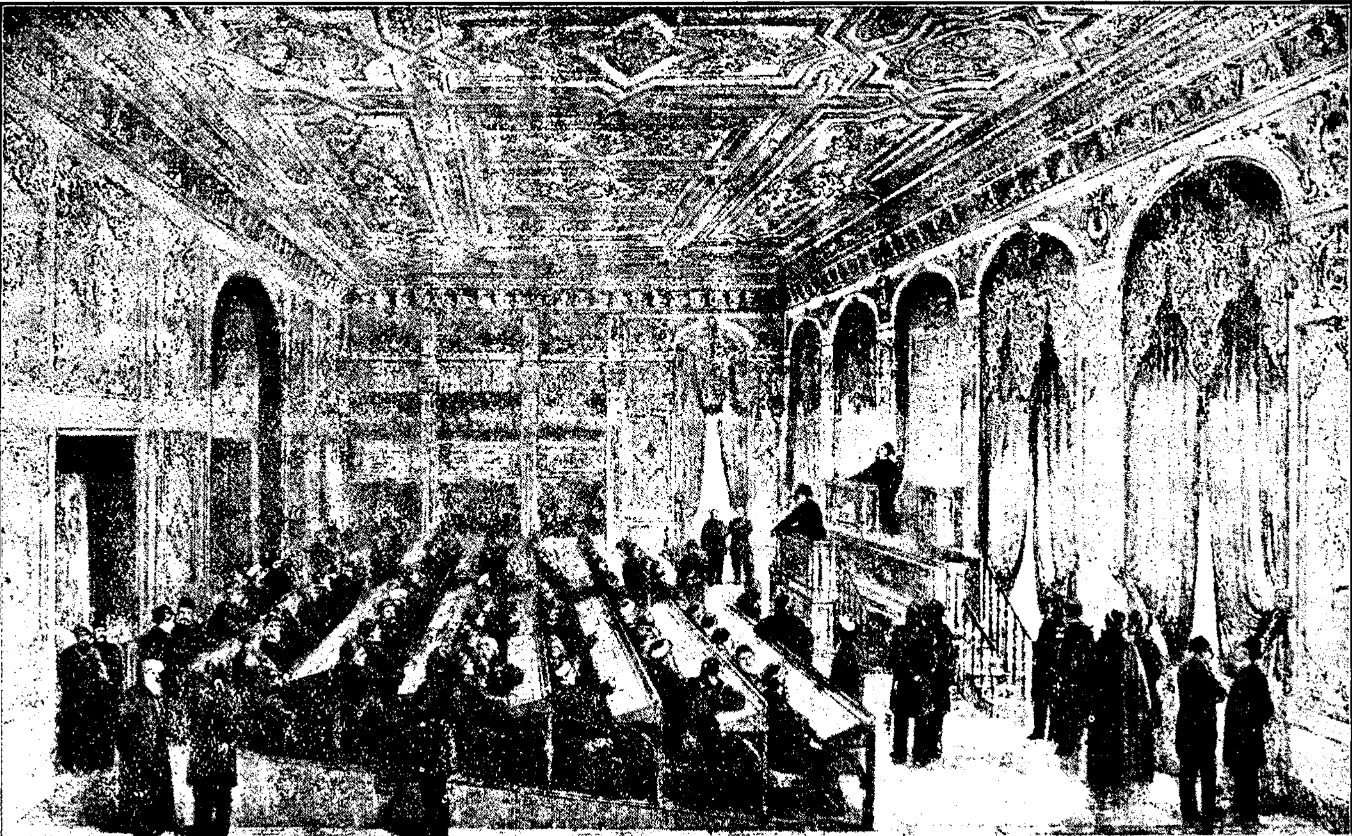
118. Şinasi Efendi.
(1826 — 1871)

119. Ahmet Vefik Paşa.
(1824 — 1890)

120. Mithat Paşa.
(1822 — 1883)

121. İLK OSMANLI MEB'USAN MECLİSİ *(1876).*

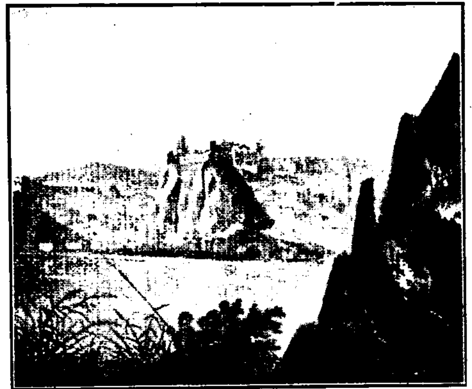
«Bu meclisin toplandığı bina bugün İstanbul Adliye Dairesidir.»

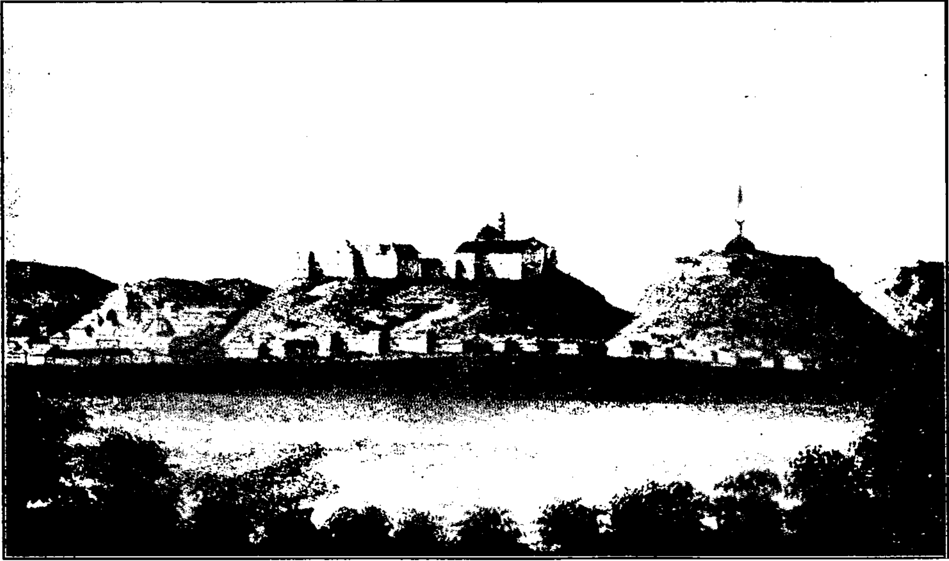
122. Osmanlilar devrinde Tuna ağzinda Kilye Kalesi.

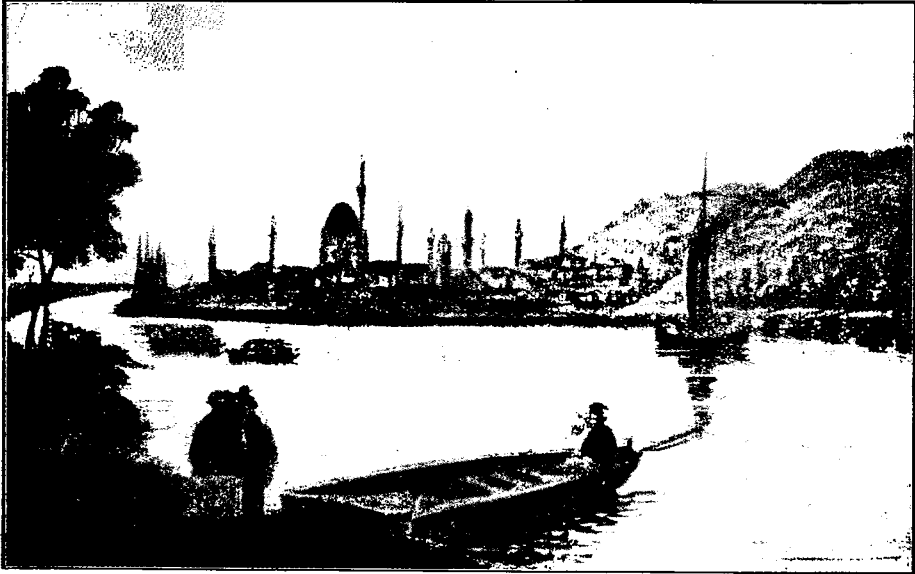
123. Rusçuk kalesi.

124. Arsova kalesi.

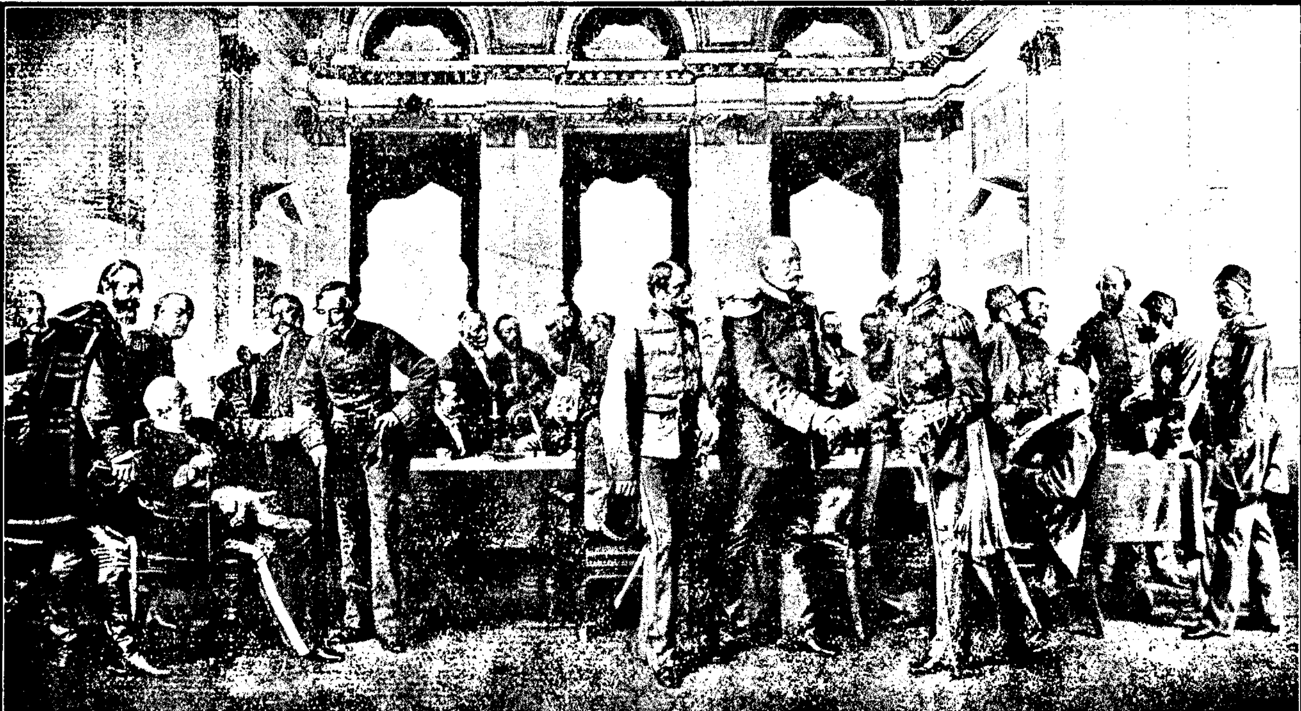
125. Niybolu kalesi.

126. Silistre kalesi.

127. PİLEVNE MÜDAFAASINDAN BİR SAHNE.

128. BERLİN KONGRESİ *(1878)*.

Soldan sıra ile öndekiler:

1. Haymerle *(Avusturya)*
2. Karoli *(Avusturya)*
3. Loney *(İtalya)*
4. Gorçakof *(Rusya)*
5. Vedinkton *(Fransa)*
6. Bikonsfilt *(İngiltere)*
7. Andraşi *(Avusturya)*
8. Bismark *(Alamanya)*
9. Şuvalof *(Rusya)*
10. Bülov *(Alamanya)*
11. Sadullah Bey *(Türkiye)*
12. Odorusel *(İngiltere)*
13. Salisburi *(İngiltere)*
14. Karatodori Paşa *(Türkiye)*
15. Mehmet Ali Paşa *(Türkiye)*

129. Erkâniharp yüzbaşısı Mustafa Kemal Bey.

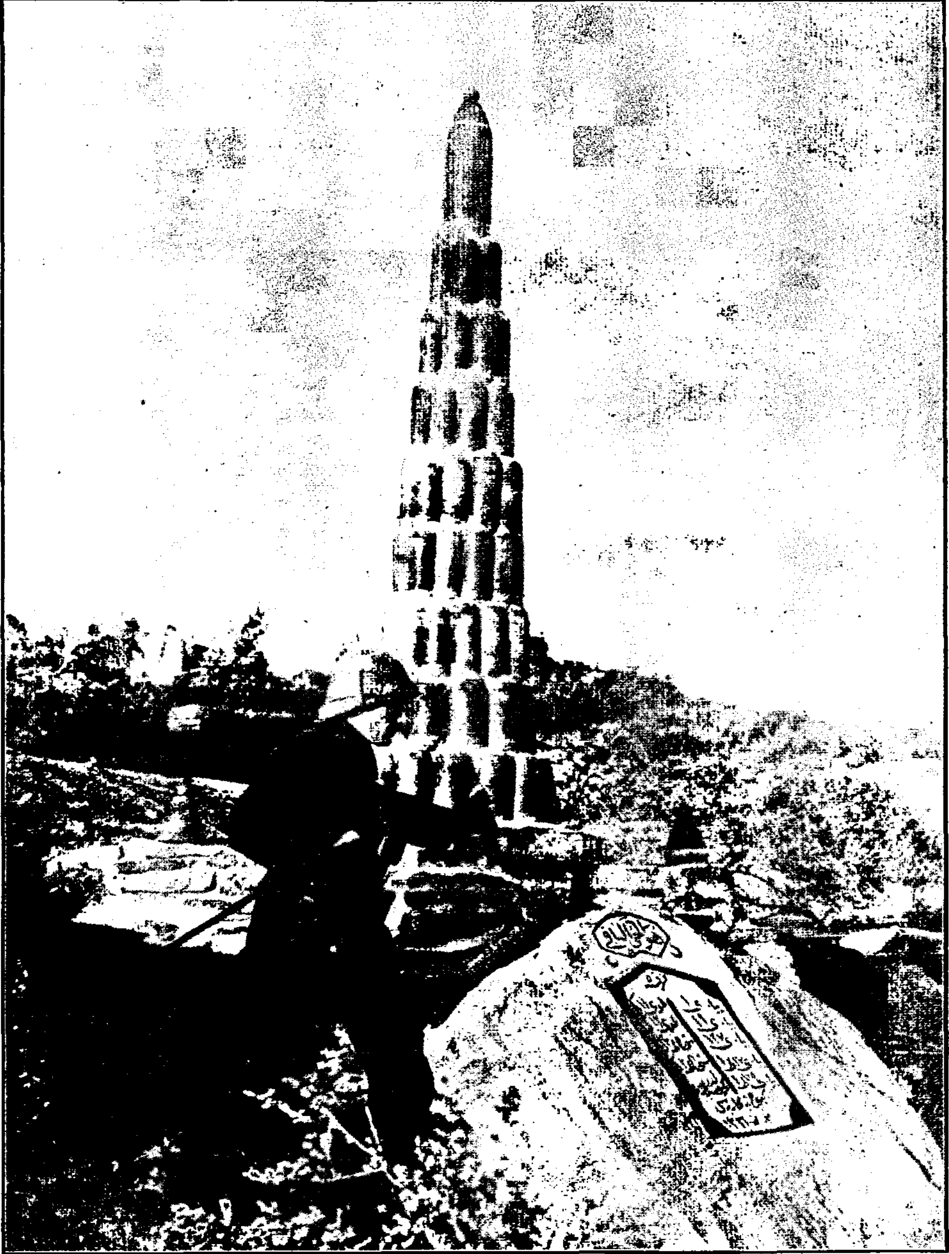
130. Binbaşı Mustafa Kemal Bey Derne harp cephesinde.

131. Miralay Mustafa Kemal Bey Çanakkale siperlerinde.

132. ANAFARTALAR HARP SAHASININ UZAKTAN GÖRÜNÜŞÜ.

133. ANAFARTALAR GRUPU KUMANDANI MİRALAY MUSTAFA KEMAL BEY KİREÇTEPEDE ŞEHİTLER ABİDESİ ÖNÜNDE.

134. Anafartalar grupu kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, erkânıharbiyesi ve maiyeti.

135. İTİLÂF DEVLETLERİNİN İŞGALİ ALTINDA İSTANBUL:
OSMANLI MEB'USAN MECLİSİ ÖNÜNDE İTİLÂF DEVLETLERİ DONANMASI.

136. SEVR MUAHEDESİNİN OSMANLI BAŞMURAHHASI TARAFINDAN İMZASI.

F. 150 kuruş